

LALLA ROMANO

Cuvintele de toate zilele

Coperta colecției Ion State
Ilustrația George Pătru

Lalla Romano
LE PAROLE TRA NOI LEGGERE
(C) Einaudi, 1969

Toate drepturile asupra acestei versiuni sînt rezervate
Editurii UNIVERS

Lalla Romano

CUVINTELE DE TOATE ZILELE

Traducere și prefață de Constanța Tănăsescu

EDITURA UNIVERS
Bucuresti
1974

Un roman sub formă de jurnal care cuprinde, scrisă de mîna mamei, diagrama raporturilor dintre ea și fiu, începînd de la nașterea acestuia și pînă dincolo de pragul celor treizeci de ani ai lui, ar putea fi, și ar fi fost și normal să fie, o suită de scene mai mult sau mai puțin sentimentale, mai mult sau mai puțin „cunoscute și trăite“, oarecum banale și suscitînd un interes limitat.

Cuvintele de toate zilele e tocmai un asemenea jurnal sub formă de roman, dar autoarea e una dintre cele mai complexe personalități din viața culturală a Italiei de astăzi, Lalla Romano¹, a cărei pasionantă luciditate, a cărei dureroasă nevoie de a înțelege, de a ajunge, cu tot riscul pe care îl comportă aceasta, pînă la rădăcina cunoașterii, au forțat,

1 Născută în 1906, la Cuneo, face parte din strălucita falangă de scriitori și intelectuali progresiști italieni care s-au opus cu dirzenie fascismului și au luat parte la lupta de Rezistență; pictoriță și critic de artă la început, autoarea a unui volum de versuri (1941), apoi, după zece ani, a unui de proză lirică — *Ze metamorfoși*, în 1953 obține premiul Veillon pentru primul său roman, *Maria*, iar în 1957 premiul Pavese pentru *Tetto murato* (Acoperișul. Zidit), ecou al activității sale de luptătoare de Rezistență; în 1961

publică *Diario di Grecia* (Jurnal din Grecia), una din cele mai interesante cărți de călătorie apărute în ultima vreme în Italia, iar în 1961 *L'uomo che parlava solo* (Omul care vorbea singur); romanul pe care îl oferim acum cititorilor români, *Le parole tra noi leggere*, a fost încununat, în 1969, cu prestigiosul premiu literar Strega. Lalla Romano a fost un timp profesoară la Torino, apoi la Milano, unde s-a și stabilit de altfel; este autoarea unor excelente traduceri din literatura franceză, nu însă și anihilîndu-le, hotarele care au stat, și vor continua probabil să stea între afecțiunea irațională și oarecum ridicolă a

părinților și cea normală, firesc restrinsă și bineînțeles egoistă a copiilor.

Pasiunea o face pe mamă să comită erori peste erori — „Dacă, cel puțin, nu l-aș iubi atita. Asta e nenorocirea cea mai mare. Nu știu să fiu severă.“ — să acumuleze stângăcii, înduioșări și neingăduite slăbiciuni, pe care însă luciditatea le detectează cu meticulozitate — deși mereu după — de unde un necurmat conflict care menține acest original și, aparent, deconcertant roman la o tensiune limită.

Stilul, lipsit de ornamente, eseistic aproape, dar sugerînd o mulțitudine de nuanțe, secundează cu brio, subliniind cînd e nevoie, sau estompînd cînd discreția o cere, drama celor doi eroi în continua și neînduplecata lor înfruntare: încercarea deznădăjduită, viscerală am putea spune, dar niciodată victorioasă a mamei de a pătrunde în universul copilului ei și retransarea fiului în spatele unor metereze apă și retransarea fiului în spatele unor metereze aparent fragile, dar inviolabile.

Drama începe de fapt chiar de la venirea pe lume a fiului, căci apariția unui copil rupe întotdeauna un echilibru, introduce în viața cuplului o serie de necunoscute care cer o reșezare, o redimensionare, o redistribuire a sentimentelor.

Factura romanului *Cuvintele de toate zilele* e de o cuceritoare simplitate— scurte notații, nu zilnice și nici într-o suită strict cronologică, alcătuite din scrisori, teme școlare și amintiri, cele esențiale, cheie, reluate, rediscutate și clarificate de lumina prezentului ; tehnica aceasta, a mozaicului să-i spunem, e mînuită cu o desăvârșită știință, conferind tramei epice a lucrării o seducție în plus.

Și tocmai simplitatea aceasta atît de firească ne instalează și pe noi, cititorii, în miezul acțiunii, aflîndu-ne prezenti la toate evenimentele — cînd de partea mamei, cînd a fiului — încît la un moment dat avem strania senzație că lucrarea ne aparține, că am scris-o noi, că experiența, că ambele

experiențe, sint ale noastre în exclusivitate, mai ales ale celor care sintem și părinți. Căci nimic mai general uman decît neputința acestora de a realiza că un copil, copilul nostru, e o entitate în sine, independentă de noi, care-și urmează neabătut evoluția, dar pe care am vrea să-l ținem veșnic alături și să-l apărăm mai cu seamă de primejdii imaginare, uitind că experiența e netransmisibilă și că fiecare generație își rezolvă problemele în felul ei specific.

În jurnalul Lallei Romano — ca și, de cele mai multe ori, în viață — părinții păcătuiesc din exces de dragoste, din grija lor exagerată de a-și pune copilul la adăpost de eventualele jigniri ale vieții, de șocul pe care-l resimt întotdeauna tinerii în întilnirea cu realitatea. Iar reacția copilului e atunci imediată și brutală: se retrage numaidecît într-o lume a lui, misterioasă și secretă, închisă în cercul magic al fanteziei unde nu au acces decît inițiații, adică cei ce și-au păstrat puritatea gîndirii și a sentimentelor, persoane de genul bunicii de la țară și a bătrînei slujnice Maria.

În loc ca atitudinea aceasta a copilului să constituie un semnal de alarmă, pare să-i incite pe părinți la noi nechibzuințe; în speranța că-l vor recîștiga, se arată plini de complezență față de eșecurile lui școlare, îl mută de la o școală la alta, îi iartă indolenta, îl copleșesc cu daruri scumpe, făcînd nebunești eforturi financiare (cultivîndu-i aproape dragostea pentru arme, pentru motociclete), îngăduindu-i vacanțe și excursii în timpul pe care ar fi trebuit să-l petreacă învățînd pentru anualele lui corigențe, înscriindu-l apoi cînd la o facultate, cînd la alta, la examene la care nu s-a prezentat și nici nu a avut intenția să se prezinte vreodată, acceptînd pînă la urmă să nu mai studieze nimic, din convingerea cel puțin bizară că școala i-ar altera personalitatea — fericiți apoi că a binevoit să primească un post la o bancă.

Și, odată cu asemenea greșeli, sporește și ciudățenia purtării copilului, care se izolează și mai mult și, devenind adolescent, se simte tot mai înstrăinat, frustrat nu fiindcă i s-ar refuza anumite drepturi, anumite satisfacții, ci fiindcă i se oferă prea mult; corcolit, cocoloșit la maximum, suprasaturat, sufocat de atita solitudine, singurul lui țel e să evadeze dintr-o lume care nu-i mai spune nimic, unde totul este gata făcut, gîndit,

confeccionat și preambalat de alții — de la teoriile literare și sociale pînă la principiile religiei oficiale — încît chiar și cea mai inofensivă încercare de a interpreta un text clasic într-o manieră cit de cit personală provoacă suspiciune, dacă nu chiar alarmă.

Bineînțeles că eroul — sau mai bine zis anti-eroul — *Cuvintelor de toate zilele*, aflat în plină evoluție, intuiește că adevărul nu poate fi închis în dogme, că nu se află în vechile instituții sociale pe care le-a respins din instinct — edificator pentru asta e lupta lui crincenă pentru a fi scutit de stagiul militar — ci altundeva, că eliberarea nu-i va veni decît dintr-o schimbare radicală de viață — vrea la un moment dat să devină muncitor, dar, cum e și natural, colectivitatea aceasta dezmoștenită a lumii capitaliste îl respinge; aflăm apoi că simpatizează cu partidul comunist, că ia parte la mitinguri, dar nu are pregătirea teoretică necesară pentru a merge pînă la capăt și nici tăria spirituală de a se smulge din mediul social pe care îl detestă dar înăuntrul căruia se simte bine; are convingerea că viitorul aparține comunismului dar, în ceea ce îl privește, rămîne la mijlocul drumului, dă greș și aici — cel puțin pentru moment.

Spunem pentru moment, deoarece linia evolutivă a tinarului conține și germenii regăsirii, al reînvierii. Deși neputința lui de a se adapta la ritmul și fetișismele vieții din societatea de consum e de natură oarecum structurală, temperamentală, și îl împinge la un fel de neconformism destul de straniu, care frizează uneori mizantropia (fuge de lume, visează întoarcerea la natură, își dorește o locuință minusculă, fără mobilier, o îmbrăcăminte mai mult decît modestă — un fel de ideal beat), îl simțim căutînd o ieșire, o soluție de viață, îl simțim cum încearcă să-și găsească locul, să se elibereze de sentimentul de înstrăinare care-l chinuie încă din copilărie, simțim cum începe să se formeze în el omul conștient și matur care, poate, va găsi modalitatea de a ieși nu numai din impasul personal, dar și din cel istoric al lumii în care trăiește.

Pentru Marlène

PARTEA ÎNTÎI

Mă învîrtesc în jurul lui: cu prudență, cu nerăbdare, cu mînie. Acum, mă învîrtesc în jurul lui: odinioară însă îl asaltam. Dar și acum uneori — rar de tot — izbucnesc : atunci mă privește cu faimosul lui calm și-mi spune :

— N-ai nici un pic de considerație față de mine !

Furia mea de acum trebuie să fie o rămășiță din vechile lupte, cînd reacționeam ca și cum ar fi fost o parte din mine care se trăda pe ea însăși și, prin urmare, mă trăda pe mine. Asalturilor și asediilor mele, mai ales admirative acum, le opune răceală, plictiseală ba chiar și amabilitate (distrată). Dar, mai cu seamă, nu renunț la încercarea de a-l cunoaște, cu ajutorul discuțiilor, bineînțele. Știu bine că întrebările sînt un sistem greșit; dar mă întorc la el. Stă în fața mea, cufundat într-o carte (poate un roman în benzi desenate).

Încerc să vorbesc cu el, așa, pe teme generale. Fără să-și ridice capul, răspunde :

— Nu știu.

Cînd îi dădeam să sugă, mi se părea feroce. Ca și cum aș fi alăptat un pui de leu (adevărul e că mușca). Eram speriată, preocupată; nicidecum enervată. Doamna Turin. mă avertizase că senzația de-a „simți cum vine laptele“ e ceva morbid.

— Ca și toate celelalte, adăugase.

Eram hotărîtă să mă conving singură de asta. Numai că el m-a respins, m-a ținut la distanță, încă de pe atunci. Cine știe dacă altfel n-aș fi căzut în străvechea capcană.

La început, pe cînd era în pîntecele meu și dădea din picioare, găsisem că e plin de neastîmpăr, necioplit, și între noi se stabilise un raport just. Just în sensul de nemorbid. Furia pare un lucru sănătos. Numai dacă nu-i adevărat că violența pe alte planuri e tot o manifestare a „acelei“ lupte. Nu există însă nici o altă modalitate de a eluda morbiditatea. Oricum, eu sînt doar un fapt anterior.

Există ceva care mă urmărește de pe atunci. O privire. O privire întunecată, lungă, o privire adultă, iar el era în leagăn și avea doar cîteva zile. O observase și tatăl meu:

— Copilului ăsta i-e foame !

Nu plîngea, se uita doar în felul acela.

Doamna Turin (iarăși ea), îmi împrumutase o carte — englezească (englezii se aflau în avangardă) — privind alăptarea: porții, ore fixe, greutate etc. Eu nu greșesc dacă nu fac calcule: atîrn tablourile drept și la aceeași înălțime fara să mă folosesc de metru; dacă îl folosesc totuși, îl țin de-a-ndoaselea și greșesc socoteala. Instrumentele mă plictisesc, mă încurcă. Cu toate acestea, avînd în vedere importanța evenimentului, m-am silit să procedez științific: așa că i-am dat să manince prea puțin.

Apoi, tot restul vieții am vrut să repar lucrul acesta, dar nu am reușit. Nu i-a mai fost foame niciodată. Nici chiar în timpul războiului, cînd nu aveam aproape nimic de mincare. Dar lăsînd asta la o parte, am uneori impresia că totul a pornit de acolo.

Și iarăși apare tentatia "ștanțifinului". |

Greșelile ulterioare nu se pot imputa decît pasiunii; adevărul e că nu am mai recurs niciodată la manuale ; în afară de cazul cînd voiam să văd dacă găsesc sau nu confirmarea atitudinii mele.

Oricum, cred că din pricina greșelii aceleia vechi mă simt prost cînd îmi spune astăzi că nu am nici un pic de considerație față de el; mă gîndesc la reproșul acela mut, înspăimîntător.

Nu a plîns propriu-zis niciodată, pe cînd era copil, iar de scîncit nici atîta. Scotea niște urlete, chiar în miez de noapte, de parcă ar fi suflat în trompetă. Nu voia să mănînce, dar părea c-o face din joacă. Scupa mîncarea rîzînd, stropind ca un pui de triton. Era durduliu și vesel. Găseam chiar că e prea optimist (de-ar fi fost așa !).

Avusesem un fel de avertisment. Nu venise încă pe lume, așa că nu ne-am mai adus aminte. Un băiețel stătea în genunchi, în biserică, alături de mama lui. Un băiețel slab, nervos, chinuitor de neliniștit. Nu că n-ar fi stat locului; era încordat, agitat, vădea suferința unei păsări înrăite. Ne uitam la el fascinați, îngroziți. Mama, care se silea să-l facă să citească într-o carte de rugăciuni, părea distrusă. O observam și ne gîndeam la același lucru. Ne-am împărtășit impresiile afară, cu toate acestea nu ne-am mărturisit totul. Că si fiul nostru putea — dar noi gîndisem de-a dreptul

trebuia — să devină așa. Ne-am adus aminte de toate astea cîțiva ani mai tîrziu, cînd începuse să ne chinuie și el.

Schimbarea a survenit pe cînd eram la Torino, iar el împlinise un an. Agitat era și înainte, dar se vedea ca e vesel. Pe stradă, cînd îl plimbam în cărucior, dădea un adevărat spectacol : se sălta înafară, voia să sară jos. Să meargă, a învățat repede. Cerceta totul în juru-i, ridica, cu mîinile lui puternice, pietroaie mari cît capul lui. Mă uitam la el cu indiferență aproape, ca la un viitor om practic. Și-i scriam tatălui său :

„,azi-dimineață a carat toate lemnele din coș în mijlocul coridorului și viceversa, apoi toți pantofii din dulap în bucătărie. Mă impresionează un copil atît de altfel decît mine, atît de extravertit...”

Îmi îngăduiam un asemenea lux, o asemenea risipă, sigură fiind c-am dat naștere unei ființe puternice. Regretul nu era de altfel de un snobism prea din cale-afară: dacă ar fi fost altfel, un introvertit, ar fi devenit un om studios, un ginditor, adică ceva cunoscut, ceva asemănător, chiar dacă, în mod absolut sigur, mai incomod. Dar eram fericită: vedeam crescînd un șef, un stapinitor: un îns care s-ar fi rupt de noi într-un mod victorios. Nu deosebit de simpatic, ca să fim drepți, dar cu toate acestea pentru el viața trebuia să fie frumoasă. Viața de neînțeles a celor meniți succesului. Aproape că-l și simțeam puțin străin: dacă n-ar fi fost comica-i înfățișare de pui de vrabie, felul lui patetic de a face în pantaloni.

Vădea un adevărat dispreț pentru lucrul ăsta din pricina incomodității lui și a jenei noastre, care avea în ea ceva aristocratic. Se lăsa schimbat continuînd să se joace sau să vorbească, ca și cum operația respectivă nici nu l-ar fi privit ; dacă n-am fi observat săculețul care-i atîrna la spate, l-ar fi purtat, plin de demnitate, încolo și înoace: oare fără să-l observe? Trebuia să ieșim cu chiloți de schimb, pe care-i înlocuiam rezemați de cite-un copac de pe marginea bulevardului sau sub vreun portal, copleșiți de rușine, grăbindu-ne, ca și cum numai noi ne-am fi oprit în loc pentru asemenea lucru; alții își tîrau după ei copiii, mai mult sau mai puțin corect îmbrăcați, cu hăinuțele uscate, bineînțeles.

Se pare că refuzul de-a te supune „educației sfincterului“ însemna refuzul de-a te supune Educației; de unde reiese că Educația respectivă este insuficientă, slabă etc. Nu-mi vine greu să admit asemenea lucru. În niște articole de ziar, un pediatru vorbea cu ironie despre mamele care îl întrebau

la ce vîrstă trebuie începută educația : dacă la patru ani, de pildă. Noi începusem să ridem, plini de compătimire. Ne aflam însă în situația de-a nu o putea face — sau de-a nu ști cum s-o facem — nici la patru luni și nici la patru ani. Din pricina incapacității și intolerantei subiectului. Era lipsă de maturitate? În ceea ce ne privește, pe mine mai cu seamă, nu mai încape nici o îndoială. În ceea ce-l privește pe el, rămînea mai curînd de discutat. Adevărul e că primea, sau mai bine-zis ignora încercările noastre întocmai ca unul care nu se poate schimba.

E drept că asupra unui punct, eu și tatăl lui nu eram de acord. C. socotea că două-trei palme la popou, date în viteză și la momentul potrivit, ar fi salutare. Eu, care promisem o singură palmă peste față de la tata (tată de fete, îmi atrăgea atenția C.), dar a cărei umilință o mai resimțeam încă, aveam o isterică oroare față de pedepsele corporale. Și mă înverșunam, dacă C. stăruia în încăpățînarea lui. Îl citam pînă și pe sfîntul Pavel. Nu vă întăritați copiii! Frumusețea era că, în realitate, eu eram cea care-l întărita: cu urletele, rugămințile și sărutările mele. Cu tot ceea ce apoi, cînd s-a făcut mare, a numit Melodramă.

Îi dedicam un mod și un timp exclusiv al meu, căruia îi atribuiam o influență calmantă, ba chiar și educativă. Era un obicei foarte vechi, în sine, un obicei caracteristic bătrînelor doici și mamelor de la țară, legat de mișcarea ritmică a leagănului. Dar el n-a fost legănat niciodată: întîi a dormit într-un coș mare cu roate, apoi într-un pătuc de metal. Și consta în a mă așeza alături de el și a-i cînta felurite cîntece fără de sfîrșit, care izvorau din copilăria mea petrecută la țară. Cîntece soldățești și cîntece de beție, ba chiar și bisericești. Foarte triste; și devenind încă și mai triste din pricina diferențelor de ton ale vocii mele, deloc dulce, și needucată, căreia mă căzneau să-i imprim cadențele sfișietoare ce mă încîntaseră pe cînd eram mică. Părea să-i placă aceste cîntece de leagăn fiindcă n-a protestat, auzindu-le, niciodată. Că-l făceau să doarmă nu se putea spune: ședințele erau foarte lungi, iar el rămînea mereu cu ochii larg deschiși. Poate că-l țineau treaz, în felul acesta. Oricum, nu mi-a trecut niciodată prin gînd așa ceva. Nimeni nu-mi făcea nici o observație, domeniul acela era al meu și asta mi-era de ajuns. În schimb mă năuceau pe mine și mă sculam de-acolo zăpăcită și satisfăcută, cu senzația că i-am comunicat ceva de o mare importanță. Poate dragostea pentru zonele

obscură și îndepărtată : în cazul că educația citadină și lumea modernă în care va trăi l-ar sili cumva să rămână în cele de suprafață. Poate că de aceea, cînd a mai crescut, asculta la radio melopeele arabe? Iar acum s-a dus să se delecteze chiar la fața locului. Dar teamă mi-e că mă laud degeaba.

Pînă nu s-a dus la școală, n-a fost cu adevărat trist. Totuși la Torino și-a pierdut culoarea aceea de măr rumen datorită căreia, la Cuneo, prietenul nostru "Turin îi spunea „Pinotă“, deoarece semăna cu un copil de la țară. Avea chiar și unele izbucniri de veselie (cînd era singur cu Maria). Era un fel de veselie panică. Se oprea pe scări, în timp ce se întorceau de la plimbare, și începea să cînte. Scara aceea mare răsuna, sporindu-i plăcerea de a se asculta. Numai cu mare greutate reușea Maria să-l facă să tacă, ba aștepta chiar să tacă de la sine.

O dată s-a închis în baie, a deschis toate robinetele și a început să cînte cît îl ținea gura. Zgomotul apei era un amplificator; o orchestră.

La 'cealaltă extremă a sufletului său se afla conștiința. Vreau să spun conștiința morală. E adevărat că, pe de o parte, însemna pur și simplu să suporte condamnarea de a fi rău, primită cu fatalism. Ceea ce era grav, o eroare, comisă de noi din comoditate. Conștiința izvora însă din el; și cum era un lucru mare la un copil mic, avea un efect comic.

Mai mult decît rău era, bineînțeles, incomod, jenant. Nevinovatul extaz pe care i-l provoca faptul că se asculta cîntînd era motiv de agitație pe austeră și monumentală scară a fastuoasei clădiri. Isprava din baie o neliniștise foarte mult pe Maria:

— Deschide, fii cuminte, îl va fi rugat Maria.

„A fi cuminte“ și „a fi rău“ sînt expresii care au, la origine, limbajul Mariei. Cuvîntul „rău“ era întrebuințat în sens de reproș, niciodată ca denunț sau amenințare. Expresia „a fi cuminte“ care însemna, în Piemont, „a fi bun“, ajungea, în cele din urmă, prin a fi întrebuințată și în accepția ei proprie, cel mai adesea ca un stăruitor îndemn la o anumită specie de curaj: în mod obișnuit pentru a-l convinge să mănînce.

Noi inventăm argumente pe care el, în mod regulat, era în măsură să le combată în termeni de logică. Pentru a da consistență imaginii copiilor înfometați despre care nu putea să-și facă nici un fel de idee în

cartierele de oameni bogați, am recurs la Azilul de copii părăsiți. (În beneficiul numitului azil umpleam cîte un sac cu ziare, hîrtii sau cu cărți vechi, pe care venea să-l ridice un om.)

— Gîndește-te la bieții copii părăsiți !

— Nu sînt părăsiți, îl au pe omul cu hirtiile.

Sau, cu o logică și mai stringentă :

— Și dacă mănînc, ce cîștigă ei din asta?

Răspunsurile lui erau fulgerătoare, dar pline deseriozitate. Folosirea riguroasă a logicii — chiar dacă nu sofistică — nu pare să se acorde cu bunătatea: în măsura în care presupune gîndire la rece și o vezi în slujba egoismului și a abuzului de putere. Dar cînd e vorba de lup și de miel, logica aparține mielului, nu lupului.

Cele două componente ale naturii sale erau, ca și acum, logica și pasiunea. Violența venea la urmă, bineînțeles (ținea de logică ?). Pasiunea dominantă era, în ceea ce-l privește, exclusivismul, gelozia. Era nenorocire dacă Maria ieșea împreună cu cineva, sau dacă îi făcea cineva vreo vizită acasă. O dată a venit un călugăr să ceară de pomană ; în timp ce Maria îi asculta doleanțele, apare și el: un băiețel mic și cu părul zburlit, nesigur cum trebuie să fi fost pe piciorușele lui, puțin apropiate la genunchi : ținea, în mînuța-i puternică, un cuțit de bucătărie.

— Călugărul, ne-a povestit Maria, și-i venea să rîdă, cu toată venerația ei pentru omul bisericii s-a speriat. A luat-o la fugă.

Cînd Maria trebuia să răspundă la telefon, el se „lungea pe jos, exact sub aparat, și începea să strige sau să cînte. De asta și-a adus aminte Mari odată, pe cînd Nené spunea:

— Nu mă lasă niciodată să telefonez. Începe să fluiere sau să cînte la acordeon.

La drept vorbind Nené, noua lui dragoste, e noua lui victimă.

Gelozia e totuși întotdeauna un omagiu. Cea rezervată nouă era mai puțin violentă — pentru că eram mai puțin importanți — deși nu mai puțin neînduplecată. Voia să fim cu el, dar separat. Dacă duminica ieșeam împreună, îl lăsam pe tatăl lui să-l țină de mină, iar eu îi urmam la cîțiva pași; ceea ce de fapt îmi plăcea, deoarece puteam să mă uit la ei.

Dacă vizitele erau pentru noi, nu se arăta chiar atât de radical în ceea ce privește metodele, dar se arăta tot atât de ostil. Îi era teamă mai ales de prietenii noștri. Turin venise să ia masa cu noi, dar eu nu mă întorsesem de la școală și nici C. de la bancă; și spusese :

— Poate că e bine să mai fac un tur.

— Da, da, e mai bine, făcuse el, ivindu-se din spatele Mariei.

Dar rostise cuvintele acestea, ne-a povestit Maria, cu amabilitate, pe ton de conversație.

Cînd a venit să-mi facă o vizită stăpîna casei de pe bulevardul Galileo Ferraris — poate că voia să vadă cum tineam locuința — nu-mi era mai puțin frică decît îi era lui. Nu aveam fotolii, și i-am oferit un scaun. Era o femeie solidă, cu două vulpi enorme, cîte una pe fiecare umăr. Nu părea prea sigură pe scaun. Și el s-a dus, în genunchi, să se ghemuiască tocmai sub scaunul acela. Poate fiindcă era singurul loc de unde n-o putea vedea pe proprietăreașă. Nu mă simțeam prost numai eu, cred că nici doamna nu se simțea prea bine. Să fi avut oare, încă de pe atunci, sentimentul a ceea ce se cheamă „comicul situației“? Probabil, dacă mă gîndesc că aspectul acesta al relațiilor dintre oameni a fost pentru el, tot timpul după aceea, aproape singurul căruia i-a dat importanță.

Avea și impulsuri de simpatie : așa de rare, încît mai tîrziu ni se pîrură de domeniul fanteziei imaginare. Persoanele asupra cărora, cu un gest iute, neprevăzut, cădea alegerea lui, erau, într-adevăr, deosebit de amabile. Îl țineam de mîna, pe stradă ; s-a smuls de lîngă mine, și-am văzut că luase mîna unei doamne modeste, zîmbitoare. Am început să mă scuș, încă și mai uimită decît ea. Dar ea era fericită, îmi mulțumea:

— Lăsați-l, îmi face atîta plăcere! La mine nu vine nimeni niciodată, nimeni nu vorbește cu mine ! Sînt așa de singură !

Era poate mai curînd tînără decît bătrînă, mărunțică, îmbrăcată în negru, poate că părea bătrînă fiindcă avea genele aproape albe. Am revăzut-o după aceea de cîteva ori în tramvai, eu mă întorceam de la școală iar ea de la birou, un oficiu poștal. Îmi suridea, cu aerul ei blind, și-mimulțumea din nou:

— N-am să-l uit niciodată, mi-a făcut atîta plăcere !

Cealaltă întîlnire a fost mai puțin ieșită din comun. Alesese o doamnă elegantă, cu păsul cenușiu, dar tînără, zveltă. Știam cine e doamna aceea în taior de stofă englezească, cu care ne încrucișasem

pașii pe trotuarul străzii Galileo Ferraris: era mama Nataliei. Ea nu mă cunoștea, pe atunci. M-am scuzat și de data asta; a râs și ea, amuzată, și-a început să-l mîngîie.

Avusese în vedere anumite modele, pentru cele două personaje? Ușor de aflat: prima era de tipul Mariei : umilința, dulceața ; a doua semăna cu bunica lui, mama mea: fantezie, grație. Mai mult decît orice cred însă că era vorba tot de un impuls al acelei fericiri panice, libere. Toana aceasta comunicativă nu l-a mai apucat, după aceea. Pentru a fi exactă: nu în prezența mea.

Chiar și dorința lui de-a obține unele lucruri căpăta un caracter de urgență. Aveam bani foarte puțini, dar uneori eram obligați să cedăm în fața seriozității — seriozitatea pasiunii — cererilor sale.

Preciza :

— Pe strada Massena, colț cu strada Montevecchio...

În locul acela, într-o vitrină, era un trenuleț, o locomotivă roșie și neagră. Repeta cererea pînă la obsesie ; adormea cu fraza „pe strada Massena, colț cu strada Montevecchio...” Cînd și-a căpătat trenul, am bănuiala că l-a ținut cîtva timp în brațe, pînă la o altă pasiune.

Își arunca lucrurile cu o hotărîre neașteptată. Nu cred că-și arunca jucăriile pe care și le dorise, ci pe cele primite în dar. De obicei erau jucării de lux, așa ca un „cîine care umbla“, o pisică de blană. Le-a aruncat în lada de gunoi cu un gest violent, ca tot ceea ce făcea cu bună știință.

Tristețea a apărut odată cu conștiința. Un fel de amărăciune care nu avea nici o legătură cu mânia.

Statea între doi preoți (nepoții Mariei). Părea, povestise după aceea Maria, Isus între Învățați.

Spusese :

— Eu am să mă duc în iad, fiindcă sînt rău.

— Dar știi ce-i acela Iad?

— Sigur că știu. Acolo unde stau diavolii.

Poate că voia să provoace uimire, să-i înfrunte pe cei doi preoți pe care-i detesta din gelozie. Știa că iadul și raiul erau de competența lor. Dar adevăratul sens al provocării aceleia era un angajament, luat cu toate

riscurile care decurgeau din el, pentru vecie, se poate zice. Așa a fost la origine, fatalistă și de aceea deznădăjduită, provocarea lui.

Conștiința slăbiciunii sale e anterioară; și din asta, nu din faptul că este „rău“, încerca sentimentul de umilință.

E anterioară, deoarece vorbea de el tot la persoana a treia. Paola l-a întâlnit ținînd-o pe Maria de mîini și plîngînd. Fuseseră, spunea Maria, să vadă defilarea carelor alegorice de Carnaval.

— De ce plînge ? l-a întrebat Paola.

— Ei, i-a răspuns (acest ei îl luase de la Maria), „el“ a vrut să se ducă să vadă, și i-a fost frică. Iar acuma plînge.

Plîngea deoarece rămăsese consternat descoperindu-și slăbiciunea, dar chiar și plînsul era un motiv de consternare, fiindcă era tot o slăbiciune. Noi nu-l înțelegeam întrutotul, eram prea tineri. Cît am mai rîs cînd am auzit povestea „ochiului“ ! Maria ne-a spus că se lovise de nu știu ce, că-l durea și că începuse să plîngă ; după care își repeta mereu, pe un: ton mirat și indignat totodată :

— El plînge pentru un ochi !

Maria îi imita la perfecție tonul, care ni se părea teribil de caraghios. Faptul că-și aducea singur la cunoștință lucrul acesta era însuși indiciul conștiinței sale plină de uimire, dar deja fortificată de o severă, îndărătnică acceptare.

În ceea ce privește întrebuintarea persoanei a treia în locul persoanei întîi, se consideră a fi o dovadă a lipsei de maturitate, de întîrziere în conștiință a propriei sale persoane. În realitate e o obiectivare dezinteresată. De fapt persoana întîi indică o intervenție a voinței, a afirmării de sine în locul purității obiective, contemplative.

Mama povestea că atunci cînd am lipsit cîteva zile (fusesem la Roma pentru examene, el avea așadar doi ani), stătea pe 'balconul casei Boves, strîngea balustrada cu miinile și se uita în jos:

— Este iarbă, sînt flori, dar mama *lui*: nu e.

Mentionarea florilor face ca fraza să pară un pic sentimentală. De altfel n-am crezut niciodată în realitatea ei, ca mult prea nostalgică fiind vorba de persoana mea. Ar fi unicul strigăt al inimii (pentru mine) nu numai din anii aceia, ci din tot timpul vieții noastre de-atunci și pînă acum.

Adevărul e că nu eu eram „mama“. Deocamdată era Maria, nehrțuită, ca mine, de alte îndatoriri și preocupări. Învățam, frecventam

universitatea și bibliotecile; dar, mai presus de toate, mă ocupam de pictură — adevărata mea meserie, cum o consideram pe atunci.

Stăteam totuși deseori cu el datorită tocmai picturii, fiindcă îl desenam. Nu rămînea o clipă locului, dar nu găseam că asta ar fi un inconvenient. Portretele pe care i le-am făcut atunci seamănă cu niște apariții, și în ele are aerul acela neașteptat de pe cînd se ȳtea de după ușa și-apoi dispărea.

Bunica — mama mea — semana un pic cu mine cînd se lăsa transportată de sentimente; dar într-un mod mai discret. Nu avea nici violența mea în momentele de efuziune, nici furia mea. Și ea, ca și Maria, se pleca de altfel în fața tuturor capriciilor lui; iar el o iubea așa cum o iubea pe Maria, și așa cum, într-o anumită privință, își iubește acuma soția.

„Vrea să mă ducă în munți, mă face să mă joc de-a războiul, mă învață cum să mînuiesc spada“, îmi scria mama. Iar pe dosul paginii e desenată o locomotivă cu un vagon de marfă. Caracterul i se relevă în siguranța desenului și în importanța pe care-o dă tampoanelor și manivelei de la frînă. Mai e și silueta frînarului, cu un țăruș în locul capului.

După desen pot deduce data scrisorii. Pe fața laterală a locomotivei e scris SĂRUTĂRI (sugestia bunicii): pe la trei ani întrebuița litere de tipar.

În aceeași scrisoare, bunica menționează: „Cînd îl spăl dimineața și-l îmbrac, îmi spune: tata mă îmbracă, tata mă spală“. Tatăl se ocupa de el, ca s-o mai ușureze pe Maria — eu eram plecată la școală — dar nu numai pentru asta. Se juca adesea cu el, deși stătea foarte puțin acasă. Imaginase pentru el „Soldatul Pierino“, o marionetă Orlando-Don Quijote, ale cărei isprăvi i le reprezenta într-un teatru minuscule, gata să se rastoarne în fiecare clipă.

Printre „documente“ am găsit o hîrtie mare, un afiș: TATĂL MEU E RĂU. Caracterele inscripției sînt înalte, rotunde, viguros împodobite cu volute; sînt frumos puse în pagină și alcătuiesc un motiv elegant, festiv. Declarația pare dictată de un fel de entuziasm. Să fi fost o identificare (în sens de elogiu ?) căci și el își dădea calificativul de „rău“. Deși știa bine că acel calificativ era un fel de injurie. Iar forma de Proclamație era o afișare solemnă, o veselă răzbunare.

L-am întrebat acum de ce spusese că tatăl lui e rău. Poate fiindcă era mai sever decît noi (decît mine și decît Maria), și mai cu seamă mai drept ?

— Fiindcă nu-l puteam domina cred, și nici exploata, așa cum făceam cu voi.

Cum l-a mai amuzat descoperirea afișului acelaia ! Pentru noi cel de atunci e același cu cel de acum, dar pentru el e *un altul*.

În ceea ce mă privește n-a spus și n-a scris niciodată „mama mea e rea“. Dar ceea ce a avut tatăl său, eu n-am avut niciodată. Cam tot pe vremea aceea, C. a trebuit să se opereze. A desenat: un tanc și mi-a spus să i-l duc tatei la clinică.

Adăugind :

— Spune-i că l-am făcut pentru el.

Pare de necrezut, mai cu seamă în lumina purtării lui de mai târziu. Ce vreau să spun cu asta? Că era întotdeauna tot în ceea ce spunea, pe atunci; apoi, pentru a găsi acel tot, trebuia — trebuie — să intuiești, să înțelegi ceea ce nu a fost spus.

Eu, de copil, mă drogam cu povești. Lui nu i-am spus niciodată povești. Voiam să-l apăr de frică. Fiindcă era chinuit, încă de mic, de unele spaime ciudate. Atunci când spusese „este iarbă, sînt flori“, faptul că pomenise de flori nu trebuie înțeles ca un răsfăț. Pentru el florile erau niște prezențe misterioase, niște obiecte primejdioase. Când mergeam cu el la țară, nu făcea un pas dincolo de drum fiindcă „îi era frică de flori“. Eu aș fi vrut să alerge pe pajiște, dar el îmi spunea că vrea să stea la marginea ei, pe un scaun.

Patima armelor, care l-a cuprins mai apoi, să se fi născut din frică? Poate că atunci când l-a atacat pe călugărul acela n-a făcut-o numai din gelozie. Întocmai ca, după atîția ani mai târziu, când a speriat-o pe doctoriță luînd-o la ochi cu pușca, sau când îi amenință — acum — pe eventualii dușmani care-ar vrea să i-o răpească pe Nené. În toate aceste cazuri există, totuși, întotdeauna, și o nuanță de joacă, de glumă. Dacă la urmă rîde, e clar. Rîde amuzat dacă se vede pe el însuși în mod obiectiv, surîde batjocoritor dacă se uită la ceilalți. Uneori rămîne întunecat: semn că intră în joc mînia, indignarea. Cu timpul frica a fost exorcizată, dar nu în întregime.

La el frica e, în mod evident, fructul imaginației, cu alte cuvinte inventivă, creatoare. Ori de cîte ori a fost pus în fața unor împrejurări mai deosebite, pericole sau incidente, s-a arătat, încă de mic, plin de cutezanță. „Un fachir“, spune despre el dentistul, întrucît refuză să fie anesteziat.

Așadar, nu cunoștea povești înfricoșătoare. Prima dată cînd s-a întors de la grădiniță, am văzut că e agitat, amărît.

— Ce s-a întîmplat ?

— Ucigașii! Privea fix înaintea lui, accentua cuvintele ca un actor. Ucigașii erau în saci. Aveau cîte un cuțit. Fugeau în pădure.

A fost una din foarte puținele dăți cînd ne-a povestit ceva de la școală: emoția fusese prea puternică, aproape că nu și-o putea stăpîni.

Curînd *Pinocchio* a devenit cartea „lui“, pe care a și ilustrat-o, pe o mulțime de foi. În cei doi călugări negri, cu ochii albi, care-l amenințau pe Pinocchio cu cuțitele, i-am recunoscut pe ucigașii din povestea lui de groază.

Printre exorcisme vin, în primul rînd, desenele. Nu eram surprinsă de ceea ce, pe atunci, consideram semnul unei vocații. Poate că, după ce și-a îndeplinit funcția, exorcismul se epuizează, sau sporește ; rămîne de văzut. Nu eram surprinsă de operele acestea, dar le admiram. Îmi dădeam seama că sensul, ca și valoarea lor, era paradigma lui însuși ca persoană prezentă, mai mult decît viitoare. În nici un caz ipotetică.

Ca și în istoria omenirii, teamă mi-e că lucrările lui cu adevărat desăvîrșite au fost cele dintîi. Spun că mi-e teamă, deoarece el nu dispune, ca omenirea, de un număr nelimitat de vieți.

Relativ la prioritate, incertitudinea planează asupra unui desen reprezentînd o găleată de zidar, ca și a cîtorva figuri sacre. Există un element, nici de stil și nici de conținut, care pledează în favoarea figurilor, sacre: materialul pe care a fost executat desenul. Hîrtie ordinară, de împachetat, folosită, dar ce e drept, oarecum netezită; i-o dăduse Maria, care-i recomandase și modelul. După aceea, și-a lucrat desenele pe dosul unor formulare pe care i le aducea tată-său.

Documentele sînt în număr de două, tema e identică. Îi servise de model o iconiță de-a Mariei, o sfîntă Inimă. Aș spune că desenul pe hîrtia de culoarea nisipului e executat primul, deoarece e mai riguros, mai pur. Figura e un dreptunghi vertical desenat dintr-o singură mișcare, pe care se sprijină, puțin înclinat spre umăr, un oval alungit în partea de jos: capul, tăiat pe creștet de o linie zburlită de cîteva mici segmente: cununa de spini. Ochii, mari, privesc cu mirare, dar într-un chip înfricoșător. Linii precise, severe, simbolizează nasul și gura. Pe cele

două laturi, sus, din dreptunghi, pleacă două triunghiuri terminate la vârf cu cîte o articulație avînd cinci sau șase raze; mîinile. Pe piept i se odihnește un cerc mic deasupra căruia se află o cruciuliță: inima. Figura are într-adevăr măreția care se cere imaginii lui Dumnezeu.

Celălalt desen (pe o hîrtie de un verde stins) vine pe urmă deoarece e mai abil, mai elocvent; dă mai multă importanță mîneșilor, sînt mai agitate, inima e în formă de inimă, se vede pînă și flăcăruia.

Desenele acestea au fost făcute în prima noastră casă; cele cu Pinocchio în casa de pe via Vespucci, fiindcă acolo s-a dus la grădiniță și a citit — sau mai bine zis i s-a citit — Pinocchio. Toate ilustrațiile pentru Pinocchio, ca și celelalte compoziții sacre, Nașterea Domnului, Paradisul etc., au un stil mai dramatic, liniile mai fluente, mai atrăgătoare. Într-un cuvînt, pline de ironie; alături de uimire se vede stăpînirea, de unde un minimum de mulțumire de sine. Exact cum se întîmplă în arta secolelor mai puțin religioase.

În ceea ce privește găleata de zidar, aceasta deschide lunga serie de forme și obiecte realiste pe care întîi le-a desenat, iar apoi și le-a fabricat singur.

Pasiunea pentru obiectele-unelte luase naștere de pe cînd avea un an, odată cu un ciocan de lemn pe care i-l meșterise fratele Mariei. Acel prim ciocan a proliferat multe altele, extrem de mici, pe care pretindea să i le facă Maria din materialul perisabil pe care-l avea aceasta la bucătărie: coceni de varză curățați, cu chibrituri în loc de coadă. Striga prin somn :

— Mi-ai măturat ciocănașele !

Noi rîdeam; cum nu iubeam obiectele (mie nu-mi plac decît unele lucruri din natură, pe care am obiceiul să le strîng: pietre, oase, scoici), nu-l înțelegeam. Ca de obicei, ni se părea caraghios.

Găleata, goală, o văzuse pe umărul zidarilor, care urcau și coborau pe schelele unei case în construcție. Am aflat, dintr-o scrisoare de-a bunicii, că o găleată de zidar e un lucru greu de găsit. Scia că ea și bunicul răscoliseră tot Cuneo, dar nu fusese cu putință să găsească o găleată așa cum își dorea el (mică, presupun) întrucît cele adevărate sînt făcute dintr-o singură bucată și turnate.

L-am întrebat :

— Cum te simțai cînd erai mic, înainte de-a te duce la școală ?

— Bine, cred. Încă nu descoperisem că sînt un neadaptat !

Întrebuințează termeni științifici din pricina cruzimii lor, dar mai cu seamă în ironie. Știu asta, totuși mă deranjează, cel puțin în primul moment. Aceeași luciditate pe care o are acum o avea încă de mic. Dar înainte de a-și aroga o atitudine negativă, avusese un acces de voință (sau fantezie) optimistă, conformistă aproape. Câtva timp, doamnelor care se plecau spre el spunînd :

— Ce copil drăguț !

le răspundea pe un ton repezit :

— Eu nu sînt copil, sînt om !

Cînd mă gîndesc că n-a mai susținut asta de-atunci niciodată ! E drept, socotesc că a te considera cu adevărat „om“ e, în fond, dovadă de îngîmfare ; dar asta din partea unui adult, bineînțeles.

Coboram din tramvai, întorcîndu-mă de la școală, cu o colegă, cînd i-am întîlnit, pe el și pe Maria.

Gili era plină de duioșie, căuta să-l alinte:

— Ce copil drăguț !

Iar el, serios :

— Eu nu sînt copil, sînt om !

Mă întreb dacă era pe vremea cînd mergea la școala Coppino. Cu alte cuvinte dacă se proclama om tocmai fiindcă era în epoca celei mai depline nesiguranțe: la Coppino copiii erau vicleni și brutali, profesoara neînduplecată și stupidă; dar nu pot fi absolut sigură. Înclin să cred că a fost pe vremea cînd susținea că e „muncitor“. Dacă există cineva care suferă, care detestă că trebuie să, muncească, e el. Să lămurim totuși lucrurile. Muncitorul pe care-l admira și cu care se identifica era zidarul — după care a urmat mecanicul de locomotivă, fochistul, camionagiul — un om care umblă cu instrumente, nu cu hîrtii. Iar în sensul acesta e cu adevărat un muncitor, dar — aici e punctul nevralgic, pricina pentru care detestă munca de rutină — muncitor la propriu, acționînd în deplină libertate.

Bineînțeles, lucrările lui sînt întotdeauna desăvârșite și în mod grandios inutile. Îi spune tatălui său că la birou se fac ore suplimentare, dar el nu se duce fiindcă are treabă acasă.

- Și ce faci acasă?
- O mitralieră.

Cînd prietenul nostru Turin, ca urmare a legii lor rasiale, se pregătea să plece în America, a venit să-și ia rămas bun, în ultima clipă, în timp ce, cu inima strînsă, ne uitam cum coboară scările, s-a mai întors o dată spre noi și ne-a strigat:

— Faceți din el un om !

În sensul pe care-l înțelegea Turin cred că e un om, cu toate că aparențele sînt contrare : contrare numai din punct, de vedere conformist și monden ; de aceea dedic și vechiului nostru prieten filozof această imagine a unui ins care nu a vrut să devină un om.

Îl urmăream oarecum — așa cum fac uneori — cu admirația mea; a izbucnit :

— Dar nu e nimic adevărat ! Dimpotrivă, eu sînt Pinocchio! Pinocchio rămas în stadiul de marionetă !

Știa că spune un lucru, îngrozitor, tragic ; dar el nu se teme de adevăr. Și tocmai din pricina asta nu e o marionetă, ci un om. Cînd era mic noi spuneam că Pinocchio e el. Latura ingenuă, încrezătoare, aventuroasă a lui Pinocchio îi aparținea. De asemenea, un anumit sol de umor, puțin superficial, pe care-l are și acum, mai ales cînd e departe de noi; îl vădea cînd era cu Maria, cu bunica și mai apoi cu Nenê. În vreme ce acel Pinocchio „n-o să mai fac asta niciodată“, „băiețelul bine crescut“ care se afla și el în marionetă, nu a fost niciodată. De aceea nu se putea schimba. Așa precum nimeni nu poate deveni ceea ce nu a fost niciodată.

Observam, pe cînd era mic, că rîdea de neroziile lui Pinocchio întocmai ca un om în toată firea, așa cum rîde acum de el însuși copil. Se recunoștea în el poate încă de pe atunci; dar ceea ce îl entuziasma mai ales era, am impresia, tonul cărții: veselia, repeziciunea, minunatul ei caracter concret.

Și eu, cînd eram mă, învățasem Pinocchio aproape pe de rost, după care mă îndrăgostisem de un alt personaj: Peter Pan. Eram aproape adolescentă și gusturile mele, influențate de prea multe lecturi, erau un pic estetizante.

El nu l-a citit niciodată, după cîte știu, nici n-a auzit măcar de el; dar m-am simțit întotdeauna vinovată cînd, de-atîtea ori, l-am auzit spunînd:

— Nu vreau să mă fac mare! — ca și cînd l-aș fi contaminat cu vechea mea pasiune pentru povestea aceea decadentă.

Retrăim cu toții, întotdeauna, aceeași aventură, deoarece aventurile noastre sînt simbolice. Pentru el școala Coppino a fost nu numai prototipul tuturor școlilor, dar chiar și al ambianței de lucru, într-un cuvînt al tuturor comunităților. Chiar și a celeilalte, bineînțeles, școala calugărițelor franceze. Școala Coppino a celor în preajma cărora nu a putut trăi; cea a călugărițelor a locurilor în care a fost tolerat, iubit. Ca biroul în care lucrează acum: deși îl detestă în măsura în care reprezintă un simbol al mediocrității, al plictiselii, e făcut totuși pe măsura lui și, așa cum spune tatăl său, reprezintă un neînsemnat neajuns în speță.

Cît despre noi, primul șoc l-am avut în prima zi în care s-a dus la grădiniță. Ne uitam unul la altul: ce-o fi făcînd? N-am putut rezista și am telefonat. Mère Marie Ange mi-a răspuns. cu vocea ei de flaut, dar plină de hotărîre :

— Se joacă împreună cu ceilalți copii.

Irealitatea unei asemenea imagini era de așa natură, încît m-am dat bătută, am renunțat pentru totdeauna să mai încerc să aflu ceva despre el. Ca și acuma, dacă mi se întîmplă să mă gîndesc că e la birou (dacă aș telefona mi s-ar răspunde „lucrează împreună cu ceilalți colegi“) irealitatea acestui lucru îmi apare la fel de evidentă. E liniștitoare, în fond. Mi-l imaginez si acum „la grădiniță“! Știu bine că sînt locuri prea puerile pentru el; totuși sînt singurele unde poate fi ocrotit, pus la adăpost de orice jignire.

La școala călugărițelor a fost eliminată frica. Nu că acolo ar fi fost ceea ce se cheamă un „adaptat“, dar se vedea că nu-l respinge nimeni. Dimpotrivă chiar, era iubit: de profesoară, o fată “bătrînă și urîtă, dar blîndă, de Mère Marie Ange, ea însăși o ființă destul de bizară.

— Leneș? E prea inteligent și asta-l obosește, mi-a spus Mère Marie Ange cu toată seriozitatea, scandînd cuvintele și fixîndu-mă cu ochii ei pătrunzatori.

Dată fiind ambianța, am bănuir-o de oarecare ipocrizie; dar de ce; la urma urmei? Poate că, pur si simplu, fantezia, ciudățeniile lui o amuzau; posibil însă și faptul că-l socotea cu adevărat genial, nu în calitate de copil și cu atît mai puțin ca școlar, ci ca om, ca tip uman.

El, în ceea ce-l privește, și-a însușit încă de pe atunci ceea ce a fost apoi întotdeauna deviza sa: a fi ultimul.

Părea o altă versiune a vechiului „a fi rău”; dar era cu totul altceva. Nu acceptarea unei stări de inferioritate, ci dimpotrivă, afirmarea originalității. În privința aceasta era exact contrariul lui Pinocchio.

Îi atrăgeam atenția că alegerea lui nu era, la urma urmei, nici măcar cea mai puțin supărătoare. Motivul pe care-l invoca era acesta:

— Vreau să fiu ultimul fiindcă nu pot fi cel dintîi.

Aveam experiența școlii și detestam ideea arivistă și conformistă a „primului din clasă”. A fi însă ultimul — nu era aceeași ambiție, dar pe dos? Era, așadar, vorba de orgoliu, dacă nu chiar de vanitate. Ei bine, nu mai mult decît ne trebuie aproape tuturora ca să putem trăi; așa cum se putea deduce din fundamentala, nativa lui indiferență față de părerea celorlalți. E drept însă că-l amuza, pentru cîtva timp, succesul, în cazul lui succesul negativ, neînsemnatul și efemerul scandal școlăresc. Dar n-a reușit nici măcar să fie întotdeauna ultimul; dimpotrivă, la călugărițe, era de fapt printre cei dintîi. Avea chiar și unele succese. Nu voia să recunoască însă. Fusesem informată de colegul meu Gliozzi, tatăl prietenei lui Peppinella, că luase, de pildă, un zece la aritmetică. El nega. Se temea, cred, să nu fie prins în cursă.

De altfel, la călugărițe, totul pentru el era joc. I se întîmpla încă să fie cuprins de veselie pe neașteptate — ca reacție împotriva tiraniei școlare - îmi închipui — și începea să cînte. Nu-l pedepseau. Era o metodă needucativă? Totuși, orice alt lucru era mai bun decît frica (cred asta și acum). Cînd se ducea la Coppino avea noaptea halucinații, coșmaruri. De altfel, călugărițele îl învățau tot ceea ce trebuia. Fără a mai pune la socoteală cel mai mare avantaj pe timpurile acelea: faptul că toate călugărițele (franțuzaice) dădeau prea puțină importanță educației fasciste. Cîte o maximă de-a Duceului, cîte o comemorare patriotică, uneori doar anunțată, pomenită.

Nici chiar în privința religiei nu erau conformiste. Gîndeau probabil, ca și Maria, că nu e bine să exagerezi cînd e vorba de copii, pentru a nu le stîrni dezgustul și a reduce rugăciunea și catehismul la un act mecanic. Totuși el era încă de pe atunci un raționalist. Cu toată îndrăzneala și aparenta profunzime pe care le comportă acest lucru. Dădea unele

răspunsuri memorabile, și cel care le aprecia era tocmai profesorul de religie, un preot. Mie-mi povestea toate astea Mère Marie Ange, și mă asigura că preotul nu numai că nu se arăta îngrijorat de asemenea ieșiri, dar găsea în ele chiar și motive de consolare, Trebuie să fi fost religios cu adevărat. (De ce nu m-am dus niciodată să stau de vorbă cu el? Poate fiindcă eram raționalistă și eu, și prezumțioasă, întrucât eram conștientă de lucrul acesta).

Una din asemenea ieșiri, care-au devenit apoi niște simple exclamații, a avut-o acasă, față de noi, provocată de un verset biblic citit într-una din cărțile lui” de școală: „Eu sînt Domnul, Dumnezeuul oștirilor“.

— Nu-mi place Dumnezeu. Seamănă cu Ducele! Era serios, scandalizat de-a binelea. (Nu știu dacă i-am explicat că asemănarea era în sens invers : dar se subînțelegea.)

Uneori frazele lui păreau să ia naștere dintr-o pornire sarcastică, voltaireană. Le rostea cu voce tare, dar ca și cum ar fi vorbit cu sine. În legătură cu Fecioara Maria, care se înălțase la cer:

— Cine știe cît de rău s-o fi simțind printre ceilalți, numai ea singură din carne și oase. Preotul, deloc îngrozit, a spus că, după el, copilul avea predispoziții pentru disputele teologice.

— La ce foloseau ghearele leilor în Paradisul terestru ? l-a întrebat pe preot. Deoarece leii fraternizau cu gazelele, așa cum se putea vedea în ilustrații. (Intuise principiul – lui Lamark !)

Pe cînd preotul îl pregătea pentru prima comuniune, el l-a întrebat, cu aerul de a-i propune un aut-au:

— În anafură se află cu adevărat Hristos ? La afirmația preotului a avut un gest de dezamăgire, de dispreț aproape:

— Atunci e ca și idolii păginilor !

Preotul, chiar și la asemenea răspuns, se declară încîntat. L-a socotit drept o subtilitate teologică, frizînd de fapt erezia, dar firească la un copil. Își dădea, cred, seama de efortul, de riscul celui care nu acceptă cu indiferență, în mod servil, doctrina creștină și cele șapte taine.

Faptul că izbutea, cu ajutorul logicii, să pună în încurcătură pînă și Biblia, îmi aducea aminte de unele acțiuni nimicitoare identice ale unchiului meu Peano. Să-l fi moștenit, la urma urmei, pe el? Mi cam îndoiam. Învățasem foarte bine de la unchiul meu că matematica nu e totuna cu a

face socoteli, că ușurința de a calcula nu înseamnă predispoziție pentru știință; mă întrebam însă dacă e posibil ca un viitor matematician să nu vrea să învețe tabla înmulțirii.

Nu știu dacă logica lui a fost cea care mi-a amintit pentru prima dată de unchiul Giuseppe. În anumite momente mi-l evoca prin purtare lui: facultatea de a face abstracție, de-a ignora prezența celorlalți și chiar a lui proprie; izbucnirile de neașteptată veselie, sau de intoleranță și de nerăbdare; râsul nervos, zvicnit, ba chiar unele accese dezarmante de dulce și îngăduitor suris. Ciudat era că el, copil, semăna cu unchiul așa cum îl cunoscusem, adică bătrîn (era de fapt unchiul mamei mele). Și acum îi seamănă. Și acum logica îi călăuzește agnosticismul, îi dictează replica neașteptată, lucidă, justă. Concentrarea îl ajută să treacă imun printre oameni. +La ce se gîndea unchiul meu în asemenea momente, știu bine: scotea din buzunarul sacoului o bucată de hîrtie și o acoperea cu formule. Dar el, la ce se gîndește? Dacă-l întreb răspunde :

— Nu știu.

Înțeleg că-mi răspunde așa ca să scape din încurcătură, dar mă impresionează în mod neplăcut.

Pe vremea cînd avea șapte-opt ani, irumpea uneori din tăcerea-i plină de vrajă cu câte-o frază scurtă, abstractă și oarecum misterioasă, de așa natură încât părea că-i fusese dictată, așa cum li se întîmplă prorocilor. Forma era abstractă, dar dacă ne gîndeam bine sensul i se potrivea de minune. Pe cea mai concisă a șoptit-o, cu fermitate, în vreme ce se pregătea să înfrunte, ca de obicei fără nici un chef, supa care-i fusese pusă dinainte, pe masă. Privea absorbit în fața lui și-a rostit :

— Mai bine să nu fii decât să fii.

Îmi dădeam seama că fraza era filozofică numai în aparență; cu toate astea mi s-a tăiat răsufarea. Că vocația lui pentru logică echivala cu aceea a unui ins care avea să devină cu timpul un filozof, nu putea fi nici ea exclusă ; dimpotrivă, era o izbucnire foarte firească. De altfel fraza poate fi explicată, vreau să spun că poate fi urmărită pînă la evenimentul care a generat-o. Trebuie să fi fost sugerată tocmai de farfuria cu supă. Semnificația filozofică nu era conștientă, caracterul ei abstract conferea totuși universalitate aceluia pesimism care era, din păcate, una din trăsăturile lui organice și se manifesta tocmai prin dezgust față de

alimente, față de orice îndatorire vitală. Prin caracterul acela de suferință, dar în același timp de impersonalitate, nu era filozofie, ci poezie.

Aceeași idee, în fond, i-a inspirat o remarcă tot filozofică în aparență, dar de fapt ironică și patetică:

— Nu se poate renunța la viața de veci?

De astă dată nu era bătaie de joc, logică distructivă, ci un strigăt pornit din inimă; de altfel a explicat totul imediat, adăugind :

— Eu, după ce-am să mor, vreau să fiu liniștit.

Mi-e teamă c-am ris doar; adevărul e că nu dădea nici un fel de atenție reacțiilor mele.

Cite o frază putea să capete aspectul unei imagini, ca atunci când spusese:

— Roata inteligenței nu se poate fixa în osia vieții. (Deoarece se oprea și nu făcea nici un efort ca sa se îmbrace.)

E și acesta un exemplu care ilustrează gustul lui suprarealist-baroc, ca și capacitatea de a surprinde încărcătura expresivă a obiectelor, mai cu seamă a uneltelor, care a fost tot timpul după aceea pivotul poeziei sale.

Dispărea așadar eventualul matematician? Nu că așa crede — nici acum și nici atunci — în incompatibilitatea logicii cu poezia. Au ca trăsături comune simplitatea, rapiditatea, izbucnirea instantanee. Sînt, și una și alta, o luare în stăpînire, în vederea transformării, a așa-numitei realități. Cu toate acestea pasiunea pentru logică duce tocmai către formule, iar pasiunea pentru imagini către poezie. Pot să conviețuiască? Potrivnice conviețuiri sînt cu puțință într-un singur om; nu însă în civilizațiile dominate de interese, de practica obligatorie și nivelatoare.

În el predomina, am impresia, facultatea formativă. Facultate care putea fi dibuită în primul rînd în temele lui de școală ; în care profesoara se mulțumea doar să corecteze greșelile de ortografie.

Profesoara îi făcea adesea observații din pricina scrisului său îngrozitor. Într-adevăr, cînd era obosit și enervat, literele deveneau așa de ascuțite și de încîrligite, că păreau de-a dreptul răutăcioase (și de aceea supărătoare). Pete și alte felurite semne: îi stîrneau imaginația. Cu mici retușuri se prefăceau în purceluși, ursuleți, elefanți. Virgulele deveneau săbii (așa cum îi sugera curba) de îndată ce le adăuga cîte o gardă. Își orna pînă și caietele de caligrafie — efect al fanteziei,

dacă nu chiar al unui soi de nebunie. Vîna de cruzime, asociată cu umorul, se ivea și în texte :

„Astăzi o prietenă de-a mamei mi-a spus să fac un desen cu copii care ies de la școală și eu am făcut o mulțime de păianjeni“.

Profesoara nu-i făcea observații cînd era vorba de imaginile astea atît de tulburătoare. Tema despre „Jucăria preferată“, care pentru el era „o cutie fără fund și fără capac cu o gaură laterală, pătrată“, o socotise chiar bună. Cutia o avusese în casa Boves și scrisese că „închipuia o sobă. Îi puneam deasupra o tablă, și-apoi două benzi de metal și pe benzile acelea puneam o oală cu un pic de smoală înăuntru. În cutie puneam lemne, apoi le aprindeam și puneam de jur împrejur nisip ca să nu ia foc lucrurile care se aflau prin apropiere.“

Tabla, smoala și focul au făcut întotdeauna parte din elementele care-i alcătuiau cultura. Dacă tema era „scrieți cîteva nume de lucruri“, lucrurile care-i veneau în minte erau: „tren, șine, piston, roată, surub, bulon“.

Lucrurile din jur le vedea printr-o prismă amplificatoare care le făcea mai conforme cu propria lui fantezie.

Tema „Servieta mea“, „Servieta mea e de piele adevărată, ea e întărită la colțuri și lustruită, și are înăuntru două caiete și penarul : are o șină de oțel cu șase buloane : are două încuietori cu cheițe de alamă și o carte frumoasă cu învelitoare, și o mulțime de creioane prăpădite“.

Profesoara l-a rugat să-și refacă lucrarea cu atenție. Și aceasta s-a transformat în felul următor : „Servieta mea e din piele foarte veritabilă, întărită cu o vergea lungă de oțel cu șase buloane tot de oțel și acestea, înăuntru o carte de 257 pagini“.

Tema „Casa mea“. „Casa mea e o clădire măreață, are o scară luxoasă, de marmoră veritabilă. Casa mea e alcătuită din șase camere mari: dormitorul Mariei, sufrageria iluminată de trei lămpi și celelalte de către una singură. Camera pe care o prefer e bucătăria fiindcă e mică și fiindcă mă joc aici întotdeauna cît e ziua de mare cu Maria.“

Urma desenul unde respectabila și banala clădire de pe via Vespucci apărea ca o „Casă cu șapte turnuri“, cu nenumărate burlane din care țîșneau șuvoaie mari de apă ce se revărsau de jur împrejur. Dar și mai mult decît coșurile și burlanele era pusă în: evidență, cu o profuziune de

zăvoare, poarta de la intrare, bine baricadată (în realitate întotdeauna deschisă).

Toate obiectele pe care și le fabrica singur erau prevăzute întotdeauna cu țiței, piroane, lacăte. Se pare că asta înseamnă tendința de a se ascunde, sau a se apăra, adică teamă ; stilul vădea în schimb claritate, siguranță, întrucât sînt desenate cu forță, cu violență aproape, și cu o precizie de artizan.

Un alt desen de școală trata despre „Celula lui Silvio Pellico“. Lanțuri, lacăte și lăntisoare leagă o fereastră cu gratii enorme de ușa prevăzută cu cheie și lacăt; pînze de păianjen pe la colțurile ochiurilor ferestrei; înăuntru se vede un scaun, și Silvio Pellico: cu ochelari, mustăți și pălăria pe cap, un aer jumătate mulțumit, jumătate de victimă. Un loc deosebit de mare e destinat cerului și curții unde se află un copil, „mutulețul“ ; și o bancă de lemn (i se văd nodurile) ; pe cer un soare mare și galben și păsări în zbor. Năvala de zăvoare contrastează cu cerul și cu păsările: cu libertatea.

Urmează, tot în caietul acela, variațiuni pe aceeași temă. În colțul unei case se află două uși, una închisă și alta deschisă, ambele excesiv ornate cu țiței, zăvoare, chei, drugi, buloane și șuruburi. Desenul e, ca de obicei, robust și nervos; face ca obsesiva abundență de ferecături să pară veselă. Ușa deschisă lasă să se vadă o fereastră cu perdele și cu storul tras. Pe perete, lângă fereastră, e agățată de un cui foarte vizibil (nimic, în desenele sale, nu e așezat vreodată la întîmplare în spațiu): o colivie prevăzută cu usiță și cu zăvorul respectiv, iar înăuntru o păsărică. Păsărica, ciufulită, agitată, strigă:

— AJUTOR...

Nu explică asta totul? În coasta casei un copac, iar pe o ramură o pasăre cu înfățișare de cucuvea, neagră și cu niște ochi rotunzi și albi. Strigă:

— Cucucu...

Un cîntec, cred, de jale.

E îngrozitor cînd te gîndești că păsărica aceea era el. De asta dorea atît de mult să aibă o pasăre ? „Nu-mi place din cale-afară să merg la școală, dar mama mi-a promis o păsărică.“ Cu toate astea nu eram îndeajuns de matură pentru a înțelege importanța unui asemenea lucru și

pentru a i-l procura cu adevărat. Chiar dacă mi-l propuneam, după aceea mi se părea că-i prea mare deranjul.

S-a întâmplat apoi ceva penibil (și comic totodată). Plecasem, eu și cu el, cu bicicleta la Bruino, să-i facem o vizită profesorului Pastore. Eram preocupată, mă gîndeam însă că Pastore și soția lui erau niște oameni extrem de buni, de răbdători. După ce am terminat „le tour du propriétaire”, cum spunea profesorul, observ că nu e lîngă noi. Îl strig, îl caut; îl găsesc, în cele din urmă, în spatele casei, excitat și consternat totodată. Jos, în fața lui, un adevărat masacru : un cuib bucăți-bucățele, iar păsărelele, fără pene, moarte (ucise cu piatra: avea un ochi infailibil). Acum pot să-mi dau seama că și el era tot ca o păsărică înspăimîntată, dar atunci l-am privit cu groază : un ucigaș !

Trebuie să adaug că întotdeauna, chiar și acuma mă surprinde în mod violent; sau poate că, mai bine-zis, violentă e propria mea reacție, iar el mă privește cu ironie și așteaptă să înțeleag.

Pastore, doborît — închipuiți-vă: pacifist, propovăduind întoarcerea la natură — își apăsă inima cu mîna. Eu pornesc după el și-o iau la goană pedalînd cu furie. Cînd, în cele din urmă, îi dau voie să vorbească — vorbeam numai eu, întrebări și răspunsuri — mi-a spus că sperase c-o să „cadă din cuib și o păsărică vie, ca să și-o poată lua acasă.

Și acuma iubește animalele: cu o dragoste carnală, fraternă. Cu ele e blînd, generos, răbdător ; și ele îl iubesc, bineînțelese. De altfel e și mai pacifist și mai naturist decît Pastore.

Cunoștea păsările din grădina de peste drum. Intraseră în poeziile lui. A compus poezii în decurs de un an (punea data în josul paginii), al șaptelea din viața sa. Le rescria de mai multe ori, cu ușoare variante în croiala versurilor. Se vede că-i veneau toate buluc Și, la început, în grabă și mai ales din lipsa oricărei experiențe, le scria în continuare, ca proza; mai apoi ritmul își impunea drepturile. Știa bine despre ce era vorba, deoarece în capul paginii scria: POEZIE.

Îi împart poeziile în două grupuri: idilice și metafizice.

Prima pe care a scris-o — idilică — începe

*Seara, grădina mea cea frumoasă
zisă
se înfășoară într-un cîntec de păsări*

și se termină

*e plină de păsări ce par
niște mari aeroplane îndepărtate.*

Ultima imagine, adică propria-i perspectivă răsturnată, e nouă. Dacă ar fi continuat să meargă pe drumul acesta ar fi contribuit la eliberarea naturii în sensul modern, adică la integrarea naturii în tehnică. Cea pe care o socot a doua în ordinea compunerii poartă doar titlul „poezie“

*în verdele întunecat
al arborilor noaptea
stă privighetoarea și cîntă
și dimineața privighetoarea nu mai e
dar vin în locul ei rîndunelele să cînte
la care cînt oamenii se trezesc
și fiecare pornește la treaba lui*

Privighetoarea e o (învechită) imagine literară ; nu pentru el, care o vedea mereu în grădina din față ; adevărul e că știa în ce perioadă a zilei cîntă. Ultimele versuri sînt un omagiu adus vieții active :
nu fusese încă jignit de necesitate.

O poezie, care mi se pare mai puțin reușită, aș pune-o tot aici, cu toate că am motive să cred că e de fapt ultima în ordine cronologică, căci nu e prea „inspirată“. Dar e, totuși, o idilă, o glumă aproape.

Ciocîrlia

*Într-o zi am văzut o pasăre sus de tot
ce stătea nemișcată pe-un nor
în timp ce cînta striiiii ! striii ! striiiii !
de-ți spărgea urechile*

O imagine frumoasă ; iar tonul cîntecului e, din punct de vedere muzical, absolut nou. La fel cu asta, adică tot atît de sinceră și de îmbătată de spațiu, dar robustă și fără urmă de glumă e Nourul.

Nourul

*Într-o seară am văzut
un nour singuratic pe cer
care-n ochii mei se aseamnă
cu o casă incendiată
casa era neagră toată
iar focul roșu cum e fierul
cînd e încins.*

Poezia aceasta și următoarele le-am grupat laolaltă, pentru acel suflu cosmic pe care-l posedă toate. Cea cu nourul poate apărea ca un efect de culoare, căci, trebuie să spun, e și pictor.

Vreau să menționez — drept dovadă a conștiinciozității lui, cînd e vorba de lucru — două corecturi făcute după prima versiune. A șters un „în timp ce mîncam“ inițial și „frumoasă“ înainte de „seară“; și-a dat seama de stîngăcia notației veriste, ca și de inutilitatea acelui general și afectat „frumoasă“.

Poezia care începe cu „în trista și întunecata iarnă“ nu are titlu. Trebuie să menționez — și observația e valabilă și pentru altele — scriitura, de o deosebită importanță în textele acestea, aproape ca și în textele poezilor japonezi. E o scriitură liberă, adică dezordonată, agresivă; de tipul zen, în concluzie. Deloc stăpînită, sau contorsionată de chinurile constrîngerii; amplă și nestîngăcită ca într-un allegro de dans; se știe însă că un „allegro“ poate fi, ca efect artistic, și tragic.

*În trista și întunecata iarnă
nu mai răsună dulcea serenadă a blîndelor păsărele
Numai într-un colț de lume unde sînt stînci și grele bucăți
de gheață
și acolo trăiește cîntecul pinguinilor.*

Nu cred că acel cîntec al pinguinilor trebuie înțeles la modul propriu, naturalist. Acel „și“ din ultimul vers îi sluja pentru a-și putea lua avîntul necesar și pentru distanțare.

Naufragiul

*Ca să poată evita stîncile vaporul nu putuse.
Și printre fragmente de stîncă și de lemne
urlă de groază și de frică.
Și după naufragiu scînduri ce plutesc
și bucăți de stîncă ce se rostogolesc în marea agitată.*

„Naufragiul“ e o temă mai potrivită cu fantezia unui copil ; dar aici există un aspect inedit : stîncă zdrobită de vapor, ca și invențiunea finală. „Trenul fantomă“ se leagă, prin culoare, cu „nourul“ ; aici însă există ceva nou — mișcarea, misterul.

Trenul fantomă

*În noaptea întunecată pătată de stele
se aude un zgomot surd
Și o figură neagră apare
dar dinspre roți se învăpăiază o lumină
iluminînd strălucitoarele șine
și apoi umbra se pierde în întuneric.*

„E mai greu să compui versuri decît povestiri. Un cuvînt, să găsești alte cuvinte. Un vers, să-l citești ca să vezi dacă se potrivește cu următorul și cu cel dinainte. Să-l citești ca să ți-l sugereze pe următorul etc.“

E o idee care-i aparține (transcrisă întocmai de mine), formulată puțin după compunerea poeziilor. Atîta conștiință comunică chiar și un sentiment de neliniște. Pe de altă parte nu e drept să te sperie luciditatea numai fiindcă e precoce.

Dar mai tîrziu, ori de cîte ori am pomenit despre poeziile lui, s-a revoltat întotdeauna.

— Nu e adevărat !

Ca și cum i-aș fi reproșat un compromis, o cedare. Se revolta împotriva literaturii căreia el îi spune „marmură“. Adică împotriva poeziei pe care era obligat s-o citească la școală. (Numai cînd l-a întîlnit pe Leopardi a reacționat cu totul altfel :

— Cum de-au pus să se învețe Leopardi la școală ?

Nu înțelegeam unde vrea să bată.

— De ce nu ?

— La școală să se învețe Carducci, Pascoli.)

Trebuie, mai presus de orice, să dăm pudorii partea care i se cuvine, ca și sfiei de a se descoperi poet, greutatea de a se accepta ca atare. Refuzul lui vădea amărăciune, avea un sens de denigrare. Acum însă admite faptul de-a fi făcut poezii, dar într-un mod și mai negativ :

— Se poate. În copilărie eram snob.

Eu sufăr din pricina asta, fiindcă revăd copilul acela palid, singuratic, naiv, și am impresia că-l jignesc. Dar cum la toți poeții există o nuanță de snobism, poate că are dreptate.

Îi scriam lui Turin (în America) : „Băiatul nostru e din ce în ce mai diferit de «Pinotö» din Cuneo. E lung, palid, frumos și leneș, hipersensibil, egoist. Face o mulțime de lucruri stranii, a făcut din ceară câteva animale foarte frumoase. Pare să aibă multe aptitudini, în afară de aceea de a-și face lecțiile. Spune că nu știe ce-i remușcarea. E inocent ca un țăran și raționează ca un sofist.“

Îl prezentam ca pe un estet și, ceea ce e și mai rău, mă complăceam în asemenea rol. Eram și eu un pic snoabă; dar voiam, în același timp, să mă descarc, să glumesc. Știam că ceea ce spuneam alcătuia o imagine a „viitorului artist“; de aceea jucam pe iluzia viitorului, pe teama mea, pe durere.

Din scrisoarea citată se pot extrage unele informații. Una de ordin pedagogic: „spune că nu știe ce-i remușcarea“. Acel „spune“ denotă că discutaserăm cu el despre problema aceasta. Fraza intra și ea în „portretul de artist“; voiam să-i adaug dimensiunea morală.

Cealaltă informație se referă la animalele de ceară. E confirmată de următoarea temă: „M-am dus să vizitez laboratorul mătușii Lili. Am văzut muzeul unde se află o mulțime de schelete de animale care mă umpleau de groază. Mătușa mi-a arătat încăperea cu animale vii: erau acolo broaște, broaște rîioase, tritoni, salamandre și pești. La urmă am văzut camera unde lucrează mătușa mea: am cercetat cu microscopul o insectă micuță și un preparat pe lamelă. Am adunat parafina care era sub aparate ca s-o topesc acasă.“

Din parafină (nu din ceară) a modelat o întreagă grădină zoologică. Fiecare exemplar era aproape de mărimea degetului mare, dar avea, fiecare, eleganța și maiestatea lui naturală. În jurul șarpelui boa a răsucit un fir în dublă spirală pentru a reda strălucirea solzilor. Gino Levi M. voia să le fotografieze și să le publice. (Observ că sînt pe punctul de a regreta un succes, o carieră.)

Voi ilustra ideea „lui“ despre succes și carieră (de atunci și de mai târziu), printr-o întîmplare. Luase la școală un premiu, și directoarea i-a spus că poate cere tot ce voia. A adunat din grădina călugărițelor un anumit număr de pietre, și cînd Maria s-a dus să-l ia acasă, i-a pus pachetul în brațe. Cînd l-a întrebat ce vrea să facă cu pietrele, i-a răspuns că avea de gînd să „construiască o sobă“.

Întrebase :

— Artă e ceea ce ne place, sau există în sine ?

Se întreba pe el; sau formula pur și simplu întrebarea, chiar dacă mi se adresa mie. După aceea fusese năpădit de-atîtea ciudățenii, de tăceri, de revolte, că uitasem totul; mi-aș fi amintit poate numai de aerul concentrat pe care-l avea în clipele acelea, și că existaseră clipe în care venea cu cîte o propozițiune ca cea de mai sus : a cărei formulare e, din punct de vedere tehnic, filozofică. Nu pot să nu mă întreb cum de-a fost cu puțință asemenea lucru.

Despre artă mă auzea vorbind tot timpul, cu Casorati, cu Paola, măcar la telefon. „Mama poartă telefonul în bandulieră.“ Încă de pe atunci găsea că sînt ridicolă, în înfățișarea mea pătimășă vedea ceva oarecum artificial. L-am înțeles abia după aceea, după cum m-a judecat mai târziu. Atunci găsisem că e spiritual, îmi spuneam, în fond, că lipsa de înțelegere, specifică vîrstei, îl împiedica să-și dea seama de rolul meu serios. „Mama discută tot timpul despre naturi moarte.“ Mi-aduc aminte de frazele astea de care făceam atîta haz, în vreme ce pe cele mai importante le-am uitat; dar fiindcă memoria mea le-a păstrat, trebuie să mă fi impresionat totuși.

„Și dacă filozofia m-ar întreba de ce ne-am născut? Întîi i-am răspuns așa cum știu de la religie: fiindcă ne-a creat Dumnezeu. După aceea am început să mă gîndesc eu singur și m-am întrebat: de ce există Dumnezeu? și n-am știut să răspund.“

„Să mă gîndesc eu singur“: ceea ce înseamnă detaşarea, plină de riscuri, a celui care se aventurează în investigaţie; „n-am ştiut să răspund“: descoperirea limita gîndirii (ca Immanuel Kant în Prolegomene la orice metafizică viitoare).

Uneori reflecţiile lui aveau ca temă un cîmp mai restrîns sau, cel puţin, ştiu prilejul cu care le-a făcut. Mă uitam la liniile din palma lui; cînd m-a întrebat:

— Asta nu-i o superstiţie?

— Poate că da.

— Au născocit-o cei care scriu poveşti.

Intuise (ca şi Goethe) că superstiţia e fantezie, şi că poveştile au un substrat sacru. Cînd raţiona copilul din el, adică în mod direct, nemijlocit, fără abstractizări, era din nou poet:

„Dacă n-ar fi copiii, ceilalţi ar îmbătrîni şi ar muri şi-apoi totul s-ar termina şi pămîntul s-ar preface într-o planetă oarecare“.

Acel „oarecare“ vrea să spună doar „ca toate celelalte“; are însă o nuanţă dispreţuitoare, puţin comică. Comică şi în acelaşi timp patetică planeta asta „oarecare“, ca şi copilul care cîntărea universul. „Nu ştia ce-i remuşcarea. Nu avea sensibilitatea morală tocmai fiindcă era un teoretician. Ca şi mine de altfel: credeam asemenea lucru despre mine încă de pe cînd eram doar o fetiţă. Acum, mai presus de orice, îmi plăcea să pictez; şi dacă aş fi putut alege pentru el un anumit fel de viaţă, i-aş fi ales-o pe aceea de pictor. O viaţă care ar fi avut prea puţin de-a face cu morala: în sensul că ar fi fost morală în mod firesc — nu chinuit. Totuşi, pe măsură ce recunoşteam în el, în mod fratern, o anumită atitudine anarhică, aş fi vrut, ca toate mamele, să devină un respectat *homme de bien*.

În realitate detestam acest *homme de bien*; cu toate acestea mă surprindeam spunîndu-mi că e comod. O doream pentru el: fiindcă era ca şi cum mi l-aş fi imaginat ca pe un om practic, plin de autoritate. Imagine ce devenea imediat odioasă şi, oricum, complet ireală.

Tatăl lui nu era, şi el, un right man? Era, dar într-un mod aproape eroic, deranjîndu-i pe ceilalţi cu exemplul său discret: aşa că se dovedea revoltător şi el, dar în celălalt sens. Nu mă aşteptam ca fiul nostru să-i semene. Luam asupra-mi ereditatea tuturor defectelor.

Teamă mi-e ca problema remuşcărilor să nu fie în legătură, de pildă, cu o anumită cruzime în ceea ce priveşte purtarea lui faţă de mine. Era o

gamă întreagă de cruzimi care variau după propria lor natură — imagine, adică nevinovate, dacă nu inexistente, sau luînd naștere dintr-o vîină de sadism, și ca atare neputînd fi cu totul nevinovate.

Doctorul îi prescrisese aer de mare, numai că marea îl făcea nefericit, și de aceea răutăcios. Pe plajă, în loc să înalțe, ca și ceilalți copii, obișnuitele castele din nisip ud, el azvîrlea, cu lopățica, nisip uscat, pe care vîntul îl sufla în ochii mei și ai celorlalți. Eu îl zgîlțiam cu furie, din corturile alăturate se auzeau proteste. Nu reacționa în nici un fel. Slab, cu fețișoara lui palidă și oarecum stranie, încruntat tot în mijlocul luminii aceleia, era respingător, dar în același timp îți făcea și milă.

În primul an petrecut la Forte, eram împreună cu surorile mele; locuiam într-o pensiune, și în orele calde ale după-amiezii încercam să dormim în cameră. El, care nu dormea niciodată după-masă, inventase un fel de supliciu; de îndată ce eram pe punctul de-a ațipi, îmi smulgea, unul cîte unul, firele de păr de pe picioare. Un torționar, un pervers, îmi spuneam: după mare muream de somn. Pe fața lui rățăcea umbra unui surîs ironic, detașat. Puteai chiar să și rîzi, adevărul e că surorile mele rîd și acum cînd își aduc aminte. Nu era însă sadism? În concluzie, un adevărat rafinament.

„După-masă, stînd alături de mama, m-am uitat cum ninge.“ În lucrările lui din epoca respectivă se găsesc cîteva asemenea mostre de idilă între mine și el, de pace totală. Vremelnică; dar în momentele acelea așa de naturală, de deplină, încît părea veșnică. Poate, ca și atît de rarele clipe de împăcare cu Dumnezeu, momentele acelea închideau în ele eternitatea.

Momente de extaz erau cele în care ascultam muzică. Ne-am cumpărat radio printre cei din urmă; imediat, eu și cu el ne-am instalat în fața aparatului. Eu manevram butoanele cu o mîină, el, stînd pe genunchii mei, încremenit, concentrat, asculta.

Că-i place muzica descoperisem întîmplător, la un restaurant. Trebuie să fi avut șase ani. Un aparat de radio, lăsat deschis din simplă distracție, transmitea sonata în la minor pentru flaut, de Bach. Ici și colo, de pe la mese, se auzeau proteste. El, obosit și slab, lăsîndu-se moale pe scaun, șoptea:

— Ce muzică frumoasă!

Ei bine: a descoperit „Cîntecele de război“ și voia să le asculte zilnic. Se transmiteau tocmai cînd ne aflam la masă și astfel am ajuns să ascultăm „Sfîrșitul Angliei“. Era vorba de candoarea sau de malițiozitatea lui? Cred că-l amuza consternarea noastră.

Eram în război de trei ani, începuse să nu se mai găsească de mîncare. Sînt sigură că nimeni din Milano nu era mai neaprovizionat — și mai neprevăzător — ca noi. C. cumpărase, așa cum făcea de altfel tot timpul, o duzină de săpunuri și de tuburi de pastă de dinți (poate că acestea erau articolele de care se temea cel mai mult că va duce lipsă), iar el scrisese în caiet: „Părinții mei sînt niște acaparatori“. (Pînă și la călugărițe se făcea, în cele din urmă, un pic de propagandă; dar nu ne-au denunțat.)

Războiul îl ațîța. Mi se strîngea inima cînd trebuia să-l trezesc pentru a coborî în pivniță; unde, pe urmă, se amuza cu fetița inginerului. A doua zi dimineata strîngea încărcătoare și schije de grenade, le punea apoi în mare viteză pe șinele tramvaiului care le aplatiza așa cum se întîmplase cu ceasul lui Charlot în Timpuri noi. Ca să mărturisesc adevărul, jocul acela îmi plăcea și mie.

Și eu eram de o nemaipomenită inconștiență în ceea ce privește războiul. Mă revoltam, aș fi vrut să-l suprim; aprobam totuși, cu oarecare plăcere, dezordinea și provizoratul care păreau fatale.

În noiembrie, 1942, bombele au atins și casa noastră și am fost obligați să ne evacuăm; mătușa Maria a venit de la Cuneo cu ambulanța Crucii Roșii pentru a pune copilul la adăpost. După cîteva zile am plecat și eu și ne-am stabilit acasă la mama.

Pentru el a fost o epocă de trîndăvie, într-un anumit sens înșă de intensă activitate (ca joc). În complexul de involuție. Eu vedeam în el pricina care nu mi-a îngăduit să rămîn alături de C.

„Începe o nouă săptămînă — scriam — și sînt tentată să spun: nu mai pot. Și de fiecare dată mă întreb: de ce ne-am despărțit? și unicul răspuns e veșnic același: el.“

La Cuneo am luat și eu parte la luptă, în felul meu, cu un anumit grad de conștiință totuși. El era veșnic un fel de ghiulea legată de picior, dar și un motiv de îngrijorare. Îl simțeam străin, prea copil și în același timp prea al meu, prea legat de mine — și eu de el — mai ales cînd era bolnav.

Legătura dintre noi era mai puternică decît orice neliniște, decît orice teamă. Era însă întotdeauna un fel de pasiune. Ce înțelegeam eu din el?

Acum, în răstimpul uneia din rarele noastre ciocniri, l-am auzit încheind pe neașteptate:

— E destul să te gîndești la ceea ce mă făceai să suport la Cuneo!

— Eu, te făceam să suportî?

Era nemaipomenit. Dar nu m-am înfuriat. Era foarte serios, calm, îndurerat chiar:

— N-am spus nimănui niciodată.

— Ce n-ai spus nimănui niciodată?

A doua zi îl întreb din nou. Vreau să știu.

— Sigur că da, ai deschis fereastra, voiai să te arunci în stradă.

Nu spun nimic. Adevărul e că uitasem de asta. Trebuie să fie adevărat că uităm acele lucruri de care nu vrem să ne aducem aminte.

— Nu ți-e puțin milă acum, gîndindu-te că ajunseseam în asemenea stare?

— Asta da, admite cu toată obiectivitatea.

Îl întrebasem nu fiindcă aș fi avut nevoie de milă, acum. Ci fiindcă mi-era rușine.

„Sînt aproape disperată. Nu pot să nu-mi pese, nu pot. Știu că-ți fac rău, că nu mă poți ajuta cu nimic. El e, nici mai mult nici mai puțin, un inconștient. Ceea ce mă tem că n-o să pot suporta e viața de toate zilele. Nu știu să fiu severă, și-apoi n-are nici un rost să-l chinui. Iartă-mă, înțelege doar. Sînt așa de descurajată și mai ales dezorientată. Nu te necăji, nu se poate face nimic. Scuză-mă și ai răbdare. Nu trebuia să am copii, ca să iau lucrurile în felul ăsta. Mă lasă și capul, deși trebuia să-mi servească la cîte ceva. Dacă, cel puțin, nu l-aș iubi atîta. Asta e nenorocirea cea mai mare, și știu că e așa chiar și din cîte mi-ai spus tu. Îți cer din nou iertare. Te sărut, aceste biete sărutări de departe sînt foarte triste și era gata să spun — inutile. Nu slujește la nimic să-i scrii, nu slujește absolut deloc.“

Urma, fără un singur cuvînt de adio măcar, semnătura.

Dacă eram așa de deznădăjduită, trebuie să fi făcut, într-adevăr, scenele acelea din pricina cărora el suferă și acum. Erau clipe cînd —

mărturisesc în altă scrisoare — mă dezlănțuiam „periodic, ca orice nebun“.

„Sîntem obișnuiții trei nebuni (eu, el și Maria) îndrumați de un înțelept“: așa îi scriam (lui Turin); dar pe atunci era vorba de o nebulă veselă. „...e în natura lui, ca și într-a mea, de altfel, să trecem prin momentele acelea de violență“. Sigur, din stele — sau din străfundurile noastre, ceea ce e același lucru — proveneau sintonismele și sincronismele noastre, ca și ciocnirile și izbucnirile. „M-am hotărît pentru injecții. Dar dacă ar începe să-și dea seama că chinuindu-mă mă face să mă îmbolnăvesc, asta ar fi mai folositor decît orice tratament.“ „Dacă el se poartă bine, mă simt bine și eu.“ În asta consta legătura dintre noi.

„Nu pot sta departe de el, și prezența lui mă enervează“. **Nec tecum nec sine te!*^{*1}

„Sînt foarte îndurerată că te-am tulburat atîta vorbindu-ți de insolența lui. Dacă se poartă astfel e din vina mea, și nu trebuie acuzat peste măsură.“

După aceea mi-era rușine că am apelat la compasiunea lui C. Vina era a mea deoarece „pentru un copil ca el ar fi fost nevoie de o mamă mai puțin sensibilă și mai energică“.

¹ *Nec tecum nec sine te* (lat.) = „Nici cu tine, nici fără tine“.

Ginetta, cînd l-a văzut imediat după terminarea războiului, l-a găsit agitat, neliniștit, socotind că e „nenorocit și plin de ranchiună“. „Ranchiună față de tine pentru un lucru la care se așteaptă: o hotărîre, un ordin — o comandă — de care are nevoie și tu nu i-l poți da.“

M-am cutremurat. Era vorba de cunoscuta mea incompetență. Dar era oare adevărat? Cu o mamă mai severă ar fi fost mult mai nefericit; ar fi devenit barem un poet, vreau să spun scriitor: ca Pavese sau ca Rimbaud, ale căror mame au fost deosebit de severe.

Urma, tot din partea Ginettei, îndemnul de a-l da la un colegiu, și încă la călugări (ea, care era evreică!). Am tras concluzia că se înșală. De nenumărate ori, pe cînd era mic, Ginetta mi-a reproșat

excesiva înțelegere dintre noi — dintre mine și C. — ca sursă de nefericire pentru fiul nostru. Constată ce se găsește și în lucrările de specialitate: „cum lipsa de înțelegere, sau prea mare înțelegere dintre părinți e pricină de dezechilibru pentru copii“. (Aproape că-ți vine să râzi.)

O vină aveam însă, mai îndepărtată dar și mai precisă. Într-unul din biletele acelea — trimise lui C. — pe care le umpleam de litere minuscule, subțiri, de nedescifrat aproape, apare fraza „poate că am fost pedepsită pentru că mi-am dorit un singur copil“.

Nu știu dacă porunca biblică era pe măsura puterilor mele.

Eram, fără îndoială, sinceră, nu aveam chef în nici un caz de glumă și nici nu voiam să-mi dau aere de martiră. Pare însă mai înțelept să recunosc că vocația mea maternă lasă de dorit.

„Îi controlez agenda de școală tot timpul.“ O răsfoiam căutând vreo indicație în legătură cu temele pe care le avea de făcut; uneori reușeam să dau de ea cine știe pe unde, notată chiar și în august, și-atunci cum să fii sigură că e cea de a doua zi? Atunci dădeam fuga la vreun coleg de clasă. El privea cu ironie toată agitația asta a mea; fiindcă îl deranjam de la desenele lui și de la jocurile cu Reno. (Ca să fii cinstită, trebuie să adaug că nici eu n-am fost în stare să-mi țin agenda la zi, nici chiar pe când eram profesoară.)

Era vreo legătură între accesele de revoltă și apatia lui de școlar? Mai mult ca sigur; cel puțin originea acestora trebuie să fie aceeași: tendința spre anarhie.

Solemna lui indiferență față de succesele școlare avea ceva impresionant. „Îi e gândul la cu totul altceva. Și-a cumpărat un felinar de miner și-l poartă tot timpul cu el, stins, bineînțeles.“ (Nu știu dacă făcusem această ultimă observație pentru a-l liniști pe tatăl său, ori pentru a-i minimaliza lămpașul: înclin pentru a doua alternativă.)

Conduita din timpul examenelor — și care s-a repetat an după an — era de vădită nemulțumire pentru timpul pierdut. Ne-am dus cu el la examenul de la sfârșitul cursului elementar: aveam de așteptat

câteva ore și el voia să plece. Am călcat consemnul și m-am apropiat de el încercând să-l țin de vorbă.

Același lucru se întâmplase și în biserică, la călugărițe, cu prilejul primei comuniuni: se scula mereu de pe bancă și voia să iasă afară. Lângă el se afla o călugăriță, pusă acolo anume; tatăl lui și Maria (eu nu eram de față), în fundul bisericii, stăteau ca pe ghimpi. Eu mă îmbolnăvisem de o teamă preventivă, am impresia. Când l-au chemat, după aceea, la examen, ceea ce fusese mai rău trecuse.

La gimnastică lucrurile stăteau cu totul altfel: „La examenul de gimnastică a fost nemaipomenit: a căzut în timpul săriturii de pe bârna de echilibru, iar pe prăjină nu s-a cățarat nici măcar de-o palmă.“ Poate tocmai pentru latura „gimnastică“ pe care o au toate disciplinele, la școală se simțea un neadaptat.

În fiecare sâmbătă, la Torino, mergeam cu el la o școală de gimnastică ritmică. Trebuia să fim gata a-i veni în ajutor, la sfârșit, fiindcă el — el singur — nu știa niciodată unde-i sunt pantofii ori galoșii. Câteodată întredeschideam ușa și trăgeam cu ochiul în sală și vedeam că nu se simte în largul lui decât în timpul „marșului liber“, când mergeau în cerc. La celelalte exerciții nu era niciodată la unison cu colegii.

Uneori mă revoltam împotriva școlii: „Că i se atribuie calificative ca dezordonat, indolent, e mai mult decât just. Dar să fie socotit «insuficient» la desen! Ieri a făcut o barcă de lemn nemaipomenit de frumoasă!“ Poate că mă și consolasem, fiindcă adăugam: „Mi-a făcut-o cadou“.

Carnetul de note nu-l tulbura câtuși de puțin, nu se gândea la el nici măcar o clipă.

A luat hotărârea să se ducă să învețe o meserie și să nu mai frecventeze nici o școală. Avea vederi mult mai largi decât mine. Iar tatăl lui: „Dacă, într-adevăr, nu vrea să studieze, cred că e mai bine să-l dai la o meserie. Se va simți întotdeauna mai bine decât un nenorocit de funcționar care se acrește în cine știe ce slujbă stupidă.“

Iar dacă vedește aptitudini pentru artă, și le va putea cultiva mai bine poate ca muncitor decât ca funcționar.”

Cuvinte profetice. Sunt ca pușca aceea de care vorbește Cehov, care apare în primul act și se descarcă în al treilea!

Pare rușinos, acum, stârnește pur și simplu râsul faptul de a fi luat în tragic conviețuirea cu un copil, eșecul lui școlar. C. îmi scria să nu mă las „copleșită de asemenea lucruri, în timpurile astea așa de tragice”. Ei bine: în primul rând, tocmai ceea ce conferea problemelor domestice aparența unei totale lipse de însemnătate făcea ca îngrijorarea pe care ți-o dădeau să fie aproape de nesuportat, întrucât le adăuga suspiciunea fatuității. Dar nu erau lipsite de însemnătate. Eu mă gândeam la viitorul lui: „Mi-e tot timpul teamă că va trebui să se trezească la realitate fără noi.” „Sunt neliniștită din cauza lui, de faptul că nu va fi în stare să lucreze, fiindcă va deveni om în toată firea și nu vom putea să-l întreținem toată viața.” Chiar și tatăl lui se gândea: „Pentru el ne vor trebui întotdeauna o mulțime de bani.” Problema nu era lipsită de importanță, dar lui C. nu-i era teamă: avea să muncească pentru el. Lucrul de care se temea tatăl lui ținea de o sferă pe care n-o cunoștea încă, de neputința de-a se adapta vieții. „Mă înfior întotdeauna când mă gândesc la el, ca și cum aș fi în așteptarea unei nenorociri iminente.”

Iubirea lui C. pentru fiul său nu era mai puțin deplină decât a mea, ci doar cu mult mai discretă. „N-aș vrea să-și dea întru totul seama cât de mult îl iubim. Dacă aș ști că mă iubește cineva atât cât îl iubesc eu, aș fi grozav de tulburat și de stânjenit.”

Îi scria pe niște hârtii speciale, bătându-le la mașină sau cu niște caractere voit mari și rotunde ca să le poată citi singur.

„Păstrez bila ca amintire și o țin la vedere, pe comoda de lângă pat. Mă gândesc tot timpul la tine, mă uit în fiecare zi la bilă.”

El îi răspundea: „Te roagă să nu râzi de el și spune să te întreb dacă mai ai bila aceea.”

Se supăra pe mine dacă tatăl său îl certa vreodată prin scrisori. „Ideea cu scrisoarea n-a fost bună, fiindcă s-a simțit jignit aproape, așa că pe cea de-a doua nu i-am dat-o.” Nu vrea să ți-l descriu în

„culori prea urâte.“ Era vorba de relații bărbățești. Eu incomodam.

Acel soi de șantaj moral care consta în a-l pîrî tatălui său îl alternam cu anumite încercări de șantaj sentimental în legătură cu mine. Ca acela de a mă arăta disperată pînă la a voi (prefăcut ?) să mă arunc pe fereastră (gest care s-a petrecut poate aproape în stare de inconștientă). Îmi „veneau în minte și acțiuni mai puțin teatrale, dar totdeauna puțin stranii, concepute și ele într-un elan de exaltare, de autocompătimire.

M-am gândit, de pildă, că dacă ar fi știut ce înseamnă să aduci pe lume un copil, ar fi avut ceva mai multă considerație pentru mine. I-am explicat pe scurt, dar cu unele detalii realiste, acest lucru. Nu s-a emoționat; a comentat liniștit, cu egală doză de realism:

— Ca vacile!

I-am oferit astfel cea dintâi informație privind viața sexuală, care n-a avut, pe planul comportamentului, nici o urmare.

În mod normal recurgeam la făgăduiala cadourilor, care erau alte arme, noua lui pasiune. „Continuă să fie cuminte deoarece i-am promis că, dacă se poartă cum trebuie, am să iau din banii pe care îi voi cîștiga cu cartea mea suma necesară pentru pușca lui. (Crede că mă vor plăti imediat.) Între timp sper să se termine războiul și să-i restituie flobert-ul pe care i l-au confiscat.“

„Știi că am fost silită să-i cumpăr faimoasa muschetă? Nu mă mai puteam dezice, după ce a dat într-adevăr dovadă de bunăvoință; aveam impresia că-l trădez.“ De menționat ideea pe care o aveam eu despre moralitate; dar și faptul că el dădea dovadă de „bunăvoință“: cum a fost posibil? Cred că a fost o simplă întîmplare, o coincidență; de unde dubla mea greșeală de a-l răsplăti. Îmi făcea prea multă plăcere să-l văd mulțumit: aici era imoralitatea, pentru cine ar fi vrut s-o găsească.

„M-am gândit să iau ceva din banii pe care ni i-a dat la școală și am făcut pasul cel mare. În momentul de față, după cum îți poți imagina, s-a prostit de tot, veșnic cu pușca aceea în mînă, demontînd-o, remontînd-o etc.“

Demontatul și montatul era însă un lucru serios, un adevărat studiu. Studiul armelor poate fi considerat un joc, dar pentru bărbați.

Se întâmpla să-i fac unele promisiuni fără scopuri precise, *ex abundantia cordis*¹. „E bun, și faptul că-l ajut la lecții mă plictisește, dar nu-i chiar așa de îngrozitor“. „Sînt și momente atît de frumoase!“

Prin momente frumoase înțelegeam anumite plimbări. „Ne-am dus să culegem viorele pe lîngă Villa Desmè. El se juca tot timpul cu capacele de la canale, iar eu umblam după flori. Apoi a găsit o bucată de șină, foarte grea, pe care a cărat-o pînă acasă, și era roșu tot și transpirat, dar fericit.“

„Am plecat împreună pe jos și el a fost foarte drăguț. La plecare era tare cald, iar la întoarcere o lună minunată pe zăpadă. Îl durea puțin un picior, dar n-a făcut nazuri. Cînd e așa, nu știu ce n-aș fi în stare să fac pentru el.“

Îi admiram demnitatea atunci cînd suferea. „Are mîinile pline de degerături. Dar nu se plînge.“

Mi-a făcut chiar și unele cadouri. „Ieri, cu un briceag pe care i l-am cumpărat la piață (i se spune *vernantino* fiindcă se fac la Vernante) a sculptat cîteva obiecte micuțe, un cuțitaș, o furculiță, și un săboțel pe care trebuie să-l port la haina de blană ca talisman.“

„Cînd mă gîndesc că pe vremea războiului «nostru» aveam parte de asemenea bucurii! Acum, cînd sîntem în mod oficial prieteni, cînd sîntem (sau părem) cu melancolie adulți, nu-mi mai dăruiește niciodată nimic, din ceea ce face el, bineînțeles. Tot ceea ce mi-a dat a fost plătit întotdeauna cu bani gheață. Nu mă plîng însă: în felul acesta i-am putut păstra lucrările.“

Cele mai „frumoase momente“ erau acelea — ca pe vremea cînd era copil — de comuniune emotivă între noi: în lumea iubirilor mele, care apoi devenise în parte și a lui.

¹ Din preaplinul inimii (lat.).

„În general e afectuos, după cum știi, cînd sîntem în pat.“ (Dormeam în două pătucuri gemene în vechea mea cameră de copil.) „Cu două seri în urmă am cîntat împreună cîntecele noastre de altădată (am regăsit cartea). Îi place foarte mult, ca și mie de altfel, un cîntec sard.“

Era cîntecul *Sul monte Limbara*.

Mai era și lectura: citeam pentru bunicul și pentru el. Bunicul, foarte slăbit, taciturn, în jilțul lui, își înălța capul și asculta cu atenție; cînd mă opream spunea: „Minunat!“ și făcea semne de încuviințare cu capul său obosit, dar veșnic mîndru, plin de noblete.

El își părăsea desenele, jocurile cu Reno, se simțea în al nouălea cer ascultîndu-mă. Rîdea, sărea în sus de bucurie cînd îi citeam despre „școala balenelor“. Cartea se numea *Moby Dick*.

Cum a fost cu puțință ca momentele acelea de fericire să nu mă despăgubească întru totul? Și, mai cu seamă, să nu mă ajute să-l înțeleg?

Trebuie să fi fost din pricină că — mă gîndesc acum — el era veșnic același, cea schimbătoare fiind eu. Și el, care era întotdeauna filozoful care fusese încă de copil, mi-a deschis ochii asupra absurdității repșurilor mele:

— Dacă n-aș fi bun, cum aș putea să fac asta? Ajunsese — el — să se arate atît de înțelegător în ceea ce mă privește, încît acuma mi-e groază că l-am dezamăgit.

Ieșeam din clădirea gării după ce-l condusesem pe C. Mi-aduc aminte absolut totul, acuma: fiindcă am găsit scrisoarea. Altfel aș fi uitat. Aș fi uitat unul din actele lui de devotament! Acuma însă memoria mă îngrozește.

Scrisoarea am scris-o imediat ce-am ajuns acasă; știam că — datorită așteptărilor neînchipuit de lungi de pe vremea aceea — C. se afla tot la gară, în acel moment: „Nu-mi intră în cap faptul că ești încă aici, pentru mine însă așa de departe, de neajuns. El a fost drăguț. Pe esplanada din dosul gării mi-a spus: Socotește-mă ca și cum aș fi papă“. Eram așa de preocupată de durerea mea, încît am luat declarația lui drept o amabilitate, drept un lucru drăguț.

„A ajuns pînă acolo încît mi-a spus: și ca să-ți dau o dovadă îți declar că renunț la muschetă.“ Era o dovadă nemaipomenită să renunțe la muschetă; dar ideea, ideea de a-mi da o dovadă!

Eram așadar surdă, uscată, dură. Cum de nu mă puteam declara mulțumită o dată pentru totdeauna, nu-l înțelegeam pe deplin o dată pentru totdeauna? Probabil că nu există cu adevărat „o dată pentru totdeauna“.

„Se joacă atîta că mă înnebunește.“ Cînd spuneam așa înțelegeam de fapt mult mai mult. Adevărul e că se juca *tot timpul*.

Se întorcea de la școală și, străbătînd piața, și-a pus servieta la picioarele statuii lui Barbaroux, rezemată de grilaj, și apoi a luat-o la goană. (Luciana l-a văzut de departe, și a luat servieta de acolo.)

Profesoara mi-a povestit că, de multe ori, în loc să-și scoată rînd pe rînd caietele, creionul etc., își răstoarnă servieta pe bancă, ridicînd-o însă în așa fel încît lucrurile să cadă cu cît mai mult zgomot. Se juca atunci cînd scria în agendă, absolut la nimereală. Chiar și cînd dăruia cîte ceva sau avea accese de bunătate, pentru el tot joc era. De aceea schimbările lui erau aparente. Erau, în realitate, niște simple variațiuni.

„E bun, dar mi-e tot timpul teamă că trăiește pe un plan ireal, nu în lumea lucrurilor solide.“ „După-masă ne-am dus să facem o vizită mătușilor. Toată lumea îl privește și acum ca pe un ins periculos; nimeni nu și-a dat încă seama că s-a schimbat. Adevărul e că *în realitate* nu s-a schimbat.“

Tot de domeniul jocului era și faptul că sfida pe oricine îi făcea vreo observație, că îi făceau plăcere, că le căuta chiar.

„L-am rugat să se poarte în așa fel încît să-i facă străbunicii o impresie bună. A stat liniștit tot timpul, apoi a început să povestească, cu lux de amănunte, de un stilou pe care l-a furat de la școală etc. Eu fierbeam, îl priveam țintă, dar el i-o dădea înainte.“

Nu sînt sigură dacă, în ceea ce îl privește, sfida ca să demitizeze, sau din pură inocență. Și din una și din alta, probabil: ca într-una din nenumăratele povești cu pistoale: „Ieri s-a întîmplat o mică tragedie, din fericire însă obiectul era așa de important pentru el încît n-a făcut scene. Insuportabilul lui prieten Rosso voia să-i vîndă

un revolver, pistol sau Dumnezeu știe ce (cu 50 de lire). El era așa disperat, încît am consimțit să-l ascund, dar bunica s-a opus. În cele din urmă am alergat pînă la individul acela spunîndu-i să nu mai apară în fața lui cu arme etc. Pe urmă el, și mai insuportabil, mi-a mărturisit că e un pistol cu capse, inofensiv, cu toate că ni-l prezentase drept un lucru teribil: ca să ne înfricoșeze, spune el!“

Pînă și excesele erau un joc; sau cel puțin — ca și armele — un act de cultură, în sens de experiment, de cunoaștere.

Ca atunci cînd s-a îmbătat. Îmi mărturisise de nenumărate ori că vrea să încerce. Eu mă alarmasem puțin temîndu-mă, pentru viitor, de o oarecare tendință către alcoolism sau droguri. Pagano (Bepi) i-a spus că nu-l sfătuiește; că încercase și că fusese dezamăgit, cînd ești beat te simți prost etc. Discuția, de la egal la egal — Pagano era un uriaș, în afară de faptul că era în vîrstă și colonel — nu l-a convins. Într-o seară îl căutam prin oraș, ca de-atîtea ori, neliniștită, moartă de oboseală. La ora cinei îl găsesc, pe meterezele de la Gesso, cu un soldat. Soldatul, numai cu puțin mai înalt decît el, era Musto, calabrezul pe care-l adoptaseră mătușile. Nu-i spun nimic lui Musto, dar pe el îl iau cu mine. El blînd, tăcut. La masă nu mănîncă, spune că-i e somn, se duce la culcare. Imediat după asta îl auzim cîntînd. Alergăm în camera lui, Luciana descoperă că „răsuflarea îi pute a vin“! Ne-a povestit că s-a dus cu Musto la un birt și au băut un litru de vin în doi. A doua zi Musto rămîne înmărmurit auzind reproșurile mătușilor: băieților lui, spune, le place tare mult vinul. Musto își aduce aminte și acum de el, și cînd le scrie mătușilor îi trimite salutări. Fusese o relație de oameni maturi.

„Fuga“ era una din variații.

„Am alergat ca o nebună prin oraș ca să-l caut, căci dispăruse, ca de obicei. L-am găsit aproape de douăsprezece. Era în grădina publică, dar domnul S. mi-a spus că a fost să vadă carele alegorice.“

„Am ieșit la plimbare, el a vrut să-și ia bicicleta. La un moment dat nu l-am mai văzut. L-am regăsit la șapte, moartă de oboseală de cît umblasem după el. De prisos să-l cert, spune că m-a căutat tot timpul.“ Așa cum e în ordinea fugilor, a existat și o Mare Fugă. În

fuga aceasta, care a fost, atît pentru mine cît și pentru el, cea mai chinuitoare, și-au dat întîlnire nenumărate pricini.

Față de lupta (de rezistență) arăta aceeași detașare, în aparență, pe care o avusese față de fascism. Îi făcea plăcere să știe că există nume și locuri asupra cărora trebuia păstrat cel mai mare secret; găsea însă că precauțiile noastre sînt comice, și se amuza alarmîndu-ne.

Cînd plecam spre vreo „destinație necunoscută“, întreba cu glas tare, mai ales cînd erau și străini de față:

— Te duci la Livio Bianco?

În desenele lui a apărut la un moment dat un oraș cu o cupolă uriașă (San Pietro?) asupra căruia avioanele aruncau bombe. A apărut și mențiunea : ROMA. Stupoare, ușoară neliniște. Iar el declară :

— Vreau să mă duc să apăr Roma.

Am rîs cu toții. Nu-l bănuiam pe profesor, un biet omuleț care-mi spusese : „Dacă s-ar ști !“ arătîndu-mi-l pe vestitul camarad Rosso îmbrăcat în haine de milițian fascist și înarmat : la școală ! Profesorul era foarte simpatic, mic, cu fața rotundă, ochelari cu lentile groase, de miop, rotunzi și ei : semăna cu un chinez ; am aflat mai tîrziu că era comunist.

Ideea de a apăra Roma devenise o obsesie. Nu că s-ar fi convertit la patriotismul fascist : Rosso îi spusese că dacă s-ar fi dus să apere Roma li s-ar fi dat, în exclusivitate, un tanc. Ne aflam pe bulevard, eu stăteam pe o bancă, el în fața mea, în picioare.

— Vreau să mă duc să apăr Roma.

— Du-te, n-ai decît, i-am spus.

La Cuneo sînt peste tot case, cîtva timp nici nu mi-am dat seama că nu mai e acolo. M-am îngrozit cînd mi-am adus aminte fraza, răspunsul meu, specialitatea lui de-a lua totul cuvînt cu cuvînt, fie chiar și din glumă. Am alergat acasă, nu era, am telefonat cu curajul deznădejdiei la sediul fascist. Acolo am dat peste un oarecare (care mai tîrziu a fost executat), un tînăr intelectual nu tocmai de rînd, dar cu un fizic monstruos (ceea ce explică multe lucruri). Răspunsul a fost și mai nenorocit decît tentativa mea.

— Foarte bine! Aveți un fiu curajos. Lăsați-l pe seama noastră!

— Dar e un copil!

— Va deveni bărbat, cu noi!

Alerg acolo, intru în lugubrul și imensul palat stil secolul XX, culoarea drojdiei de vin. Întreb, tremurînd de mînie, pe primul individ care-mi iese în cale, un militar presupun. Mă sfătuiește să încerc la Casa del Balilla:

— Acolo are loc adunarea.

Celălalt palat, tot imens, posomorît, e pustiu. De la subsol răzbate un zgomot surd. Dedesubt tinerii, băieți și fete, aleargă pe patine. E de gardă Rosso, înarmat, bineînțeles!

— Unde e?

— A plecat.

Sînt gata să-l insult, apoi mă cuprinde mila: e tot un copil și el, lung, palid, fiul unui milițian fascist. Mă simt mai puțin dezamăgită: sînt pe urmele lui.

— Dacă ați ști ce facăștia aici, băieții și fetele.

Avea un aer un pic indignat și un pic echivoc. Am luat-o din loc și am început să cutreier orașul, centura de fortificații; din cînd în cînd alergam acasă să văd dacă nu se întorsese. Pînă cînd, la un moment dat, aud venind de jos, de pe scara pivniței, vocea lui. Cînta.

Cînd l-am lăsat după aceea să-mi povestească tot ce făcuse, mi-a spus că, ajungînd în fața Casei del Balilla, se răzgîndise.

Sigur, la mijloc fusese și spiritul lui de contradicție: nu-i plăcuseră, la Torino, „cîntecele din timp de război“? Cînd m-am întîlnit cu Pavese, după război, primele lui cuvinte au fost:

— Băiatul tău e fascist, acum?

Atracția, ispita de-a avea pe mîna arme adevărate, și încă de război, trebuie să fi fost puternică pentru el.

Și-a cultivat dragostea pentru arme cu meticulozitatea unei formații profesionale; la început limitîndu-și studiul — prin forța lucrurilor — la armele mai mult sau mai puțin de jucărie.

„Dragă tată, am primit scrisoarea ta, care spune că-mi va sosi în curînd pușca cu aer comprimat, și vestea îmi face mare plăcere. Am să trag numai în balconul de la bucătărie, în ținta de lemn pe care am dat-o cu vopsea cînd am fost bolnav. Gloanțele pe care mi le-ai cumpărat sînt gloanțe de plumb, sau proiectile cu pene în coadă? Am primit și prospectul cu desenul puștii; sub el era scris modul de funcționare.“

Armele adevărate, inaccesibile, se mulțumea să le privească.

„Ieri, eu și cu mama ne-am dus la plimbare pe podul cel nou. Mama a cumpărat două pungi de castane coapte. Cînd am ajuns la capătul podului, ne-am așezat la soare pe borne, în lipsă de alte scaune. Un jandarm a început să discute cu mama și i-a spus că e de gardă la un post telefonic. În vreme ce stăteau de vorbă, eu am cercetat cu de-amănuntul pușca pe care jandarmul o purta în bandulieră.“

„Azi-dimineață, în grădina publică, am dat peste un vînător de munte și o fată cu haină de blană care stăteau pe o bancă. Soldatul, spre marea mea bucurie, mi-a împrumutat pușca lui. Era o pușcă mare, de fabricație germană, neîncărcată. Spre norocul meu, căci dacă era m-aș fi omorît. M-am distrat o mulțime trăgînd fără cartușe, demontînd închizătorul, curățînd țeava etc. Am stat de vorbă cu el, și i-am spus că tare mi-ar fi plăcut să plec la război și să am o pușcă. El însă, ca toți militarii, nu mi-a recomandat viața militară, și m-a sfătuit să rămîn civil, acasă cu mama mea. Ar fi vrut să tragă un glonte în capacul unei guri de apă, dar era pe-acolo un căpitan de poliție și, fiindcă e interzis să risipești muniția, n-a tras. S-a făcut apoi ora douăsprezece și am plecat. Pe drum am întîlnit-o pe mama, foarte obosită și cu sufletul la gură, care mă căuta peste tot neștiind unde mă aflu.“

„Acum cîteva zile mătușa Luciana s-a dus la Torino ca să-și ducă teza de licență. Bunica era foarte speriată, fiindcă ninge tare și-i era teamă că trenul n-o să se mai poată întoarce. A plîns toată ziua și cînd, pe la 10, s-a auzit soneria, bunica s-a dus în goană să deschidă, scoțînd o mulțime de exclamații.

Mie-mi place foarte mult să aud povestindu-se întâmplări din călătorie. Mătușa Luciana a povestit că, imediat ce a ajuns la Torino, a trebuit să se întoarcă numaidecât, și că a lăsat teza unui coleg, ca s-o ducă la secretariat. Așa că a stat în tren douăsprezece ore. La întoarcere a găsit în tren doi soldați nemți, unul destul de frumos, în vreme ce al doilea semăna cu o gîscă. Ea a stat lîngă cel frumos, iar altă domnișoară alături de gîscă. Soldații aveau cîteva cutii cu slănină, ton, aspic. Au mîncat foarte mult și au oferit și mătușii mele și celeilalte domnișoare. Așa că cele douăsprezece ore au trecut repede.“

În „cronicile“ de școală trece deja drept povestitor, cu amestecul „său“ de candoare și de ironie.

În scrisori, de cele mai multe ori e doar un copil, dacă nu un tehnician:

„Dragă tată, ieri m-am distrat foarte mult, fiindcă bunica m-a luat la Boves. M-am dus să mă joc cu Aldo în dosul casei, unde am dibuit un revolver ascuns. Era un revolver cu butoiaș, cu țeavă hexagonală. Țeava și butoiașul erau cromate, iar patul dintr-un material negru, încrustat tot. În butoiaș erau două cartușe. Noi nu știam însă, și trăgeam mereu, pînă cînd, la un moment dat, unul din cartușe a explodat, producînd o flacără roșie, lungă de-o palmă. Am aruncat revolverul și-am alergat în curte, unde am găsit-o pe bunica, destul de speriată. Ne-am dus, puțin după aceea, să luăm revolverul și să-l punem la loc.“

El și cu bunicul vedeau aceeași nepăsare, dacă nu chiar și amuzament, cînd era vorba de focuri de armă, sau de incursiuni aeriene. Refuzau să coboare în pivniță: nu era de demnitatea lor de persoane experte în arme de foc. În timpul eliberării casa noastră a fost asediată; în fața scărilor erau o mulțime de bombe de mînă neexplodate, și bunicul voia să iasă, ca de obicei, la plimbare. Rîdeau de noi, el și cu bunicul, cînd tresăream la auzul exploziilor.

Textul extras din pagina 68:

„Dragă tată, mama e tare amărîtă deoarece casa noastră de la Tetto Gallotto a fost complet distrusă. Eu m-am distrat foarte mult în timpul luptelor pentru eliberare. M-am distrat mai ales cînd au pus mîna pe un fascist pe acoperișul din fața casei noastre, acela care a aruncat bombe de la curtea noastră. Pe acoperiș erau o mulțime de partizani, doi s-au ascuns în dosul lucarnei, iar alții într-un balcon. Unul a găsit un revolver automat și trei cartușe, altul o haină neagră. Apoi au început să tragă și eu m-am distrat grozav. Mama mi-a spus că la Milano nemții s-au predat imediat, în vreme ce la noi s-au luptat îndelung, spre marea mea bucurie, și au bombardat orașul cu tunurile. Eu, zilele astea, sînt tot timpul pe stradă și vin acasă numai ca să mănînc.“

O relatare din ianuarie '44 pomeneste de un eveniment deosebit de dureros; n-aș putea spune că era cu totul inconștient de lucrul acesta; tonul nu e cel obișnuit, vesel, ci cu o ușoară, îngăduitoare nuanță de umor.

„Ieri mama m-a luat la Borgo cu bicicleta. Ajunși acolo, s-a dus la cazarmă unde se află o profesoară evreică; mama trebuia să-i înmîneze un pachet. A bătut și-a venit să-i deschidă un jandarm. Eu am rămas afară și, neștiind unde să mă așez, am intrat în gheretă; dar nu era nici un scaun și-atunci m-am dus să-mi petrec timpul pe scaunul unui tanc care se afla în fața cazarmei.

Cînd s-a deschis din nou poarta, am tras cu coada ochiului înăuntru și am văzut un jandarm care ținea pe mîini un scul de lînă și o doamnă bătrînă, în fața lui, care depăna lîna.“

„Văzuse“ fraternitatea dintre paznicul (forțat) și victimă.

„O mulțime de oameni lăstăreau copacii. Noi stăteam pe o bancă și ne uitam cum cad ramurile din coroanele copacilor. Era un om care stătea foarte sus, care terminase de tăiat ramurile cele mici, și începuse să taie una din cele groase. Noi ne uitam la el cu multă atenție, așteptînd să cadă creanga. După multă trudă, creanga a căzut cu zgomotul unei explozii. Atunci muncitorul și-a șters sudoarea de pe față. Era plăcut să-i vezi pe muncitori acolo sus, tăind ramurile și lăsîndu-le să cadă jos, și să-l auzi pe

domnul de jos care dădea ordine. Dar cred că pentru muncitori nu era tot așa de plăcut.“

Munca în sine nu i se părea nesuferită: o prefera latinei.

„Sînt aproape întotdeauna vesel, dar cînd mă gîndesc la latină mă întristez numaidecît. Mama face cu mine în fiecare zi cîte un pic, dar picul acela e un adevărat chin. Aș prefera să sap o groapă adîncă de zece metri, decît să fac o frază în latinește.“

Există, în legătură cu asta, o afinitate de limbaj între mine și el. În casă se făcea haz de o frază de-a mea: „Aș prefera să mătur un palat întreg“. Ceea ce îi opuneam eu nu era, bineînțeles, latina, ci vreo altă îndatorire domestică, mai necesară și de aceea mai plicticoasă decît simpla acțiune de a da cu mătura. Latina era una din pasiunile mele, din care pricină aversiunea de care dădea el dovadă mă făcea să sufăr; cu atît mai mult cu cît în rarele momente în care se arăta atent vădea o adevărată aptitudine pentru traducere, dacă nu chiar ușurință.

Din nenorocire latina era unica materie la care mă pricepeam și de aceea voiam să-l ajut; și de aici obsesia respectivă.

Afirmația lui nu era așadar indiciul unei predispoziții pentru viața activă: efortul real era de fapt latina, iar acțiunea de a săpa cel imaginar.

Există, probabil, o superioritate didactică a școlii elementare. În timpul acesteia n-a fost nefericit.

„Ieri, cînd m-am dus la școală, nu l-am mai găsit pe învățătorul nostru și asta m-a mirat tare mult. N-am rămas singuri, dar era un alt învățător, care mai venise și altădată, cînd lipsea al nostru. Și eu, care sînt un pic cam nebun, am început să fac fel de fel de năzbîtii. Nici chiar cînd ne-a pus să repetăm lecția n-am stat locului. Azi însă ne-a venit o învățătoare nouă, care a făcut ordine în clasă. La sfîrșitul lecției, învățătoarea ne-a învățat un joc foarte amuzant cu numere. În vreme ce ieșeam din clasă, în spatele nostru cobora vechea clasă a învățătoarei, și copiii ne-au întrebat: «E bună? E bună?»“

Pagina e împodobită cu o serie de desene misterioase, un fel de cadrane de ceas prevăzute cu niște elegante ace indicatoare: în fiecare cadran numerotarea începe dintr-alt punct. Poate că e în legătură cu jocul acela cu numere.

Cu învățătorul nu se plictisea fiindcă se folosea o metodă de învățămînt experimental.

„Ieri profesorul ne-a explicat ce este un electromagnet. Explicația, interesantă, a făcut să-mi vină în minte o mulțime de lucruri. Iar unul din ele a fost să-mi fac și eu unul. M-am dus și mi-am cumpărat un magnet mare în jurul căruia am înfășurat un fir electric, lăsînd la capăt, numai cele două firișoare, dar fără nici un fel de înveliș. Cînd am terminat de construit aparatul acesta ciudat și simplu, l-am pus numaidecît în funcțiune, am apropiat adică cele două capete ale firului de lamele de fier de la bateria tatei. Experiența m-a înfuriat peste măsură de mult, fiindcă magnetul a atras numai o peniță și n-a vrut cu nici un chip să atragă dalta cea mare de fier pe care o pusesem pe masă. Aparatele științifice sînt amuzante, dar și greu de făcut.“

„Ieri mama a lipsit, fiindcă s-a dus la Torino, la școală. Atunci i-am dat bunicii să citească *L'armadillo*. Ciudat animal mai e și ăsta. În vreme ce citea, bunica nu mai putea de uimire aflînd că are o carapace mult mai tare decît cuirasa a două foarte puternice nave de război. S-a minunat și cînd am citit despre pangolin, numit și «șopîrla solzoasă», din cauza solzilor ei alcătuiți din smocuri de păr prinse unul de altul, care formează o foarte tare și invulnerabilă carapace.“

Uimirea bunicii era adevărată, deoarece bunica nu era nici atoateștiutoare și nici plictisită; ca și el, era curioasă din fire și predispusă spre admirație.

„Dragă bunică, de ieri sîntem aici, la Torino. Am mîncat omleta trimisă de tine, care a fost foarte bună. Cînd ai făcut curat, n-ai găsit briceagul meu? Am uitat la Cuneo o bucată de plumb, butoiășul și plosca. Păstrează-le, cînd o să vină mama are să mi le aducă. Am lăsat și o mică

bombă incendiară și două puști. La prima mea venire acolo, am să le iau. Dacă ai să găsești briceagul, folosește-te tu de el. Când viu am să mi-l iau.“

Scrisoarea, scrisă la întoarcerea din vacanță, e din '42. Între el și bunică erau relații bazate pe lealitate, foarte deosebite de cele de șantaj reciproc care dăinuiau între noi. Chiar relații utilitare, care o amuzau în mod sigur pe bunica, la fel ca și pe el.

„În casa unde locuiesc exista un scaun ca toate celelalte, încît privindu-l nu-ți provoca nici un fel de bănuială. Scaunul ăsta avea însă un lucru pe care nu-l aveau celelalte. De îndată ce se așeza cineva pe el, se pomenea că e dat peste cap și rămînea cu picioarele în sus. Experiența am făcut-o chiar eu, și m-am gîndit că e un scaun care avea să-mi fie de folos. Când venea cineva în vizită și trebuia să-l poftim să stea jos, eu îi ofeream numaidecît scaunul cu pricina, iar cînd mă puneau să aranjez masa, potriveam scaunul în fața tacîmului mamei sau al bunicii. Bunica, plictisită pesemne de gluma asta, mi-a spus: — Dacă-mi repari scaunul, îți dau cinci lire. — Eu m-am gîndit: adio glume, adio rîs, dar în fața celor cinci lire m-am dat bătut. Nu era prea greu să repar scaunul; am întărit cu cîteva cuie și cîteva bucăți de lemn rama care ține țesătura de pai, apoi am pus patru bucățele de lemn dedesubt, și cele cinci lire au intrat în stăpînirea mea.“

Apare pasiunea lui un pic exagerată pentru bani. Cît despre *bricolage* sau artizanat domestic, îl practică și astăzi, după toate regulile artei, bineînțeles. Dar iată și un exemplu de muncă manuală:

„Ieri au adus de la Borgo două mii de kilograme de lemne, și am dat și eu o mîină de ajutor la căratul lor în pivniță. M-am suit în car și am aruncat bucățile de lemn pe palier, apoi, împreună cu bunica, le-am aruncat în pivniță, iar acolo le-am așezat la locul lor. Cu treaba asta am cîștigat un pahar de vin și cincizeci de lire.“

„Dragă Lili, nu te-am văzut de atîta vreme și tare aș vrea să te văd, pe tine și casa ta, în mijlocul grădinii aceleia sălbătice care se vede în fotografie. Păcat că fetița ta nu a crescut! Bunica mi-a citit cartea poștală pe care ne-ai scris-o în ziua aceea, din care am aflat ce frumoasă era fetița ta! Acum, dacă ar fi fost vie, ar fi început să umble.“

Bizara evaluare a timpului — fetița mătușii murise aproape imediat după naștere — e un semn în plus al altruismului care apare aici în mod excepțional. Ceea ce reiese din scrisoare, ca și cele adăugate în post-scriptum nu anulează faptul că împărtășea sentimentele celor din jur: pun doar în lumină necesitatea — externă — a unui impuls (de-a comunica).

„N-am chef de scris niciodată, dar azi o fac cu plăcere fiindcă mama mi-a făgăduit că dacă scriu scrisoarea asta cum trebuie îmi cumpără o piuliță în care se poate pisa praf de pușcă.“

Post scriptum:

„Acuma, când copiez scrisoarea, pot să-ți spun că piulița mi-am făcut-o singur, dintr-un clopot pe care-l aveam.“

Mi-e rușine — acum — de faptul că nu m-am ținut de cuvânt. E adevărat însă că în anumite cazuri, cum a fost acesta, slujea ca stimulent: pentru munca creatoare. E tot nevoia unui mobil.

Transformare și analogie — iată esența artei. Cunosc un singur pictor care să-și poată da seama cu egală luciditate de ceea ce îi este de folos în fiecare obiect care-i cade în mână: „Am căutat în cutia mea ceva cu care să mă joc. Mi-a căzut sub ochi o frumoasă bucată de marmură. Prima idee care mi-a venit a fost să desenez deasupra un pătrat, apoi am săpat cu o șurubelniță vreo 3 milimetri în adâncime, iar înăuntru am desenat un om cu pălărie, pe care l-am finisat cu dalta; la sfârșit am înlăturat marmura de pe margini. Am lucrat foarte mult fiindcă materialul era tare. Mamei îi place mult, eu însă n-am fost mulțumit deloc, și nu îndrăznesc s-o arăt nimănui.“

Mă umple și azi de tristețe, mă săgetează chiar inexplicabila mea neglijență: am uitat să cercetez ce s-a întâmplat cu cubul acela de marmură și cu spiritul lui omuleț cu cilindru, când bunica s-a mutat de pe strada Barbaroux. Îl întrebuința ca piedică pentru ușă, ca să țină deschisă una din numeroasele uși ce dădeau în coridorul de la ieșire; ori de câte ori trecea pe-acolo se uita la el și zîmbea. Dar e și ea distrată, probabil că nici n-a controlat dacă a fost transportat în casa cea nouă.

De asemenea și o scîndură, mare, uscată, dintr-o esență moale — găsită în pivniță — pe care sculptase un motiv cu ciuperci și alte forme, un ansamblu somptuos și de-o cadență desăvîrșită.

Un creator are nevoie de material și-l găsește peste tot. Și tocmai materialul e cel care-i sugerează ideea (analogia).

Cu un ghem de lînă și o mînușă pe care bunica începuse s-o deșire și o lăsase la jumătate, a făcut un animal cu creastă (degetele mînușii), un cap de cocoș sau de balaur feroce și vesel. Apoi cususe totul cu niște puncte dese, indestructibile. Ca să recuperăm ghemul, a fost nevoie de un fel de trepanație plină de migală. Dar de ce să se distrugă un lucru atît de minunat? Poate pentru că faptul de-a întrebuița un ghem în asemenea scop putea fi socotit drept bătaie de joc? mai curînd pentru că lîna era mult prea prețioasă pe vremea aceea.

Dintr-un ac de siguranță, într-o seară pe cînd eram în vizită la mătuși, răsucindu-l și împletind cele două capete, a făcut un elegant și grotesc ac de cravată, care amintea unele motive orientale. Mătușile l-au admirat care mai de care; pe urmă însă una din ele, din pură distracție, a desfăcut nodul, l-a îndreptat și a readus acul la forma și la întrebuițarea inițială. Părea mulțumită, căci dăduse și ea dovadă de abilitate. Eu am simțit cum mi se strînge inima și mă indispuie și acum, ori de cîte ori mă gîndesc la asta.

La Cuneo, de la nivelul celei de-a doua piațete, un enorm depozit de deșeuri se revărsa în jos de pe platou pînă la pajiștile ce mărgineau il Gesso. Pentru el era Paradisul regăsit, o mină, o comoară. Și cum eram în stare să-i înțeleg pasiunea, nu-i interziceam să-l exploreze; știam însă că se putea împiedica în vreun obiect și mă uitam la el cum sare peste maldărele de fierărie, tot mai jos, pînă-n fundul surpăturii înfricoșătoare, cu sufletul la gură. În cele din urmă mă înfuriam fiindcă se murdărea, și bunica, mai ales dacă venea acasă cu tot felul de resturi ori fragmente de busturi din gips, se arăta îngrozită, apoi îl săpunea și-l freca ore în șir.

„Ieri mama m-a însoțit, ca și în celelalte zile, pe bulevard. M-am dus la maidanul de vechituri și-am văzut un băiat care scormonea printre resturile unui camion vechi. Am început să scotocesc și eu înăuntru lui, și

nu după mult timp am găsit rezervorul de ulei. Era un ulei verde, foarte gros, și cu o lingură făcută dintr-o bucată de tablă am umplut o cutie unde au încăput trei sferturi de litru. Când mama m-a văzut cu cutia aceea a început să mă certe fiindcă mă murdărisem pe mâini. Eu am dus-o totuși acasă și am vîndut uleiul mătușii mele pentru zece lire.“

„În fiecare după-amiază, cînd nu ninge, mă duc la plimbare cu bunicul pe bulevardul Solaro. Bunicul merge încet și de aceea iau cu mine o minge de tenis și mă joc. Cînd ajungem la depozit, mă urc pe grămezile acelea de vechituri și caut. Găsesc întotdeauna vreun cartuș, vreun încărcător sau vreo placă de fier. Mă amuz apoi pe bulevard, sărind de pe rădăcina unui arbore uriaș și bătrîn. Iar cînd ajung pe via Barbaroux mă distrez prinzînd ultimele muște.“

Patima pentru resturi și vechituri a avut întotdeauna la el un caracter de grandoare și e atît de importantă încît pînă și acum găsește „motiv de inspirație“ în nesfîrșitele cîmpuri de gunoaie din afara orașului. În ultima vreme a compus un poem (fotografic) - tragic și pur, un fel de Triumf al Morții, surprinzînd transformările lucrurilor, așa cum au fost operate de degradare și de distrugere ca de o adevărată artă.

Ca și bunicul, Reno era un subiect care se preta la idilă.

„Ieri m-am dus la Borgo Gesso cu mătușa mea și cu Reno, cîinele. Reno era foarte fericit că l-am luat la plimbare, și alerga înainte și înapoi. Am vrut să încerc să ne jucăm ca de obicei, și am făcut un bulgăre tare și rotund din zăpadă. Măturătorii ridicaseră două metereze de zăpadă de-a lungul străzii. Am azvîrlit bulgărele departe, în zăpadă, și Reno a sărit obstacolul într-un salt, apoi a căzut în zăpada care l-a acoperit pînă peste bot. Reno a vrut să alerge apoi, dar n-a reușit fiindcă era prea multă zăpadă. Se mișca foarte încet. Cînd a reușit, era alb din cap pînă-n picioare. După aceea am aruncat ca de obicei bulgărele în zăpadă, și Reno, ducîndu-se să-l prindă, a căzut într-o groapă adîncă. De unde n-a mai putut să iasă, și atunci m-am dus să-l ajut. M-am urcat pe marginea gropii, l-am apucat cu o

mîna de zgardă și cu cealaltă de labe și l-am tras afară. Mi-a mulțumit dînd din coadă și a continuat să alerge înaintea noastră pînă acasă.“

„Cu cîteva zile în urmă Reno s-a îmbolnăvit. A stat toată ziua în cușcă, fără a avea puterea să-și ridice capul. Am încercat să-i dau pîine, dar m-a refuzat. Am muiat atunci pîinea în lapte ca să fie mai gustoasă, dar m-a refuzat și de data asta. Eram tare amărît văzînd că prietenul meu e bolnav! Mi-era grozav de teamă să nu moară. Seara, ca de obicei, a vrut să iasă la plimbare. Și-a adunat toate forțele, și a ieșit. Nu mergea, ci se tîra. În casă eram deja îngrijorați fiindcă nu-l vedeam întorcîndu-se. O dată am și coborît și, făcînd un tur în jurul străzii Barbaroux, am început să răcnesc cît mă ținea gura: — Reno, Renooo! Nu mi-a răspuns, și m-am întors acasă descurajat. Mi-era grozav de teamă să nu fi murit pe stradă.“

Stilul „narativ“ situează aceste povestiri despre Reno în ultimul an petrecut la Cuneo, primul său an de școală medie. În anul precedent aș pune „Pupitrul“:

„În camera mea, lîngă fereastră, se află un pupitru pe care sînt îngrămădite mii și mii de cărți. Cărți străvechi de Virgiliu, groase cît o casă; mai sînt și altele mici-mici și de toate culorile. Tăblia de catifea, străjuită de un zid înalt de cărți puse unele peste altele, e ocupată toată de nenumăratele mele cartușe. Într-un colț e o lampă cu gaz și un stilou confecționat de mine din niște cartușe mai groase. Două bucăți de marmură, cu doi elefanți de bronz deasupra, susțin cîteva cărți. Alături e o scrumieră imensă plină ochi cu felurite mărunțișuri fără nici o valoare: nasturi, bile, penițe, bucățele de lemn, lame etc.“

S-ar putea face o apropiere între bucata aceasta și „școala privirii”¹; doar că în locul nepăsării ne întîlnim aici cu emfaza. Sau totul poate fi interpretat ca o tehnică de a evada din realism.

¹ *L'école du regard* (Robbe-Grillet).

Pe cînd era mic, cînd l-am adus o dată de la Torino ca să-i facem o vizită bunicii, dimineăta, de îndată ce s-a trezit, a alergat la fereastră și a văzut acoperișurile de ardezie.

— Ce oraș! părea indignat, cu acoperișurile de piatră!

Există puține texte privitoare la Cuneo; destăinuie însă cîte ceva din dragostea, amestecată cu dispreț, pe care o nutrea pentru orașul său.

„Cuneo: judecînd după locuitorii lui e un oraș tare mic, și de minimă importanță. Știu foarte bine că orașul Cuneo e de minimă importanță, dar nu pot crede că e chiar atît de mic! Cuneo e foarte frumos, și e și plin de soare, dar... nu trebuie să uităm anumite străduțe. Nu înțeleg cum de-i place mamei partea cea veche din Cuneo, care-i așa de murdară! Mai cu seamă oborul de vite! Bunica mea are o casă foarte frumoasă, dar foarte prost așezată, pentru că soarele nu ajunge la ea niciodată, și atunci cînd le văd pe cele bine expuse la soare îi invidiez mult pe locatari, și-i propun tot timpul bunicii să-și părăsească locuința și să se mute acolo, la soare. Dar puțini oameni ar lăsa o casă frumoasă pentru a se duce să locuiască într-una urîtă!“

E curios să-l descopăr atît de conformist; cred însă că e vorba de dragostea lui plină de dispreț. Fiindcă și lui îi plăcea partea cea veche din Cuneo. Chiar și acum o vizitează, o regăsește: decăzută, închisă, liniștită. Străvechi hanuri, străvechi scări întunecoase, ziduri groase.

Iată ce i-a scris tatălui său:

„Sperăm că, după ce se va termina războiul, o să ne aduni pe toți într-o locuință din partea cea veche din Cuneo, care-mi place, unde să trăim alți ani fericiți împreună“.

Acel „fericiți împreună“ rostit de el mă poartă cu gîndul la anumite fraze sentimentale pe care le întrebuințează oarecum din distracție unii oameni de știință foarte reci; totuși, dacă mă gîndesc că fraza lui e legată de imaginea vechii părți din Cuneo, am impresia că ar putea fi conformă adevărului. Dacă, apoi, n-a fost așa, dacă anii petrecuți împreună cu noi nu i s-au părut fericiți, poate că a fost și din pricina imensului oraș nou. Lucru

de altfel imaginar, întrucît Milano e și el mic și vechi, cel puțin partea aceea în care a trăit el. Dar e vorba tocmai de puterea imaginației care se află în joc.

„Dragă tată, am primit cartea ta poștală în care mă lauzi fiindcă am fost cuminte. Pe cealaltă parte a cărții poștale se văd cîteva clădiri mari. Mama mi-a spus că orașul acela e Milano. Mi-ar plăcea tare mult să locuiesc acolo, dar mă îngrozesc la gîndul că nu m-aș mai putea plimba niciodată pe cîmp.“

Iar tatăl său:

„Sînt bucuros că-ți plac clădirile acelea mari: cum te-ai mai distra dacă ne-am putea stabili în orașul ăsta frumos! Aici totul e mecanizat, așa că ai trăi între lucruri care te interesează. Nu-ți fie teamă, în jurul Milanului e cîmp destul, cu rîuri, lacuri întinse, cu vapoare mari, unde se poate ajunge din orice punct cu bicicleta. Iar în oraș e un parc frumos și plin de răcoare, cu o mulțime de copaci și chioșcuri cu înghețată, iar în mijloc cu un tun mare pus acolo anume ca să se distreze copiii, care — de atîția ani de cînd se tot joacă — l-au făcut să lucească așa de frumos încît nu-i mai e nimănui frică de el. E un tun adevărat însă cu o țeavă așa de groasă, încît copiii mai mici intră în joacă înăuntru. Orașul e tare distrus, dar va fi reconstruit, dacă nu mai frumos în orice caz mai măreț.“

Scrisoarea e din august '44; entuziasmul deja din '45.

La sfîrșitul scrisoricii lui îl întreba:

„Ai o casă frumoasă la Milano? Stai singur în casă sau împreună cu vreun coleg?“

Tatăl său:

„Locuința mea nu e cine știe ce frumoasă, e puțin tristă, goală și un pic murdară, fiindcă mie nu-mi place să mătur. Pe pereți sînt atîrnate o mulțime de tablouri religioase, Fecioare, sfinți și portrete de cardinali severi și e pînă și o candelă care arde tot timpul și e foarte melancolică. Locuiesc cu colegul meu de lucru, care dimineața îmi face cafeaua și mă scutește chiar și de plictiseala de a-mi spăla ceașca: e tare cumsecade, nu?“

Colocviu de-a dreptul extraordinar, deoarece e purtat cu el; dar întrebarea cea mai surprinzătoare e ultima:

„Ai fost numit deja director, sau ești tot funcționar?”

„Mă întrebi dacă sînt funcționar sau deja director. Vezi, nu se poate înainta în grad așa de repede și de ușor. Trebuie să lucrezi mult și să ai multă răbdare. Pentru moment sînt tot funcționar. Ca să devii director trebuie să ai mult mai mulți ani decît am eu acum: drumul e lung și foarte anevoios pentru mine, care nu mă bucur de protecția nimănui. Voi face tot ce-mi stă în putință ca să am un post mai bun și să cîștig ceva mai mult ca să-ți pot oferi o viață mai îndestulată.”

Era prea mult, lucrul acesta? Era spus de la bărbat la bărbat.

Într-o compoziție de școală, într-a patra, a trebuit să-și descrie tatăl.

„Nu-l văd aproape niciodată pe tata, pentru că lucrează toată săptămîna la Torino și vine să mă vadă numai duminica. Tata e un om foarte înalt și foarte ordonat: și cînd vine acasă, duminica, trebuie să mă certe deoarece, dacă ar fi după mine, nu m-aș spăla niciodată. Lucrările de birou ale tatei sînt întotdeauna bine făcute și ar fi mulțumit dacă aș fi puțin mai cuminte. Cînd eram mic mă făcea să rîd povestindu-mi întâmplările lui Ulise și ale lui Polifem. Cînd era timp frumos mă ducea să mă plimb cu bicicleta mea cea mică și roșie. Tata a prins multe bombardamente la Torino, dar din fericire adăpostul băncii e sigur.”

Se simte calmul, siguranța relațiilor dintre ei. Că după aceea între ei s-a interpus lungul nostru război — dintre mine și el — e un fapt.

Cînd era bolnav, caracterul meu pătimaș ajungea la paroxism. Și în mijlocul acelor furtuni eram singură. Era mama, doctorul B. care a descoperit imediat că are difterie, mătușa Maria care-i făcea injecțiile; dar eu eram singură. Injecțiile au fost trei la număr, iar la a treia delira. Cu voce dulce, ironică, spunea:

— Te văd mică, mică.

Și apoi:

— Te văd mare, mare.

Eu îmi frîngeam mîinile în fața oglinzii de la dulapul din camera aceea strîmtă, mă priveam pierdută și disperarea mea creștea. Făgăduiam nu știu ce în legătură cu părul; nu mai știu bine ce, să mi-l tai, să mi-l rad sau să umblu nepieptănată (ca și cum n-aș fi umblat tot timpul așa). Nu-mi venea în minte altă juruință. Cred că urmăream să fac în așa fel încît să par urîță și bătrînă. Mi-era frică să nu moară, dar mă chinuia și faptul că-l vedeam trecînd printr-o experiență așa de îngrozitoare, ca și cînd l-aș fi văzut luptîndu-se cu niște monștri, fără a vedea însă monștrii. Iar cînd venea și C., după o călătorie imposibilă, periculoasă, îl primeam cu răceală — pentru o clipă — pentru că „ieri nu fusese acolo“.

Cînd era bolnav, nu se plîngea niciodată, și chiar și asta era îngrozitor: că putea fi atît de cuminte! Ajungeam pînă acolo încît încercam să-mi aduc aminte cît de obositor era de obicei; dar în clipele acelea era atît de deosebit de prețios, încît toate defectele lui deveneau tot atît de prețioase, ca niște mărturii despre el.

Rămînea dubiul dacă era mai cu adevărat el cînd era bun, sau cînd era obositor, un veșnic dubiu de altfel.

Nefrita — care a urmat după difterie și a durat cîteva luni — l-a făcut fericit: îi plăcea să fie bolnav. Așezat în pat, liniștit, desena. Își manifesta vocația pentru viața contemplativă, definită și ca „repaus forțat“: pauză în ceea ce privește obligațiile externe și libertate pentru lucrul adevărat.

PARTEA A DOUA

Am stat apoi cu el la Torino, tot singură, în anul de după război (nu se găseau case la Milano). De-atunci a început pentru el lungul surghiun, senzația aceea că e singur și înstrăinat: care a durat pînă la Marlène.

I-am făcut camera în micul nostru birou. În placajul care înlocuise geamul de la ușă a tăiat o ferestruică, a prevăzut-o cu balamale și cu un cîrlig. O folosea ca să controleze vizitele, ca să-și apere intimitatea. Ușa devenise astfel destul de nostimă la vedere; dar a desenat pe ea capul unui omuleț cu pălărie (la fel cu cel de pe piatra de la Cuneo). Omulețul avea un aer nedumerit, interogativ și vesel. Nu părea amenințător, dar nu vădea nici teamă. Era încă o rămășiță a veseliei de la Cuneo? Dacă bătea cineva în ușa lui sau dacă intra pe ușa principală, care era vizavi de a lui, deschidea ferestruica, se uita și o închidea la loc. Și cu asta se termina totul; ceea ce pe prietenele mele le amuza tare mult. A început astfel să atragă asupra-i admirația feminină nu în calitatea lui de „copil drăguț“, ci de ins bizar, interesant. Nu cred că făcea cine știe ce caz de lucrul ăsta. Și cum îi făceam observație că are mîinile murdare etc., socotea că e dezagreabil. Dar problema nu era asta. Ci, pur și simplu, avea impresia că din partea prietenilor noștri, din partea unor oameni asemenea nouă, nu se putea aștepta la nimic interesant.

Credeam că se va găsi o cale de înțelegere cu călugării salezieni, speram chiar că-l vor și aprecia, că-l vor socoti, în orice caz, de-al lor! Deoarece lucra cu multă pricepere, iar don Busto dădea atîta importanță, în ceea ce privește educația, exercițiilor manuale. Dar nu a mai fost vorba niciodată de lucru. Dealtfel a repetat prima clasă din cursul mediu, întreruptă la Cuneo din cauza bolii. Dădeau în schimb mare importanță

jocurilor atletice, meciuri de fotbal ori altele de felul acesta: care îl înfricoșau. Și-a amintit apoi întotdeauna de jocurile acelea obligatorii ca de un coșmar. Mai cu seamă de datoria de-a face parte dintr-o echipă, dintr-un organism colectiv, și de fețele agresive, de urletele jucătorilor. Îl găseam rezemat de perete, într-un colț, plictisit, palid.

Dar și mai deprimante pentru mine erau observațiile călugărilor profesori. Spuneau „bietul băiat“ și clătinau din cap.

— Nu știe nici măcar *Tatăl nostru* și *Ave*.

El, pe care-l crescuse Maria! Îmi dădeam bine seama că nu voia să facă nici un efort, nu-și făcea rugăciunea din lene sau din protest (pasiv). Dar era îngrozitor felul în care pronunțau „bietul băiat“, fără pic de compasiune, cel puțin așa mi se părea mie. Ca și cum ar fi fost deja condamnat.

S-au mai petrecut și alte lucruri care, povestindu-le după aceea, le făceau pe prietenele mele să moară de râs. Când se întâmplaseră fuseseră stînjitoare, în jalnica tentativă de-a fi educative.

Pe scurt, lăsități de-ale mele. Unul din jocurile la care se deda în camera lui — „jocurile prizonierului“ — consta în a arunca pe fereastră diferite obiecte. Un tir bine reglat care-și atingea întotdeauna ținta, dincolo de zidul împrejmuitor al grădinii din față, vechea „grădină cu păsări“. O dată a aruncat un caiet pe care-l făcuse sul. Ca să recuperez caietul — și ca să-mi cer scuze — m-am dus să sun la vilă. O cunoșteam din vedere pe administratoare, o femeie înaltă și frumoasă, cu părul alb și ondulat. Îmi bătea inima: portarii, chelnerii și ceilalți oameni de felul ăsta m-au umplut întotdeauna de groază. Femeia, morocănoasă, mi-a adus un coș, dintr-acela de flori, cu toarta înaltă și curbă, plin cu fel de fel de obiecte. Nu-mi închipuiam că putuse arunca atîtea: cuțite, jucării, și Dumnezeu mai știe ce. Era furioasă deoarece obiectele contondente ar fi putut-o lovi și pe ea. Mi-a spus, ca să mă sperie poate și mai mult, că bărbatul ei era polițist. Și atunci mi-a venit ideea. Să-și trimită bărbatul la mine acasă ca să-l admonesteze. Căci uniformele nu-l lăsau indiferent: la Fort, cînd era mic, fratele chelneriței de la Elbano, care era polițist și dirija circulația din piața Roma,

se apropia întotdeauna de ușa restaurantului, astfel că nu mai făcea mofturi și începea să mănânce.

Nu m-am mai gândit la povestea asta; și iată că sună la ușă un omuleț și cere s-o vadă pe profesoară. I-am arătat ușa vecinei noastre, care dădea lecții. Era politicos, îmbrăcat în negru, iar sub braț avea o geantă de piele: era „polițistul“.

— Asta e băiatul? și se întoarce spre el, care se apropiase și-l întrecea cu un cap.

Abia în clipa aceea mi-am dat seama ce mult crescuse: omulețul era mic, dar nici pe departe nu semăna cu un pitic. Omulețul ridică un deget și-l muștră:

— Ai să fii cuminte, nu-i așa?

— Mulțumesc, mulțumesc, am rostit și-am închis ușa.

El, amuzat la culme, a început să danseze ca un sălbatic. Cred c-am rîs și eu, dedublîndu-mă ca de obicei.

Casa din Milano nu era nici acum gata; așa că am stat singuri și iarna următoare, acasă și unul și altul, în „expectativă“. Ideea că nu se va duce la școală era o adevărată ușurare pentru mine. Dimineța îi indicam tema pe care o avea de făcut, apoi ieșeam după cumpărături în mica piață della Crocetta, înghețată toată printre tejghelele pline de zarzavat acoperit de chiciură. Frigul, cumpărăturile și prepararea mîncării, toate astea mă terorizau. El însă mi se părea mai docil, era liniștit fiindcă nu se ducea la școală. Mă gîndeam că, în atîtea luni, măcar latina are s-o învețe cum se cuvine.

Trebuie să fie adevărat că întîlnirile întîmplătoare sînt de fapt căutate: de partea aceea diabolică din noi, care pune la cale propria noastră prăbușire. M-am întîlnit cu o doamnă pe care o cunoșteam, era împreună cu fetița ei. Fetița mi s-a părut frumoasă, fața ovală și palidă, enigmatică. Mi-am spus că mi-ar face plăcere s-o pictez; doamna m-a întrebat dacă nu vreau să-i dau lecții de latină, și eu am primit. Fetița era din cale-afară de răsfațată, vicleană și îngîmfată, și nu mi-a mai plăcut: nu i-am cerut

niciodată să mă lase s-o pictez. Era leneșă și mă făcea să aștept întotdeauna, iar uneori trebuia să amânăm lecția. Stăteam așteptînd în casa aceea luxoasă, caldă, și mă gîndeam dacă nu cumva el lăsase focul să se stingă, dacă-și făcuse temele. Cînd plecam trebuia să fac alte cumpărături. Și în mod absolut regulat „uita“ să-și facă temele.

Puneam totul pe socoteala absenței mele, a lecției aceleia blestemată; și n-am putut să-mi iert asta niciodată. Singura mea scuză erau banii; dar nici asta n-a rămas în picioare. La sfîrșit, suma care mi s-a înmînat, pentru toate lecțiile, nu depășea trei mii de lire: exact prețul unui burghiu de care el avea neapărată nevoie. (Am învățat atunci termenii, pentru mine noi, ai adevăratei lui culturi: burghiu, mașină de trefilat și altele de același fel.) M-am dus eu însămi la magazinul de fierărie; și acolo mă aștepta o mare mîngîiere. Am fost tratată cu atenție, cu vădită considerație; fiindcă eram mama lui.

— Fiul dumneavoastră, mi-a spus negustorul, e foarte priceput la lucruri din astea.

La Milano izolarea lui s-a accentuat. Chiar și eu, prima dată cînd am văzut casa, pe jumătate dărîmată, de pe străduța aceea dintr-o periferie care nu-mi spunea nimic fiindcă nu era cea din Torino, am început să plîng. Eu, care mă sinchisesc atît de puțin de frumusețea caselor. Curînd cartierul mi-a devenit simpatic, popular cum era și sincer; cu casa însă nu m-am împăcat niciodată, nici chiar acum. Vreau să spun — sau mai bine „asta vrea să spună“ — cu mine cea de pe vremea aceea.

Din camera lui și-a făcut un fel de vizuină-laborator, simbol și platoșă al însingurării sale, pe care l-a cărat întotdeauna după el (îl are și acum). Își căuta întotdeauna de lucru cu uneltele lui; dar uneori îl găseam stînd la fereastră, care dădea într-o curte interioară, copleșit de-o mare tristețe.

C. încerca să ne facă să îndrăgim scumpul lui oraș, ne lua cu el ca să-i descoperim frumusețile ascunse, străvechi palate, curți interioare. Am vizitat împreună cu C. și împrejurimile, neinfectate pe vremea aceea de

industrie, de-a lungul străzilor încă libere. El ne însoțea pasiv în excursiile astea, cu bicicleta pînă la Brianza, sau cu trenul pînă la lacuri. Cînd eram cu bicicleta, tatăl său îl ajuta întotdeauna la urcuș; dar el pretindea numaidecît că a oboșit. Pe lacuri, în vapoară, stătea tot timpul traversării cu capul plecat, cojea vreo creangă cu briceagul, o cresta, nu-și arunca niciodată privirea asupra peisajului (pe care eu îl admiram cu voce tare). Eu doream să mă împrietenesc cu locurile, „romantismul“ lor îmi era de ajuns cu alte cuvinte, le justifica. Dealtfel, pentru mine era minunat fiindcă era duminică și C. se afla cu noi. Dar el rămînea neclintit: închis în propria i plictiseală și respingînd totul.

Era ceva mai mult decît disprețul și dezgustul față de plimbările făcute cu familia; sigur însă e că, pe plan „psihologic“, cuplul pe care-l reconstituiseam noi, părinții, era ceea ce în mod fatal îl excludea, ca odinioară. Numai cu mine nu — căci exclamațiile mele l-ar fi enervat — dar cu tatăl său plimbarea ar fi însemnat cu totul altceva pentru el.

Cuneo încă mai însemna libertatea (pînă la motocicletă, cred, care i-a îngăduit altfel de evaziuni). Și Cuneo însemna bunica.

„Să-i spui că am pus pe măsută pachetul legat pe care mi l-a dat ca amintire.“

Secretă ca toate dragostele lui, cea pentru bunica se dezvoltă prin asemenea indicii. „Pachetul legat“ e un simbol misterios și confidențial totodată. Așa se încredințează în taină, spre păstrare, o comoară sau un lucru de furat; poate conține însă și o salopetă sau lenjerie murdară. (Mi-am adus aminte de el cînd au apărut, acum cîțiva ani, „pachetele“ lui Hristos.)

„Bunica așteaptă o scrisoare din partea ta — scria Luciana — cu toate că-și dă seama că lucrurile astea sînt prea plicticoase pentru tine. În fiecare zi se uită într-un caiet vechi de-al tău, găsit de ea printre hîrțile de dat la gunoi, pe care ai desenat faimoasele tale puști.“

Iar bunica: „Vorbește-mi puțin despre pușcă și despre cartuș“. Era dragostea și fantezia ei; cu toate că și ea aprecia armele (de vînătoare).

„Am primit, de cîtva timp scrisoarea ta și nu-ți ascund că m-a mirat foarte însărcinarea pe care mi-o dai. Gîndește-te un pic dacă o bunică e persoana indicată să-ți cumpere o pușcă! Am fost la acel Necchi al tău, care a rîs din toată inima auzind despre veritabila ta manie pentru arme.“ S-a dus, așadar, la armurier.

Nu știi dacă mă amuzam cînd bunica îmi povestea despre unele isprăvi de-ale lui la Cuneo; cu toate astea trebuia să-i admir, chiar fără să vreau, curajul.

Într-o dimineață îl văzuse, din balcon, venind acasă cu o mică bandă în urma lui; ținea pușca într-o mînă și cu cealaltă, de picioare, o pasăre. Femeia care venea să spele vasele i-a spus că-l văzuse trăgînd cu pușca în piață, ascunzîndu-se apoi sub un portal, ieșind de acolo cu toate precauțiile. Iar la prînz o prietenă de-a Lucianei i-a povestit că tatăl ei (general) se întorsese acasă desfigurat de mînie fiindcă un „fiullot“ trăsese într-un porumbel de pe cornișa Băncii Italiene. Generalul avertizase poliția, care în momentul acela făcea cercetări, luîndu-i la întrebări pe toți copiii din oraș. (Nu l-a trădat nici unul.)

Mîncau — ei trei, bunicul nu mai trăia — în bucătăria cea mare și veche. El întotdeauna cu pușca, încărcată, pe genunchi. S-a ridicat fulgerător — numai oamenii leneși, oamenii prudenți sar în felul acesta sigur, ca sălbăticiunile — și a tras într-o pisică de pe acoperișul din față, dincolo de curtea interioară. Apoi s-a întors și s-a așezat la loc, liniștit. Pisica „aceea“ mîncase cu puțin înainte o păsărică; iar acum o executase. Bunica i-a admirat și de data asta precizia cu care-și nimerise ținta. Pentru ea perfecțiunea era totul: făcea abstracție de gestul lui ucigaș. (În timpul războiului se uita extaziată la avioanele care zburau deasupra orașului, scînteietoare și în formație perfectă; lumea le iscodea cu groază, iar ea, de la fereastră: — Cît sînt de frumoase!)

În aproape toate scrisorile pe care mi le trimitea mama cînd era el în vacanță era vorba de cîte o pușcă. „Vrea să-și cumpere altă pușcă.“ „A venit cu trei bancnote de cîte o mie și mi-a spus că știi despre ele. Și,

bineînțeleș, și-a cumpărat imediat o pușcă.“ Iar în cele din urmă: „Mi-a mărturisit că banii îi ia de la tine.“

Se lăuda, sau recunoscuse adevărul? După mama vina era a mea, care lăsam banii împrăștiți peste tot; și cred că făcuse un mare efort, din scrupulozitate, ca să-mi împărtășească toate astea. Poate că era un lucru grav; eu însă niciodată n-am izbutit să consider furtul drept o faptă foarte reprobabilă (nici chiar când se săvârșea în propria-mi daună). Lucrul acesta — făptuit sau numai presupus — n-a fost decît una din nenumăratele modalități ale transformării sale, și de așa natură încît mai pe urmă a ajuns să mă preocupe în mod excesiv, cum mi se întîmplă întotdeauna. Pînă cînd unul din călugări mi-a destăinuit, spre marea mea mirare, că faptul de-a fura din casă, de la părinți, nu înseamnă nicidecum a fura. Nu l-am întrebat dacă prin asta înțelege că nu înseamnă furt în fața lui Dumnezeu sau a legii morale, sau a legii: pentru el poate că nu era nici o deosebire. Oricum, m-am declarat mulțumită.

Transformările lui au fost întotdeauna foarte lente, imperceptibile și grandioase, ca evenimentele cosmice care schimbă pe ascuns fața lumii. Vîrstele lui nu au fost epoci istorice, ci mai curînd ere geologice. Faptele neînsemnate au un sens tocmai întrucît dezvăluie din cînd în cînd cele mai mici deplasări, acele impalpabile alterări care vor atrage marile prefaceri. Ca și în cosmogonie, pot interveni cutremure, uneori succedîndu-se în mod dezastruos, dar de cele mai multe ori îndepărtate în timp, și — bineînțeleș — imprevizibile.

Bunica surprindea indiciile a ceea ce de fiecare dată spera — voia să creadă — că înseamnă în sfîrșit maturizare; și se grăbea să-mi dea de știre:

„Anul ăsta a progresat într-adevăr.“ „Mănîncă roșii.“ „Se spală fără haină.“

Dădea mai cu seamă importanță lucrurilor care se refereau la sănătatea lui, iar imediat după, celor în legătură cu școala: „Azi s-a hotărît să mai facă ceva lecții. Face propozițiunile cele mai scurte și acelea pe care le alege el; răbdare însă, căci e și asta ceva.“

Din scrisorile alcătuite la repezeală, expeditiv, ale bunicii, irump problemele care i se înfățișau ei, și în același timp el însuși, așa cum era pe atunci. Deoarece bunica îl vedea cu intuiția ei plină de dragoste, dar deloc complice. Scrisorile ne ajută să înțelegem și mai bine raporturile dintre el și noi, dintre el și mine. Ne ajută să descifrăm, să deosebim treptele lui de formare.

Greutățile pe care le întâmpina bunica, cu alte cuvinte defectele lui, se pot, în mare, clasifica, grupa în raport cu sensul pe care li-l dădea bunica.

Chiar și atunci când era vorba de lucrurile lipsite de importanță, ea avea o viziune deschisă, foarte largă în ceea ce privește viitorul lui, întrevedea aproape prelungirea acestora.

Soacra mea ne sfătuia să-i facem o sfeștanie, potrivit cerințelor religiei sale. Mama, sint sigură, se ruga pentru el, așa cum îi cerea a ei, dar nu arăta nici un fel de grabă, și nici nu socotea că situația ar fi disperată. Timpul a confirmat în cele din urmă că ceea ce ei i se părea pozitiv era într-adevăr așa, și că indulgența pentru defecte fusese justă.

Bunica nu făcea o dramă nici măcar în legătură cu unele mici *débauches* cărora el — cel fără poftă de mâncare — li se deda din când în când, mai mult din spirit de aventură decât din alte motive. Ca povestea cu prăjiturile. Nu voia să se atingă seara de mâncare și nu pricepea nimeni de ce, fiindcă bolnav nu era. S-a aflat apoi că-și cheltuisese banii pe care îi dădusem pentru vacanță, consumînd, la o singură masă, o enormă cantitate de *bignole*¹ cu Dario. Cred că asta i-a amintit bunicii unele bravade asemănătoare de-ale fraților ei pe când erau copii, ca reacție împotriva severei austerității familiale.

Excesele (ca cel cu vinul, atunci când cu Musto) l-ar fi putut imuniza. Dar nu cu totul. Excesele îl atrag și acum. Ca simbol, am impresia.

Armele și relativele lui insolente nu i se păreau bunicii reprobabile în sine. Chiar dacă îi părea rău că sperie lumea, pe unele bătrînele din curte, ca atunci când a executat pisica. Nu le asocia cu agresivitatea, așa cum ar fi făcut un psiholog; ci întotdeauna cu ingenuitatea, cu spiritul cavaleresc, așa cum fusese la bunicul.

¹ Un fel de prăjituri umplute cu cremă.

În schimb nu-i plăcea deloc că nu vrea să dea bună ziua, și asta fiindcă lumea l-ar fi putut considera prost crescut.

Nu era de acord cu faptul că-l ținusem acasă o iarnă întreagă. Dacă s-ar fi dus la școală s-ar mai fi domesticit, n-ar fi așa de sălbatic.“

Poate că atitudinea aceasta negativă s-ar putea explica prin caracterul lui morocănos. Să nu dea bună ziua, să nu iasă din casă, să nu se spele. Chiar și lenea, aversiunea pentru lecții, plictiseala s-ar putea în parte atribui aceluiași motiv. Dar era, de fapt, o atitudine negativă?

Copilul „care nu vrea să dea bună ziua“, bănuitor față de străinul căruia ar trebui, dimpotrivă, să-i arate simpatie, nu vrea, în realitate, să se conformeze unui ceremonial a cărui ipocrizie, al cărui caracter de pură măgulire le intuiește. (În epocile mai sobre copilul nu era admis în tovărășia adulților.) La el, care nu mai era un copil, atitudinea aceasta, conștientă și pornind din convingere, constituia de fapt un habitus.

Întîmplările pe care le povesteau bunica și Luciana îi făcea să rîdă pe toți, numai pe mine nu. (Dacă le-ar fi povestit pe un ton tragic, atunci aș fi rîs eu.)

Se încuiase în closetul din balconul bucătăriei (WC-ul care înlocuise vechiul closet) pentru că veniseră la masă verii lui francezi; și Luciana fusese nevoită să-i ducă mîncarea acolo.

O anumită doză de ursuzenie era caracteristică familiei. La cîțiva dintre răposații noștri unchi (din partea familiei Peano) căpătase aparența unor adevărate manii; aceștia însă fuseseră oameni de carte, ciudați dar și plini de solemnitate, cu prestigiu. Comparația nu-ți venea dintr-odată în minte. Cu toate acestea în rarele dăți cînd se ducea „sus“, mătușile îl recunoșteau după felul în care bătea cu ciocanul în străvechea ușă. Lovitura, „tempo“-ul aparținea unui bătrîn unchi mort de mulți ani. Și o similitudine presupune și altele.

Propria mea comportare, pe cînd eram copil, fusese mai puțin sistematică, avusese însă părți nu mai puțin enervante. Eram deja la liceu. Fusese poftit la masă un anumit avocat pe care nu-l puteam suferi, și atunci m-am refugiat în dormitorul părinților mei, cea mai retrasă dintre încăperi. Locul meu de la masă a rămas neocupat, farfuriile neatinse. Mama izbucnise în rîs și atunci, găsise că sînt ridicolă și de aceea demnă de compătimit, la urma urmei.

Cu străbunica și cu mătușile relațiile lui au fost, chiar și după, aceleași ca în timpul războiului, mai proaste însă. O dată, întâlnindu-l pe scări, una dintre mătuși, cea mai frumoasă și mai orgolioasă dintre ele, mai înainte ca el s-o poată lua la goană, l-a sărutat în mare viteză.

— Nu-i dă bună ziua și-l mai și sărută! comentase bunica.

Iar el:

— În felul ăsta mi-am luat pedeapsa!

Mătușa care, în ceea ce-o privește din cauza spiritului său caustic se simțea întotdeauna prost printre indolenții săi concetățeni, a apreciat răspunsul. Și-l repeta adesea; dar, teamă mi-e, cu oarecare cruzime față de ea.

Bucătăria bunicii din vechea casă a străbunicii era mare ca un salon, severă, mobilele întunecate — chiar și covata — alineate de-a lungul pereților albi. Multă vreme, pînă cînd bunica a pus să fie dat cu var, tavanul își expunea ornamentația marginală în stil suprarealist. O făcuse el într-o duminică, pe cînd se afla singur în casă, deoarece refuzase să se ducă împreună cu ceilalți la țară, la străbunica. Agățase de firul electric obiecte: un ibric de cafea, o furculiță și alte lucruri, pînă și un ou. Nimeni n-a știut niciodată cum, dat fiind că tavanul e foarte înalt, iar în casă nu există nici o scară portabilă. Obiectele au rămas acolo sus, poate și pentru că bunicii îi plăcea să le privească, atunci cînd el nu se mai afla acolo. Zugravul s-a uitat o clipă la ele, cu indiferența specifică celor din Cuneo; bunica nu i-a dat nici un fel de explicație, dar îi venea să rîdă.

Presupun că un psihanalist ar recunoaște în diversele obiecte spînzurate pe membrii familiei pe care nu avea chef să-i vadă, și poate că în primul rînd pe mine. Efectul straniu dar festiv pe care îl obținuse era de-a dreptul grăitor.

Din scrisorile pe care mi le trimitea mama în timpul acela aflu ceea ce găsea el la bunica: ceea ce nu eram eu.

„Cu mine e drăguț. Se învîrtește tot timpul în jurul meu ca un pui de găină.“

„Stă tot timpul cu mine și nu se plictisește.“ „Profesoara de matematică spune că înțelege repede, dar nu știe tabla înmulțirii. Îl pun s-o repete, dar reușim întotdeauna s-o facem pe Luciana să strige la noi; pînă la urmă însă începe să rîdă și ea.“

Nu știu cum să fac ca să-ți scriu. El face sport lângă mine, și-ți poți imagina cât e de greu să fim serioși; mai ales pentru mine. Ieri și-a pus pijamaua pe care i-am făcut-o eu (lungă și largă) și a improvizat un dans. Nici nu mă pot gândi la asta fără să nu mă pufnească râsul.“

„Nu poți să-ți închipui ce bine ne amuzăm! Când vreau să-l fac să priceapă că nu-i aprob glumele, totul se termină printr-un hohot general, și atunci gata cu autoritatea mea!”

„Mi-e atât de drag, că-mi face rău tot ceea ce îl întristează.“ Medicamentul bunicii era așadar buna-dispoziție: calitate pe care mamă-sa, după părerea lui, n-o poseda. Iar frumusețea era că mamă-sa, în schimb, îl găsea posac pe el, și în așa măsură încît îl acuza că i-ar fi înăbușit înclinarea ei nativă către veselie! Ne acuzam reciproc: atât de mult semănăm unul cu altul.

„Mama are un caracter foarte deosebit de al meu. Eu sînt tot timpul gata să rîd, să mă înveslesc, pe cînd mama nu rîde niciodată, face tot timpul mutre și e veșnic pusă pe ceartă.“

Fraza, infantilă (e din '44), dar precisă, e valabilă ca mărturie. „Se enervează foarte repede, din fericire însă furia îi trece imediat (perfect!), devine numaidecît bună și blîndă.“

Blîndă! Nimeni n-ar fi spus asta niciodată despre mine. Că i-a trecut prin minte tocmai lui mi se pare un lucru nemaipomenit. Ceea ce urmează e de fapt un fel de luare peste picior, dar atât de obiectivă încît pare de-a dreptul emoționantă. „Își petrece tot timpul citind și studiind. Pregătește tot timpul comedii (?) și manuscise, care rămîn în întunericul sertarului, căci nu le citește nimeni niciodată.“

Ce știa el despre lucrurile astea? Și-apoi de ce comedii? Dumnezeu știe cât m-oi fi înfuriat ajungînd la rîndurile de mai sus. Aproape că mă înfurii chiar și acum. Și totuși, la drept vorbind, era adevărat. (Poate că tocmai pentru asta.)

Dar cât de plăcute, cum trebuia să mă răsplătească faptul că recunoștea unele afinități între noi: „Mă asemăn cu ea în multe lucruri, îi place tare mult să scrie și detestă matematica, întocmai ca și mine. Face, în mod spontan, daruri celorlalți, și aici sînt și eu la fel cu ea.“

Nu știu dacă atunci am dat ponderea cuvenită acceptării atât de grave, atât de încărcată de viitor a unei vocații comune. Sigur că uitasem cu totul de ea. Eventual voi fi dat o mai mare importanță mărturisirii aceleia de altruism în nădejdea că ar putea fi adevărată (măcar în ceea ce îl privește).

„Poetul spune că ar fi vrut să fie pictor pentru a face portretul mamei sale (Giusti cred). În privința asta eu am făcut, cu toată modestia, portretul mamei de câteva ori, pe cînd nu se uita la mine, dar rezultatul n-a fost niciodată decît niște desene urîte care nu făceau doi bani.“

Lucru pe care nu pot să-l cred; e prea afectuos! Totuși, întocmai ca și mine, nu inventează nimic. Urmează însă și concluzia, în felul lui ironic-rațional: „De multe ori mă gîndesc: de ce trebuie să depindem întotdeauna de mamele noastre? Am înțeles însă că, de cînd lumea e lume, cum se zice, a fost întotdeauna așa. Adevărul e că nici de născut nu ne putem naște fără mamele noastre!”

Încă din timpul războiului s-a jucat cu Dario. Vara, părinții lui închiriau o magazie în curte și fabricau înghețată. Dario era un băiețuș bine crescut, fără temperament. Discutau liniștiți, imaginau jocuri potolite — pliveau, de pildă, un colț mai retras din curte și semănau fasole. Un joc oarecum insuportabil era acela de-a fabrica otrăvuri, iar născocirea nu-i aparținea lui Dario: înecau muște în sticluța de cerneală, și alte treburi asemănătoare. Asta la început; acum, că erau mai mari, își petreceau după-amiezele la cinema.

Bunica se arăta nemulțumită, fiindcă atunci stăteau înăuntru, în aer prost. Vedeau filmul de cîte două sau trei ori. Ceea ce mie mi se părea o prostie și-afîta tot. Dar acum, cînd l-am auzit spunînd că „lumea copiilor e tenebroasă și îmbibată de erotism“ (îi place limbajul de tip științific), i-am adus aminte de cura aceea intensivă de cinema pe care o făcuse cu Dario și l-am întrebat ce fel de filme văzuseră.

— Aveam o adevărată pasiune pentru „Micuța mamă“.

Am rămas încremenită. Era povestea unei fete orfane de mamă, al cărei tată era sculptor, iar ea avea grijă de frații mai mici, muncea ca să-i întrețină, căci tatăl nu lucra deloc. O poveste emoționantă.

— Erai însă un copil dur.

— Tocmai de aceea. Oamenii duri, neavînd un caracter rațional, sînt sentimentali. (Să fi fost o aspirație inconștientă către o mamă-soră, mai blîndă? Decît mine, vreau să zic.)

Am fost întotdeauna curioasă, dacă nu chiar îngrijorată și imobilizată în același timp de neputință, să aflu ce povestea celorlalți, despre ce vorbea. Cu toate acestea n-am dat niciodată dovadă de curiozitate în privința convorbirilor avute cu Dario; poate din pricina înfățișării aceleia comune, puțin interesante, a lui Dario. De curînd, într-o scrisoare adresată soției sale, pe care aceasta mi-a îngăduit s-o citesc, pomenește de sporovăielile acelea nesfîrșite:

„La un moment dat ajunsesem pînă acolo încît credeam că există o viață înainte de a ne naște. Într-o zi eu și cu Dario, stînd în curte, la umbra casei, într-o caldă după-amiază de vară, ne-am petrecut ore întregi dezbătînd această problemă și făcînd disperate eforturi mintale pentru a ajunge la primele noastre amintiri din copilărie, iar de acolo la acelea dinaintea copilăriei.“

Am avut ca o străfulgerare. Iată latura înspăimîntătoare a vieții: adevărul rămîne îngropat, poezia necunoscută. Dar adevărul e că numai așa poate fi ocrotită, salvată.

În timpul verii făceam incursiuni la Cuneo; dezastruoase. Mă descărcam pe C.

„E palid fiindcă stă tot timpul în casă. Doarme pînă la unsprezece sau în orice caz rămîne în pat pînă la ora asta. Se spală cu cămașa pe el etc. Lucruri pe care le-am văzut cu ochii mei, fiindcă nimeni nu s-a plîns vreodată. Dimpotrivă. Iar el e plictisit de prezența mea, așa că-ți închipui cum mă simt.“

Eram atît de dezorientată, încît asta mă făcea să sufăr și mai mult. Și agrava impresiile, și așa neplăcute, pe care le culegeam: respingătoarea înfățișare a mîinilor lui pline de funingine, gulerul cămășii de culoarea cenușii. „Am reușit să-l fac să-și schimbe cămașa la două zile“, mă asigura bunica. Aveam oare dreptul să-mi fac atîtea griji în privința mîinilor murdare? eu care, în timp ce pictam, întindeam culoarea cu degetul mare și zgîriam cu unghia suprafețele opace. Mi-era frică de murdărie ca izvor de molime; deplasată la o ființă ca mine, convinsă că e mult mai bine să-i lăsăm naturii întreaga-i libertate și că trebuie să îndepărtezi murdăria

numai atunci cînd simți că te supără. Probabil însă că tocmai faptul că nu se simțea stingherit de murdărie mă irita, mă preocupa; și nu neg că în asta își avea rolul ei și aspirația, inconștientă, către odiosul băiețaș cuminte și cu mîinile curate: mai puțin incomod.

Se crede că spălatul fără efort și cu grijă e unul din apanajele maturității; probabil că poate fi pus mai curînd pe seama rușinii, a fricii de-a părea infantil. Spălatul, pînă cînd nu devine o plăcere, e incomod, reclamă o activitate remarcabilă; dar neajunsul esențial nu-i ăsta. Ci un fel de frică de-a viola propria-ți integritate, teama ca, ștergîndu-te, să nu te părăduiești. Teamă simbolică, de natură metafizică. Și de fapt proprie oamenilor mari, celor mai delicați, cel puțin, celor care au sentimentul fragilității unui lucru prețios ce li s-a încredințat (sufletul?).

Dario continua să fie prezent, în fiecare vară, dar asociația lor luă sfîrșit, fără crize. Vestea mi-a dat-o bunica: „Vara asta lucrurile nu mai merg bine cu Dario, nu știu de ce“.

Oblomovismul său devenise cu timpul integral, total. Se scula tîrziu, se spăla îmbrăcat, se foia pe lîngă bunica, citea ziare vechi, tolănit pe sofa. Ieșea abia după-masă.

Ca toate maniile sale — sau mai bine-zis forme, maniere de-a fi — a dobîndit și aceasta un fel de gravitate, sfîrșind prin a atrage asupra-și un autentic respect. Avea, în fond, ceva misterios; îl simțeau angajat: să apere un anumit lucru, sau să-l nimicească? Să fie adevărat că gîndea, că visa absurde și minunate probleme, ca acelea în jurul cărora îi zburase fantezia pe vremea cînd discuta cu Dario?

Bătrînul topometru Benedicti, care ocupa, ca substitut, funcția pe care o avusese bunicul, a găsit o interpretare.

El însuși era un personaj cu multă fantezie. Întîlnindu-l, cărunți și aplecat peste bicicletă, cu buzunarele sacoului doldora de însemnări, de creioane, metru și echer, nimeni n-ar fi putut recunoaște în el un mîncător de cărți, o specie de umanist ironic.

Pentru Benedicti, explicația acelei moliciuni, acelei trîndăvii, era limpede: Milano.

— Vă aduceți aminte, i-a spus bunicii, de Parini, de il Giovin Signore? Încă de pe atunci erau așa, la Milano.

„Dragă tată, am primit azi o amenințătoare scrisoare din partea ta despre care-mi închipui că e consecința unei scrisori de-a bunicii, unde mi se aruncă felurite acuzații la care dacă, nu te superi, aş vrea să-ți răspund rînd pe rînd. Spui că nu mă spăl pe față și pe mîini. Nu știu cine ți-a dat informația asta, dar e falsă. Adevărul e că în fiecare dimineată îmi scot haina, îmi deschii cămașa și mă spăl pe față și pe mîini, iar înainte de masă mă spăl iarăși pe mîini. Spui și că umblu întotdeauna cu haina pe mine, ceea ce e perfect adevărat, așa că mă voi limita să-ți explic de ce-mi păstrez haina. Trebuie să recunoști că există oameni care suferă de cald și alții care suferă de frig; ei bine, eu sînt dintre-ăștia din urmă, și pe lîngă faptul că sufăr mai mult decît alții de frig, mă aflu și într-o localitate destul de rece, mai ales că de cîteva zile nu face decît să plouă. Ai mai spus și că nu ies niciodată din casă, și chiar și asta este, în parte, adevărat. Trebuie să știi că eu nu ies dacă nu am un motiv anume, iar pentru mine motivele de-a ieși sînt rare, cum ar fi: de-a merge la cinema doar sau la armurier. Și dacă la Milano aveam mai multe treburi decît aici, e numai pentru că nu m-ai lăsat să iau cu mine toate armele pe care trebuia să le dau la reparat. Te rog să nu te înfurii prea tare din pricina scrisorii mele oarecum necuviincioasă, dar n-am spus decît adevărul.“

Ar trebui o imprimare ca să pot reda tonul scrisorii, care ajunge pînă și în cuvintele scrise, cu claritate, cu violență chiar; sigure, în care n-a mai rămas absolut nimic infantil.

Tonul aspru, un pic stîngaci chiar, e în mod substanțial umoristic. Asprimea și stîngăcia marchează adolescentul din el, caracterul umoristic i-a aparținut dintotdeauna.

Scrisoarea e din '48; aluzia la „treburile“ de la Milano indică faptul că în el avea încă de pe atunci loc o schimbare, cu toată persistența temei murdărie-claustrare. Există în ea pînă și un fel de ostilitate față de bunica, presupusa acuzatoare, care semnifică de fapt o detașare și, fără s-o știe, un simptom al despărțirii.

Un fragment dintr-o scrisoare datată cu un an înainte avea același ton, aproape dureros însă, deoarece se simțea și mai părăsit. Îi scria bunicii:

„Dragă bunico, am luat în sfârșit hotărârea să-ți scriu, lucru destul de neobișnuit fiindcă, după cum știi, pentru mine a scrie cuiva înseamnă o excepție. Sper că tu, acolo la Cuneo, o duci bine; eu, aici la Milano, mă plictisesc. De Paști am fost la Tortona, și m-am plictisit; mama a fost insuportabilă.“

Așadar Milano însemna încă plictiseală, înstrăinare; eu, ca de obicei. Ba chiar, s-ar putea să fi văzut scrisoarea și aluzia să mă fi jignit, dat fiind că e întreruptă și neexpediată. Mă consideram neînțeleasă.

O scrisoare de-a bunicii dezvăluie în întregime sensul și e și încheierea îndelungatei lor idile:

„Dragul meu, ți-am primit scrisoarea chiar acum și pentru a-ți dovedi ce multă plăcere mi-a făcut îți răspund imediat. Mă bucură toate veștile pe care mi le dai, îmi pare însă rău că ești răcit. Aș vrea să te am aici, lângă mine, ca să te îngrijesc: nu pentru că ai duce lipsă de îngrijirile tatălui tău și ale mamei tale, ci pentru că aș vrea să te încălzesc cu dragostea mea și să te fac să te vindeci cu buna noastră dispoziție. Acum nu mai rîd; lucrez aproape întotdeauna lângă fereastra dormitorului nostru ca să mă pot bucura de soare atunci cînd e. Ai lăsat fotografia pe măsuta ta de noapte, așa că seara, cînd mă culc, îți trimit sărutarea și urările mele. Dacă vin la Milano am să-ți aduc flautul bunicului, acela negru cu montura de argint. Și te rog să nu-l dai, căci pentru mine e o amintire foarte scumpă. Dacă ai ști de cîte ori îmi cînta bunicul «specialitățile» lui, și chiar dacă au trecut mulți ani de atunci, cînd aud melodiile acelea, inima mi se înfioară și acum“.

Fotografia căreia-i spunea bunica „noapte bună“ — și care a rămas lângă patul ei pînă a murit (și poate că mai e și acum) — reprezintă un sfeșnic: un vechi sfeșnic care aparținuse nașei de la Demonte. Fotografia accentua, datorită calității stilului lui, farmecul acestui obiect. Din mijlocul unei baze rotunde, plină toată de picături de ceară, se înălța o spirală robustă de fier cu capătul îndoit în unghi ca o toartă; iar înăuntrul spiralei negre, luminarea albă, mai albă, în fotografie, decît peretele din spatele ei.

Și mie sfeșnicul mi se păruse întotdeauna frumos; poate că-mi era prea cunoscut ca să-l fi putut vedea cu adevărat. Pentru bunica era ca și cum l-ar fi văzut pe el, în acea imagine-simbol: grosolană și delicată, întocmai ca și el.

Fotografiile lui sînt opere care fac parte din aceeași categorie cu desenele și sculpturile. Realizate cu mai multă ușurință, deoarece fotografia e o artă mai ușoară (poate). Fotografia cîștiga în importanță, dar nu i-a influențat desenul, mai curînd se inspira din el.

Au existat mai multe cicluri, care își aveau corespondența în ciclurile lui de existență. Perioade, în ceea ce privește desenele, au fost încă de la început: a zidarilor, a îngerilor, a lui Pinocchio; apoi a trenurilor, a navelor și a bățăliilor. În afară de cea a nesfîrșitelor cataloage de arme. Armele au fost întotdeauna o problemă aparte. Le desena cu o tehnică plină de rigoare, ca și cum ar fi copiat niște modele. De fapt erau niște modele mentale. Nu corecta niciodată. Noi găseam că sînt perfecte, dar nu eram în măsură să le judecăm. S-a perfecționat din ce în ce mai mult, așa că primele i se păreau prost executate. Pasiunea de-a desena arme nu l-a părăsit nici acum și a ajuns la o desăvîrșire halucinantă.

Corăbii și bățălii desenau de altfel și colegii mei de școală, la gimnaziu (trebuie să fie un tip de expresie-descărcare proprie vârstei respective). Chiar și pe vremea aceea mă intriga o aceeași minuțiozitate în ceea ce privește detaliile, îmbinată cu o anumită grandoare a compoziției; dar desenele colegilor mei erau statice, în vreme ce bățăliile lui erau impulsionate de un fel de vîrtej, într-un vîlmășag de masacre și violențe. Din care impuls răzbătea cu toate acestea senzația că e vorba de un joc, dacă nu chiar un sentiment de bucurie; în ciuda și tocmai din pricina acestor violențe.

Desena scenele acelea de bățălie în pașnicele după-amieze petrecute în casa bunicii, sub ochii prietenului său Dario. La sfîrșit numărau morții și însemnau sus, pe foaia de hîrtie, cruciulițele corespunzătoare, avînd grijă să nu rămînă nimeni în viață. În desen însă morții zăceau rareori la pămînt, erau în schimb spintecați de-a-mpicioarele, cu arma în mîină, sau sfîrtecați în aer de vreo explozie; așa încît dădeau chiar impresia de viață, de bucurie.

Din perioada „cu Dario“ există o serie restrînsă de compoziții abstracte, tratînd un subiect mecanic și totodată obscen. Abstracte, întrucît pot fi admirate numai pentru ritm; obscene, deoarece, aparținînd primei maniere tipice pentru băieți, au drept temă excrementele.

O foarte complicată și totuși clară, precisă împletitură de recipiente — cisterne, găleți, căzi — comunicînd între ele prin mijlocirea țevilor, robinetelor, supapelor de evacuare, din care țîșnesc jeturi puternice de lichid colorat: totul susținut printr-un sistem de scripeți, cîrlige etc. Pe recipiente este indicat conținutul: Pișat de Om; iar jos, pe lichidul strîns în amfore, inscripția Vin de 120 lire litrul. Amănuț de un sadism plin de umor; cîteva bărci ce plutesc în băi pline cu lichid, iar înăuntru un cîine, asaltat de cîteva jeturi puternice, teafăr și netulburat, sub indicația de Angajat de Probă.

Înțelegeam admirația celorlalți — bunica arăta desenele la toată lumea — pentru cunoașterea inginerească a mecanismelor și poate și pentru excitanta aluzie care, în mod obscur, operează chiar și asupra adulților. Eu însă simțeam oarecare jenă. Cred că asta i se întîmplă oricui atunci cînd descoperă senzualitatea propriilor săi copii. Eu care — antrenată de clasici, de suprarealiști — mă socoteam capabilă să-mi stăpînesc emoțiile cele mai vădite, eram în schimb mai slabă decît mama, care-i admira — o vedem mult prea bine — extravaganta, curajul, și nu acorda temei decît importanța-i reală, de „fantezie“.

Un fel de capodoperă a acestei serii abstracte e un desen exclusiv mecanic: o tăietură sau secțiune verticală cu explicațiile sale ilustrative (nouăsprezece numere) ca toate modelele sau proiectele de mașini pe care le desenează inginerii. De fapt e o simplă născocire. Sus în stînga filei se află titlul, scris cu litere de tipar: **MAȘINĂ ȘTERGE-FUND cu accesorii SAU CLOSET-AUTOMAT-INVENTATOR P.M.** Mă simțeam îngrozitor. Și cîntăream cît de pudice — prea pudice — erau relațiile dintre noi. Poate că și din pricina asta avea el nevoie să vină la bunica pentru a se simți liber.

M-am dat bătută (nu fără jenă) în fața seriei de **CLOSETE**, deoarece amuzau și suscitau în același timp admirația.

Cuneo, așa cum l-am regăsit în timpul războiului, însemnase pentru el și descoperirea unei lumi dominate de sărăcie, decrepitudine, aventură: maghernițele de pe via Boves, camera cerșetorului singuratic care se zărea din curtea noastră interioară. Unele desene de după război reprezintă tocmai încăperile acestea. Desene descriptive, lineare, executate cu mare grijă.

În seria **CLOSETELOR** realismul e mai crud și în același timp mai voios. Desenele acelea semnifică „lacrimele“ dar și „zîmbetul lucrurilor“.

Nu putea să nu mă emoționeze faptul că văzuse și că alesese aspectele acelea extreme, scandaloase, ale mizeriei populare. Nu eram surprinsă — încă un semn de afinitate — eram însă mișcată că dorise „să le cînte“. Cu toate acestea nu voiam să mă dau bătută: le găseam ilustrative, pitorești, „de gen“; rămînea însă forța semnului, a mărturiei, și eu știam că asta e totul; ca și hazul povestirii, violența comunicativă a imaginii.

Iată closetul de țară, baracă izolată care prin părțile noastre poartă numele de *ciabota*; apoi cel cocoțat în cîte-un balconaș sau lipit de cîte-un zid străvechi; în sfîrșit, cele mai grandioase, avînd în plus tipica murdărie a drumului de fier, cele din gări: **BĂRBAȚI ȘI FEMEI**.

Încă din desenele sale de copil exista o siguranță, o perfecțiune în redarea cîrligelor, a balamalelor, articulațiilor; în aceste desene ele sînt văzute cu aceeași precizie, dar sînt, absolut toate, mai mult sau mai puțin neglijent îmbinate, desprinse una de alta, bălăbănindu-se, sau legate cu cîte-o sîrmuliță sau sfoară; lucru datorat mai mult simbolismului, poate, decît realismului. Ușile, cercevelele sînt ciudate, rupte; iar din forma așchiilor se vede dacă e vorba de un lemn vechi și putred sau de plăci aglomerate. Pe zidurile coșcovite, dărăpănate, urme „istorice“: o reclamă pentru Rodina (un calmant? o pastă de dinți?), un afiș electoral, secera și ciocanul desenate cu mîna, și cu litere foarte mari, pe partea dinăuntru a unei uși date de perete, înspăimîntătorul **TORNA DUCE!**

Așadar, el, cu aerul lui absent, adormit, vedea *tot*. Nu era numai o restituire a lucrurilor, a materialelor (ca pictor), dar și a omului (ca romancier). Era în toată lumea aceea pînă și o anumită demnitate: nu numai în cocioabele căzute în paragină, curate însă, dar chiar și în ceea ce era urît, murdar: cvasieleganța sîrmei îndoite în formă de cîrlig, petrecută prin cîteva bucăți de ziar.

Îmi dau seama acum că nu era vorba numai de un gest provocator, ci de dorința de-a porni de la lucrurile cele mai umile, de la „punctul zero“. Și pentru că era vesel, nu era retoric. Iar eu simțeam cum clocotește în mine mînia: de ce făcea lucruri interesante, pe care nu le puteam arăta nimănui? Adevărul e că eu nu îndrăzneam; în vreme ce bunica le arăta la toată lumea, persoanelor celor mai *prudes* — Mariucciei și Ginei, mătușii

Frieda. Spre marea mea uimire, erau plini cu toții de admirație, nu sesizau absolut deloc provocarea pe care-o conținea subiectul. N-am mai cunoscut alte cazuri de asemenea dezinteresat omagiu adus artei de către oameni. Îl confirmau pe Aristotel, care spune că nu obiectul e cel ce place, ci modul de reprezentare; cu atât mai mult cu cât, lucru inevitabil, obiectul e cuprins în actul admirației.

Eu, în schimb, a trebuit să ajung la poemul său fotografic numit „al gunoaielor“ pentru a înțelege cu adevărat că o oarecare poezie nu se realizează în ciuda obiectului abject, ci tocmai prin el, prin mijlocirea acestui obiect.

În fotografii apar, distincte, cele două preocupări: redarea (descifrarea) materiei și a omului. Au aceeași precizie nemiloasă ca și desenele, care comportă — nu știu bine cum, cred că din pricina ironiei — o pietate de esență superioară.

Din primul tip face parte imaginea unui detaliu, partea de jos a unei uși vechi — iar un closet? — de pe un balcon cu balustradă, un prim plan cu balamale enorme, mâncate de rugină și niște cuie groase, cu floarea mare, iar de jur împrejur lemnul, ros de cari, putred. Nu se știe bine dacă predomină impresia de forță, sau de descompunere; e o forță în (prin) dezagregare.

Din celălalt tip face parte o mică fotografie luată de sus (din balcon) reprezentând o micuță și bătrână doamnă care pășește șovăielnic, neagră și subțiratică, pe trotuar, înălțându-și fața de ceară din jaboul alb. Acea figurină stilizată poartă în ea un misterios adevăr: istoria ei secretă poate.

Ca și anumite desene de oameni „urâți“: pline de cruzime, ca ieșite din mîna lui Grosz (oameni care frecventează bisericile, spunea). Chiar și în cazul acela, bunica avea vederi mai largi decît mine; îi era de ajuns adevărul. Eu aș fi dorit — lucru de necrezut — și o oarecare eleganță.

Numai în unele cazuri îmi dădeam seama că umorul lui era adult (umorul e totdeauna adult). Poate că era prea „viril“ pentru mine.

Ca pentru suita de desene intitulată „Todisco pe lună“. I le confiscasem pentru delictul de „distracție“ (cred că le făcea în clasă); apoi am uitat de ele. Acum le-am găsit printre caiete. Există în ele voieșie, literatură științifico-fantastică (ironică) și cruzime.

Todisco era un coleg de la San Ciro, luat peste picior din pricina prostiei — cine știe cât era de prost ca să se observe pînă și la San Ciro! — și pentru că avea capul mare. „Todisco la Palatul Regal“ trece în revistă o galerie de portrete, toate capetele încoronate mari cât al lui, și spune: „Iată o țară civilizată unde căpășinile sînt tratate așa cum se cuvine!“ Pe perete e atîrnată o tăbliță: **SCUIPATUL OPRIT**.

Asemenea note sarcastice și un desen clar, executat în mare viteză — iată diferența dintre albumul acesta și obișnuitele caricaturi, mai mult sau mai puțin convenționale, curențe printre elevi. Cu toate acestea, nu numai că n-am reușit să-l admir pe atunci, dar mă enerva, mă și înfuria chiar un anumit amănunt: ori de cîte ori Todisco atingea pămîntul cu nasul sau cu dosul exclama: **P...!** cu toate literele, bineînțeles. E adevărat așadar că, în mod inconștient, mamele vor să-și castreze fiul: sau, cel puțin, să-l considere tot timpul copil: în esență, același lucru.

Rușinea și mîndria pe care le încercam cînd era vorba de el stau la baza întregii noastre istorii, mai cu seamă a celei din anii respectivi. Poate că rușine e prea mult; nu ajungeam întotdeauna pînă aici, dar eram supărată, deseori furioasă. Mai ales pentru că nu puteam — nu știam în ce fel — opune inteligența de care dădea dovadă înapoierii exasperante, insuficienței sale practice (școlărești). Nu reușeam să fac lucrul acesta nici cu mine însămi, adică nu întotdeauna: poate că, în anumite momente, mă îndoiam și eu. Deci cum aș fi putut s-o fac cu el, căruia și un lucru și celălalt (insuficiență și inteligență) îi erau deopotrivă de indiferente?

Nici o școală de-a lui nu mi-a provocat atîta mînie, iar în cele din urmă chiar neliniște, teamă, ca San Ciro. Au fost în total trei ani. În ceea ce privește timpul meu interior, perioada respectivă e interminabilă, lipsită de orizont, un coșmar căruia nu-i puteam pune capăt și care amenință să mă înghită și acum.

Aproape că tot timpul petrecut în via Signorelli a fost așa. Supărări care acum ar trebui să provoace zîmbete: dar nu mie. Nu-mi place să mă gîndesc la ele, nici măcar la cele domestice, ca aprinsul focului în soba care nu trăgea, prepararea mîncării în fugă imediat după ce mă întorceam de la școală etc. Ne-a fost recomandată San Ciro întrucît prin apropiere nu exista nici o școală de stat. Totuși San Ciro era o școală particulară laică.

Agenda de școală cuprindea numai „motivări“ scrise și semnate de mine. După ce umpluseră paginile cu pătrățele anume destinate lor, aceste motivări invadaseră și spațiile destinate notării lecțiilor (din care exista numai câte-o urmă incompletă ici și colo). Inutil să insist: e ca și cum aș vrea să alcătuiesc istoria Potopului.

Mai rău chiar: tot timpul petrecut la școală, nu numai la San Circo, a fost o Epocă Glaciară. Numai după retragerea apelor, pătrunzând în caverne, găsim acele nemaipomenite picturi.

Din compozițiile lui nu am nimic; restituirea foilor semnate era obligatorie, iar ciorne nu făcea niciodată. Ca unică mărturie, emoția pe care mi-au pricinuit-o unele soluții narative și pe care o regăsesc în memorie.

Rezultatul era oricum dezastruos: ori fiindcă profesorul nu înțelesese, ori din pricina repetatelor greșeli de ortografie. Scria, de pildă, *haveau*, *havea* (prin influența latinei, îmi imaginez).

Efectul poetic era prilejuit, de fapt, de interpretarea *ad litteram* a temei. Se producea o explozie umoristică de umor sec, care opera cu surpriza. Restul venea de la sine, întrucât aceeași atitudine batjocoritoare care-l făcea să considere tema ca și cum i-ar fi stat împotriva era la baza gestului său pentru un stil sec, numai esență.

Una din teme suna „Ce văd în drum spre școală“; el a făcut un fel de listă: scuipați, mucuri de țigară, coji de fructe și așa mai departe. „Fiindcă, explicase, atunci când merg stau întotdeauna cu ochii în jos.“

Dacă lucrarea era la istorie, scandalul era și mai mare. „Vorbiți despre un personaj din Risorgimento care a trezit în voi un sentiment de deosebită admirație“. L-a ales pe Radetzky.

Nu era numai important, ci esențial ca scrierile lui să ia naștere dintr-o necesitate, vreau să spun practică. Sînt, într-adevăr, numai teme de școală sau scrisori. Ceea ce a comportat: întîi, excluderea voinței, atît de rar dezinteresată, și ca urmare și a vanității, a dorinței de a plăcea; al doilea, tocmai enervarea pe care i-o pricinuia obligația îi ațîta spiritul de contradicție: de unde stilul caustic, agresiv, restrîngerea subiectului la elementele indispensabile; al treilea, eliminarea modalităților și a termenilor convenționali ai limbajului propriu școlii și literaturii de imitație. Puținul pe care-l spunea nu avea un scop comunicativ, ci era strict

personal, așadar născocit. „Obligația“ de a scrie se reducea la un prim impuls, apoi nu mai acționa deloc. Însăși indiferența lui față de succesul obținut la școală era o forță: îi restituia libertatea.

Motivările mele se refereau la absențe sau la temele nefăcute; nu mințeam decît în al doilea caz, întrucît nu sănătatea era motivul pentru care nu-și învățase lecția. Era însă, cu adevărat, bolnav adesea. Era deja un alibi? Bolile lui, în general amigdalite, aveau o strînsă legătură cu umiditatea. Astfel, dacă ploua și el plecase la școală fără umbrelă, mă cuprindea neliniștea și alergam să-i duc umbrela. Dar orarul i se schimba mereu, sau chiulise și se dusesse la cinema. În asemenea cazuri și ori de cîte ori nu venea acasă la ora obișnuită, porneam, în culmea agitației, să-l caut. Începeam cu Augusteo și, dacă nu era acolo, alergam la Aurora. Era în anii cînd cu mania cinematografului, la Cuneo, împreună cu Dario. Și aici se ascundea tot în primul rînd de scaune, și eu eram obligată să străbat prin întuneric toată sala (le spuneam de ce venisem și mă lăsau să intru fără bilet). Mă urma fără împotrivire, se temea să nu-i fac o scenă.

Profesoara lui era foarte tînără și severă. El găsea că e frumoasă; mie mi se părea gen Acțiunea Catolică. În ceea ce-l privea era mai mult decît indignată. L-a amînat, pentru geografie, în luna octombrie. Eu așteptam pe coridor sfîrșitul examenului iar ea, cînd m-a văzut, a avut un fel de tresărire și a făcut un semn de descurajare. Îi pusese o întrebare „ușoară“.

— Ce se fabrică la Pavia?

Răspunsese:

— Biscuiți de Novara.

Răspuns de „Foire aux cancre“ (sau de elev leneș), nimic de zis. Am reconstituit însă imediat procesul lui mental: Pavia îi iscase în memorie „i pavesini“, adică biscuiții; adăugase de Novara fiindcă așa le spunea bunica celor pe care i-i dădea la cafeaua cu lapte.

Colegul său Chiodoni venea la noi, dar nu ca să învețe: era admis în camera-laborator. Faptul că era un elev bun nu deranja pe nimeni. Nu-i dădeam prea multă atenție lui Chiodoni, eram mulțumită că avea un prieten și asta mi-era de ajuns. M-am agitat o singură dată cînd, întorcîndu-mă acasă, n-am mai găsit jumătatea de pui pe care trebuia s-o mîncăm la cină. Deseori își prăjeau cartofi, făcînd o mare risipă de untdelemn, îmi dădeam însă seama că era un joc de tip Robinson, sau una din acele mici

„débauches“ care-i plăceau atîta, așa cum făcuse cu Dario. Dar în vremurile acelea grele o jumătate de pui era prea mult.

Cînd, în anul următor, m-am dus să-l înscriu la San Ciro, am aflat de la secretară că Chiodoni nu va mai frecventa cursurile fiindcă ai săi nu aveau cu ce plăti taxele școlare. Amiciția cu Chiodoni însă nu s-a terminat, căci a continuat să vină la noi ca și înainte (vine și acum).

Din cînd în cînd eram convocată la San Ciro pentru reclamații. Îi confiscaseră un pistol sau un șis, sau stricase o bancă. Nu că cei de la San Ciro erau severi în ceea ce privește disciplina: de pildă, nu mă anunțau niciodată cînd chiulea de la școală. Armele însă, se știe, provoacă panică.

Odată s-a dus tatăl lui — eu trebuie să fi fost bolnavă — și mi-a spus că auzise pe coridoare un fel de răget, ca și cum ar fi fost în preajma vreunui circ. Imaginea m-a obsedat: îl vedeam, palid, sufocat aproape în duhoarea aceea de animale.

Eu n-am pășit niciodată dincolo de imensul hol, cu pereții foarte înalți și sumbri, acoperiți de niște tablouri enorme: picturi de duzină, cu niște culori tenebroase și vulgare. Tablourile oribile fascinează: neliniștea mea de atunci se află concentrată într-un tablou la care mă uitam neclintită în răstimpul lungilor așteptări. Pe fundalul unui lac văzut dintr-o parte o păstoriță cu un coș în spate se oprișe pe coasta stîncoasă a unui munte; într-o mîină avea niște flori, pe care le sprijinea de genunchiul plasat ceva mai sus. Tabloul se afla pe ușa secretariatului și primea lumină de la o fereastră foarte mare.

La școala unde predam, unele mame, în așteptarea convorbirii cu profesorii, puneau diferite întrebări oamenilor de serviciu pentru a-i câștiga de partea copiilor lor. Găseam că-s niște idiote. Pe vremea cînd învăța la San Ciro am ajuns și eu pînă acolo; numai după aceea mi-am dat seama de lipsa mea de demnitate.

Omul de serviciu semăna cu o păpușă de lemn, cu fața osoasă și vopsită cu roșu. Răspundea în mod evaziv, cu blîndețe. La fel de evazive, cu blîndețe, erau și autoritățile: Directorul, un omuleț cu mustață albă care trebuie să fi fost Patronul, și fiul său numit Inginerul, care predă matematica. Persoana cea mai reală, victima tuturor, era Secretara, mai mult decît ocupată în birou-i minuscul, micuță, nefericită, cu un păr creț și prăfuit. Îmi închipuiam că-i dădeau o leafă de mizerie, dar, bineînțeles, nu îndrăzneau s-o întreb. Prin mijlocirea ei mi s-a făcut propunerea, întrucît

rămăsese repetent, să-l dau să facă a treia în particular, dar tot pe lângă San Ciro, într-un fel de sucursală. Localul era în Parc; drumul pînă acolo i-a dat diferite idei. Ca aceea de-a „vîna“ porumbeii pe iarbă aruncîndu-și haina peste ei, ca apoi să-i vîndă (cui?).

„Să i se facă o sfeștanie“ — iată care era sfatul soacrei mele. Nu disprețuiesc sentimentul religios, dar mă dezgustă cînd e aplicat la creștinism. Poate că tocmai în urma sugestiei acesteia mi-a venit ideea de a-l duce la un psihanalist. Ni s-a recomandat o doctoriță cu specialitatea respectivă.

A venit acasă, și ne-am retras singure într-o cameră. Era o femeie tînă, și avea o rochie albastră cu buline albe. Presupun, de vreme ce mi-l amintesc, că faptul acesta, de-a purta o rochie oarecum frivolă, mă tulburase, îmi sporise încrederea. Am început imediat — pentru a-i ușura sarcina, ba pentru a o și influența, mă tem — să analizez eu însămi cazul: cunoșteam limbajul tehnic, fiindcă citisem cîteva lucrări de specialitate. Mă asculta cu toată seriozitatea. La sfîrșit s-a arătat de acord cu argumentele mele; apoi s-a ridicat, în intenția de-a se duce să-l vadă. În timp ce deschideam ușa, l-am văzut cum o ia la goană dintr-un salt; trăsese cu urechea la ceea ce vorbisem! L-am strigat cu toată blîndețea (prefăcută) și mînia care fierbea în mine. Îl auzeam cum rîde în hohote. Apoi, prin ușa întredeschisă a bucătăriei a apărut țeava puștii sale (care era o pușcă adevărată). Doctorița mă salută în mare grabă și-o ia la goană și ea.

Scena care a urmat a fost aidoma celei de după intervenția gardianului din Torino. Țopăia învîrtind pușca în aer într-un fel de fantezie arabă. Cred că am rîs și eu ca și de data cealaltă, și cu ușurare; cu toate că mă simțeam oarecum jenată față de el; deoarece chemasem doctorița, bineînțeles.

L-am întrebat nu de mult ce crede de povestea aceea.

— Cred că mi-era frică, mi-a răspuns, mi-era frică de toată lumea.

Explicația lui în legătură cu armele trebuie să fie valabilă și pentru unele state. Cine vrea să controleze, nu lipsesc desigur textele care autorizează o asemenea versiune. Amenințare cu arma în mînă din pricina fricii. În urma unei provocări. Se înțelege. Dar cu cît se poate strămuta în urmă provocarea? În ceea ce-l privește, era vorba de o provocare imediată, de unde reacția lui, într-un anumit sens deznădăjduită. Și bucuria-i impetuoasă văzînd fuga inamicului.

Acuma el e acela care-ar vrea sau cel puțin anunță tot timpul că vrea să consulte un psihanalist. Eu îl sfătuiesc să-și facă analiza singur. Spune că ar trebui să-i iau eu ora la medic. Dar la alți specialiști se programează singur. E cel mai bun client al doctorilor ca și al armurierilor (din același motiv?).

Așadar, temerile mele nu le puteau exorciza pe-ale lui. Poate că nu aveam aceleași temeri; sau poate că da. Eventual i le transmiteam eu. Ca teama mea de umiditate, pe care el o traducea prin amigdalite.

Teama de violență care e în esență teama de sex, avusese un precedent. Atît de tulburător, încît îl „alungasem“. Faptul se întîmplase în ultimul an petrecut la Torino. Se întorsese acasă tîrziu, fără să scoată un cuvînt; după cîtva timp a început să vorbească — faptul că povestea ceea ce i se întîmplase era straniu — cu un glas neutru:

— S-a luat un bărbat după mine și mi-a spus să mă duc cu el.

Nu mă temusem niciodată de „asta“. Am simțit că-mi pierd cumpătul.

— Și tu ?

— M-am dus — cînd povestește lucruri îngrozitoare vorbește fără nici o grabă — apoi m-am întors înapoi.

— Unde erai?

— Pe scări.

L-am văzut (îl văd) cu servieta lui de școală pe o scară întunecoasă, iar cîteva trepte mai sus bărbatul acela: o siluetă neagră și plătîndă contra luminii unei ferestre de la parter, care se întoarce din drum.

Pe vremea aceea îmi închipuiam că el — era copil încă — nu știa nimic; l-am implorat doar să nu dea deloc ascultare bărbaților. Mă întreb cum de fusese cu puțință să nu mă gîndesc niciodată la asemenea risc la Milano, unde frecventa cinematografele, și încă după-amiaza. Am aflat abia acuma că era solicitat tot timpul (poate că exagerează însă, ca să mă sperie). Îmi vine amețea, gîndindu-mă la lucrurile astea; căci nici chiar astăzi nu reușesc să fac cu totul abstracție de acel instinct de „tutelă a progeniturii“, atît de înrădăcinat în femeia care a devenit mamă (mediteraneană).

— Dar tu înțelegeai?

— Îmi dădeam seama că era ceva necurat.

Mi-a povestit o întâmplare, atât de firească, de adevărată, încît mă ajută să mă liniștesc chiar și retrospectiv. La cinema, un individ se așează lîngă el, îl atinge în treacăt. El se retrage în propria-i carapace; pe genunchi are o unealtă de fier — un sfredel? — pe care abia o cumpărase. Celălalt îl cuprinde cu brațul pe după umeri. El se scutură doar, nu reacționează altfel deoarece detestă scenele de indignare (îl înțeleg, și eu sînt tot așa).

Celălalt, crezîndu-se încurajat sau ca să facă pur și simplu pe spiritualul, apucă sfredelul. Atunci el sare ca o sălbăticiune. Cu sfredelul nu se glumește.

Mă preocupă în schimb — în mod teoretic, deoarece nu observasem nimic suspect — autoerotismul. Tatăl său mă asigură că și dacă aș fi observat așa ceva nu era un lucru grav; vorbindu-i însă de asta i-ar fi putut dăuna. M-am adresat atunci doctorului care-i trata amigdalita, un tînr care avea o deosebită considerație pentru el, și pentru că aveau, în comun, pasiunea armelor. M-a liniștit și el.

Dar și mai comic e faptul că mi-era teamă să nu fie sedus de grația feminină; și asta de pe cînd era copil! Îmi imaginam diferite fetițe șirete, malițioase și pervertite, care i-ar fi venit de hac în cine știe ce mod. Chiar și teama aceea avea mai curînd în vedere sănătatea decît morala.

La Boves fusese prieten cu Mariuccia. Se duceau să pescuiască în Gella și apoi își frigeau peștișorii într-o tigăiță. Avea o înfățișare deosebit de inocentă, obrații trandafirii și glas subțire. Dealtfel neîncrederea mea s-a preschimbat în simpatie, dacă nu chiar în afecțiune, după ce i-am văzut, fără ca ei să mă vadă, împreună. Eu eram în casă, iar ei stăteau unul lîngă altul, pe zidul grădinii de zarzavat, sub o umbrelă, deoarece ploua. Mi-am dat imediat seama că ideea îi aparținea lui; micuța pereche era atât de tandră, încît mi-a inspirat respect. Și melancolie, ca toate aspectele fericite ale vieții.

Avusesem unele bănuieli și în legătură cu fetița portăresei din Torino, care era cam răsfățată și voia ca el s-o însoțească la baie cînd trebuia să facă pipi. Mi-e teamă că le-am cerut să lase ușa deschisă.

Pe scurt, lucrurile erau de așa natură, că m-am speriat de-a binelea cînd profesoara mi-a vorbit despre fetiță. Mă gîndeam la asta mereu, plină de îngrijorare; încercam chiar să mă înarmez cu tot curajul ca să mă duc iar

la profesoară și să-i pun câteva întrebări. Fusesem convocată la San Ciro ca să plătesc trei mii de lire (era mult, pe vremea aceea) pentru „stricăciuni“. Tăiase în bancă un joc de dame, pe care juca în ore, cu faimoasa fetiță, vecina lui de bancă. Un lucru de natură să mă liniștească; profesoara, ca și cum mi-ar fi ghicit temerile, adăugă:

— E un lucru așa de nevinovat! E o fetiță care-i seamănă întru totul!

Pe fetița aceea am văzut-o pe neașteptate în tramvaiul care ne ducea spre școala de stat unde trebuia să-și dea examenul de absolvire a cursului mediu. El și cu mine stăteam în picioare, agățați de mînere; s-a ridicat spre noi fetișoara rotundă, zîmbitoare a unei fetițe așezată pe scaunul din fața noastră:

— Ciao!

— Ciao! a răspuns el liniștit, dar cu dulceață.

Asta era tot.

Fața aceea de fetiță și rîsul ei deschis, deloc fugitiv, ci din contra, aproape solemn, a dăinuît veșnic, într-o ramă „de aur“, unicul tablou din camera lui. O fotografie luată din față, mărită poate după o legitimație. Știu acum că pe dosul ei era o dedicație. Învîrteam, distrată, micul portret aflat pe măsuța clinicii unde fusese operat, și astfel se face că am citit-o. Sigură, limpede; pentru mine, însă, răscolitoare. (E drept că veșnic mă minunez de cîte ceva.)

Pe vremea aceea găseam că fetița e plină de farmec; intuiseam și că, în ceea ce-l privește pe el, încerca un fel de sentiment de dragoste; dar, bineînțeles, nu dragostea aceea deplină, adevărată. Pentru mine el era prea copil, ca de obicei.

— Cînd ieșeam de la școală mă furișam în urma ei ca un hoț și-i trăgeam servieta pînă ce cădea jos.

Nu înțelegeam.

— Și ea?

— Rîdea.

(Adevărul e că, în ceea ce-o privea, era un simplu joc.) Mi s-a părut că gestul lui era un fel cam stîngaci, cam țărănesc, de-a face curte.

— Și de ce?

— Fiindcă astfel îi atingeam mîna.

A mărturisit, cîțiva ani mai tîrziu, că în anul acela „chiar“ învățase (puțin), pentru că era ea în clasă. A rămas la două materii, în octombrie însă a fost promovat. În timpul verii scria pe un ton vesel, pe care numai după multă vreme am învățat să-l atribui adevăratei lui cauze; pe atunci îl luam drept superficialitate, dacă nu chiar obrăznicie.

„Dragă mamă, de îndată ce ai să vezi scrisoarea asta ai să te gîndești imediat că-ți scriu din interes și eu în schimb am să-ți spun că e chiar așa. Vestea că m-au trecut la matematică și latină mi-a paralizat toate facultățile, așa că am uitat să-ți vorbesc de nota pe care, de comun acord, am elaborat-o înainte de examen. Îți amintesc de ea fiindcă fondurile mele sînt aproape epuizate. Te rog așadar să-mi trimiți ca omagiu pentru magnificul rezultat banii ca să mă pot bucura de ceea ce mi-a mai rămas din vacanță.

Dragă tată, sper că ești mulțumit de fulminantul rezultat; sper că n-o să te înfurie prea mult prezenta misivă.“

Tatăl său i-a răspuns: „Adjectivele «magnific» și «fulminant» sună un pic ironic și nu tu ar trebui să faci ironii în legătură cu rezultatul obținut la examene: mai ales dacă luăm în considerație neînsemnatul efort pe care l-ai depus“.

Pentru el, bineînțeles, nu era vorba de ironie: se așteptase la ceea ce era mai rău. Iar faptul că examenul îl costase foarte puțin efort era un motiv de mulțumire în plus. Cînd cineva îi spunea:

— Dacă ți-ai fi dat ceva mai multă osteneală în timpul anului, n-ar mai fi trebuit să înveți acum, îi răspundea:

— Numai că eu nu mi-am dat nici un fel de osteneală în timpul anului!

Înțelepciunea aceea utilitară, aparent infantilă, era prețul libertății sale.

Totuși în mine mai stăruie și acum o amărăciune (secretă): nu chiar o remușcare, ci sentimentul unei greșeli. Pe atunci n-o puteam înțelege; și cu atît mai puțin el, sau cel puțin așa am impresia. Dar nu sînt sigură.

Fetița — pe atunci nu știam cum o cheamă — n-a mai urmat cursurile de la San Ciro în anul următor. Ca în toate istoriile marilor amoruri a urmat o perioadă de rătăcire aparentă, privind atît încercările cît și ispitele care, în basme, pun la încercare fidelitatea eroului. Îi telefona o colegă de școală care purta un nume fatal: Elena. Era înaltă și blondă, probabil că așa mi-o imaginam eu, fiindcă, sînt sigură, el nu mi-a descris-o niciodată. Din ceea ce puteam eu intui, această Elenă îi plăcea, dar îl și plictisea.

— Vrea să-i duc bomboane de ciocolată, mi-a spus odată, întru nimic măgulit, ci dimpotrivă, supărat; am avut chiar impresia că e scandalizat.

Spre sfîrșitul anului am observat că nu-i mai telefonează; mi-a spus, cu o anumită gravitate:

— Se duce cu băieții la restaurant.

Tendința lui moralizatoare poate că era tipică adolescenței; de necrezut era însă faptul că o asemenea fată găsise interesant un băiat așa cum era el pe atunci. (Totuși, acum pretinde că toate astea sînt inventate de mine; dacă este așa, oricum, le-am inventat pe vremea aceea.)

Avea un stil pe care-l numeam „stirpe damnată“, de la o fotografie pe care i-o făcuse Chiodoni. Stă rezemat cu spatele de un perete de paianță, așa cum se vede la demolări, cu picioarele încrucișate, mîinile în buzunarele pardesiului, cocoșat, părul ondulat, cu cărare într-o parte; are un aer îndrăzneț, buzele, puțin cam pline, deschise într-un surîs stingher. Pe perete, afișe mai mult sau mai puțin rupte; iar lîngă el lipit unul enorm (de cinema), cu titlul **STIRPE DAMNATĂ**.

Era urît din pricina nasului prea mare, a bărbiei trase înapoi și a părului prea stufos. Era bine făcut, dar părea totdeauna prost îmbrăcat. Nici nu voia s-audă de cravată, pe care o socotea inutilă, și pe bună dreptate; cred însă că pe lîngă o semnificație anarhică, gestul o mai avea și pe aceea a unei mortificări simbolice.

Cînd mergea alături de mine pe trotuar, mă lovea adesea, mă făcea să mă împiedic sau, pur și simplu, mă călca pe picioare. Nu mi-am dat niciodată seama dacă din neglijență sau stîngăcie. Să-l fi iubit mai puțin fiindcă era urît? (Acum e din nou foarte frumos.)

De pe vremea aceea datează nemaipomenitele lui visuri de singurătate. Mi le așternea în scris fiindcă i-o ceream s-o facă. (Compuneam tocmai *Metamorfozele*, și de la el am învățat stilul acela sec care dă un caracter concret impreciziei visurilor.) Mă fermeca originalitatea imaginilor, ritmul precis al acelor mici *suites*, și poate că semnificația lor nu mă alarma îndeajuns. Mă nelinișteau mai mult visele pe care le aveam eu în legătură cu el, „masca neagră“, de pildă, unde el era doar o apariție efemeră dar chinuită.

Găsise pe scări o pisicuță albă, plină de funingine. O iubea în felul lui exclusiv, o ținea mereu lângă el. De îndată ce se așeza să „învețe“, o lua de ceafă și o puneă pe cartea sau pe caietul pe care-l avea dinainte.

Nu știu cum s-a sfârșit conviețuirea dintre ei. Poate că pisica s-a salvat prin fugă de dragostea aceea excesivă.

Pe prietenii noștri nici nu voia să-i vadă măcar. Într-una din temele sale scrisese: „Prietenii părinților mei sînt antipatici cu toții“. O spunea *a priori*, bineînțeles, dat fiind că nu-i cunoștea. Cu cei care veneau la noi cu treabă, muncitori, oameni din popor și adesea nițeluș ridicoli, se arăta prietenos, glumea.

— Îți place desenul acela? și-i arăta parchetarului un desen abstract de-al meu, numai linii drepte întrețiate. Omul, cu bocceaua sub braț, privea înmărmurit: E făcut de mama.

Își bătea mai curînd joc de mine decît de parchetar; sau se amuza văzîndu-mi încurcătura. (Chiar și acum se enervează cînd vede că mă rușinez de oameni.)

Bătrîna Ida — mi-o găsise o vecină pe care-o înduioșaseră necazurile mele — îl supraveghea cu unu-i ochi, plin de dragoste. Se oferise să-i pregătească prînzul chiar ea, așa că mîncă înainte de-a mă întoarce eu de la școală. Iar cum lui nu-i plăcea carnea gătită, ea îi făcea pe plac cumpărîndu-i cîrnați, salam și alte lucruri din astea. După cum a reieșit apoi, dar mult prea tîrziu, Ida cumpăra totul de la „Faccincani“; adică lucruri care costau puțin și erau de proastă calitate. Iar el a căpătat acea colită de care n-a mai scăpat. Va fi fost numai o contribuție, aceea a lui Faccincani și a Idei, dar e o contribuție de netăgăduit (dealtfel vina cade asupra mea).

Altă manie de-a Idei consta în a găti cu untură de porc. Ceea ce detestam și unul și altul, dar era inutil s-o punem să ne promită că nu se va mai atinge de ea. Îi simțeam mirosul imediat, dar ea se jura că nu. El a dibuit la un moment dat un pachetel în care era o substanță grasă și albă; și, cu o șiretenie tipic țărănească, a amestecat grăsimea cu sare, astfel c-a dat-o de gol pe Ida. A dibuit după aceea și alte pachetele, cu cafea sau cu zahăr. Erau tot atât de emoționante ca și proviziile șoarecilor pe care le-am găsit în dosul bibliotecii, și i se potriveau de minune, mică și scundă cum era, întocmai ca un șoarece. Ne făceam, bineînțeles, că nu știm nimic. Am sfinșit — după doi ani — prin a-mi da seama că încarcă lista de cumpărături, pentru că uneori uita să arunce hîrtiuța pe care băcanul notase prețul. I-am spus și lui C. despre asta, iar el mi-a răspuns că trebuie să țin seama că era o biată femeie bătrînă și că n-o să ajungem la sapă de lemn din atîta lucru.

Am continuat deci s-o ducem tot așa, pînă cînd într-o bună zi m-am înfuriat. Atunci cînd am zărit în sacoșa ei o carte de-a mea (pe atunci încă rară, de Conrad). Dacă mi-ar fi cerut-o m-aș fi înduișat, ba poate că m-aș fi și entuziasmat, dar așa, ideea că-mi subtiliza cărțile m-a scos din sărite. Ea s-a răzvrătit dintr-odată, a devenit de nerecunoscut. Ochiu-i verde-albăstrui a început să se uite pieziș, cu răutate. Mi se făcuse frică. Am ieșit repede ca să-i telefonez lui C., care m-a sfătuit, calm, să-i dau un preaviz gras și s-o concediez. Așa am și făcut, dar îmi tremurau picioarele. După aceea el a început să țopăie pe coridor, executînd unul din dansurile lui arabe:

— Nenorocita, n-a înțeles că mamei putea să-i fure toată casa, dar să nu se atingă de-o carte!

Eram tot furioasă și nu m-au cuprins remușcările decît mai tîrziu.

Lemnele ni le aducea, într-un coș, portarul Pasquale. Slab, clătinîndu-se pe picioare, cu un aer puțin halucinat, ca al oamenilor lihnîți de foame. Ne servea îndelungi și complicate explicații, fără cap și coadă, pe care nu le înțelegeam, dar din care reieșea cît fusese el de descurcăreț. Întotdeauna, după ce pleca, el silabisea sub formă de comentariu:

— Pa-squa-le...

ceea ce avea asupra-mi un irezistibil (excesiv) efect comic. M-a încercat bănuiala că i se părea ridicol în calitatea lui de soț al Rosettei. Rosetta venea să-i facă injecțiile și se uita la el surîzîndu-i admirativ, ca unui bărbat. Eu încremeneam de uimire, văzînd-o. Surîsul ei de dulce femeiușcă lombardă era aproape ireal.

La Rosetta m-am gîndit cînd călugărul care stătuse de vorbă cu el mi-a spus:

— Fiul dumneavoastră a rezolvat problema sexuală.

Din discreție față de el și sătulă pînă peste cap de călugăr, n-am cerut amănunte în plus.

În ceea ce-o privește pe Rosetta cea cu vocea de flaut, de neconceput în acea cameră igrasioasă și întunecată din loja portarului de la nr. 17, o consideram tot foarte onestă. Cînd Pasquale a izbutit, făcînd unele împrumuturi, să strîngă banii necesari pentru a-și scoate permis de șofer și a părăsit funcția de portar, ceilalți chiriași mi-au spus că Rosetta se avusese întotdeauna bine cu muncitorii, zidarii care lucrau prin împrejurimi, că se ducea la cinema cu ei. N-aș putea spune dacă lucrul ăsta m-a întristat sau m-a înveselit.

„...Dacă aș avea un tovarăș ateu. — așa cum ai tu — aș căuta să studiez temeinic principiile religiei. Sfatul ăsta are să te facă să rîzi batjocoritor, dar părerea mea e că tu ești mai... mistic decît pari, și mai... filozof decît crezi.“

Cînd a sosit scrisoarea (pe care el nici măcar n-o fi citit-o) mi s-a făcut rușine. Fiindcă eu îi spuseseam călugărului pe care-l înfîlnisem la munte să-l viziteze, deoarece văzusem că tinerilor le plăcea să stea de vorbă cu el. Dar cum de-mi imaginasem că i-ar fi putut plăcea și lui? Sau poate că însuși călugărul, căruia îi vorbisem mult despre el, se oferise să-l viziteze. Sigur e că acest călugăr n-avea cum să-și imagineze cît putea fi el de dur, deși blînd în aparență.

Mult mai supărător decît atacul dat în scopul de a-l converti trebuie să fi fost, pentru el, aluzia „ironică“ la adresa prietenului. Căci scrisoarea conține și o dovadă în sensul ăsta. „În concluzie, scrie-mi (sper că măsura din camera ta nu se va opune acestei dorințe; dacă va avea însă unele obiecții, te sfătuiesc s-o combați printr-o argumentare promptă și plină de

subtilitate). Mă gîndesc la tine cu dragoste, chiar dacă uleiul mașinărilor pe care le ții în cameră e așa de lipicios încît sutana mea îi va păstra multă vreme cea mai plăcută amintire.“

Întîlnirea dintre ei a fost cea dintîi și cea de pe urmă, la fel și scrisoarea.

Călugărul făcuse următoarea remarcă pe cînd îi vorbeam despre el:

— Fiul de care-mi povestiți nu există, e numai o născocire de-a dumneavoastră.

Scrisoarea călugărului poartă data de '50: an care s-a identificat, în ceea ce mă privește, cu *Missa in si minor* de Bach de la Scala. Ascultînd-o, mi-am dat seama, cu teamă aproape, că de fapt credeam. Așa a fost zdruncinat echilibrul meu mai mult sau mai puțin iluminist. În timpul acelei (ca să zic așa) întoarceri ale mele, el s-a îndepărtat pentru totdeauna de religie. Dacă *Missa in si minor* m-a răscolit în asemenea măsură, e semn că doream lucrul acesta. Har sau determinism, asta nu schimbă nimic. Pentru el nu am un punct de reper asemănător, în afară de radicalismul lui înnăscut. Am însă o lucrare de-a lui, încă de pe cînd eram la Milano, din primul an aș spune, judecînd după scris:

„Multe popoare, care într-un fel, care într-altul, sărbătoresc crăciunul, dar eu n-am să spun nimic despre asta, fiindcă nu știu nimic. În ceea ce mă privește socot crăciunul ca o zi ieșită din comun, dar care cade în fiecare an la aceeași dată, dovadă a trecerii timpului; așa c-o aștept întotdeauna cu nerăbdare, dar și pentru că nu se învață, și în zilele acelea mă pot duce nestingherit la plimbare, dar și cînd eram mic, ca și acum, că sînt mare, l-am așteptat întotdeauna în același fel“.

Crăciunul scris cu literă mică putea să fie o greșeală de gramatică; dar se repetă și coincide mult prea bine cu gîndurile lui profane.

Știu, acum, că prietenul ateu era inofensivul Chiodoni.

— Vorbeați despre religie?

— Nu, nu cred.

— Cum de devenise ateu?

— Avea niște părinți formidabili.

— Poate fiindcă erau muncitori?

— Nu cred, muncitorii sînt conformişti.

— Şi noi?

— Tu mă trimiteai la biserică.

— Dar nu te obligam deloc. Iar cînd n-ai mai vrut să te duci nu ți-am spus nimic.

Ne duceam împreună să ascultăm liturghia — tatăl lui lucra și duminică dimineața — în capela del Monumentale, deoarece era aproape de casă. Era o liturghie deprimantă nu pentru că se slujea în cimitir, căci dimpotrivă, construcția, pompos concepută într-un fals stil sienez, avea ceva teatral, amuzant; și nici pentru că respectiva capelă era scundă și întunecoasă. Ci din cauza predicii (ținută de un capucin gras): emfatică, rece, falsă. Nu stătea lîngă mine, ci rezemat de ușa din fund, din care pricină mă temeam tot timpul să nu-l tragă curentul. Poate că stătea acolo deoarece era veșnic pe punctul de-a ieși afară. Nu cred să fi comentat vreodată acele predici cu el; mă jenau prea mult. Mă simțeam parcă răspunzătoare de ele. Și de fapt și eram; căci avem întotdeauna ceea ce merităm. De starea aceea de depresiune morală, veche pentru mine și acum dureroasă, mai mult pentru că era și el de față, am scăpat datorită lui Bach al meu; dar el?

Ceea ce aveau bun slujbele de la Monumentale era faptul că, intrînd în capelă, te opreai sub o anumită arcadă joasă ca să citești epitafurile și să privești fotografiile militarilor morți în primul război mondial. Le comentam cu pietate și el nu m-a contrazis niciodată; se uita și el.

Dacă aveam timp mai mult făceam o plimbare prin cimitir.

Uitam de neînțelegerile noastre și, ca niște copii fericiți, umblam peste tot, înveseliți de nenumăratele monumente ridicate în cinstea vanității funebre. Funebră în măsura în care însemnau vanitate, și nu fiindcă se aflau într-un cimitir. Iar faptul că erau morminte sporea pînă la exces vanitatea. Monumentele mai vechi, de la sfîrșitul secolului trecut, erau totuși ceva mai emoționante: femeile și fetele acelea cu dantelele imitate în marmură și mînuțele durdulii. Dar cele din perioada dannunziano-veristă, ca perechea de boi care simboliza Munca sau nudul de față din marmură trandafirică etc., mă întrebam dac-ar putea deveni vreodată emoționante. Nu mă mira faptul că ne aflam pe picior de egalitate în jocul acela, în fond

serios, în care cea mai ațîțată eram eu, dar în care îl simțeam solidar în ciuda gravității sale: surîdea numai. Nu era ațîțat fiindcă lui i se părea natural să se amuze văzînd asemenea lucruri; eu însă, pe cînd eram copil, nu rîsesem de monumentul familiei Pansa care fusese numit Sfînxul.

Același joc — paranteze în relațiile noastre furtunoase — și în cursul unor plimbări pînă în centru. El cerceta anticariatele, pentru a studia (și dori cu ardoare) frumoasele arme vechi. Am avut parte de cîteva clipe de mare bucurie, în plimbările acelea: frînturi minuscule, dar cu atît mai prețioase. Tot descoperirea unor afinități dintre noi, în aparență lipsite de valoare, dar nu în ceea ce mă privea.

În fața vitrinei unei florării:

— Ce flori îți plac mai mult?

Era un risc, deoarece știam că nu-i plac florile tăiate, în vase; mi-a răspuns:

— Astea.

Arătase un buchet de flori albastre: iubitele mele nu-mă-uita. Întîlnirea avusese loc, era un punct concret. Mi se părea un semn irefutabil, fatal.

Dar cea mai mare parte din timp ne certam „ca doi sărăntoci“. Așa se spune la Cuneo și înseamnă o ceartă fără motiv, între tovarăși de suferință. Nu știu cum de făcea ca să mă provoace pe stradă, ce putea să facă. Mi-aduc aminte numai de furia, dacă nu de suferința mea chiar. Pe el îl revăd înalt, cuprins de moleșeală, plictisit, și mi se pare că victima este el.

Armele vechi care-i plăceau atîta costau cît ochii din cap. Ori de cîte ori, la școala unde predam, ni se dădeau ceva bani în plus, indemnizație de scumpete sau din pricini asemănătoare, mă simțeam (aproape) autorizată să-i consider căzuți din cer. Și-i destinam contractelor-șantaj încheiate cu el. Mă tem că încurcătura venea mai ales din faptul că, departe de a-i dezaproba pasiunea, doream eu însămi, aproape cît și el, să-i cumpăr pistoalele respective. Aspectul „contract“ funcționa după vechiul nostru tipic: răsplata preceda pur și simplu îndeplinirea unor anumite obligații (teme etc.), sau era, într-un mod sau altul, justificată cu toată neîndeplinirea

obligățiilor. De unde conștiința mea veșnic încărcată și suita de recriminări, acuzații.

Pentru arme și unelte de fier se întîmpla să aibă nevoie urgentă de bani. Așa trebuie să se fi întîmplat de-au dispărut cîțiva clasici, printre care *Promessi sposi*. Mi-am închipuit că i-a vîndut; n-a negat, dar nici n-a recunoscut.

O sumă mare (pentru noi) a fost pusă în discuție în niște condiții bizare. Într-o după-amiază vine acasă cu sufletul la gură, îi trebuiau imediat douăzeci de mii de lire. Conducînd mașina tatălui unui coleg de-al său, lovise altă mașină; și ca să nu-l denunțe, îi cereau suma respectivă. Acumularea atîtor împrejurări extraordinare m-a paralizat aproape; dar cum „nu era timp de pierdut“ (cum presupun că se mai spune și astăzi în cărțile de aventuri) i-am dat banii. Nici chiar tatăl lui n-a putut afla mai mult; dealtfel nu-i omul care să pună întrebări. A tras concluzia că ocupanții celeilalte mașini profitaseră de situația lui pentru a-i storce bani, ferindu-l în același timp de alte neplăceri. Cînd și cum învățase să conducă, mi se părea misterul numărul unu. Cîțiva ani mai tîrziu, referindu-mă la aventura aceasta, am băgat de seamă că nu prea părea să și-o amintească, și că surîdea, ca la amintirea unui șiretlic cu care mă trăsese pe sfoară.

— Era o minciună, o minciună pregătită în mare grabă.

Dar de ce avusese nevoie de bani, nu-și mai poate aduce aminte.

— Trebuie să fi fost ceva pasionant, ceva urgent. Eram ca și acum. Căci și acum, tot ceea ce doresc e urgent.

— Asta o știu, dar minciuna aceea mi se pare mai neverosimilă decît întîmplarea în sine.

— Înțelesese, că o minciună repetată se transformă în adevăr.

Acum spune, cu toată liniștea, că a citit nu știu unde care sînt trăsăturile tipului de om asocial și că sînt (eu corectez: erau) ale lui: lipsa de poftă de mîncare, piromania...

— Piromania?

Mă întrebă dacă nu-mi aduc aminte cum a dat foc bucătăriei, la Torino.

— Nu.

— Era într-o duminică după-amiază, femeia ieșise, iar voi aveți musafiri în cămăruța aceea care a devenit apoi camera mea, după război. Ați băgat de seamă că s-a întâmplat ceva când am venit să-mi iau prăjitura, fiindcă eram agitat și roșu la față. Focul era în găleata de gunoi și cuprinsese deja partea laterală a unui dulap.

— Era împotriva musafirilor?

— Probabil.

— Ca atunci când ai împrăștiat piuneze în fața ușii.

— Focul e cu totul altceva. La Cuneo am incendiat o pajistă cu iarbă uscată și-am alungat — dar fără să vreau — perechile de îndrăgostiți de după tufișuri.

Emoția mea își are explicația într-o teamă retrospectivă, dar nu întru totul. Nu teamă de incendii, ci de un determinism criminal care ar putea sălășlui în el. Ceea ce cunoșteam era pasiunea lui pentru foc în ipostază de incendiu. Știam că, tot învîrtindu-se prin oraș, trăgea mereu nădejde să fie martorul unui incendiu și că uneori i se întâmplase asemenea lucru, dar nu fuseseră decît niște incendii modeste. Acum cîtva timp nevasta lui i-a telefonat la birou că din clădirea în care se află se vede fumul unui incendiu mare; el găsește o scuză oarecare și dă fuga acolo. Știu bine că pasiunea (estetică) pentru incendii nu e piromanie; care înseamnă dezrădăcinare, solitudine. Sau era, cu adevărat, brutală necesitate de-a fi iubit a omului care refuză sau părea să ignore afecțiunea. Problema (dureroasă) a existenței lui e aceea pe care o cunoaștem; definiția patologică îi aparține însă, cu alte cuvinte nu cu totul inofensivă: dar numai în sensul cruzimii sale autodestructive.

Complicitatea soției lui înseamnă dragoste; datorită afinității dintre noi, eu pot să-mi explic în mare parte simptomele (precoc) de criminalitate de care dă dovadă. Chiar și acela de *voyeur* de pildă.

De la ferestrele noastre de pe via Signorelli privirea nu întâlnea decît pereți înalți și mohoriți, fără nici o deschizătură; se zărea doar cîte-o fereastră în coasta caselor din depărtare, printre pereții aceia, în spatele lor aproape. Unele persoane au venit să protesteze fiindcă cineva, de la ferestrele noastre, le spiona casele cu un ochean. Uneori, în ceea ce mă privește, efectul comic avea ultimul cuvînt; nu știu însă dacă și în cazul

acela. El avea un ocean, care aparținuse tatei și pe care bunica i-l dăruise lui, împreună cu aparatul fotografic, uneltele de vînat și de pescuit, și neprețuitele flaute. Tata îl folosea cînd era la munte; dacă m-aș fi gîndit la asta, m-aș fi revoltat, plină de indignare; din fericire reflexele sentimentale vin întotdeauna după.

Acum e atît de „după“, că a căpătat un aspect sentimental chiar și acest *voyeur*-ism al său.

Spune că n-a reușit să vadă niciodată nimic interesant. Într-un film pe care l-am văzut împreună la cinematotecă, obiectivul survola în liniște un oraș (Stockholm) și el avu impresia că visează.

— Visez deseori că zbor pe deasupra caselor și vreau să profit de asta ca să mă uit înăuntru. Dar nu văd niciodată nimic.

— Te pedepsești.

— Cred că e amintirea unor deziluzii din trecut.

Deoarece visez și eu lucruri din astea (sînt însă mai norocoasă, fiindcă văd camere, dacă nu oameni) știu ce semnificație au. Cu alte cuvinte s-ar putea ca ele să ia naștere datorită unui impuls puțin lăudabil; la nivelul conștiinței însă înseamnă doar curiozitate nestăpînită și în același timp dezinteresată pentru „ceilalți“, pentru viața și gîndurile lor. Întru totul asemănătoare celei de-a asculta (o practic și eu — încerc s-o practic — în tren, la restaurant; dar nu reușesc, sau nu aflu aproape nimic). E pasiunea de-a descoperi ceea ce e inedit, necunoscut încă.

La Cuneo stătea tot timpul de după uși, trăgînd cu urechea. Îl găseam culcat pînă și pe podea, cu urechea lipită de ușa. Bunica, bineînțeles, rîdea, mătușa se înfuria; dealtfel era jenant față de atîta lume, rude venite în vizită, care „cine știe ce cred despre el“. Lui nici nu-i păsa de toți oamenii aceia pe care nici nu voia să-i salute; dar spera să surprindă conversații, secrete, mistere.

Aceeași origine are și jocul de-a urmărirea. Spre seară, urmărirea, fără a fi văzut, pe cîte cineva, își nota adresa, făcea planul străzii și așa mai departe. A ajuns chiar — lucrul acesta mi l-a mărturisit abia acum — să se cațere, noaptea, pînă la ferestrele de la parter; ca să vadă ce se petrece prin odăi. Isprăvile astea erau posibile întrucît aveau loc la Cuneo.

I-am relatat lui Pavese povestea cu urmările; el, care pretindea că nu-l mai miră nimic (una din trăsăturile lui tipic cuneene) și întâmpina orice știre cu un „am mai auzit“, de data asta s-a uitat la mine ca și cum ar fi avut o revelație și mi-a spus că și el, pe cînd era copil, se dedase unor jocuri asemănătoare. După el asta însemna timiditate, solitudine, dar mai presus de orice fantezie. Ceea ce oamenii caută în cărți, la cinematograful, poetul își povestește, mimează. Minciunile sînt și ele același lucru: fabulații.

El, în mod sigur, n-a găsit niciodată și nici măcar n-a căutat viața în cărți. Chiar și acum, dacă citește o carte, singurele considerații pe care le face sînt în legătură cu maniera scriitorului, cu limbajul. Conținutul pare să nu-l intereseze. I-am arătat dulapurile cu cărți:

— Toate volumele astea îți stau la dispoziție.

Iar el, spășit:

— Nu sînt numai gramatici?

Am descoperit că citise cîteva cărți, de-ale noastre: cînd? și de ce pe ascuns? Presupun că în scopul de-a evita entuziasmul meu, ca și întrebările cu privire la valoarea cărții, la impresia pe care i-a făcut-o.

Aluzia la gramatici era un fel de reproș la adresa profesiei mele. Dar poate fi și mai exact explicată ca o definiție (disprețuitoare) a cărții în înțelesul ei de instrument, de modalitate. Aluzie jignitoare pentru mine care iubesc cărțile ca scop (e drept totuși că deoarece frecventa o școală și cu ce succes, am sfîrșit prin a-i cere să se servească de ele la propriu, ca de niște instrumente). În sfîrșit, mă identificase cu însăși școala în accepția ei cea mai îngustă.

Părerea mea era că, întrucît școala nu e totul, trebuie să-ți termini lecțiile cît mai repede, să profiți, nu să te lași strivit de ea.

— M-ar costa mai mult, îmi răspundea, plin de cutezanță.

Ajutorul pe care i-l oferisem în scopul de a urgenta eliberarea, de a rezolva greutățile, de a evita catastrofele, îl enerva în așa măsură, încît după ani de zile, cînd îl strigam dintr-o cameră în alta, îmi spunea:

— Cînd te-aud strigîndu-mă mă trec și-acuma florii, am impresia că mă chemi ca să-mi fac lecțiile cu tine.

Alt lucru care mă aducea la disperare era că, dacă binevoia să-și dea cît de cît silința, era de-a dreptul uluitor, mai cu seamă cînd traducea din latină: avea simțul limbii. Nu numai că interpreta just, dar găsea numaidecît echivalentul italian, termenul și întorsătura frazei, aproape întotdeauna cea mai fericită în privința clarității, preciziei, eleganței; în vreme ce eu o mai căutam încă.

— Ai putea deveni traducător de meserie.

Se uita la mine cu o căutătură ironică, compătimitoare.

Tendința de a căuta viața în viață făcea parte din intoleranța lui față de literatură („Marmura“). Din punctul acesta de vedere aborda temele care se refereau acum aproape întotdeauna la clasici.

Ceva am găsit totuși, cu subiect autobiografic. Gen care nu-i tulbura calmul contemplativ, menținîndu-l, în același timp, în narcisismul lui obișnuit.

„Contemplînd flăcările.

Stau de multe ori, iarna, cu picioarele la foc, în timp ce citesc. Apoi, obosit de lectură, las cartea deoparte și încep să mă uit la foc. E bine să stai la căldură și să nu faci nimic, așa cum îmi place mie, și să te uiți cu cîtă înverșunare atacă focul bucata de lemn proaspăt pusă în sobă, cum o înconjoară toată cu flăcări și o preface, încetul cu încetul, într-o masă de cărbune roșu, care se sfărîmă apoi într-o mulțime de bucățele aproape albe. Atunci trebuie să-l scormonești ca să nu se stingă sufocat de cenușă și să mai pui un butuc. Uneori, cînd stau în fața focului, mă apuc să-mi curăț armele, și atunci mă înconjur de sticlute, cu nenumărate feluri de uleiuri speciale, de flacoane, de periute de toate calibrele și de toate soiurile, de cîlți, de păr de porc, de vergele de oțel și de alamă, și încep cu mare grijă să demontez și să curăț bucată cu bucată puști și pistoale de toate felurile. Ocupație atît de interesantă încît nu mă mai gîndesc la foc, și-l las să se stingă.

Cred că m-am depărtat de subiect, fiindcă acesta ne cerea, am impresia, să povestim la ce se gîndește cineva cînd se uită la foc, eu însă, cînd mă uit la foc nu mă gîndesc la nimic, așa că m-am mărginit să povestesc ceea ce fac.“

O pasiune onestă pentru scris constă în aversiunea pentru neautentic și chiar și într-o anumită senzualitate relativ la cuvinte. Astfel aş explica eu persistența gustului său curios pentru enumerări.

„Cele mai dragi locuri pe care le-am văzut.

N-am călătorit mult, dar locuri bineînțelese că am văzut. Toți văd locuri, dacă nu dorm, sau cel puțin văd mediul înconjurător, care poate fi propriu unui loc sau pur și simplu invariabil de la un loc la altul. Locurile și mediile înconjurătoare sînt deosebite unele de altele fiindcă impresiile pe care ni le provoacă sînt deosebite. Înfățișarea unui loc poate să se schimbe total cînd cineva locuiește acolo, fie pentru că se schimbă chiar locul, fie pentru că acel cineva îl vede dintr-un punct deosebit de vedere.

Nu pot spune că există vreun loc care să-mi fie drag, deoarece eu nu mă atașez de nimic; există însă multe locuri, dintre cele pe care le-am întîlnit în realitate, în cărți sau în filme, care m-au «interesat». Strania cochetărie a anumitor cartiere din oraș, a căror balcoane au drept podoabă nenumărate cutii de tinichea păstrînd încă inscripția **GLUCOZĂ PENTRU CAMELELE LEONE** transformate în vase de flori; noul și insolitul oraș pe care-l descoperi călătorind pe acoperiș (oamenii normali care locuiesc în case nici nu-și pot imagina în ce măsură se schimbă orașul văzut de-acolo de sus); atmosfera statică și plictisită a unui cimitir de vagoane vechi cu floricele galbene pe acoperiș, ce se leagănă în vînt; tăcerea ce domnește într-un oraș năpădit de ceața populată de fantomele vehiculelor ale căror faruri rătăcesc suspendate, ca și alte locuri care poate îmi plac mai mult acum decît atunci cînd le-am văzut.“

Regăsim subiectele din desenele sale, ceea ce confirmă autenticitatea emotivă; la fel și descoperirea că emoția e provocată mai curînd de imagine decît de obiectul în sine.

Amprenta personală ieșea în evidență chiar și în lucrările sale asupra clasicilor: ca în aceea despre *Triumful lui Bachus și-al Arianei* de Lorenzo Magnificul.

„Nu pot să am nici un fel de părere în legătură cu valoarea artistică și literară a acestei poezii fiindcă nu am priceperea necesară; pot spune însă, potrivit experienței scurtei mele vieți, că poezia aceasta se întemeiază pe

principii exacte. De fapt poate fi fericit cine vrea și știe să fie fericit, în timp ce alții își construiesc singuri nefericirea refugiindu-se într-o viață întunecată și plicticoasă. Viața e făcută pentru a fi trăită, și nimeni n-o poate trăi dacă nu e fericit.“

Nostalgia aceasta a fericirii îi este foarte caracteristică. Chiar și astăzi susține că „nu trăiești dacă nu ești fericit“. Atunci însă, spre deosebire de acum, nutrea încă iluzia că asta ar fi cu putință. Eu vreau să-i demonstrez mereu că lucrul acesta e banal, e un loc comun etc.; îmi dau apoi seama că relativizînd prea mult valoarea fericirii începe să se clatine însuși simbolul binelui. Atunci îmi dau silința să-i demonstrez că el e, în schimb, fericit.

„Eu, după ce am meditat asupra modului în care îmi formez, de obicei, judecățile de valoare și sentimentul de neîncredere, prejudecățile și indiferența cu care citesc *Eneida*, nu pot vorbi despre opera respectivă referindu-mă la impresiile sau la ideile mele personale. De altfel nu mă pot pronunța asupra adevăratei *Eneide* deoarece n-am citit-o în latinește.“

Pe atunci sufeream din pricina acelei rezerve pe care acum o admir. (De altfel se referă mai curînd la Hanibal Carus decît la Virgiliu.)

„Trebuie să fi fost și pe-atunci o mișcare de avangardă. Dar n-a ajuns pînă la noi. Urmașilor nu li s-au transmis decît poezii cesarei. Același lucru e valabil și pentru arhitectură: rămîn numai construcțiile durate din material nobil, marmură etc. Nu casele obișnuite. Din epoca noastră va rămîne Altarul Patriei.“

Lucrarea asupra Didonei e un exemplu de sinteză critică. Pentru lucrarea aceasta am fost chemată la San Ciro fiindcă fusese socotită „inclasificabilă“. În anul respectiv președintele comisiei era un domn micuț și elegant, cu părul alb, venit din alt oraș. Aveam, ca de obicei, o carte sub braț (pentru răstimpurile de așteptare), iar el se interesă în primul rînd de ea, apoi se porni să vorbească despre cărți. Mai mult decît mirată, am început să sper. În cele din urmă s-a hotărît să răsfoiască lucrarea, mi-a arătat liniile trase de profesoară în dreptul frazei „incriminate“, pe care o citi cu voce tare: „Didona e ca o piatră care, datorită șocului, face, pentru moment, să devieze roata automobilului, dar acesta e numaidecît redresat cu ajutorul volanului“.

— Nu e rău, observă președintele.

Trebuie spus însă, întru apărarea profesoarei, că metafora tehnologică era ceva nou.

Dar partea „tare“ e următoarea:

„Nu trebuie să-l socotim pe Enea drept un nemernic; nu el a ucis-o pe Didona, ci însăși *Eneida*, de la care personajul principal nu se poate abate. Didona în schimb e reală și vie, și se îndrăgostește cu toată sinceritatea de omul Enea, fără să știe că el nu este decît un personaj“.

CAMILLA stătea scris în capul foii cu litere marcate cu violență.

„N-am să vorbesc de Camilla ca femeie, deoarece am impresia că din feminitate i-a rămas prea puțin, dar tema cere probabil să se vorbească despre virilitatea, militarismul, despre instinctele războinice și sentimentul datoriei care caracterizează această «femeie». Poate că în ziua de astăzi știința și psihanaliza ar putea explica și cazul unui individ care a dobîndit în mod complet caracterele sexului opus; cu toate acestea Virgiliu pune în antiteză virilitatea Camillei cu o înfățișare feminină. Mania asta a ei de-a se lupta și de-a ucide ar putea fi explicată prin ura față de societate sau față de întreaga umanitate, ură ce-și are poate obîrșia în condiția ei de bărbat-femeie care o plasa în afara unei vieți normale.“

Nimic de adăugat, aș spune. (Nu știu cum fusese judecată la școală aluzia la psihanaliză.)

Totuși, din lucrarea care tratează despre „război“ merită să mai cităm cîteva fraze:

„Să provoci un război în care trebuie să moară atîta lume pentru un cerb ucis și o fată, ar putea fi un lucru discutabil“. „Cred că se războiau întocmai cum ar fi exercitat orice altă profesiune: de fapt erau eroi cu toții. Ucideau din mîndrie profesională, și pentru a dovedi altora propria lor vitejie obișnuiau să se împodobească cu armele celui învins, obicei ce există și astăzi la unele popoare primitive, ca de pildă neozeelandezii care obișnuiesc să înfigă în parii din jurul casei capetele dușmanilor uciși.“

Drept comentariu la lumea clasică nu e rău. Te face să te gîndești la Melville cînd compară medaliile generalilor cu trofee de pe insulele Figi.

Un alt prilej pentru a reveni asupra subiectului i-a fost oferit de lucrarea despre „**Canzone all' Italia**“:

„Petarca, ridicându-se împotriva mercenarilor nemți care devastau ogoarele (poate că în sens alegoric) se angajează pe o pistă periculoasă, întrucît nu mai există nici o deosebire între virtute și mînie dacă pui mîna pe arme. El voia numai desființarea trupelor mercenare, și asta datorită naționalismului său aproape egoist, pe cînd ceea ce ar trebui desființat e războiul, și distrugătorul militarism“. (Profesoara a înlocuit „naționalismul“ prin „dragostea de patrie“.)

Dacă-l întreb acum cum de reușea să aibă idei așa de clare, răspunde că se simțea împotriva a tot ce era „statal“, oficial, impus, și asta ajungea. Acum însă el e cel care susține că salvarea nu ne-o poate aduce decît războiul. Nu știu dacă înțelege asta în sens heraclitean, sau mai „istoric“, în sens de revoluție.

Merită menționată și partea finală a temei. Descoperă că „balada nu e numai polemică, ci mai ales poezie“; și face o originală observație critică în legătură cu expresia „Signor mirate“. Cu alte cuvinte, găsește „în asta un subiect religios-creștin: că sufletele celor umili și ale celor puternici vor fi egale în fața judecății lui Dumnezeu“. Idee extrasă din „alma ignuda e sola“. Interpretarea lui, îndrăzneță dar nu lipsită de temei, n-a fost aprobată de nimeni, ci pur și simplu anulată; deoarece ar fi trebuit, dimpotrivă, să trateze despre noțiunea de „virtute“.

Există vreun raport între ura lui pentru militarism și desenele executate în aceeași epocă? Trenuri și camioane strivite, turtite, așa cum le văzuse în '45, semne și mărturii ale violenței care trecuse pe-acolo: o întoarcere la tema „Distrugerile războiului“. Legătura nu e de conținut, decît într-un sens foarte adînc. Chinuitoare dar reci, perfect obiectivizate, desenele acestea vădese deopotrivă îndîrjire și indiferență.

Sînt executate în peniță, fără ștersături, cu o mînă sigură; minuțioase și totuși de o structură puternică, esențială. Precise din punct de vedere al perspectivei, dacă nu chiar în mod ostentativ perspectivele, ceea ce le accentuează dramatismul dar le califică drept clasice, prin nimic înrudite cu acel obsedant dar banal particularism al „pictorilor naivi“.

Desena pe dosul alb al hărților din atlas: era natural să profite de suprafețele acelea frumoase care i-au ispitit întotdeauna pe elevi, atîta vreme cît simt atracția spațiului care trebuie violat, care trebuie murdărit; ceea ce este, de fapt, instinctul primordial al pictorului.

„Putea să devină un mare pictor supraréalist“, spusese Sohni despre el. „Putea“ vrea să spună că n-a devenit, și că n-a devenit nici măcar pictor: dar nu știu dacă afirmația aceasta e o consolare sau o mare deziluzie.

Paola a trimis un desen din acestea lui Cremona (Italo) care l-a publicat într-o mică revistă supraréalistă, *Mano Sinistra*, sub titlul **Și mașinile mor**. El n-a reacționat în nici un fel, ca și cum lucrul acesta nu l-ar fi privit, n-a manifestat nici o emoție. De atunci însă n-a mai desenat nimic.

— De ce?

— Fiindcă n-am avut succes.

— Să ți se publice un desen într-o revistă de avangardă e un succes foarte mare.

— Poate că nici n-am aflat de asta.

Și dacă, în loc de a judeca războiul, desenele acelea erau simple autoportrete sau portrete de-ale mele (sau de-ale oricui altcuiva)? E posibil. Ba chiar așa este. Iar lui îi era teamă tocmai de asta: de semnificații. De fapt orice „interpretare“ e impudică, imprecisă, iar el avea dreptate să se teamă de interpretări.

— Nu sînt un artist. Sînt un artizan.

Eu, care cunoșteam capcanele ce li se întind intelectualilor, îl simțeam solid, imbatabil datorită tocmai acestui lucru.

— Arta înseamnă de fapt artizanat, îl asiguram.

— Nu, mă contrazicea cu o grimasă de dezgust, ea are și mesaje...

Degeaba fusese un școlar rebel, căci școala izbutise totuși să-l deprime și să-l înspăimînte.

Poate că a fost așa cum pretinde el:

— N-aveam destulă pasiune.

O fi și-așa, cu toate astea nu-l înțeleg. Adică să aibă ochi, să aibă mîină, dar pasiune nu? El zice:

— Am prea multe pasiuni.

— Trebuie să alegi, îi spun.

Nu răspunde. Așa că el, care „nu trăiește“ (sau cel puțin așa crede), se epuizează din pricina unei vieți prea intense.

Desenele lui poartă amprenta sculptorului: chiar și *Dezastrele*, datorită finisajului și a semnului plastic lipsit de vibrație. E un lucru îngrozitor, pentru mine, să vorbesc de sculpturile lui. Acolo unde a lăsat urme de măreție, misterul e și mai mare, ca și durerea. Misterul unei vocații zădărnicate, vreau să spun.

Am să vorbesc mai întâi de tablouri. N-a făcut decît două, unul foarte frumos și unul bun. Cel bun reprezintă o natură moartă, culorile sînt pure, intense. E lipsit de umbre, dar e tonal. Pe celălalt l-a obținut copiind — așa cum le-a plăcut întotdeauna pictorilor să spună — o dumbrăveancă sau pescăruș împăiat, pe micul lui suport, din profil. Albastru-intens și trandafiriu pe un fond deschis: prețios și solemn totodată, ca o pictură persană.

Ei bine, vina de-a nu mai fi pictat îmi revine mie. Eram încă la Torino, în '46, și el și-a pictat tablourile cu culorile mele; poate că eu mai aveam încă de gînd să pictez; pe scurt, i-am interzis să se mai folosească de paleta și de tuburile mele.

Un lucru pe care nu mi-l pot explica. Încep chiar să cred că există într-adevăr un eu diabolic care acționează împotriva eului conștient, adică împotriva celui pe care-l iubește, întru apărarea și în interesul a „ceva“ care e totuși, în esență, groaznic de vital.

În cazul acesta o inconștientă gelozie pe plan profesional? Absurd. Abstracție făcînd de faptul că-l iubeam atît de mult, puteam picta foarte bine amîndoi. Și apoi nu asta voiam, să lucreze? Logica însă nu slujește la nimic. Singura mîngîiere care-mi rămîne e gîndul că, dacă după atitudinea mea descurajatoare n-a stăruit, e fiindcă într-adevăr n-a mai avut chef.

Culoarea acoperea uneori obiectele pe care le confecționa. Sînt de după război, de la Torino; poate fiindcă încetasem cu totul să mai pictez, îl lăsasem să-mi consume tuburile. Din toate obiectele astea colorate au rămas cîteva piese dintr-un joc de șah, negre și roșii, ca și trei drăcușori un pic priapici. Sînt colorați în trandafiriu și roșu aprins. Roșu e vîrfurile nasului lunguieț, împlîntat în obraz, și tot așa și cornițele și dinții. Unul are brațele

mobile, nici unul picioare. Sînt fixați pe un postament vopsit în verde. Unul are ochii alcătuiți din cîte o floare de cui introdusă în orbita neagră: expedient care amintește de unele idei asemănătoare din sculptura neagră, așa cum se poate vedea la British Museum. Din lemn și sîrmă făcea corăbii cu pînze sau vapoare, vopsite în alb. Au fost deosebit de admirate de un prieten de-al Paolei, care-l adusese la noi acasă. C. găsisese admirația excesivă, iar profeția unui viitor strălucit supărătoare.

— Nu-i nimic extraordinar. Și eu, cînd eram copil, făceam lucruri din astea.

Atunci Paolo i-a servit faimoasa replică:

— Și după asta ai ajuns aici?

(Voia să spună: la bancă.)

Cel mai vechi obiect rămas din sculpturile sale e o casă de bani. Luase naștere ca un obiect-roman de pe vremea cînd era mic, dinainte de război. Casa de bani, îmi dau seama acum, este el. În cazul acesta simbolismul se impune de la sine. Este el cel tainic, necunoscut chiar lui însuși, nu îndeajuns de iubit.

Obiectul e formidabil în sine. Acum e una din epavele copilăriei sale care a învins timpul; dar fusese o epavă încă de la apariție. Străvechi, grosolan, uzat și în același timp foarte solid, ferecat: în așa fel încît ar fi putut înfrunta oceanul sau cutremurele, sau cine știe ce alte evenimente majore. La baza lui se află ideea de comoară, bineînțeles; de fapt ceea ce are importanță, pe lîngă scîndurelele groase, neșlefuite și gata înnegrite, dibuite prin cine știe ce pod sau magazie, sînt întăriturile: plăcuțe de metal, și nenumărate cataramे, ținte și cuie. Ușița, mai groasă decît pereții, căptușită cu metal pe dinăuntru și pe dinafară, se rotește în jurul unui uriaș pivot; un lanțug imens, pus de-a curmezișul, ajunge pînă la zăvorul acum pe jumătate ieșit de la locul lui. Totul exprimă firea lui închisă, și mai cu seamă instinctul (nevoia?) lui de apărare, întărit și fortificat. Forța și teama lui.

Un alt obiect-simbol e o scîndurică vopsită în roșu, fragment, probabil, dintr-o colivie poate sau dintr-o carceră. Are două deschizături, una sus și alta jos, prevăzute cu gratii, cele de sus în formă de rețea, cele de jos alcătuite din cîteva bare paralele. Un tip de ușă ca la Spielberg; simbol,

cu alte cuvinte, al pasiunii lui pentru libertate. Pe atunci inconștientă, cred, în imboldul său nu numai vital, dar și metafizic.

Aceeași structură au avut, după război, jeep-urile și camioanele. Spre deosebire de cele desenate, erau întregi, solide, întărite; și tocmai pentru aceasta avînd o semnificație pozitivă a ceea ce desenele exprimau la modul negativ. Toate obiectele acestea „mobile“ pe roțile lor grele de fier, cu portiere care se închideau și se deschideau, erau din lemn și din fier. Întrebuințarea celor două materiale în scop artistic (n-are nici o importanță dacă nu era declarat) a avut drept urmare împărțirea operelor sale în două serii: una de lemn și alta de metal.

Lemnul, material mai maleabil, i-a sugerat întotdeauna lucrări pline de grație. Farfurii sau cupe ornate cu cîte un delicat basorelief închipuind ghirlande de fructe, pe un fond gravat sau punctat, cu efect pictural. A început apoi să aleagă din lemnele pentru foc, iar uneori a și cumpărat, bucăți de esență tare, în care cioplea mici capete pline de virilitate, echilibrate și desăvîrșite ca volum, articulate cu siguranță și îndemînare; ceea ce e semnul sigur al măiestriei formale, slăbiciunea diletantului vădindu-se tocmai în punctele acestea. Chiar și umerii sînt modelați cu naturalețea și dinamismul care decurg din justa concordanță a părților componente. Corpul este — ca și în primul stadiu al nașterii lui Pinocchio — o bucată de lemn grosolană pregătită de Pasquale pentru sobă.

A sculptat numai un singur cap în mărime naturală, cu oasele foarte pronunțate. O ureche e complet modelată, cealaltă doar eboșată; abia indicată, ermetică, tăietură menită tăcerii, gura. Nasul, orbitele, în proeminența și adîncimea lor, au un caracter monumental.

Capodoperele seriei sînt două animale. Un cap de pisică înălțat vertical pe gît (ca faimoasa pisică egipteană de la Luvru), gura deschisă a strigăt, dinții (împlîntați) ascuțiți. E statică și feroce ca o mică zeitate.

Celălalt e o bufniță „auriculată“ cum spunea el, și poate că numele e luat din științele naturale; pe lîngă penaj, o prevăzuse însă cu două urechi ascuțite. Numai ghearele, bine împlîntate, delicate, suferiseră o ușoară mutilare. Mi se pare mai puțin sacră, mai puțin feroasă decît pisica, pare un fel de filozof, cu nasul mare și melancolic.

Cele două animale sînt fantastice și în același timp realiste; sînt diabolice, și pline de candoare. Și acestea sînt tot „el“? Dacă există o limită

impusă, cred că nu. Sînt prea desăvîrșite, autonome, pentru a putea fi circumscrise într-o simbologie psihologică.

Seria de metal a culminat și ea într-o „micuță capodoperă“. Această serie debutase printr-o grație și finisare mai mare decît seria obiectelor de lemn. La Torino confectiona săbii minuscule, dar de-o mare perfecțiune, stilete și spade: adevărate arme pentru elfi. Pe urmă ace, profiluri de animale, pe care mi le prindeam la reverul hainei. Am purtat astfel ani de zile niște ineluse de alamă sau de aramă, care-mi înnegreau degetele.

Așa cum se întîmplă cu capodoperele, acea mică broșă de argint părea un miracol, cu toate astea semăna foarte mult cu celelalte sculpturi. Broșa fiindcă era prevăzută cu un ac pentru a putea fi prinsă. Era mică și masivă, cu un volum bine determinat vreau să spun; de dimensiunea ultimei falange a degetului mare. Era alcătuită din două capete care își întilneau creștetele pe orizontală: unul de taur și unul de bufniță. Orfevrerie, totuși sculptură, forța modelajului fiind mult mai importantă decît gingășia inciziei.

Știam că e un unicat. Și nu numai în activitatea lui: de ce am riscat în cazul ăsta? Adevărul e că sînt îngrozitor de optimistă, înclin să consider că opera de artă e nemuritoare în sens material, adică impropriu. Am vrut să mă împodobesc cu ea, ca s-o pun în valoare, dar și din orgoliu, bineînțeles. N-avea însă lăntșor de siguranță, și a căzut, cred că în tramvai, în timp ce mă întorceam de la școală (sornoroasă).

Am făcut tot soiul de investigații prin birourile acelea bizare unde se adună obiectele pierdute. Întotdeauna în mod irațional iar acum din disperare îmi fac încă iluzia că am s-o regăsesc. Mă doare încă și mai mult ca atunci gîndul că am pierdut-o, și-l evit cît pot. Era experiența experiențelor, irepetabilă. I-am oferit toți banii de care dispuneam, știam însă bine că anumite lucruri nu se pot reface.

De ce, mă întreb, s-a întîmplat așa ceva? Nu înțeleg prin asta din ce cauză, dar în ce scop. Poate că e tot optimism să te gîndești că trebuie să existe un scop.

Materialele. De unde le lua? O adevărată mină a însemnat pentru el boilerul pe care-l adusesem de la Torino, dar pe care nu l-am instalat niciodată. Cînd l-am mutat din loc, am văzut că fusese demontat bucată cu

bucată. Tot așa dispăreau și cheile, lingurițele de argint etc. Ca și pe vremea deșeurilor, materialul recuperat era marea lui pasiune. Ura pentru, materialul nou pe care o are orice artist adevărat decurge din faptul următor: numai cu ceea ce este vechi se poate face, se poate crea ceva nou. Un material nou e mut, irecuperabil, respingător.

Umbla întotdeauna pe lângă trotuar (pe atunci se mai putea încă) și cu ochii în pământ; găsea astfel șuruburi și cuie, sau miraculoasele bucăți de fier ce cad din camioanele pline vîrf cu resturi metalice. Cînd trecea vreunul pe lângă mine mă aplecam și culegeam de pe jos cîte un șpan de metal sau vreun crîmpei de tablă, iar pe urmă i le dăruiam.

Cînd s-a înșurat, o verișoară de-a mea mi-a scris „întreabă-l dacă-și aduce aminte că la Forte dei Marmi aduna cuiele găsite pe stradă“. N-am avut curajul să-i spun că și acum mai adună cuiele găsite pe stradă.

Nu se poate vorbi despre sculpturile sale fără să amintesc și de camera lui. De-a lungul unui perete întreg erau așezate cîteva dulapuri, care nu încăpuseră în celelalte camere; de-a lungul celui de vizavi, patul și masa de lucru.

Masa de lucru — ca a unui dulgher și fierar totodată — era o alcătuire monumentală care își măsura încetul cu încetul volumul, în felul castelelor acelora compozite, mărturie a vicisitudinilor unei puteri care se modifică, dar nu dispăre complet niciodată. Și-o construia bucată cu bucată în obîșnuitul lui stil caracteristic obiectelor solide, capabile să înfrunte secolele. Pe lângă menghină, burghiu etc., avea și un motor. Șiruri de pile și de filiere erau rînduite pe fostul meu șevalet, pe care-l transformase, bătînd în el cîteva scîndurele. Instrumentele erau întotdeauna nu numai în ordine, dar și în stare de perfectă funcționare, întocmai ca și armele. Mîinile lui purtau semne tenace de uleiuri, lacuri etc., dar instrumentele erau strălucitoare, lustruite cu grijă. Numai porțiunea de sub masă, destinată a fi depozit de materiale, lăsa să se vadă o îngrămădeală haotică și aproape înspăimîntătoare de bucăți de tablă, țevi, vergele, scînduri și diferite alte resturi.

Toți artiștii care lucrează acasă sînt mai mult sau mai puțin martirizați de femei, neveste sau mame, slujnice sau stăpîne, din pricina murdăriei și a dezordinei pe care le comportă îndeletnicirea lor. Aproape

întotdeauna sfîrșesc prin a dormi pe loc, deoarece și ființa lor are nevoie de-o vizuină.

Pentru el vizuina a fost întotdeauna un lucru mai esențial decît pentru oricine altcineva. Poate pentru că latura lui artistică era viață, și răpindu-i-se vizuina putea fi ucis.

E drept că pe vremea aceea întreaga noastră locuință era un fel de tabără în mic și camera lui nu distona prea mult. Era odaia unui vagabond sau a unui Robinson care-și ajungea lui însuși; și totodată unul din acele minuscule ateliere în care, în fumul care înnegrește chiar și lenjeria, doarme muncitorul solitar. El însă avea cearșafurile curate — cel puțin lunea — iar dușumeaua măturată, dacă nu chiar dată cu ceară.

— Dormi aici? l-a întrebat doamna N., iar eu am simțit că îngheț, atît de burgheză îi era indignarea, cu toate că doamna era o intelectuală angajată.

Am încercat să rîd, după aceea, dar nu mi-a prea reușit. Poate că aveam oarecare remușcări; nu fusese oare indiferență, incurie, în toleranța de care dădusem dovadă?

Soțul ei se arătase mai spiritual (mai bun), flecărise puțin cu el, îi ceruse chiar să-l învețe cum se sudează metalele deoarece avea de gînd, îi spusese, să facă o sculptură abstractă din fier (straniu totuși, avînd în vedere că era inginer).

Acum, cînd o întîlnesc, după atîția ani, doamna N. nu uită să mă întrebe:

— Fiul tău doarme tot în camera aceea de la capătul coridorului?

Mie-mi piere graiul și mă simt aproape tot așa de prost ca și atunci.

PARTEA A TREIA

La sfîrșitul clasei a IV-a de gimnaziu (anul „acelor“ teme) a rămas repetent. Vara s-a dus ca de obicei la bunica: a refuzat să meargă cu mine la munte.

„Dragă Mina, vegetez la Cuneo. Nu știu ce să-ți spun fiindcă aici nu se întîmplă nimic deosebit; iar ca să fiu mai precis nu se întîmplă nimic. Cred că acolo unde ești ai să te distrezi de minune. Trimite-mi cîteva sutare ca să pot supraviețui.“

Pe mine mă preocupa în primul rînd sănătatea lui; așa că i-am scris o scrisoare care conținea un șir de întrebări de tipul: mănînci carne? te duci la plimbare? și așa mai departe. Mi s-a părut că e o idee nemaipomenită. Aveam să aflu în sfîrșit niște lucruri precise, deoarece scrisorile bunicii, pe de o parte fiindcă nu era un tip „nativ“, pe de alta fiindcă nu voia să mă neliniștească, erau scurte și pline de reticență. Iată și răspunsul:

„Dragă Mina, am primit scrisoarea ta cu chestionarul, și cred că e bine să încep cu el. Cum îmi închipui că ți-ai copiat întrebările, îți scriu numai răspunsurile:

— la 12 — la 12 — da — la Cuneo — nu — nu — nu — da — da — da — da — gătită — da — da — da — depinde de zile — nu — lichide după împrejurări — da — vehicule — nu“. (Bineînțeles că nu-mi copiasem întrebările și el știa asta foarte bine.)

„Ai aflat probabil de la bunica despre refuzul meu de a mă duce la lecții; nu am intenția să mă justific, ci numai să-ți explic motivele: eu am nevoie să fiu ajutat, și nu maltratat. Nu sînt fericit și aș fi încă și mai puțin dacă aș face un lucru pentru care nu am nici un fel de înclinație, de aceea am nevoie de timp pentru a lua o hotărîre. Vreau să urmez realul, și să am timp pentru a decide ce voi face pe urmă. Ceea ce fac de obicei oamenii

«pentru a trăi» nu mă atrage; mă întreb dacă nu se poate face altceva și cu toate astea să supraviețuiești. Să muncești «pentru a trăi» trebuie să fie un lucru deosebit de tragic; eu aș vrea să fac ceva fără a fi nevoit să-l fac. În orice caz asta e un lucru la care am să mă gândesc pe urmă, când am să fiu mare.

Sînt în așteptarea unor noi sutare.“

E o scrisoare-manifest, ba mai mult, o scrisoare-testament. Nu știu dacă pe atunci mi-am dat seama de asta, enervată cum eram, ba chiar și amuzată de hazul răspunsurilor. Am arătat scrisoarea unor tinere doamne care stăteau lîngă mine la soare, în fața hotelului; iar una din ele a exclamat:

— Mie-mi place!

Am rămas încremenită de uimire, măgulită, dar și un pic speriată. Poate că nu era decît o formulă convențională; cred însă că era vorba și de faptul că descoperise un ins original, imprevizibil, de unde admirația pentru caracterul lui patetic și în același timp dur (matur).

Dacă doamnele acelea ar fi putut citi și scrisoarea pe care i-a scris-o tatălui său, l-ar fi admirat și mai mult.

„Dragă tată, simt din scrisoarea ta că te preocupă închisoarea în care mă aflu. Cu toate acestea nu e, cum credeți voi, o închisoare obișnuită, avînd în vedere că tot timpul încercați să mă faceți să evaderez, căci eu sînt deopotrivă închisoare, deținut, paznic, director și cetățean liber, așa că evadarea e cu neputință. Spui că aici nu ies așa de des ca la Milano, dar eu ies numai cînd am un motiv; la Milano mă duceam întotdeauna la plimbare și la cinema. Sau mă duceam la diferiți opticieni și armurieri așa cum fac și aici, trebuie să ții însă seama că la Milano distanțele sînt de zece ori mai mari. (Comparația cu ciuperca e magnifică.) Oricum în seara asta mi-am făcut cumînța și scurta plimbare ca un biet bătrîn și m-am amuzat mult de tot. Cît despre învățătură am și început-o, dar în ceea ce privește ideea de a nu fi al doilea după nimeni, un om poate să fie primul sau ultimul față de un altul fără să-și altereze propriile-i calități, potrivit calităților acestuia din urmă. Multe salutări și sărutări.“

L-am sfătuit să frecventeze colegiul Brera, aveam impresia că succesul, absolut sigur, în calitate de desenator l-ar fi încurajat; și chiar și gândul că ar putea deveni profesor de desen era o perspectivă mai puțin înspăimântătoare decât altele. Nici n-a vrut s-audă. Nu înțelegea să se compromită, mi-a spus, alegându-și un domeniu atât de restrâns. Părea, ba chiar și era, o hotărâre rezonabilă.

De mare ajutor mi-a fost prietenul nostru Giosue, căruia i-am împărtășit nehotărârea în care mă aflu. Mi-a recomandat o școală particulară „serioasă“, în care predase și el.

A ales realul: voia să scape măcar de greacă, deoarece de latină se lovea peste tot (și cu toate acestea era mult mai „grec“ decât își închipuia). Școala respectivă trebuie să fi fost într-adevăr serioasă. Căci trimitea acasă, în fiecare lună, un fel de lui „note informative“, în care era trecut numele lui real (fără diminutiv), ceea ce mi se părea a fi de bun augur. Conțineau notele și părerile diferitor profesori și o adnotare de mîna directorului.

Primele înștiințări conțineau obișnuitele și dezolantele mențiuni „ar putea face dar..“, „nici un interes“, „pare absent“. Sau, în cel mai bun caz, „inteligentă, idei, capacitate“, iar drept concluzie: „abulic“.

Și pe neașteptate, între ianuarie și februarie, au apărut cu totul alte note: „revenire vădită“, „foarte bine“ și așa mai departe. Recunoscînd tot meritul școlii, trebuie să fi dat totuși și el dovadă de oarecare interes; ceea ce nu se poate explica fără un „mobil“. Unicul fapt consemnat în anul respectiv a fost apariția motocicletei, pe care tatăl său i-a cumpărat-o către luna mai. Am impresia că i-a folosit și ca pretext pentru a învăța fără să-și piardă demnitatea.

Temele în legătură cu romanul *I Promessi sposi* n-au nimic batjocoritor în ele. Școala respectivă și profesorii nu-l iritau și, lucru esențial, nu-l scandalizau; chiar și Manzoni, cu moralismul lui argumentat, ironic, i se părea probabil că face parte din aceeași familie spirituală. Lucru despre care nu-i vorbesc acum niciodată; mi-e teamă să nu-l aud spunînd că Manzoni e un reacționar, dacă nu și mai rău.

„Romanul în roman“ al Gertrudei oferea un subiect care-l interesa — acela al violenței morale:

„E o formă de violență care nu îngăduie anumitor persoane posibilitatea salvării, nelăsându-le nici măcar mîngîierea de a se simți victime“.

„Gertrude a fost împinsă pe calea nefericirii și a decăderii de un complex de cauze din care face parte și un anumit fatalism, un sentiment al inevitabilului pe care i-l inculcase tatăl ei“.

„Alt aspect al violenței morale al cărei obiect a fost Gertrude constă în faptul că tatăl nu i-a prezentat niciodată destinul său în adevărata-i esență, adică drept o renunțare, ci sub un alt punct de vedere, de-a dreptul opus, ca o izbîndă, o bucurie a orgoliului.“

I-a reproșat lui Manzoni un fel de incoerență: „Manzoni spune că Gertrude ar fi putut fi, cu toate acestea, o călugăriță exemplară; dar pentru asta ar fi trebuit să-și însușească esența călugăriței exemplare, să aibă, cu alte cuvinte, formidabila putere de voință pe care am văzut de altfel că n-o avea“.

„Gertrude nu cunoștea ceea ce e bine și ceea ce e rău, rezultat, și acesta, al sistemului de educație al tatălui.“ „Un sistem care nu trebuie condamnat cu totul deoarece trebuie să avem în vedere că în vremea în care trăia, scara valorilor era diferită și că obiceiurile, dacă nu modifică binele și răul, influențează totuși capacitatea de judecată a oamenilor.“

Poate că în determinismul acesta radical se vede ceva din mentalitatea lui abstractă; de altfel asemenea teme „bune“ nu sînt chiar afît de ușor de recunoscut ca fiind ale sale, ca cele „iritate“.

Pare în schimb destul de firesc din partea lui să nutrească o anumită simpatie pentru Don Abbondio, anti-eroul: „un ins comun, de care e plină lumea“, care „în calitatea lui de preot trebuia să admită posibilitatea unei convertiri, dar ca un biet om ce era nu-i recunoștea oportunitatea“.

Poate fi recunoscut și cînd face unele considerații sociologice (pesimiste) în legătură cu „răscoala poporului“, pe care o califică drept „furie oarbă a unor oameni nu într-un totuși răi, dar a căror conștiință a forței

a propriului lor număr îi împiedica să raționeze (admițînd că fiecare în parte e capabil de asemenea lucru) asupra cauzelor acelei mișcări“. Ca și atunci cînd spune că „poporul, lipsit de educație, s-a obișnuit să considere evenimentele politice ca fiind înțelepte și de neînțelese“.

Dar stilul său mușcător poate fi pe deplin identificat doar în micul portret al contelui Attilio:

„Contele Attilio apare încă din episodul cinei cu Primarul din Lecco, dar mai cu seamă în convorbirea cu unchiul său, Conte, ca o persoană superioară lui Don Rodrigo, mai fin și poate și mai inteligent; una din persoanele acelea de lume a căror viclenie înăscută îi ajută să aibă ultimul cuvînt într-o discuție, care știu să-și mascheze orgoliul, să descopere latura slabă a celorlalți și s-o exploateze în propriul lor folos, mulțumindu-se să se simtă superiori fără a căuta, ca bătrînul Conte, admirația celorlalți. Diplomația Contelui Attilio iese la iveală chiar atunci cînd îi spune unchiului său, Conte, un om evident mult mai simplu, tot ceea ce gîndește, lăsîndu-i impresia că el este acela care a descoperit asemenea idei. Tipul acesta de nobil libertin și machiavellic nu are probabil prea multă importanță în roman, în afară de aceea de-a contura un personaj tipic pentru epoca respectivă. Este însă un personaj finisat, complet descris și delimitat; nu mai apare în roman deoarece, în frivolitatea lui găunoasă, rămîne neschimbat, și n-ar mai aduce nici o notă nouă; vesel și sigur de sine, spre deosebire de Don Rodrigo, un personaj mai chinuit.“

Aș spune că e o fericită descoperire aceea a limitei stilistice a unui personaj în caracterul limitat al propriei sale personalități.

„Dragă Maria, îți scriu cam târziu, dar n-are importanță fiindcă nu-ți scriu ca să te felicit. Am primit cartea ta poștală și asta a fost probabil ceea ce m-a hotărît să-ți scriu, căci dacă nu, nici nu mi-aș fi adus aminte. Dacă o să vin la Cuneo vara asta o să ne vedem. Pentru moment mă duc la școală cu perspectiva de-a fi nevoit să dau, vara asta, examen pentru a doua de liceu. Au trecut frumoasele timpuri cînd ne puteam preface că învățăm tabla înmulțirii! Acum am întotdeauna o mulțime de lucruri de învățat și uneori le și învăț chiar. Viața e tare plicticoasă cînd ai de făcut cîte ceva

care să nu fie inutil! Cu toate acestea e tare odihnitor să te gîndești la vremea cînd ai să te poți în sfîrșit odihni. Contez pe tine ca să vii cu mine și cu prietenul meu cînd ne vom duce la plimbare pe lîngă fortul din valea Stura. M-am și plictisit de iarnă, dar din păcate va trebui să aștept pînă în iulie cînd voi termina cu examenele.“

Simt oarecare melancolie în scrisoarea aceasta: nu e vorba de sila provocată de școală, de altfel „normală“ în cazul de față. E aceeași melancolie pe care o încerc în legătură cu temele manzoniene, de a-l vedea îndreptîndu-se în mod definitiv către așa-numita seriozitate. Oricît de paradoxal ar părea, ăsta-i adevărul.

Poate că mă gîndeam să-mi iau cu adevărat adio de la ceva, de la o fază care trece, și-mi îngăduiam luxul elegiei (cum de altfel face și el).

Au existat cauze pentru care n-a mai făcut călătoria proiectată? Cauza sau pretextul cel mai serios a fost desigur faptul că în iulie a fost amînat din nou la latină (și gimnastică). Cu toate acestea era un rezultat bun: pentru examenul respectiv se cerea materia ultimilor doi ani de școală. Lui i s-a părut că e vorba de o trădare; sau cel puțin de obișnuita fatalitate.

Tatăl lui îi cumpărase o motocicletă, marca Iso, care avea să inaugureze o întregă epocă. După acea Iso aveau să urmeze alte modele, rîvnite cu ardoare de fiecare dată, ca trenulețele de pe vremuri, și protagoniste acum, laolaltă cu el, a diverselor lui aventuri.

În anii aceia nu era încă obiceiul ca un băiat de șaptesprezece ani să aibă motocicletă; tatăl său era însă de părere că era un lucru bun, ba chiar necesar, așa cum fusese pentru noi bicicleta. Totuși nu i-a dat voie să facă chiar de la început curse lungi, și el a fost nevoit să se ducă la Cuneo fără motocicletă. Astfel că prima scrisoare pe care i-a scris-o tatălui său a fost, cum singur spunea, de protest:

„Dragă papă, iartă-mă că-ți scriu în legătură cu asemenea superficial și prozaic motiv, dar pentru mine e deosebit de important. Ți-aduci aminte că mi-ai dat cinci mii de lire și că eu am considerat că-ți sînt dator, pe cînd, dimpotrivă, tu mi-ai demonstrat că n-am dreptate? Aveam totuși dreptate,

dar în vreme ce mă maltratai nu mi-a venit în minte. mi-am amintit așa, dintr-odată, acum vreo jumătate de oră, și este vorba de faptul că o parte din cele cinci mii de lire reprezenta stipendiul meu pentru trei săptămîni, iar restul era în schimbul broaștei de siguranță, a celor două lumînări, a lipiciului și a gumei, cumpărate toate, cum îți vei aduce aminte, în timpul lipsei tale. În momentul de față nu am de fapt nevoie de banii aceia deoarece vreau să fac economie, dar mi-ar place să am măcar o parte din ei cînd voi fi la Milano, dat fiind că va trebui să-mi plătesc benzina.“

Aluzia la „maltratare“ pare o glumă, dar numai pînă la un anumit punct; cu alte cuvinte lipsită de ironie; așadar confidențială, vădind o deplină încredere.

Scrisorile adresate mie sînt, în schimb, aproape violente, chiar și gingășiile stilului birocratic țin loc de duritate.

„Dragă Mina, am luat cunoștință de cartea ta poștală pe care mi-ai trimis-o la Luciana și din care am dedus că munca mea n-a dat rezultatele pe care mi le propusesem să le obțin. N-am talent pentru latină, și tot anul ăsta de eforturi inutile și răceala cu care ai privit ultimele mele retroversiuni mi-au demonstrat-o în sfîrșit cu prisosință. Te avertizez în mod special că e vai și amar dacă mai susții că nu reușesc fiindcă nu studiez îndeajuns și că sînt o culme de inteligență, etcaetera. Te-am crezut anul trecut, m-am pus pe învățătură și rezultatele au fost, toate, mai mult decît mulțumitoare cu excepția latinei (și tu care voiai să urmez secția clasică !!!). În orice caz trebuie să termin liceul, după care latina nu-mi va mai otrăvi existența, și vreau să mă ajuti !!! Te avertizez printre altele că, deși îndopîndu-mă cu pește și dormind pînă la prînz, tot nu m-am refăcut încă după străduințele depuse în iarna care a trecut și că aș fi avut nevoie de o perioadă de intensă activitate recreativă. În orice caz sînt gata să reîncep lecțiile cu condiția să mă luați — cum rămăsesem înțeleși — la Milano în cursul săptămîinii viitoare. Eu și cu bunica am hotărît ca peste cel mult o lună să mă întorc din nou la Cuneo împreună cu amicul meu și cu

motocicleta. În așteptarea unei scrisori de la tine, continui să fac retroversiuni.

În oaza asta întunecată de pace începe să mă încolțească plictiseala care e ca un rîu lent și veșnic egal cu el însuși, iar zilele mele sînt ca un tren oprit vara într-o gară mică.“

„Dragă Mina, trebuie să fi primit desigur scrisoarea mea în care te rugam să mă ieși la Milano; asta e contrascrisoarea, care, în primul rînd, te roagă să nu mă socoți capricios. Am mai meditat asupra problemei pe care, la început, am privit-o destul de superficial, și m-am gîndit că a mă întoarce acum la Milano în toiul căldurii nu e prea recomandabil, și tu știi cît sufăr eu de cald. Aici mi-am revenit și mă simt bine, deși mă plictisesc de moarte. Așa că te rog să-l convingi pe tata să-mi trimită motocicleta, care-mi lipsește enorm, cu care aș putea face excursii prin împrejurimi cu bunica, deoarece le cunoaște la perfecție. Am și început să lucrez după sistemul propus de tine în ultima scrisoare.

Fie că sînteți sau nu de acord, scrieți-mi imediat. Adaug un bilețel pentru papă cu diverse recomandări importante în caz că e de acord.“

Nu știu cum de-i putuse trece prin cap că ar fi putut-o lua pe bunica pe motocicletă; ea însă era în stare să-i fi promis chiar și un lucru ca ăsta.

Între scrisorile astea două (cea de-a doua mai blîndă) se inserează un bilețel de-al meu scris cu creionul, dar neexpediat, în care, cînd e vorba de duritate, nici eu nu glumesc.

„Dragul meu P., nu sîntem din cale-afară de impresionați de faptul că te plictisești. Te gîndești, și de data asta, numai la propria-ți persoană. În afară de faptul că faci aluzie la o anumită «înțelegere» dintre noi doi, ca și cum ar fi vorba de un camarad de-al tău, nu te-ai gîndit că dacă tu ești în vacanță de la începutul lui iulie, tata a intrat în concediu de duminică, adică de-acum patru zile? Ai văzut cum și-o petrecea la Genova; ei bine, după vizita ta a continuat tot așa o săptămînă întreagă: muncă, iar noaptea durerea aceea de cap care-l epuizează pentru tot restul zilei. Știu că nu ești o ființă afectuoasă, dar în cazul ăsta, chiar dacă nu te gîndești decît la

persoana ta, trebuie să te gîndești că dacă tata se îmbolnăvește și nu mai poate munci — ceea ce li s-a întîmplat multor colegi de-ai lui mai puțin oboșiți decît el — ești la pămînt și trebuie să muncești tu. Asta mai mult ca să te aduc la realitate. O altă realitate e latina. Vezi așadar că adevărata problemă nu e plictiseala ta. Lucru care, de altfel, nu ne impresionează prea mult, dat fiind că ești plictisit veșnic.“

(Pe urmă — recitind bilețul — trebuie să mi se fi părut de-a dreptul comică ideea că el ar fi putut deveni sprijinul familiei.)

În privința durității, totul se explica prin incompatibilitatea dintre două pasiuni. Bărbatul meu mă îngrijora foarte mult și fiul mă deranja: indignarea mea nu era chiar atît de morală pe lîngă faptul că nu era nici pedagogică.

Prietenul cu care voia să se întoarcă la Cuneo era bineînțeles Chiodoni.

Înainte de motocicletă, în afara orașului mergeau cu bicicleta, iar cînd călătoreau, cu trenul. Prima călătorie mai lungă datează din 1950. Atunci, ca și tot timpul după aceea, au procedat în felul următor: tatăl lui îi dădea o sumă de bani pentru o călătorie, să spunem, de o săptămînă, și el făcea în așa fel încît să-i ajungă și pentru el și pentru Chiodoni, călătorind în clasa a treia, trăgînd la cele mai nenorocite hoteluri, și așa mai departe. Ba chiar călătorind noaptea pentru a nu cheltui bani pentru hotel. Dacă-i dădea mai mult, își prelungea călătoria după același sistem. Era generos? Pentru el era un lucru practic și cu asta gata. Ugo nu avea bani, suma primită se împărțea în două.

Despre ceea ce făcuseră aflam abia după aceea, și numai încetul cu încetul. Fuseseră la Veneția, și el găsise că e „foarte banală“. După primul moment de uimire am înțeles: voia să spună sărbătorită, „monumentală“. Fuseseră și la Bologna „de la miezul nopții pînă la patru“; apoi la Brennero, „ca să ajungă pînă la frontieră“. Dar nu văzuseră nimic nici

acolo; de îndată ce ajunseseră se și întorseseră, coborînd dintr-un tren și urcîndu-se în altul fiindcă „nu mai aveau bani“.

Acuma înțeleg: călătoria nu avea alt scop în afară de acela de-a călători. Atunci însă mi s-o fi părut că e vorba de călătoria a doi cretini, pe care numai enormitatea îi salva de bănuiala unei desăvîrșite idiotenii.

Că Chiodoni învăța bine nu era un lucru care să-l intereseze pe el decît într-o foarte mică măsură, doar întrucît reprezenta o piedică în calea planurilor lui. Spunea de pildă că mîine n-aveau să se vadă „fiindcă Chiodoni are de învățat“. Asta încă de pe cînd erau în aceeași clasă. Nici el nu-i dăuna cu nimic lui Chiodoni, nici Chiodoni nu-l deranja, nu-l îndemna, cu alte cuvinte, să pună mîna pe carte. Lucru pe care nu l-aș fi putut dori decît eu; cu toate astea pînă și mie mi s-ar fi părut de-a dreptul urît ca în prietenia lor dezinteresată să se amestece și unele exigențe utilitare.

Într-o anume împrejurare el a fost cel care i-a dat lecții lui Chiodoni: de sculptură. Lui să-i fi venit asemenea idee, sau lui Chiodoni? Poate că într-o duminică, stînd acasă, iar Chiodoni uitîndu-se la el cum lucrează, i-o fi cerut unele amănunte tehnice, iar el s-o fi pornit imediat cu explicațiile. Asta s-a întîmplat pe vremea cînd sculpta, din lemn de esență tare, Marele Cap.

În „epoca metalelor“, întorcîndu-ne într-o duminică acasă (din plimbările noastre pe malul Addei, la care nu voia să ne însoțească), am fost avertizați de către vecini că la noi pe balcon fusese „foc“. El și cu Chiodoni scosese ră pe balcon, din prudență de altfel, cuptorul și forjase cîteva bucăți de fier. Din care rezultaseră cîteva elegante și solide tacîmuri barbare.

Predomina tot timpul voința „abulicului“; deoarece Chiodoni era, cred, lipsit de fantezie, iar acțiunile lor, dimpotrivă, aveau un scop creator.

La școală Chiodoni era un elev foarte bun, chiar dacă cel „tare la compoziții“ era el. E drept că Chiodoni îmi spunea, și mi-a repetat-o veșnic, că el înțelegea mai repede decît toți ceilalți, chiar și la matematică.

Rămîneam de fiecare dată cu răsuflarea tăiată de furie, dar și ușurată din pricina unui anumit orgoliu. De fapt, care-ar fi fost reacția justă?

Marele Prieten, aventurierul, era el. Nu vreau să spun că Chiodoni ar fi avut comportamentul și cu atît mai puțin rolul de sucub. De altfel chiar și așa de pașnică, sau tocmai pentru asta, cred că o atare prietenie era un fel de prefigurare, sau măcar un exercițiu pentru viața conjugală. În sensul că singurul lucru care salvează pe om de la singurătate este cuplul.

Ideile, așadar, îi aparțineau. Și cum să nu fi fost așa? Arme, trenuri, aparat fotografic: lucruri care, mai mult sau mai puțin, plac tuturor băieților, dar maniera și mai ales excesul îi aparținea.

Chiar și o fotografie, din categoria celor nu prea „frumoase“, poate conține, cum se spune, lumea. Două dintre-ale lui, reprezentînd trenuri, nu sînt numai niște simple fotografii.

În una, de format mic, se vede un tren care se îndepărtează pe o linie oblică și asta e, ca să spunem așa, argumentul dramatic; dar imaginea apare aproape tragică și în același timp calmă, datorită jocului trîmbei de fum dens, în volute grave, pe cerul înnourat al serii, luminat ici și colo de cîte-un mănunchi de raze.

Cealaltă e o locomotivă electrică, plasată chiar în mijloc; înaintează, văzută de jos. E chintesența trenului, e ceea ce se cheamă o idee pură: forță, libertate. Și nu în măsura în care e un tren, care e voluminos și aleargă. Fotografia aceasta și-a păstrat-o întotdeauna în camera lui (împreună cu portretul „ei“), iar acum se află la el acasă. Îl luase și pe Chiodoni cînd făcuse fotografia asta. Puneau aparatul pe o traversă, pe urmă se culcau pe taluz ținînd în mînă capătul aței (— Ce fel de ață? întreb. — Ață de cusut.) pe care-o legase de declanșator. Așteptau pînă trecea un tren. Cînd îl auzeau, măsurau distanța corespunzătoare din ochi, și trăgeau de ață. Chiar și lucrul acesta îi revenea lui, care se ocupa de partea tehnică.

Făcea, atunci cînd se ivea vreo ocazie, chiar și fotografii umoristice. De pildă, un perete gata să cadă, coșcovit, găurit și cu plăcuța STRADA PROGRESULUI. Îi plăcea ironia „lucrurilor“.

Deoarece rămăsese corigent la gimnastică, mi-a declarat că ar vrea să ia cîteva lecții. Am rugat pe un coleg de-al meu de la băieți, care, după un scurt moment de nedumerire, a dat din umeri și a acceptat. Nu știa nimic despre băiatul meu și cererea trebuie să i se fi părut tare stranie. I-a dat vreo zece lecții în sala de gimnastică a școlii unde funcționam. Încremenise pînă și examinatorul: era limpede că nimeni nu mai luase vreodată lecții de gimnastică. I-a dat nota șapte. Tot șapte a căpătat și la latină, și tatăl său a luat marea hotărîre de a-l înscrie la un liceu „adevărat“. Mi-a mărturisit că se simțea de mîndru în timp ce se ducea să depună cererea. Căci tot îl mai durea inima la gîndul că fiul său, dintr-un motiv sau altul, învățase numai la școli particulare, fie pentru „proști“, fie pentru „bogătași“.

Astfel că a pus pentru prima dată piciorul într-o școală de stat, pentru a doua dacă se ține cont și de cele cîteva zile petrecute la Coppino într-a întîia elementară. Probabil că la Leonardo a dat peste o altă profesoară de tipul celei care, odinioară, voise să-l „domesticească“. Aceasta l-a umilit și avea motivele ei pentru asta. Îl întrebuse de unde e versul „amor che a nullo amato amar perdona“ și el răspunsese „dolce stil novo“. Greșeală din categoria celor pe care le săvîrșește orice om care, puțin sigur pe el, recurge la raționament și trage concluzia în mare viteză, iar în caz de panică în mod de-a dreptul pripit. „Definiția amorului“ egal „dulcele stil nou“; e un răspuns exact sau mai curînd logic, de mașină electronică; răspuns la o întrebare „ușoară“, ca cea cu biscuiții de Novara dintr-a doua medie.

— Ar trebui să te faci negustor, fusese concluzia profesoarei. Frază tipică de profesoară: negustor în loc de „practic“, adică opusul umanistului. El era însă, în mod sigur, mai mult umanist decît practic; dar nu asta-l jignise, cu atît mai mult cu cît categoria aceasta de oameni — negustorii —

i se părea puternică, de invidiat. Ci mai curînd tonul disprețuitor; și poate că nici nu se simțise ofensat, ci numai tras pe sfoară.

Intrase în bucătărioara de pe via Signorelli, înalt acum cît tatăl lui, foarte palid, și rostise:

— Dac-ai ști ce înseamnă pentru mine școala asta!

Și imediat, atitudinea aceasta n-a mai avut în ochii mei nimic școlăresc, nimic infantil. Și am luat hotărîrea să împiedic cu toată strășnicia — împotriva unei probabile redimensionări a problemei din partea tatălui său — să mai pună piciorul în asemenea școală. Știu bine că asta aduce a ranchiună de mamă geloasă; dar nu mă temeam — cel puțin în mod conștient — decît de faptul de a-l vedea nefericit, așa cum înțelesesem prea bine din fraza lui. Era un lucru cu totul ieșit din comun ca să întrebuințeze un ton așa de dramatic. Rămîne de văzut — ca de obicei — dacă eroarea mea n-a constatat tocmai în faptul că am vrut să-l sustrag unui mediu lipsit de înțelegere, să-l apăr împotriva nefericirii. Pe vremea aceea însă asemenea problemă nici nu mi-a trecut măcar prin minte.

S-a reîntors la școala căreia îi spuneam „Saragat“, dar cursurile țineau acolo doi ani, iar el părea oarecum deplasat, într-o situație nu tocmai limpede: în orice caz „protejat“. Cu toate acestea deziluzia din sufletul lui continua să stăruie, și a recăzut în vechiu-i fatalism.

Poate că există un raport oarecare între lucrul acesta și patosul anumitor fotografii din epoca respectivă. Deduc data dintr-o scrisoare de-a lui Chiodoni:

„Ai dezvoltat fotografiile făcute în cimitir? Sînt nerăbdător să aflu dacă sînt reușite, fiindcă începe să mă încerce nostalgia după acele scumpe plimbări funebre“ (stilul lui Ugo e strict „liceal“).

Ca și pentru fotografiile cu trenuri, au făcut probabil fel de fel de explorări, de investigații. Poate că au descoperit cimitirul din întîmplare, cum ni s-a întîmplat și nouă în luna mai, cînd ne plimbam în afara orașului și căutam maci. Cine știe din ce pricină fotografiase mormintele acelea mici și uitate de toți, lăsate din pricina infiltrațiilor de apă.

Din seria aceea de fotografii posed două. Într-una, printre buruieni zburlete, în plin soare, se vede o cruce scundă de fier, strîmbă, ce închipuie două țevi, cu cartușul pentru inscripție făcut sul la capete, iar de jur împrejur o cunună de trandafiri de fier, negri. În alta, pierdută în iarba întunecată și înălțată o piatră sculptată (căzută sau smulsă) avînd deasupra o ramă ovală de metal, în stil baroc, ce conține un portret, imaginea palidă a unui bărbat sau a unui tînăr. Se distinge reverul de catifea al sacoului ottocentesc, cu piept dublu, și cravata; privirea absorbită, îndepărtată, sub fruntea vastă, iar fața barată de două ramurile de mărăcini încrucișate.

Axate pe aceeași temă, am văzut, la Muzeul de Artă Modernă din New York, cîteva fotografii aproape identice, unde am descoperit chiar și un tren, cu șinele și vagoanele proiectate pe cer, exact ca al lui. Pînă și pe tatăl său l-a impresionat coincidența. Mie mi s-a părut un fel de confirmare: că a pornit-o pe fluviul cel mare, în curentul central vreau să zic. Dar pe toți ceilalți, mă întreb, cei care au făcut fotografiile din Muzeu, cine i-a făcut cunoscuiți? Mă tem că nu mamele lor.

„L-am visat pe P. mort, acoperit cu un giulgiu, jos pe stradă. Vedeam cum își mișcă bărbia. Salvați-l, un medic, strig. Nu, nu, sînt silită să tac. Medicul vine și spune că el nu vrea să fie îngrijit. În timp ce-l opera, corpul lui, în bucăți, s-a aruncat în apa fluviului. C. mă acuză că am dat prea mare importanță lecțiilor, eu îl acuz pe C. că a țipat zilele astea la el. Deznădăjduită, mușc din spătarul unui scaun. Îmi spun că citea cărți pernicioase și că a murit în plină disperare, și că e inutil poate să mă rog pentru el.“

Sînt convinsă că, într-un fel sau altul, sîntem răspunzători nu numai de felul în care ne purtăm în visele noastre, dar chiar și în visele celorlalți (cum, de altfel, așa-numiții primitivi nu gîndesc într-un mod chiar atît de „naiv“). Cu asta nu înțeleg să-l acuz pe el de grijile care mă frămîntă, ci să recunosc în propriul-mi vis confirmarea stării în care se afla.

În cursul aceluiași zile, notam: „Chinuitoare discuție cu P. privind viitorul lui. Spune că vrea să facă pe ascetul indian, fiindcă viața nu-i place“.

De fiecare dată iese iarăși la suprafață ceea ce spusese când era copil „mai bine să nu fii decât să fii“. Lucru pe care îl simt bine, sub faimoasa lui sete de viață; de aceea setea asta mai mult mă întristează decât mă bucură, cu toate că aș vrea să nu-i scadă niciodată, să nu încerce niciodată dezamăgirea pe care ne-o aduc bolile, jignirile, temerile. De altfel înțeleg perfect ideea „ascetului indian“, care constituie un model chiar și pentru mine, care iubesc viața cu mai puțină furie, dar cu o dragoste mai tenace, mai stăruitoare. Aș prefera, poate, ca imagine, arabul deșertului, călare pe misteriosul lui animal; înțeleg însă mult mai bine viața contemplativă.

Nu sînt sigură că fotografia vagabonzii îi frecventa, îi observa. Găsesc următoarea notă: „Convorbirea lui cu Ugo despre «filozofia vagabonzilor»“.

Criticase filmul lui De Sica *Miracolo a Milano* unde vagabonzii alcătuiau un fel de grup:

— Esența vagabondului constă în dorința lui frenetică de a se izola. E un om care a respins societatea.

Avea dreptate; pentru mine însă faptul că-i cunoștea și că-i admira era o constatare dureroasă, fiindcă știam că admirația aceasta îi venea din adîncul sufletului, se născuse dintr-o afinitate, dintr-o disponibilitate reală.

„Nu-ți cunoști încă fiul. O telegramă (pe care nici n-a vrut măcar s-o citească) nu putea avea decât un efect contrar.“

Eram la mare, cu familia R. în vacanța de Paști, și, sedusă de optimismul lui Luigi, telegrafiasem acasă ca să vină și ei după noi. Făcusem, bineînțeles, o gafă, știam doar cît e de ursuz. — în cazul acela era vorba de „frica“ pe care i-o inspirau prietenii noștri, și în special Luigi, un om atît de afectuos. Fusesem, cu alte cuvinte, inoportună, nu pățisem însă cu nimic; de fapt C. încheia cu oarecare voioșie: „Bucură-te liniștită de vacanță și nu te mai gîndi la via Signorelli și la cei ce locuiesc acolo“.

Dar în nesfârșitul război dintre mine și el se iveau mereu și situații mai puțin nevinovate; iar ieșirile lui C. puteau lua o întorsătură nu tot atât de glumeață.

În încercările mele de-a ține un jurnal, pe care îl reîncepeam în fiecare an și-l întrerupeam numaidecât (prin epuizarea materialului faptic) mi-am notat aproape întotdeauna lucruri de care mi-aș fi amintit și altfel; știu asta deoarece revăd notele după atîția ani și adevăratele descoperiri în ceea ce privește trecutul nu sînt prea multe la număr. Însemnările „la cald“ sînt cu toate acestea de neprețuit în anumite cazuri de „uitare voită“; apropo de lașitățile comise și umilințele pe care le-am îndurat.

„În vreme ce-i explic lui P. un text din Aristotel, mă înfurii fiindcă el se joacă, senin, cu o bujie de la motocicletă, pe care și-o aruncă pe jos.“

„Mă enervez fiindcă P. închide ușa de la dulap, cu piciorul. C. îmi atrage atenția că mă port ca o bătrînă amantă părăsită.“

Revelația (redescoperită) n-a fost propriu-zis umilitoare deoarece severitatea era, bineînțeles, temperată de ironie. Cu toate acestea am revăzut dintr-odată nenumărate scene, îngrozitoare datorită mai cu seamă mecanismului lor iterativ. O izbucnire — de isterie, cred — care nu consta în urlete sau invective, ci într-un gest tăcut, veșnic același, care mă potolea. Luam, din sertarul mesei de bucătărie („biroul“ nostru), un cuțit și făceam gestul — nu mă prefăceam, ci apăsam cu adevărat — tăierii venelor de la încheietura mîinii.

Descifrarea unei sinucideri simbolice e simplă. (Nu voiam oare să mă arunc pe fereastră, la Cuneo?) Așadar îl șantajam. Mi-e teamă chiar că, în mod inconștient, urmăream și asta; îmi slujea însă, așa cum am spus, de supapă nervoasă.

Scenele acestea nu le-am consemnat niciodată și nici martori n-au avut. Dar el? Nu îndrăznesc să vorbesc de „asta“; sper că le-a uitat, sper că e cu puțință să le fi uitat în măsura în care „a vrut“ și el să le uite.

De-a lungul „războiului nostru amoros“ erau și răstimpuri de pace, de dulce afecțiune: întîmplări neprevăzute care mă amețeau puțin. În cazurile

acestea eram prudentă, îmi struneam entuziasmul pentru a nu compromite totul (chiar și din superstiție: aveam impresia că nu-i adevărat).

Mi-a propus să merg cu el la expoziția Van Gogh. Orice mi-ar fi cerut, m-aș fi simțit măgulită; dar ca să mă-ntovărășesc la o expoziție de pictură! Mă aștepta în fața palatului regal — eu veneam de la școală — și nu avea aerul acela plictisit. Ca să-mi domolesc nervozitatea l-am dus la cofetăria siciliană ca să luăm cîteva pateuri. Apoi am trecut prin fața tablourilor, eu vorbeam, explicam, el mă urmărea cu toată atenția. Pentru prima dată în viață, aveam impresia că lumea pornise pe calea cea dreaptă.

„P. și Chiodoni au început să coase o sacoșă și ascultă muzică (Beethoven, Casadesus).“ Să coase o sacoșă — presupun că pentru motocicletă, ca să-și pună în ea cartușele sau alte lucruri asemănătoare — era deja un lucru frumos, iar nobila acțiune de-a asculta muzică, avînd în vedere cei doi autori, era de-a dreptul emoționantă.

Existau așadar și momente pozitive; nu excitante ca vizita la Van Gogh, ci dimpotrivă, pline chiar de melancolie, sau de haz: de fapt, unul și același lucru.

„P. coase. Pare un pirat cumsecade.“

Imaginea aceasta (îi cunosc originea) vrea să spună că P. cosea la mașină, adică la vechea mașină Singer a bunicii. Cred că bunica o păstrase fiindcă nu fusese în stare să scape de ea, dar socotea că-i inutilizabilă; el o reparase și, deoarece îi plăcea fiindcă reprezenta *la belle époque*, bunica i-o făcuse cadou.

Piratul care coase la mașină era o ilustrație la *Peter Pan* apărută într-o revistă de pe vremea copilăriei mele. Piratul era înconjurat de o droaie de copii cărora nu le era frică de el; de aceea îl iubeau și-l luau peste picior.

„P. e blînd și lucrează.“

„Îl aud pe P. alături tăind cu fierăstrăul — parcă-i un șoarece.“

Tare mult îl iubeam în clipele acelea. Bandit plin de blîndețe, vagabond întreprinzător, Robinson. Îl iubeam atîta încît îl lăsam în pace.

Chiodoni, care părea așa de meticulos, uita și el să-și dateze scrisorile, dar le pot fixa în timp pe baza faptelor. Dacă vorbește, de pildă, de Isomoto, înseamnă că scrisoarea a fost trimisă după '51: „Motocicleta odihnește în pace în garaj fiindcă tatăl tău nu te mai finanțează. În anul școlar care a trecut ai «făcut urît», așa că nu poți spera nici un fel de răsplată. Și să nu-mi spui că ai făcut tot ce puteai face.”

În nevinovatele lor scrisori apare pînă și o mică polemică „elegantă”, tip Accademia della Crusca. El e cel care-i atrage atenția lui Chiodoni asupra unei greșeli privitoare la folosirea unui verb, o greșeală de sintaxă; iar Chiodoni se apără, deși își dă seama că nu are dreptate. Important e că P. „simțea” limba: nu suporta disonanțele.

Posed numai trei sau patru din scrisorile lui Chiodoni, Dumnezeu știe prin ce miracol. De altfel cine știe cum și de ce le am pe toate celelalte, ale lui, ale mele, ale mamei. În privința celor scrise de C. știu sau cel puțin am impresia: constituiau istoria noastră, nu cea care trebuia scrisă, ci aceea deja scrisă și definitivă. Celelalte — departe de mine ideea de a le păstra pentru a le reciti mai tîrziu — le strîngeam doar din cînd în cînd, așa cum strîngea P. cuiele și șuruburile de pe stradă: ca obiecte. Dar nu mă gîndeam nici măcar la asta; dimpotrivă, cred că lucrurile stau în felul următor: sufăr întotdeauna cînd trebuie să arunc ceva, să distrug. Faptul de-a rupe o scrisoare — o scrisoare ce păstrează amprenta vie a unei persoane, nu una din scrisorile acelea convenționale, lipsite de viață — mi se pare un delict. Tot ceea ce există trebuie să continue să existe. Și e atît de adevăr în asta, încît atunci cînd arunc cîte ceva (trebuie totuși s-o fac, altfel m-ar sufoca) „simulez” că fac un act gratuit, nereal, altfel nu l-aș face.

Aceeași întîmplare — sau soartă — sau voință inconștientă — care prezidează păstrarea trebuie să prezideze și distrugerea.

Îmi căzuseră în mînă — pe atunci — cîteva pagini cu desene sadico-pornografice. Calitatea desenului nu era în măsură să salveze, cum se spune, subiectul, ci dimpotrivă, făcea să apară și mai dezagreabil: subtil, caligrafic: de maniac. N-aveam impresia că e desenul lui, mai ales din

punct de vedere estetic. Dar al cui putea fi? și-apoi, din punct de vedere psihologic, el ar fi fost capabil de așa ceva. Acum judec lucrurile la rece, dar atunci le trăiam. Poate că din teamă că desenele ar fi putut fi cu adevărat ale lui — mă îngrozea mai cu seamă cruzimea pe care o lăsau să se întrevadă — nu voiam să-mi fac nici un fel de iluzie, să mă consolez cu ideea că mâna lui e complet străină de ele: argumentul stilistic mi se părea prea nobil pentru a putea constitui o probă valabilă. E drept însă că frica ne face lași. Și din pricina asta nu îndrăzneau să-i vorbesc de ele. Le-am luat și le-am ascuns printre hîrțiile mele. Un timp oarecare știam unde erau, apoi le-am pierdut: sau poate că există și-acum, dar nu știu unde.

Eram așadar impresionată de morbiditatea și în același timp de absurditatea, dacă nu chiar eleganța suprarrealistă a scenelor.

Exact în zilele acelea i-am auzit, pe el și pe Chiodoni, vorbind de un „tip“, coleg de școală, care făcea anumite desene. Și cum mă aflu în aceeași cameră nu se putea presupune că-și imaginau că nu-i aude nimeni; dimpotrivă, am avut impresia că vorbeau în scopul precis de a fi auziți de mine. Ca urmare — cu ajutorul lui Chiodoni — să atribuie altuia niște desene care-i aparțineau era ceva atît de străin de firea lui, încît a fost pentru mine dovada cea mai sigură că, într-adevăr, nu erau făcute de el. Voise așadar să mă facă să aflu adevărul: intuise gîndurile care mă chinuiau.

L-am întrebat acum, și și-a adus aminte chiar și de numele acelui „tip“: Merlo, un coleg mai în vîrstă (avea peste douăzeci de ani).

Povestea care a ieșit la iveală a făcut-o să pălească pe cea cu desenele. Bine c-am aflat-o abia acum, atunci n-aș fi putut-o suporta. Reacția mea n-ar fi fost numai maternă, ci mai cu seamă „femeiască“. Dacă acum nu mă mai înspăimîntă, explicația e simplă, avînd în vedere că faptul s-a consumat de mult: pentru el și chiar și pentru mine. Cu timpul imaginea lucrurilor e mai conformă cu realitatea: și nu numai în măsura în care se vede urmarea; se văd, așa cum ar trebui să vedem imediat lucrurile, în „ansamblu“. Șocul anumitor apropieri e, de fapt, ceea ce acceptăm cu atîta

greutate. Fiecare experiență e catalogată în prea mare viteză, încorporată în sfera unei idei generale: moralitate-imoralitate, inocență-stricăciune.

Poate că povestea nici nu comportă, în sine, adevărata problemă; doar ca aspect exemplar al unei anumite situații. Adică a „eroilor aventurii“ care erau el și Chiodoni, cu întreaga lor condiționare: vîrstă, sex, ambianță. Dar înainte de toate, și singura într-adevăr determinantă, propria lui persoană: acel quid care era, încă în stare embrionară, propria lor personalitate, care, ca o divinitate (lăuntrică) îi călăuzea (constituind adevăratul lor eu).

Merlo era de fapt un maniac. Adusese la școală fotografii pornografice, menționînd că s-ar putea cîștiga mulți bani cu ele. Cei doi eroi au plănuit să facă o serie completă și să le vîndă. Probleme: 1 — să adapteze aparatul fotografic pentru lucrări de genul acesta; iar ca urmare, multe și anevoioase transformări. 2 — femeile. — Nu cunoaștem nici una, zice el. Chiodoni însă află că tatăl său cunoaște un prezentator de revistă. — Izbutesc să intre în legătură cu „una“: dar se ivește problema 3 — unde? — Voi nu plecați niciodată de-acasă. — Merlo le arată celor doi (adevărații mierloi) un microfilm. Ei îl cumpără și-l developează. — Femeia era cam urîțică. — Nu reușesc să vîndă nici măcar o fotografie. — Și filmul? întreb. — L-am ascuns. — Unde? În caseta cu rulouri. — E tot acolo? — A dispărut, răspunde cu cea mai mare seninătate. Mă gîndesc la lucrătorii care au zugrăvit camera după plecarea lui. — L-or fi găsit ei? — Probabil, face el, amuzat. Aș vrea să precizez că problema nu trebuie lichidată cu inconștiență, adică privită ca o simplă copilărie, chiar dacă acesta este aspectul cel mai bătător la ochi.

Există și o latură „Monsieur Verdoux“¹ în toate astea, cu alte cuvinte o morală. Superioritatea lor în comparație cu Monsieur Verdoux constă în faptul că ei n-au reușit să facă nimic; de altfel Monsieur Verdoux reușea deoarece era un simbol.¹

(Referire la personajul principal al filmului cu același nume (turnat în 1947), prototipul omului, aparent, cumsecade, dublat însă de un asasin).

Lucru sigur este că între cele două categorii de fapte: fotografiile pornografice și căutarea unor anumite femei, pe de o parte, și problemele despre care e vorba în scrisorile lor nu pare să fie vreo legătură. Asta nu pentru că aş fi avut obiceiul să le citesc scrisorile și că ele ar fi fost, din pricina asta, scrise în mod intenționat cu cheie; am dat peste ele din întâmplare, câțiva ani mai târziu. Le am, bineînțeles, numai pe cele ale lui Chiodoni, care iscălește întotdeauna Chiodo și începe „iubite coleg“ sau „dragă fiule“. Se plînge deoarece el îi vorbește tot timpul despre motocicletă, despre „modificări“, despre un „far mobil“ etc., dar nici el nu vizează altceva: „cu motocicleta, vom putea reîncepe aventurile“. Ce-au însemnat aventurile acestea se va vedea mai târziu, cu prilejul călătoriei pe care o plănuiau chiar atunci.

„De cînd ne-am cunoscut și pînă acum, ce altceva am făcut în afară de planuri?“ Iată: aceasta e trăsătura cea mai emoționantă. Probabil că de vină e și firea masculină care implică genul acela de conversații tehnice chiar și între adolescenți, la fel cu discuțiile dintre bărbații pe care le auzim în tren.

Tatăl lui, către mine: „M-am dus cu el în garaj ca să-l ajut să-și fixeze bagajele pe motocicletă și apoi l-am văzut plecînd, auster și plin de hotărîre ca un vechi explorator în clipa cînd se desprinde de mal și pornește în necunoscut“.

E drept că, pe motocicletă, avea aerul acela de mare importanță. Motocicleta, ca și barba, mai târziu, i-au servit pentru a-i da siguranță: ca simbol al virilității, îmi închipui.

„La ora asta ar trebui să fie la Torino. N-am avut curajul să-i spun să telefoneze, m-am silit să-l las complet liber și să nu-i dau impresia că-l țin prea din scurt. Dar mă costă.“

Tatăl lui suferea întocmai ca și mine, dar însemna foarte mult chiar și faptul că-mi împărtășea neliniștea: poate fiindcă o făcea în scris. În scrisul lui neinteresat, nesentimental, era ceva ca un fel de solemnitate. Chiar și latura lui „maternă“ era virilă; și nu fiindcă era bărbat, bineînțeles.

„Valiza era așa de bine făcută, așa cum i-ar fi pregătit-o mama cea mai grijulie“, scria bunica. Ea știa că acel caracter matern al tatălui ținea de forță, nu numai de amabilitate. (Cu atît mai mult cu cît prin „mamă grijulie“ nu mă viza pe mine.)

Își petrecea încă o parte din vacanță la bunica, în aparență refractar. În anul în care s-a dus acolo cu motocicletă, poate că din pricina asta, a fost mai vesel.

„Luciana spune că la noi e altfel, scria bunica, decît cel de la Milano. Adevărul e că numai aici îl vedem bine dispus.“

Era o veche și dureroasă poveste pentru mine, dacă n-ar fi fost garanția, încîntarea de a-l ști mulțumit măcar acolo. Luciana îl însoțea în plimbările lui pe motocicletă. Povestea după aceea că străbăteau satele accelerînd și claxonînd, și că se întorcea ca să se uite după fete. Voia ca tînăra-i mătușă să vadă că e bărbat, iar ea îl înțelegea și găsea că e un lucru amuzant, în vreme ce eu îmi făceam sînge rău fiindcă devenise așa de vulgar.

În corespondența din vara aceea se vorbește foarte mult despre motocicletă, subiect care mă plictisea aproape tot atîta cît pe el latina.

„Dragă papă, am ajuns cu bine (sau aproape) vineri seara. Călătoria a continuat în condiții optime pînă cînd, între Novara și Vercelli, motocicletă a început să scoată un sunet ciudat a cărui cauză mi-a fost cu neputință s-o aflu și pe care, în cele din urmă, l-am pus pe socoteala vibrații șasiului. La Torino am mîncat într-o oarecare lăptărie (există și astăzi) și am plecat către ora 4. Pe măsură ce mă apropiam de Cuneo sunetul motocicletei devenea încetul cu încetul tot mai îngrijorător, în vreme ce motorul nu mai putea atinge viteza maximă. Ceea ce nu mă liniștea deloc, mai cu seamă că deasupra capului meu se strîngeau nori negri de furtună. Am izbutit să intru pe poarta bunicii în timp ce începuseră să cadă primele picături de ploaie. Oricum, motocicletă va fi revăzută de un mecanic. (Am mai observat că uleiul din carter nu picură ca de obicei.) Aici e mult mai răcoare ca la Milano; eu însă sînt foarte plictisit că mă aflu aici și aș da nu știu ce ca să fiu deja la Forte dei Marmi.“

Forte era ținta călătoriei plănuită cu Chiodoni și asta îi putea justifica nerăbdarea. Scrisoarea corespunzătoare adresată mie e, bineînțeles, un pic mai puțin serioasă:

„Dragă Mina, perioada mea de segregatie estivală a început, potrivit previziunilor, vineri seara. Cu toate acestea pe drum motocicletă s-a comportat mai puțin bine și la sosirea ei la Cuneo am fost nevoit totuși s-o duc la atelierul de reparații.

Gramatica ta germană a limbii vorbite ar fi un lucru nemaipomenit de frumos dacă n-ar fi scrisă pe de-a întregul în nemțește, motiv pentru care ar trebui să știi nemțește dinainte sau să ai un profesor. Cu toate acestea m-aș mulțumi să am chiar și un dicționar simplu și te rog, de aceea, în caz că găsești unul prin librăriile pe care le frecventezi, să mi-l cumperi.“

Sigur că mi-am făcut iluzii c-ar vrea să studieze germana (care nu era materie de școală) din dragoste pentru cultură, iar adevăratul motiv l-am aflat mult mai târziu (și care era legat de o altă ciudățenie, pasiunea lui pentru Forte dei Marmi).

Făcea puțin pe nebunul cu Luciana pe motocicletă, dar în ceea ce privește relațiile sociale rămăsese același individ ursuz; dar acum era într-o stare de euforie.

„Mi-ai vorbit despre comportamentul meu de aici într-o formă care părea să lase loc îndoielilor, bazându-te pe impresia că nimeni n-a observat, aici, vreo ameliorare din parte-mi. Iar eu îți răspund că ameliorările de felul acesta există tocmai atunci când nu se văd, deoarece înseamnă că totul se petrece în limitele normalului.“

„Am primit astăzi scrisorile voastre (v-aș ruga să scrieți cu litere mai mari). Am văzut că și unul și altul ați început cu veșnicul subiect al vizitelor, așa că voi vorbi mai întâi despre asta. Vă aduc la cunoștință că de îndată ce am sosit m-am dus s-o salut pe Luisa și că, de asemenea, cum am ajuns la Cuneo le-am salutat pe mătuși, ba am fost s-o salut și pe Maria (lucru pe care nu eram obligat să-l fac). Îndatoririle mele față de rude au fost astfel îndeplinite. Trebuie să vă atrag atenția asupra faptului că atunci când cineva se duce într-un oraș e de datoria lui să-și viziteze rudele și

prietenii care locuiesc în orașul respectiv și nu pe cei veniți în vilegiatură într-o altă localitate. Oricum, la Tetto Galant n-o să mă duc, *fiindcă mi-e frică de cîine*.”

Tetto Galant era reședința de vară a mătușilor, iar cîinele, legat în lanț, aparținea țăranilor; din cauza stării acesteia nefericite era un cîine „rău”, și adevărul e că în urmă cu un an se năpustise la C., care-l mîngîia.

„Aici, viața mea se scurge metodic și regulat (plouă tot timpul: în clipa asta bate piatra). Cînd e timp frumos îmi iau motocicleta și caut un colț liniștit, unde mă așez la soare cu gramatica germană în mînă (îmi place să studiez germana, n-aș fi crezut asta niciodată).”

Să nu uit, n-a învățat germana niciodată: făcea însă parte din starea lui de euforie.

Importanța pe care o avea pentru el călătoria la Forte trebuie văzută și prin prisma problemei banilor și a motocicletei:

„Dragă papă, de data asta caligrafia ta a fost perfect inteligibilă (înțelegi cred: există gramatici care te învață caracterele grecești și gotice, dar nici una care să mă învețe caligrafia ta).

În dimineața asta am vizitat-o și pe străbunica, care-a fost foarte fericită. În legătură cu expedierea banilor pentru cheltuielile din august te anunț că e complet inutil, fiindcă mai am șase mii de lire care mi-ajung pentru singura și limitată cheltuială privind neînsemnata cantitate de benzină pe care o consum. În orice caz am să-ți fac o dare de seamă, pe cît posibil mai clară și mai detaliată, a tuturor lucrurilor ăstora. Mi-ai dat suma fixată săptămînal pînă-n ultima săptămîină din iulie, așa că ar trebui să reîncepi plata sumei respective de duminică 3 august (și banii pentru drumul de întoarcere).”

Cheltuieli pentru motocicletă:

reparația roții și curățire — Lire 3950

reglarea aprinderii — 160

dezlipirea segmentilor

lanternă posterioară

„N-am pus la socoteală uleiul de la ambreiaj și n-am plătit nici garajul. Inutil totuși să-mi trimiți banii ăștia: păstrează doar scrisoarea pentru cazul unor eventuale neînțelegeri.

Motocicleta funcționează acum destul de bine (zgomotul ciudat de care ți-am vorbit în prima scrisoare era doar o banală vibrație cauzată de un bulon slăbit de la rezervor), deși mai are încă toane: uneori, când e foarte solicitată, la urcuș, de pildă, nu mai vrea să meargă decît după un anumit regim de turații, iar carburatorul are scurte explozii; am s-o duc la un mecanic ca s-o examineze din nou. Cît despre călătoria pe care mi-o propui la Genova, la familia D.P., știi bine că mie nu-mi place genul ăsta de călătorii și cît de mult țin la libertatea mea. Voi veni așadar la 18 august, dar te rog încă o dată să-mi comunici dacă e posibil să vin cu vreo cîteva zile mai devreme. Tragem nădejde să plecăm la Forte pe 20. Excelentă ideea de a spori posibilitățile mele în ceea ce privește călătoria.

(Am început să învăț puțin la latină.)“

„Dragă papă, am primit scrisoarea ta, de asemenea și cărțile poștale. Am văzut în felul ăsta că ai fost prin locurile acelea faimoase unde noi am încercat în fel și chip să ajungem și în care tu nu aveai nici un chef să te duci. Cele cincisprezece mii de lire au fost mai mult decît binevenite; socoteala însă n-am înțeles-o: cele cinci mii cinci sute de lire care completează suma să fie oare un dar? Sîntem așadar de acord că voi pleca în dimineața de 18 și că voi ajunge, în caz că nu va interveni nici o furtună sau pană, în 20 spre seară. Te-aș ruga ca la sosire să găsesc puțin iaurt. Pe aici totul e în ordine. Am să-ți mai scriu poate și înainte de plecare.“

Că era într-adevăr serios o confirmă și bunica:

„Face o economie nemaipomenită, nu-și îngăduie nici un fel de distracție și nu cheltuiește nimic, în afară de ceea ce-i trebuie pentru motocicletă“. Cît despre locurile care-l plectiseau pe tatăl său, era vorba de Elveția; iar interesul de care făcea atîta caz aparținea și el „euforiei“.

A purtat ani de zile în portofel un foarte mic notes mototolit și uzat (trăsătură comună între noi aceea de-a păstra carnețelele cu adrese perimate). Nu mai știu cînd mi-a căzut în mînă, cîțiva ani mai tîrziu; și am făcut două descoperiri. Una, care nu mai are nici o importanță acum, constă în faptul de-a fi găsit cîteva adrese feminine.

— Niște *soubrettes*, mi-a spus, plin de seriozitate.

Mi-am imaginat că se laudă, dar, pe lîngă uimire, am încercat și un sentiment de tristețe, ca și cum aș fi văzut în el ceva de bătrîn, nu pentru faptul că frecventa fete de un anumit gen, ci fiindcă le spusese în felul ăsta.

— Te duceai la varieteu, la optsprezece ani?

— E bine ca anumite lucruri să te intereseze la vîrsta asta, nu mai tîrziu.

Just; acum însă mă gîndesc că puteau fi adresele „femeilor“ pe care le căutasese pentru fotografii.

Unele pagini conțineau un scurt jurnal, dar scrisul nu era al lui, ci al lui Ugo. Însemnări din timpul acelei fericite călătorii. Apoi carnețelul a dispărut; oricum, informațiile pe care le dețin sînt culese din relatarea pe care mi-a făcut-o el însuși.

Am găsit o însemnare: „29 august. P. îmi povestește, în baie, cum a călătorit. Mi-e teamă să nu mă audă și ceilalți că rîd atîta“. Abia sosise, și stăteam în camera de baie, care se afla lîngă ușă, de aceea mi-era frică să nu mă audă vecinii rîzînd așa de tare. Dacă povestea avea atîta succes, era pentru că P. „voia“ să fie amuzant și se amuza el însuși povestind. Era pentru prima dată că se întîmpla un lucru ca ăsta și eram emoționată și din pricina bucuriei pe care o încercam dîndu-mi seama că P. vrea să mă amuze.

Cauza comicei lui aventuri nenorocite era motocicletă, veșnic în reparație. Se stabiliseră la Massa în loc de Forte, ca să cheltuiască mai puțin. Exista un autobuz care făcea cursa între cele două localități, dar ei căutau să-l folosească și pe acela cît mai puțin posibil și să călătorească gratis; dar erau timizi și nici noroc nu aveau. Odată stătuseră o mulțime de

timp jos, pe marginea trotuarului, lângă o mașină cu motorul în funcțiune. Văzuseră coborînd un domn singur, care intrase într-o farmacie, și hotărîră să-l aștepte; dar a revenit cu mai mulți inși care s-au îngrămădit în mașină. Și ca să pună vîrf la toate, cum motorul se blocase, domnul îi rugaseră să-l ajute, așa că au trebuit să împingă mașina.

Cînd motocicletă era în stare bună făceau diferite excursii, fuseseră la Lucca, la Florența. Din Florența nu văzură nimic deoarece fuseseră nevoiți să caute tot timpul pe cineva care să binevoiască a repara motocicletă; în cele din urmă găsiseră într-un atelier de biciclete un bătrînel cu ochelari de sîrmă. Iată, ochelarii de sîrmă fac parte din lucrurile acelea pe care știe să le descopere în timpul călătoriilor, și asta poate din pricina că nu vede monumentele.

Călătoria de altfel nu se deosebea prea mult de rușinoasa călătorie făcută cu un an înainte la Veneția; și totuși atunci nu rîsesem deloc. Nu izbutisem să sesizez comicul întîmplărilor fiindcă lipsea povestirea, interpretarea.

Spre Lucca au reușit să călătorească într-un camion. La un moment dat camionul a deviat pe o șosea secundară, de țară, apoi pe niște ulicioare: au descoperit că trebuia să încarce niște lăzi cu legume. Lor le-a revenit sarcina să suie în camion lăzile cu roșii și cu ardei. (Am revăzut scena în *Week End*-ul lui Godard.)

Adevărul e că, în fond, rolul de erou ghinionist, ba luat chiar peste picior, îi place, îl inspiră mai cu seamă; dar era de ajuns ca să explice toată veselia aceea?

Veselia aceea care nu l-a părăsit toată vara? Ca să fiu sinceră, atunci nu m-am întrebat deloc.

La Forte îl dusesem pe cînd era mic, și nu fusese o călătorie prea fericită. De ce alesese acum tocmai localitatea asta, și cu atîta hotărîre? Chiar dacă l-aș fi întrebat, tot nu mi-ar fi dezvăluit secretul. Ideea că el (și Chiodo) aveau un secret de natură sentimentală mi s-ar fi părut și mai neverosimilă decît povestea aceea în legătură cu „femeile” și fotografiile. Secretul l-am aflat acum, punîndu-i o întrebare lipsită de importanță:

- Și de ce-ați ales tocmai Forte? Din cauza băilor?
- Nu.
- Atunci ce făceați acolo?
- Mă întâlneam cu Marlène.

Că fetița aceea faimoasă reapăruse eram la curent. De altfel îi atrăsesem chiar eu atenția, sau cel puțin așa credeam. — Am văzut-o pe colega aceea a ta care locuiește pe-aici pe aproape. (Codoșlic matern?) El mă lăsase să cred că eu o redescoperisem; din discreție, bineînțeles, așa cum și trebuia.

- Dar era acolo cu familia.
- Din păcate.
- Și cum făceai ca s-o vezi?
- Pe pajiște, câteva clipe.
- Și Ugo?
- Aștepta.

Dac-aș fi știut atunci cum l-aș mai fi admirat! Mult mai mult decât pentru micile aventuri picarești pe care mi le povestea. Sau m-ar fi cuprins teama, poate c-aș fi făcut cine știe ce prostie. A făcut bine că nu mi-a spus nimic, căci în lucruri de felul acesta păstrarea secretului e cea mai bună tactică.

Ea era așadar sursa „veseliei“, a stării lui de euforie. Iar ideea de-a învăța germana era un omagiu adus tot ei, care o vorbea de mică, întrucât era limba maternă a mamei și a bunicilor dinspre mamă, originari din Basel. Și a căpătat astfel o explicație și curioasa lui afecțiune pentru Elveția.

Timp de doi ani, ea fusese într-adevăr într-un pension din Elveția, după care au trimis-o la o școală cu un nume de necrezut: **Jeanne d'Arc**. Am aflat toate astea acum; și spuneau că în anul acela se întâlneau „la universitate“, ceea ce nu înțelegeam deloc.

- Cum, la universitate?

— Fiindcă profesoarele de la Jeanne d'Arc recomandau elevelor să urmeze cursurile de limbi străine la universitate. Și mă duceam și eu.

Prezența ei la Milano nu i-a mai servit drept stimulent la învățătură ca în anul cînd fuseseră colegi de clasă. Dimpotrivă, l-a făcut să devină mai visător ca oricînd, cum era și normal acum, cînd era un îndrăgostit adult, și nu un copil. Profesorul de desen a scris în carnetul de note „ar putea lucra, în mod absolut sigur, foarte bine; dacă n-ar visa atîta fără să lucreze“. Profesorul respectiv avusese întotdeauna pentru el o deosebită considerație (ca armurierii și fierarii), încît îl sfătuisese să urmeze arhitectura, iar el părea că e de acord. Cu toate acestea tocmai cu prilejul examenului de desen s-a văzut cît de matur era în alegerea lui sentimentală, spre deosebire de cea profesională.

Examenul dura cîteva ore, dimineata și după-amiaza. Nu s-a prezentat la proba de după-amiază și examenul a fost anulat. L-am întrebat de ce.

— Aveam întîlnire cu Marlène.

Uimirea mea trebuie să fi fost vizibilă, deoarece a adăugat:

— Nu sînt dintre cei care nu-și țin cuvîntul cînd au o întîlnire.

În problema aceasta nu mai era deloc visător; motivul era serios. Poate părea comic, totuși, datorită contrastului dintre condiția lui de elev și gravitatea sentimentului de dragoste.

Tatăl său a plecat pe neașteptate într-o misiune de lucru în America. Iată prima veste pe care i-am dat-o în legătură cu fiul său: „E foarte drăguț. Deși nu pare, înțelege totul; și-apoi, numai cu unul din noi, nu se simte «lăsat la o parte».“ (Vechiul exclusivism era așadar încă în vigoare.)

Ceea ce presupuneam eu că înțelege era faptul că mă simțeam pierdută, cu groaza pe care mi-o inspira orice lucru practic, fără ocrotitorul meu. În primul rînd am fost nevoită să mă ocup de problema mutării, deoarece tocmai atunci am părăsit aventuroasa stradă Signorelli pentru una plină de prestanță, în centru. Și mai ales, nu-mi dădea nici un fel de atenție. Între noi n-au fost nici un fel de bătălii; altfel ecoul lor s-ar fi regăsit în scrisori: căci nu obișnuiam să atenuez neînțelegerile și nici să le trec cu

vederea. În ceea ce-l privește, întreaga corespondență „America“ se referă numai la dezbaterile a două probleme externe, de mare importanță totuși. Prima a fost aceea a recrutării.

În realitate nici un fel de problemă nu e externă, ci numai împrejurarea care-i dă naștere; adevărul e că repulsia lui pentru serviciul militar, adică adevărata problemă, era analogă celei pe care o resimțea pentru școală: îi afecta întreaga lui personalitate.

„Doctorul mi-a spus că el nici nu vrea să audă de armată și că trebuie să-l ferim de asemenea perspectivă.“

Începînd cu amigdalita și cu faimoasa colită de pe vremea Idei, doctorul B. devenise medicul, dar și susținătorul lui. A ținut la el întotdeauna; dar și într-un sens care dădea oarecum de bănuț; în sensul că am avut întotdeauna impresia că era sugestionat de el. E același medic care mă liniștise și în privința autoerotismului; n-am știut niciodată în mod sigur cît „știa“. De-a lungul anilor nu și-a schimbat niciodată atitudinea protectoare și plină, în același timp, de considerație ori de respect, ca și cum P. ar fi avut în ochii lui o misterioasă autoritate.

Dintre diferitele romane din romanul său acela al recrutării a fost unul din cele mai supărătoare, deși cu un sfîrșit fericit. Sfîrșit fericit pe care am fi putut conta chiar de la început: nu recurgînd la experți și la consilieri, așa cum am încercat noi, ci bizuindu-ne numai pe voința lui. Voință negativă, bineînțeles.

Un coleg de-al lui C. ne-a oferit serviciile sale deși ne dezaproba planul, antipatriotic după părerea lui, dacă nu chiar de-a dreptul laș. Ne-a trimis acasă un colonel în rezervă pe care a trebuit să-l primesc eu, deoarece C. era plecat din țară. Soluția pe care o găsisese colonelul era aceea de-a insista asupra „bunicii văduve“, al cărei sprijin și susținător era el (!). Iar rezultatul nenumăratelor plictiseli, alergături, acte etc. a fost convocarea mea la Biroul de recrutare unde m-au pus să semnez o declarație a Comisiei în care se spunea că bunica putea fi ajutată de fiica sa

necăsătorită, cu care și locuia de altfel. Aveau dreptate și am semnat fără să scot o vorbă.

Tatăl său:

„Trebuie să-i spui să-l convingă pe medic să-i dea o adeverință în legătură cu numeroasele lui boli pentru a se putea prezenta la vizită“. (Mențiunea „numeroase“ era făcută în ironie, atât de convinși eram că bolile lui fuseseră imagine, singura reală fiind aceea că se credea bolnav.)

„Cred că lucrurile se vor desfășura conform temerilor mele, îl vor ține o zi întreagă la Baggio, apoi îl vor declara apt pentru serviciul militar. Sper, cel puțin, că nu l-au și oprit acolo, așa cum se întâmplă uneori. El, așa de pașnic; așa de străin de lume! De data asta l-au alungat din vizuină!“

Eu: „Se pare că are de gând să-ți scrie chiar el, dar pînă atunci primele vești ți le dau eu. Sînt bune. Joi, cînd mi-a telefonat, era foarte vesel că avea să stea acolo (la Baggio) trei zile. Și m-am resemnat, așteptîndu-mă să nu-mi mai dea nici un semn de viață. Așa a și fost. S-a întors sîmbătă la ora cinei, era sănătos și bine dispus. L-au trecut pe lista celor ce trebuie reexaminați. A dormit îmbrăcat, a mîncat fasole, era, în general, mulțumit.“

El: „Dragă papă, îți scriu fiindcă nu te-am văzut de mult și mai ales ca să-ți povestesc toate peripețiile legate de problema militară. La vizită am prezentat un certificat medical în care erau trecute multe boli, printre care crize de «pleurezie în dreapta», din care pricină am fost trimis la spitalul militar din Baggio. Unde, în prima zi, mi-au făcut o radioscopie, dar n-au găsit nimic sau aproape nimic, dar după-amiază medicul maior le-a făcut tuturor celor care veniseră odată cu mine a doua vizită, și-atunci am prins momentul pentru a-i aduce la cunoștință că am suferit de-o infinitate de boli (boli interne de care e greu să-ți dai seama dacă cineva le-a avut sau nu, deoarece nu lasă urme caracteristice, ci numai o predispoziție constituțională). Printre acestea am pomenit și de o nefrită foarte gravă, cu o recentă recidivă. Mi-au făcut atunci analiza urinei (după două zile, deoarece între timp dosarul meu se rătăcise într-un birou și a fost găsit numai după ce am făcut reclamațiile de rigoare), analiză despre rezultatul

căreia nu știu încă nimic; fapt este că m-au declarat «pasibil de reexaminare pentru nefrită subacută». (Lista bolilor a constituit întotdeauna unul din jocurile lui preferate, și l-ar fi amuzat chiar și dacă n-ar fi fost câtuși de puțin interesat.)

În rest lucrurile merg destul de bine, deși nenumăratele mele absențe (mai întâi gripa și apoi încurcăturile cu recrutarea) mi-au creat o situație neplăcută la școală. Cu toate acestea voi încerca să ies la liman, chiar dacă ar fi să-mi sacrific o parte din program.“

Post-scriptum (al meu):

„Îmi închipui că și tu ai încercat aceeași emoție ajungând acolo unde ia hotărîrea să se «sacrifice»...”

Adevărul e că eu luasem cuvîntul „sacrificiu“ în vechiul lui sens, și emoția de care bănuiam că e cuprins și tatăl său se datora trecătoarei iluzii că-și propusese să renunțe la unele distracții sau la vacanță. De altfel lucrul acesta prilejuia o emoție atât de mare tocmai din pricina irealității lui, fiul nostru nefiind tipul de om care să facă asemenea promisiuni, și asta nu numai datorită cinstei, ci însăși incapacității lui de a le concepe. Din relatarea făcută se degaja prezența unei anumite bucurii. Era vorba, aici, și de excitarea aceea plină de euforie pricinuită de festa pe care le-o jucase autoritățile militare, ca și de faptul că scăpase de coșmarul recrutării, dar adevărata rațiune a bucuriei, era, ca întotdeauna, „ea“.

Încheiam: „A așteptat un telefon până la ora cinci, apoi a plecat în mare viteză“.

„Motocicleta e în camera lui, așa cum ai prevăzut.“

Tatăl lui spusese la un moment dat: „În cele din urmă are să și-o vîre în cameră“. Cu ajutorul lui Chiodoni și-a adus-o de fapt „ca să-i facă anumite reparații“, după cum mi-a explicat.

Motocicleta a fost în anul acela romanul numărul doi.

„Mi-a dat toate lămuririle în legătură cu marea problemă care-l preocupă și ar vrea ca eu să te lămuresc și pe tine. Aș prefera să amîn totul până la venirea ta, dar el dorește să-ți vorbesc chiar acum. Așadar:

motocicleta nu ține deloc la urcuș, nu-i făcută pentru așa ceva și ar vrea, în urma sfaturilor tatălui lui Chiodoni, să și-o vîndă și să-și cumpere alta, marca Indio (?), cu alte cuvinte o motocicletă militară americană (nouă, dar tip 1943) care e ca un jeep, adică foarte puternică și consumă mult. El pretinde că, slujindu-se de ea numai în excursii, nu și în oraș, i-ar conveni. Costă o sută optzeci de mii. Speră să-și scoată banii din vînzarea celei vechi. Trec peste comentariile și nedumeririle mele.“

„Dragă papă, ai primit, cred, scrisoarea Minei în care-ți vorbea despre intenția mea de a-mi vinde vechea motocicletă și a-mi cumpăra una militară americană, marca Indian. Și te vei fi mirat probabil fiindcă n-am mai vorbit niciodată pînă acum despre așa ceva, dar e o idee care mi-a venit mai de multă vreme și s-a copt pe măsură ce iluziile mele în legătură cu avantajele și cu economia realizată cu actuala mea motocicletă se spulberau una cîte una. Aș vrea totuși să-ți explic acum, dacă-mi dai voie, rațiunile care m-au îndemnat să iau asemenea hotărîre, cele pro ca și cele contra. Trebuie să știi, în primul rînd, de ce îmi plac așa de mult excursiile cu motocicleta. E un lucru pe care nu-l cunoșteam pe deplin atunci cînd am început să merg pe motocicletă, și pe care, sînt sigur, n-ai de unde-l ști; de aceea voi încerca să ți-l explic. Există, în asta, două mari satisfacții care merg mîna în mîna; aceea de-a conduce un mijloc mecanic de locomoție, foarte mare pentru mine; dar mai cu seamă aceea de-a satisface pasiunea mea pentru o natură cît mai sălbatică, fără oameni și fără agricultură. Pasiunea aceasta, pe care nu mi-o cunoșteam mai înainte, mi s-a revelat datorită motocicletei, căci numai ea îți poate îngădui să umbli ca și cum ai alcătui același corp cu mașina pe indiferent ce drum și în indiferent ce condiție, avîntîndu-te acolo unde n-ar putea ajunge nici un automobil și simțîndu-te cu adevărat liber, chiar dacă numai pentru o singură zi.

Iată de ce toate excursiile noastre au fost făcute întotdeauna numai prin munții aflați la nord de Milano sau regiunea lacurilor, ceea ce a atras, din păcate, o rapidă uzură a motocicletei care, în munți și mai ales folosită în doi, nu s-ar putea numi strălucită, cu toate că am îngrijit-o tot timpul, provocînd astfel o neeconomică și plictisitoare serie de reparații și înlocuiri

de piese, îmbinate cu un considerabil consum de lubrifiant (folosit în cantități uriașe) ori de ulei în carterul epuizat înainte de vreme. Mi-ar trebui așadar o motocicletă care să aibă o viteză maximă chiar inferioară celei actuale (93 kilometri pe oră) pe care n-o ating niciodată, dar să fie, în schimb, foarte rezistentă în privința caroseriei și mai cu seamă a motorului, să țină la drum lung și la urcușuri, să necesite reparații mult mai rare și să aibă o durată, practic, eternă... Motocicleta militară Indian 500 ar putea satisface așadar cu prisosință asemenea exigențe; iată-i și caracteristicile: e vorba de un motor cu supape laterale de joasă compresie și diagramă în distribuție puțin «încrucișată», cu alte cuvinte cu motor cu o slabă forță specifică (cai putere/litru) și viteză de rotație, dotat așadar cu o mare rezistență datorită scăzutelor valori întrebuințate în organele motorului și care nu se supraîncălzește. (Cel mai mare neajuns al motocicletei Isomoto e faptul că, la cîmpie, călătorind în doi, trebuie oprită la fiecare 25—35 de kilometri, pentru a răci motorul; la munte cam după două minute de mers.)

Reversul medaliei îl constituie consumul unui motor de felul acesta, care merge 20 de kilometri (la 40 făcuți de Isomoto) cu un litru (de benzină totuși, a 120 litrul, și nu a 180 ca amestecul). (Trebuie pus la socoteală și faptul că, avînd în vedere calitatea motorului, consumul de lubrifiant va fi destul de redus.) Oricum, toate astea mă privesc numai pe mine, iar eu sînt foarte dispus să reduc de pildă plimbările cu motocicleta prin oraș, în schimbul siguranței unor excursii agreabile și a unor infime cheltuieli pentru piesele de schimb și reparații. Rămîne acum problema cumpărării unei asemenea motociclete și, ca să lămurim lucrurile de la început, trebuie să știi că nu ți-am scris ca să-ți cer bani, ci numai ca să te informez și să aflu ce părere ai despre toate astea; și mai ales ca, după ce te întorci, să mă ajuți să-mi vînd Isomoto, care e problema numărul unu. Indian 500 e una din motocicletele acelea militare care au fost cumpărate de unele ateliere particulare pe nimica toată și căroră le-au schimbat culoarea și le-au pus un arc la roata de dinapoi. Așa că motocicleta e nouă, n-are nici măcar număr de înregistrare (așa cum s-a întîmplat și cu faimoasele jeep-uri, ca să înțelegi despre ce-i vorba). Costă o sută optzeci de mii de lire (avînd în

vedere caracteristicile ei care nu le prea convin motocicliștilor italieni, dar ideală pentru mine), sumă pe care sper s-o strâng vânzându-mi vechea Iso, aparatul de fotografiat, motorul trifazic și alte lucrșoare. (O motocicletă Isomoto nouă e cotateă, acum, la două sute de mii de lire.) Asta e tot: sper că tu n-ai înțeles greșit și că nici eu n-am spus nimic care să te supere; te-ai fi putut gândi poate că mă ocup prea mult de lucrurile astea și mai deloc de școală, trebuie să înțelegi însă că pentru mine asta e o ocazie destul de importantă și mai ales sper că Mina ți-a scris că am început să învăț; pentru moment e singurul lucru care depinde de mine.”

„Sper că ești sănătos și c-o să te întorci repede, și că scrisoarea de față nu va fi prost primită.“

Nu mai există, din păcate, lista pe care o făcuse să circule printre colegii de școală și care cuprindea, pe lângă cele două piese de rezistență, și „lucrșoarele“: un ghem de sfoară, o bucată de elastic și altele de aceeași categorie.

„Dragă papă, trebuie să fi primit scrisoarea pe care ți-am scris-o ieri, unde-ți vorbeam despre proiectata achiziționare a unei motociclete militare Indian, cu ajutorul sumei scoase din vânzarea vechii mele Isomoto. Astăzi, pe Isomoto și împreună cu Chiodoni, am colindat toate magazinele de motociclete din Milano pentru a vedea dacă soluția cumpărării unei Indian e într-adevăr cea mai bună ori dacă pot găsi un cumpărător pentru Isomoto. Am găsit multe ocazii și de toate felurile: motociclete vechi și în condiții deplorabile la prețuri foarte mici ori motociclete excepționale, ultimul model, la prețuri ultra ridicate, dar nimeni care să-mi ofere mai mult de optzeci de mii pentru Isomoto, sub motiv că e veche și că rulmenții motorului și cei de schimb au început să zornăie. Am încercat pînă și la firma ARMA (deținătoarea reprezentanței, pentru Italia, a motocicletelor englezești AJS, Matchless, BSA, Francis Barnett etc.), unde am găsit o BSA militară cu supape laterale, suspensie integrală, cu motor nou, vîndut cu garanție, la o sută nouăzeci de mii de lire (cu zece mii mai mult decît Indian după cum vezi, compensați în mod sigur însă de faptul că e mai economică decît o motocicletă europeană, că piesele de schimb se găsesc

cu mai multă ușurință și că există și posibilitatea asistenței tehnice din partea reprezentantului numitei mărci la Milano, ceea ce marca Indian nu posedă). În afară de asta firma ar reține și vechea mea Isomoto pentru suma de o sută douăzeci de mii de lire (așa cum e, fără obligația de-a o pune la punct, pentru că asta o fac ei, în atelierele lor, pentru a o vinde apoi, în numele lor, unui particular). Ar rămîne așadar șaptezeci de mii de lire bani gheață, pe care sper să-i scot din vânzarea aparatului de fotografiat și a celorlalte lucruri de care ți-am vorbit. În momentul de față Isomoto se află în păstrare la numita firmă, care-mi rezervă astfel o motocicletă BSA, iar eu am primit un act de vânzare-cumpărare, care va deveni valabil numai după consimțământul tău.

S-ar părea deci că afacerea a fost rezolvată în punctele ei cele mai dificile, spre marea mea fericire, deoarece îmi dă posibilitatea să am o motocicletă care coincide cu idealul meu (ca tip de motocicletă posedă caracteristicile generale ale mărcii Indian, pe care ți le-am descris). Sper să te mulțumească și pe tine soluția aceasta care, te asigur, e cea mai bună ce se poate spera, avînd în vedere că lucrurile sînt așa cum sînt acum. Sper că te vei întoarce curînd și iartă-mă că-ți scriu numai ca să-ți vorbesc despre motocicletă.“

„Dragă papă, am primit primele tale scrisori în legătură cu achiziționarea motocicletei, din care am văzut că n-ai apreciat nicidecum ideea, și servindu-mi motivele pe care le prevăzusem. Vei înțelege că mă aflu într-o situație îngrozitoare fiind obligat să-ți spun, în esență, că tu ești convins că lucrurile sînt cum de fapt nu sînt. Din punct de vedere comercial, unde țin să-ți spun că nu încerc, cu afacerea asta, nici să înșel pe cineva și nici să ajut pe careva să mă tragă pe sfoară; vreau numai să-mi procur o motocicletă care să corespundă întocmai exigențelor mele pe care sper că nu le vei critica, prin mijlocirea unui schimb, unica posibilitate de a putea vinde vechea Isomoto la prețul cel mai mare cu putință (vorbesc bineînțeles de afacerea cu BSA).

Din punct de vedere tehnic greutatea, pentru mine, e mai mare, dar voi încerca să mă exprim cât mai limpede; și mai ales să te rog să nu ai impresia că vreau să te duc; dimpotrivă, arată prezenta scrisoare oricui se pricepe cât de cât la motociclete, și în felul acesta te vei liniști în sfârșit cu totul. Ți-e foarte frică de viteză, demonstrând astfel că ai prea puțină încredere în bunul meu simț. Ți-am dat vreodată dovadă că-mi place viteza, că mă las sedus de isprăvi de genul ăsta? Faimoasa Isomoto atingea 92 pe oră, dar eu n-am mers niciodată cu mai mult de 60 de kilometri. Dar nu despre asta voiam să-ți vorbesc. Tu pornești de la presupunerea că o capacitate cilindrică mai mare înseamnă și o viteză mai mare, ceea ce nu e deloc adevărat, deoarece tocmai ăsta e motivul enormului succes pe care l-au avut în țara noastră mașinile mici. Înainte de toate există motoare puternice și motoare de mare viteză. Dintr-o mulțime de motive pe care nu ți le pot, bineînțeles, explica aici, dar în esență datorită inerției maselor alterne și circulare, un motor mic poate atinge o mare viteză de turație și deci un regim de funcționare cu mult superior unui motor de mari dimensiuni.“

OMISSIS

OMISSIS (etc. trei pagini).

„Oricum mult mai simplu te poți informa de la oricine cunoaște motocicletele europene, care trebuie să fie reprezentate acolo, despre viteza motocicletei BSA 500 militară cu supape laterale, al cărei motor e identic cu al motocicletei 500 VL civilă, mașina utilitară a firmei (în străinătate au idei complet diferite de-ale noastre despre mașinile utilitare), care, odată lansată, depășește cu mare greutate 85 de kilometri pe oră. Ar fi așadar la fel de rapidă ca și vechea mea Isomoto, dar avînd un consum mai mare (un litru de benzină la 25 de kilometri față de cei 45 de kilometri cât făcea Isomoto, cu amestec însă), dar foarte puternică și ținînd la urcuș, și mai cu seamă cu o mare rezistență și siguranță funcțională, datorită unui sistem

optim de frînare și roților ei mari. Nu e, de aceea, o mașină care să te poată speria cu adevărat, ci una liniștită și care inspiră încredere, pe care o cunosc deja și care, te asigur, este ideală pentru mine. Domnul Ghezzi, aflînd despre toate astea, a ținut să vină cu mine să vadă și să audă cum stau lucrurile, fiind întrutotul de acord. (Cred că trebuie să-ți fi scris și el, și că ți-a spus aproape aceleași lucruri ca și mine, fiindcă se pricepe destul de bine la motoare.) (În plus, vreau să-ți spun că motociclete care ating 150 de kilometri pe oră, în afară de cele de cursă există cel mult patru sau cinci în toată producția europeană, tip sport, cu supapele în față, cel puțin bicilindrice.) În ceea ce privește teama ta foarte justificată de data aceasta pentru găsirea pieselor de schimb, nu uita că BSA e o marcă englezească foarte cunoscută în toată lumea, cu agenții stabile în multe orașe din Italia, iar la Milano reprezentată de firma care mi-o vinde, așa că piesele de schimb se găsesc cu exact aceeași ușurință ca și pentru Isomoto (motocicletele mari care circulă în Italia sînt aproape toate străine, și mai ales englezești). Iar acum te rog să mă ierți pentru scrisoare și să mă crezi, mai ales, că dacă-ți vorbesc cu atîta interes despre afacerea asta în care m-am aruncat cu trup și suflet, n-o fac din capriciu, ci pentru că e o afacere care trebuie încheiată în mod efectiv acum, mai cu seamă că numai acum pot trage nădejdea să vînd Isomoto la asemenea preț, pentru că e primăvară și trepidațiile motorului sînt abia perceptibile, dar vor deveni mult mai puternice, iar după un nou sezon de lucru motocicleta va fi atît de degradată încît mi se va oferi un preț cu cel puțin patruzeci de mii de lire mai mic. E neapărată nevoie așadar să te gîndești la asta și să faci totul pentru a reuși, și te asigur că și eu fac tot ceea ce-mi stă în putință la învățătură, încercînd să-ți fac plăcere și să procedez în așa fel încît să privești cu ochi ceva mai buni afacerea asta a mea, și să n-o consideri doar un fel de escrocherie sau o prostie. Sper să te întorci repede și că scrisoarea asta să nu te fi supărat prea mult.“ „Dragă papă, am primit scrisoarea ta în care-mi spui că nu ești de acord cu afacerea BSA. Lucrul m-a necăjit foarte mult fiindcă nu știu cum se vor sfîrși toate astea, și-ți mărturisesc că aș dori să te întorci cît mai repede nu numai ca să te revăd după atîta timp, dar și

pentru că aş vrea să pot vorbi cu tine despre problema asta, deoarece, crede-mă, nu văd în ce mod mai avantajos decît cel propus de mine ar putea fi rezolvată. Ştiu că nu-ţi vor face poate plăcere scrisorile astea veşnic interesate, tu ştii însă cît de mult iubesc eu călătoriile cu motocicletă şi cît de mult îmi stă la inimă afacerea asta. E singura modalitate în care mă pot bucura de aer şi de soare şi te asigur că mă gîndesc la toate astea cu nostalgie de cînd nu mă mai pot mişca. Sînt cu totul de acord că motocicletele Guzzi sînt excelente din toate punctele de vedere, şi că sînt unicele maşini italieneşti cunoscute în străinătate datorită calităţii lor excepţionale şi seriozităţii cu care sînt lucrate, şi chiar şi tipul Guzzi Alce militar (care se vînd totuşi şi civililor) ar corespunde gustului meu, şi m-am gîndit de multe ori că mi-ar plăcea să am una, fiind o maşină de maximă siguranţă şi rezistenţă, dotată cu un foarte practic portbagaj posterior şi cu o şa posterioară cu mîner (e o motocicletă proiectată pentru regiunile de munte), dar cred că preţul ei, chiar dacă e mai mic decît al celei civile, e încă mult prea mare pentru noi (tipul civil costă în jur de patru sute optzeci de mii de lire), dacă vrei într-adevăr să cumperi o motocicletă nouă (ceea ce reprezintă, evident, un avantaj, dar nu în preţul de cumpărare). Pe lîngă asta mai e şi faptul că prin afacerea BSA vindeam Isomoto la o sumă destul de avantajoasă şi fără a fi nevoie să-i fac vreo reparaţie, în vreme ce, cumpărînd o motocicletă nouă, din fabrică, nici gînd să-ţi închipui că ni se va achiziţiona şi echea motocicletă, în contul preţului, iar ca s-o vindem separat înseamnă o mare pierdere dev timp, din care pricină nu voi mai putea merge cu motocicletă cine ştie cîtă vreme.” „Trag totuşi nădejde că lucrurile se vor rezolva cît mai bine la întoarcerea ta, şi fii pe pace fiindcă între timp n-o să fac absolut nimic, n-o să-mi vînd aparatul de fotografiat şi o să las afacerea BSA în stadiul actual, care nu mă angajează la nimic. Te rog, pe lîngă toate celelalte, să mă ierţi dacă în scrisorile mele am făcut prea multă paradă de expresii tehnice, dar nu doream decît să fiu cît mai limpede şi să te fac să înţelegi că nici nu vreau să fac exces de viteză şi nici să cheltuiesc bani cu nemiluita. Sper totuşi că la întoarcere mă vei ajuta cît vei putea să rezolv problema pe care eu crezusem c-am rezolvat-o deja în

mod strălucit, căci sînt tare nerăbdător și număr zilele. Sper, în orice caz, lăsînd la o parte toate astea, să te văd în curînd și să nu fii supărat pe mine. N-am avut nici cea mai mică intenție să te necăjesc. Astăzi m-am înscris la examene. Salutări și sărutări.“

Următoarele rare replici conclusive ale acestei povești vădese un anumit dramatism din partea noastră, în timp ce dintr-a lui se observă o atitudine de prudentă supunere.

„Chiodoni e la noi și lustruiește bicicleta pentru care a găsit chiar el un cumpărător, ca să-și strîngă banii pentru diferență.“

„A primit cu un respect la care nici nu mă așteptam interdicția ta, și e cuminte.“

„Azi au venit cele două scrisori cu autorizația. Dar nu i-am spus încă nimic, n-am fost în stare să interpretez așa cum se cuvine concesiia făcută dintr-un anumit dispreț. De altfel după scrisorile tale anterioare era convins că nu-i vei da aprobarea respectivă, așa că și-a retras vechea lui Isomoto și a reziliat contractul provizoriu. Trăiește într-o agitație continuă fiindcă spune că motocicleta Guzzi de care i-ai vorbit e prea scumpă, iar eu nu știu ce să-i răspund. Hotărîrea lui mi se pare însă înțeleaptă, așa că n-o să-i spun încă nimic, în așteptarea întoarcerii tale.“

Imediat după întoarcere, tatăl său i-a cumpărat mult dorita BSA, care n-a fost eternă, dar a durat mai mult decît celelalte. Ciclul integral e reprezentat de următoarea schemă:

Motocicletă	Perioada
Isomoto 125	1951 — 1957
BSA 500 ex Arar	1957 — 1959
BSA 250	aprilie–septembrie 1959
BMW 500 R50	1959 — 1961

După ce a terminat anul școlar s-a dus la Cuneo cu noua lui motocicletă; bunica a găsit că-i îngrozitoare, spunînd că „seamănă cu o mașină de treierat“. Adevărul e că era enormă, neagră și duduia ca o batoză.

Buna dispoziție care nu-l mai părăsea acum deloc reiese și din faptul că mi-a scris imediat și din tonul scrisorii:

„Dragă Mina, am ajuns la Cuneo alaltăieri. Orașul e veșnic și cu strășnicie același, dar mie, în fiecare an, îmi face o impresie deosebită, ceea ce înseamnă că cel care se schimbă sînt eu.

Se pare că orașul acesta are o ciudată influență asupra femeilor: urîte, dar foarte bătrîne. E orașul babelor; sînt de toate tipurile și dimensiunile, și circulă, nu ca la Milano, neajutorate ori pline de sfială, ci se află într-un continuu du-te-vino, stau jos, vorbesc, ca și cum orașul le-ar aparține. Și o biserică enormă, din ce în ce mai deprimantă pentru mine. Ieri a fost «marți», ceea ce mi-a dat prilejul să surprind lucruri care pe tine poate că nici nu te interesează, dar pe mine, da; adică motocicletele folosite de țărani, foarte vechi, unele din timpul celuiilalt război poate, dovadă numerele pe care le poartă, cu șaua umplută cu paie, ceea ce denotă c-au fost ținute tot timpul în grajd și prezentînd soluții de construcție și de reparații atît de stranii, încît e foarte interesant să le observi. E un oraș anacronic în toate, chiar și în asta. Căci există, alături de un aer antic și neclintit, care se vede peste tot, violentul modernism al celor care vor «să scape de plictiseala provinciei».

Tu, dacă vrei să-mi faci o mare plăcere, caută înainte de toate să procedezi în așa fel încît tata să fie cît mai puțin furios cu puțință. Scrie-mi aici pînă la 25, apoi nu-mi mai scrie și așteaptă să-ți trimit o adresă sigură. Urări de bine pentru carte.“

Neașteptatul patetism de la sfîrșitul scrisorii conține două puncte demne de menționat. Unul e aluzia la misterioasa adresă de după Cuneo, punct care are de fapt și o urmare. Altul relativ la urări. Dacă n-aș fi regăsit scrisoarea, nu mi-aș fi închipuit niciodată că așa ceva ar fi cu puțință, și nici n-aș fi visat măcar, n-aș fi îndrăznit să visez. Să-și aducă el aminte că avusese loc un eveniment de genul acesta, apariția unei cărți, și mai cu seamă a mea, și să conceapă ideea de „urare“.

Se ivește iar întrebarea: cum am putut să uit? Poate că pe vremea aceea mi s-a părut ceva normal? N-aș putea răspunde; dar risc o explicație. Lucrurile prea frumoase se uită, sînt eliminate ca și cele din cale-afară de urîte, poate tocmai pentru că, neavînd nici o urmare, devin mai tîrziu dureroase. Importanța lor era de moment: s-au întîmplat într-adevăr, dar asta nu înseamnă că sînt întru totul adevărate.

„Dragă papă, am ajuns cu bine la Cuneo, alaltăieri. Îți scriu în speranța că nu ești furios pe mine, deoarece gîndul ăsta nu-mi dă pace deloc. M-am achitat deja de toate îndatoririle, i-am salutat pe toți chiar din prima zi. Îți scriu însă ca să-ți spun cum s-a rezolvat (sau cum ar fi trebuit să se rezolve) problema banilor pentru vacanță. Fie că o crezi sau nu, nici prin cap nu mi-a trecut să te trag pe sfoară, dar am greșit pur și simplu socotind cîte douăzeci de litri pentru o sută de kilometri în loc de douăzeci de kilometri la un litru, și adevărul e că am rămas eu însumi cu gura căscată văzînd cifra. Cînd mi-am dat însă seama nu ți-am spus nimic fiindcă erai așa de furios că mi-a fost frică să nu izbucnească un scandal și să nu-mi mai dai nici un ban. Oricum, asta nu înseamnă că mi-ai dat prea mulți bani fiindcă eu, observînd greșeala care-mi aducea o sumă mult mai mare decît era necesar pentru benzină, nu ți-am mai cerut nimic pentru celelalte, ca de pildă: garajul pentru motocicletă atît la Cuneo cît și la M. de Campiglio (la ei nu se poate ajunge cu motocicleta, strada fiind o adevărată scară), patru litri de ulei de schimb pentru rodaj, cele șapte sute cincizeci de lire prevăzute pentru perioada respectivă și nelipsitele cheltuieli pe care le voi avea, mai cu seamă că nu vom sta probabil tot timpul acolo, ci ne vom duce lîngă Florența la o vilă de țară pe care-o au (așa cum mi-au scris), așa că vor mai fi și alte cheltuieli de călătorie, și aş prefera să nu rămîn fără bani sau să iau eventual cu împrumut.

Bunica mă roagă să-ți spun că a primit aparatul de radio, că eu mă simt bine, că-ți trimite salutări etc. Dacă vrei să-mi scrii, scrie-mi aici pînă pe la 25 ale lunii; după aceea nu-mi mai scrie și așteaptă să-ți trimit o adresă sigură. Sper că nu mai ești supărat.“

Preocuparea lui principală era călătoria, fixată în sfârșit în ceea ce privește locurile; misterioasă în privința persoanelor („ei“), și cu aceea precauție a adresei. Pentru moment putea să pară de necrezut faptul că nu făcea nici cea mai mică aluzie la rezultatul examenelor, avînd în vedere că nu-l aflate încă. „Încercase“ să dea — din amabilitate — examenul de bacalaureat și-i revenise tatălui său sarcina să afle rezultatul și să ni-l comunice, și lui și mie.

„Așa cum era de așteptat, a căzut. Și e drept să fie așa, deoarece fiecare lucru trebuie plătit; ar fi fost necinstit să reușească fără să fi învățat nimic. Tot acum îi scriu și lui, care va primi vestea cu bucurie, fiindcă asta îi va îngădui să nu-și «tulbure» inviolabila vacanță cu gînduri plicticoase.“

I-am răspuns lui C. în felul meu, că nu eram, cu alte cuvinte, îngrijorată pentru școală ci pentru viață, i-am povestit că „mă pedepseam“ visîndu-l bolnav etc. El i-a răspuns tatălui său prin două scrisori, a doua pentru a justifica încrucișarea cu cea „a înșelăciunii“.

„Dragă papă, îmi pare rău de vestea pe care mi-ai dat-o, și mai cu seamă de faptul că ți-am dat un nou motiv de supărare. Că examenul nu s-a desfășurat în condiții bune știam deja, speram însă că mă vor amîna pentru octombrie. Poate că asta n-ar fi servit la nimic, fiindcă aș fi avut o mulțime de materii, dar ar fi fost mai bine. Nu știu ce ți-aș mai putea spune. Îmi pare rău. E inutil să caut justificări.“

„Dragă papă, am primit scrisoarea ta chiar în momentul ăsta. Îmi pare rău că am vorbit numai despre bani și distracții, scopul scrisorii însă era tocmai acela: să-ți explic, cu alte cuvinte, povestea cu benzina. Sper că ești convins acum că n-a fost vorba de nici un fel de înșelăciune. Am înțeles foarte bine ceea ce vrei să spui și recunosc că n-am făcut tot ce-mi stătea în putință, dar vreau să te asigur că pentru mine chiar și efortul acela neînsemnat atîrnă greu; îmi dau seama acum, în zilele astea de răgaz, cît de mult mă obosea chiar și efortul acela neînsemnat pe care mi-l cerea școala. Iartă-mă dacă-ți vorbesc de asta, dar aici mă odihnesc în mod integral, lucru de care aveam cu adevărat nevoie. Cu motocicletă pe care mi-ai

dăruit-o mă pot duce în fiecare zi (cînd e frumos) să mă întind pe zidul unei mici fortificații din munți și să mă prăjesc la soare în toată liniștea, să umblu de colo-colo prin munți etc.; și am impresia că sînt altul. Am salutat pe toată lumea, mă culc devreme și mă scol devreme, mănînc lucruri simple, nu cheltuiesc bani decît pentru puțina benzină de care am nevoie ca să mă duc să-mi fac baia zilnică de soare; o viață exemplară, cu alte cuvinte. Știu că asta nu e de ajuns, te rog însă să crezi că nu sînt tipul acela de școlar rău care nu învață nimic din pricina alcătuirii lui sufletești și care face pe grozavul considerînd ignoranța drept o dovadă de forță; eu sînt numai incapabil de efort, și recunosc că nu m-am constrîns niciodată, dar asta și din pricină că nu sînt în stare de așa ceva. Fii convins că aș vrea cu tot dinadinsul să fiu un elev bun, mai ales cînd am de-a face cu vreun ignorant; și că aș vrea să ocup în viață un loc care să-mi îngăduie să trăiesc așa cum îmi place, și mai ales să frecventez persoanele care-mi plac. Îți mulțumesc de aceea că m-ai ajutat pînă acum cu toate că n-am meritat-o și că-mi îngădui să duc viața care-mi place. N-aș vrea să fac obișnuitele promisiuni, mă voi strădui totuși cît voi putea anul viitor, materia fiind deja parcursă și avînd și experiența a ceea ce înseamnă acest grandios examen. Sper că te odihnești și tu și că te simți bine.“

Iar tatăl său (către mine):

„P. mi-a scris de două ori în legătură cu unele probleme «administrative», iar a doua scrisoare era plină de bucuria de a trăi fără a fi nevoie să muncești. E un fapt că munca, de orice natură ar fi, nu e pentru el; și nu i-ar trebui mare lucru, o mică rentă, ca să poată lenevi în liniștea camerei sale, înfășurat în gogoșa ciudatei și ursuzei lui personalități. Păcat! Căci sîntem săraci. Singura salvare ar fi mîinile lui: își va da oare seama vreodată?“

E o scrisoare profetică; dar, ca toate profețiile, e excesiv de anticipatorie și ambiguă. Adevărată, cu toate acestea în parte confirmată și în parte contrazisă de realitate; cu alte cuvinte neconfirmată încă total. „E vesel, ne înveselește și pe noi și nu-l preocupă (din păcate) rezultatul examenului“, scria bunica.

„Valiza nu i-a mai pregătit-o tatăl lui și poți să-ți imaginezi cum arată lenjeria și hainele pe care le-a îndesat într-un fel de «tuburi» născocite de el. Cum îmi spune că luna viitoare va face o vizită familiei unui coleg de școală, cred că nu e prea onorabil să se prezinte în halul ăsta, așa că m-am gândit să te avertizez. Dacă găsești de cuviință trimite-mi o valiză, trag nădejde să-l conving să mă lase să i-o pregătesc eu la plecare.“

Invitația din partea „noului“ prieten fusese pentru mine o adevărată mângâiere. Admiram statornicia amicitiei lui cu Chiodoni, țineam și eu la Ugo și-l stimam cu adevărat; dar faptul că se interesează de el și altcineva mi s-a părut, în primul rînd, un semn că lucrurile se desfășoară în mod normal. Iar mama prietenului mi-a scris ca să-l invite la ei. Tonul scrisorii era politicos dar nici decum convențional, mi s-a părut sincer și amical, ca și cum ea ar fi ghicit o anumită afinitate între noi. Spunea „copiii noștri“ ca și cum l-ar fi cunoscut, i-ar fi fost familiar. Și al ei trebuie să fi fost întrucîtva dificil, dar vorbea despre asta într-un mod spiritual, cu o seninătate pe care o invidiam. P. mi-a spus că era profesoară, ca și tatăl: profesor de filozofie.

— La universitate?

— Parcă.

— Filozoful Marco Lombardi? — (se numeau Lombardi).

— Cred că da.

Asemenea circumstanță întrecea așteptările mele, ca sferă de prietenie, de fapt chiar și pe-a mea. Lui, lucrul acesta i se părea natural. Nu îndrăzneau să-l plictisesc cu prea multe întrebări, și nici cu sfaturi.

I-am răspuns doamnei, arătîndu-i întreaga mea recunoștință.

La Soprabolzano, unde venise și C., nu ne-a sosit nici o veste de la Madonna di Campiglio, ci o ilustrată de la Pisa. Pomenise de altfel despre o raită prin Toscana, tot cu amicul respectiv. Aș fi preferat să-l știu la munte. Ce să-i faci? Cartea poștală purta semnătura lui și aceea a prietenului, Leo. Am studiat puțin iscălitura, nu aruncată în grabă ca a lui, ci puțin *appuyée*, hotărîtă și în același timp infantilă.

A urmat, tot din Pisa, o carte poștală:

„Dragă papă și Mina, vă scriu de la un hoteluț din Pisa de pe o stradă cu un nume foarte bizar. Am ajuns la Madonna di Campiglio două zile după plecare, fiindcă ploua și am fost nevoiți, de aceea, să rămânem la Piacenza și să așteptăm. Am stat la Madonna di Campiglio trei zile și apoi am plecat. Ne-am hotărât să facem o plimbărică prin Italia Centrală trecând de la o mare la alta. Ieri am fost la Forte dei Marmi, dar acolo erau rechini și o trombă marină. Acum ne ducem aproape în mod sigur la Rimini. BSA se comportă bine. Poate că o să vă mai scriu.“

Am găsit cu totul ieșită din comun, din partea părinților prietenului, libertatea pe care i-o lăsau fiului lor. Și am atribuit-o faptului că erau filozofi (mama preda tot filozofia).

Cele două diminutive „hoteluț“, „plimbărică“ le-am interpretat ca un semn de voioșie, ca și aluzia la rechini și tromba marină.

A urmat o altă ilustrată:

„Dragă papă și Mina, sper că nu vă supărați, dar mă întorc curînd. În mod sigur (dacă nu plouă), luni seara la Milano. A fost o călătorie minunată, chiar dacă-mi dau seama că n-am meritat-o. Sper că și voi ați avut o vacanță plăcută și că tu, papă, te-ai odihnit. În ceea ce mă privește, ar trebui să-mi fie rușine să fac o asemenea mărturisire, dar sînt total fericit acum cînd nu mai am nimic de făcut. Oricum, sper că mă veți ierta.“

O recomandată expresă:

„Dragii mei papă și Mina, îmi pare nespus de rău, dar nu voi putea ajunge la Milano luni, cum v-am anunțat, din pricina unui accident neprevăzut, deloc grav, dar hotărîtor. Ne întorceam pe șoseaua Aurelia cînd, între Massa și La Spezia, ne-am oprit ca să admirăm un rîuleț ciudat. Ne-am lăsat motocicletele pe un podeț de ciment foarte îngust și, cînd ne-am hotărît să plecăm de-acolo, s-a ivit o problemă destul de grea, aceea a întoarcerii lor. Am crezut că o s-o rezolvăm rotindu-le pe cric, dar eu, în timp ce executam manevra respectivă, n-am observat că podețul are o gaură, din a cărei pricină motocicleta a căzut de pe cric drept peste piciorul meu, fiindcă roțile se aflau în afara podețului, în gol. N-a fost ceva grav, fiindcă piciorul nu mi-a fost prins chiar sub motor, ci sub țeava de eșapament. Mi-a fost strivit un pic degetul cel mare (de la picior) în dreptul unghiei, așa că a trebuit să iau o mașină care m-a dus la un spital de lîngă Massa. Acum sînt într-o pensiune mititică din Massa (într-o cameră cu două paturi), cu piciorul oblojit și imobilizat pentru o scurtă perioadă de

timp. Cred așadar că va trebui să rămîn aici cu cel puțin trei sau patru zile mai mult decît plănuisem, și dacă vrei poți să-mi scrii (sau să-mi trimiți ceva bani). Adresa mea e: Pensiunea Rossi, Via delle Mura Nord n. 33, Massa. Scrie-mi numaidecît, fiindcă s-ar putea ca de luni să schimbăm hotelul.“

Reapăruseră diminutivele, dar era limpede că aici aveau funcția de a „alina“ și sporeau neliniștea. Ne era teamă că situația e și mai gravă.

C. a plecat, deși în zilele acelea suferea de migrenă. Era Sfînta Maria și a călătorit tot timpul în picioare, în înghesuială, iar durerile nu l-au slăbit nici o clipă; dar, după cum mi-a mărturisit pe urmă, grija îl chinuia mult mai mult. Cînd a ajuns la Massa era tîrziu, și n-a găsit loc nicăieri. A așteptat în gară pînă dimineața, iar pe la nouă a dibuit Pensiunea Rossi. El era în pat, într-o cămaruță cu pereți de paiantă, în fundul unui coridor. Înăuntru doar patul și o fereastră care dădea într-o curticică interioară. Uitîndu-se pe fereastră, C. a văzut un morman de gunoaie. L-a luat decolo pe sus.

Povestea cu piciorul era într-adevăr o nimica toată. Am vorbit foarte puțin despre comportarea prietenului care plecase și-l lăsase acolo singur. Eu am suferit un pic, pentru prietenia aceea ratată. Și am considerat că toți membrii familiei aceleia de filozofi proprietari de vile erau niște snobi. Sînt anumiți prieteni pe care e mai bine să-i pierzi, îmi spuneam. Mă simțeam umilită pentru el, numai că pe el asemenea lucru părea să-l lase indiferent. Mă intrigau încă zilele petrecute la Madonna di Campiglio, dar el nu povestea nimic, bineînțeles. Încercam să-l conving să-mi descrie măcar casa.

— Cum era?

— Ca toate casele. Cu uși, cu ferestre.

Ei bine, l-am întrebat acum ce părere are despre prietenul acela de a cărei prezență s-a bucurat așa de puțin timp. I-au trebuit cîteva clipe pînă să-și dea seama despre ce e vorba:

— Care prieten?

— Leo, acela care te invitase la Madonna di Campiglio.

— Ah! Dar n-ai înțeles nici pînă acum că v-am tras pe sfoară?

Dacă ar avea vreo importanță reacția mea ar trebui să mărturisesc că m-am simțit oarecum jignită, retrospectiv, bineînțeles. Apoi, cum nu mă

încercase niciodată nici cea mai mică bănuială, mi-a venit ideea că ceea ce ce-mi spusese acum era o minciună.

— Și scrisorile doamnei?

— Le scria Marlène. (Sînt plină de admirație.)

— De ce era nevoie să inventezi un prieten? (Aici se uită la mine cu indignare):

— Atunci nu numai că nu pricepi nimic din felul în care sînt alcătuit eu, dar nici din cel în care sînteți voi. (Nu-mi vine în minte nici un răspuns.)

— Țineai cu orice preț să am un prieten. (Foarte adevărat.)

— Dar de ce la Madonna di Campiglio?

— Voiai tot timpul să mă duc la munte. (Totul e de o justețe uluitoare; încerc totuși, și din nou, minarea eșafodajului.)

— Puteam observa totuși că-i vorba de o înșelătorie. Acum, cînd mă gîndesc, îmi dau seama de unele ciudățenii din scrisorile, din planurile tale.

— Cu toate astea, totul era perfect pus la punct. (Mă predau și adaug, plină de lașitate):

— Îți plăcea să ne tragi pe sfoară.

(Cu severitate):

— Nici aici n-ai dreptate. Nu pot să sufăr să spun gogoși. Mă fac să mă simt frustrat.

Mă impresionează luciditatea conștiinței lui. Dau conversației un ton mai superficial:

— Cu toate astea aici e vorba de unele subtilități, de un fel de măiestrie.

— Bineînțeles, dacă trebuie să spun o minciună, atunci o fac cum trebuie.

Despre ceea ce-l interesa în cel mai înalt grad n-aș fi ajuns niciodată să-mi fac imaginea pe care o oferă o scrisoare din aceeași vară, către draga lui Marlène. Am căpătat-o de la ea împreună cu toate celelalte pe care le-a păstrat, încă înainte de-a descoperi înșelătoria. Dacă n-aș fi recitit-o, n-aș fi știut s-o plasez în timp; în „timpul“ lui, vreau să zic.

Marlène mi-a adus scrisorile din proprie inițiativă. Generozitatea, la ea, ca și simplitatea-i impetuoasă au în ele ceva provocator. Spusesem

„cine știe cum îți scria“, și înțelegeam scrisul ca artă, deoarece își începuse *Jurnalul din Algeria* și eu îl găseam frumos.

„...Îmi pare tare rău că hotelul în care stai n-are nimic deosebit; eu mă aflu la bunica într-o casă cu adevărat deosebită și mă simt destul de bine. După-amiază mă duc să fac băi de soare într-un fortuleț de pe munte, loc paradiziac (pentru cine iubește liniștea), populat numai de verigițe, șopârle etc. Acolo sus, în singurătate, mă gândesc tot timpul la tine.“

„...Îți scriu din fortulețul meu, dintr-o poziție puțin comodă; am să încerc totuși să-ți scriu cât mai inteligibil cu putință. E un loc cu adevărat frumos.

Nu știi dacă ți-ar fi pe plac, fiindcă nu există prea mult confort, dar tare aș vrea să locuiesc aici cu tine, ne-am putea iubi în sfârșit în liniște, ocrotiți de niște ziduri de cinci metri de beton armat. Azi am vrut să escaladez muntele pe care se află fortisorul, dar am obosit din cale-afară de mult deoarece sub-evaluasem lungimea și greutatea urcușului. În orice caz, am scos-o foarte bine la capăt, cu toate că la întoarcere am fost asaltat de două zburătoare enorme asupra cărora am reușit, cu o singură mână, să trag un foc cu o pușcă străveche, fără să le ating, punându-le însă pe fugă. Acum stau tolănit în vârful fortisorului, bucurându-mă de ultimele raze de soare și odihnindu-mă. Se spune că atunci când cineva e prea fericit e semn că în curând i se va întâmpla o nenorocire; dacă e adevărat, înseamnă că mă va lovi o mare nenorocire, deoarece sînt peste măsură de fericit știind că mă iubești; și cea mai cruntă nenorocire ar putea fi numai lipsa dragostei tale. Te îmbrățișez (aș vrea).“

Pe atunci, descoperirea scrisorii acesteia m-ar fi răvășit. Nu fusese necesar să aflu asemenea lucruri. Ceea ce la un moment dat înseamnă violență, cu timpul devine iluminare. (Se poate aplica și la Istorie.)

„Îți vei continua studiile? Ți-o doresc, fiindcă pentru moment nu văd nici o soluție mai bună. Nu cred să-ți placă prea mult învățătura, dar are avantajul că-ți va da oarecare cultură și că ne vom putea vedea mai ușor. În răstimpul ăsta mă mai cultiv și eu puțin, citind autorii pe care trebuie să-i pregătesc pentru examen. (După cum ți-am mai spus, anul ăsta trebuie să-l promovez.)“

Un mic „corpus“ de teme mi-a permis să-i judec maturitatea. E drept că profesorii au găsit că sînt „polemice“.

Nu se observă nici un fel de crescendo (în privința maturității), cu toate astea se poate încerca o oarecare ordine.

„Tema cere să expun motivele pentru care mi-a plăcut o anumită carte, și să vorbesc despre cartea respectivă; eu cred însă că pentru a răspunde la asemenea întrebare n-ar trebui să vorbesc de carte, ci de mine însumi în perioada în care am citit-o, întrucît impresia pe care ți-o face o carte depinde de propria ta stare sufletească, cu alte cuvinte de punctul de vedere din care o judeci. Într-adevăr, oamenii judecă o carte nu pe un plan absolut, ci întotdeauna în raport cu ei înșiși.

Așadar îmi va fi foarte greu să spun cum de mi-a plăcut *La maison de Claudine*. Ar trebui să caut poate în cartea respectivă caracterul acela comun tuturor celorlalte cărți care mi-au plăcut, nu reușesc însă, îmi dau seama că în toate cărțile astea nu există nimic cu adevărat comun. *La maison de Claudine* este, în primul rînd, o carte simpatcă; și poate că asta e caracterul acela comun pe care-l căutam. Cărțile sînt ca și oamenii: dacă trebuie să ocupe pentru un timp o parte din viața noastră, trebuie să ne fie simpatice. De unde provine asta nu e ușor de spus, așa cum nu e ușor să arăți cauzele pentru care unii oameni îți sînt simpatici. Într-o mare măsură cred că simpatia aceasta ne-o inspiră personajele, și asta e un motiv mai puțin banal și superficial decît ar putea să pară, fiindcă ne pot fi simpatice unele personaje care în viața de toate zilele ni s-ar părea odioase. Cărțile care-mi plac mie sînt acelea care nu cuprind cugetări sau considerații; deoarece asta te obligă să te gîndești la o anumită temă; ci acelea care redau medii și lucruri, «ca un ochi care vede». În cartea de care este vorba, Colette se prezintă pe sine însuși și familia ei, povestește totul la persoana întîi, dar fără să vorbească în mod special despre ea, și cartea ei nu istorisește despre anumite persoane dintr-un anumit mediu într-o anumită epocă ca și cum «le-ar vedea din afară», din înălțimea propriei sale personalități, ci e o parte din viața ei și a lor.“

(Se află aici, anticipată, propria lui „poetică“.)

„Răspunsul la asemenea întrebare presupune, din parte-mi, cunoașterea timpului meu, ori din păcate eu nu-l cunosc în întregime și din pricină că e foarte greu, poate mai greu decît să-ți cunoști trecutul. Iar pe lîngă asta trebuie să deosebești totuși aspectele caracteristice timpului

nostru de rămășițele epocilor trecute. Să deosebești ceea ce înseamnă noutate, produs al timpului, și ceea ce, dimpotrivă, aparține trecutului, care alcătuiește întotdeauna scheletul principal al fiecărei epoci chiar dacă aceasta marchează o evoluție importantă.

Dacă ar fi să fixez începutul «epocii noastre» în 1945, pot spune că tot ceea ce cred că aparține timpului nostru îmi place. Îmi plac persoanele din timpul acesta, cu excepția celor așa-zise «de modă veche», persoane «modelate» după același tipar, construite pe «principii» care n-au fost puse niciodată la îndoială, cu alte cuvinte persoane de tip «marmorean».

Acum aș putea fi acuzat că nu cunosc deloc epoca trecută, dar nu e nevoie: adevărul este că au rămas o mulțime de aspecte din aceea epocă, aspecte care, prin contrast cu aceasta, o delimitează la perfecție.

Ar fi foarte potrivit să vorbim acum despre artă, avînd în vedere că e domeniul în care există cele mai mari divergențe și unde contrastul dintre epoci pare să se vadă mai bine. În arhitectură cred că am înregistrat un mare progres: odinioară puteau exista și lucruri urîte, și eram siliți să admirăm (și unii mai admiră și acum) neoclasicismul și bisericile cu capiteli corintice modelate pe ziduri, în vreme ce acum avem palatul ONU care, contrar a ceea ce se spune, nu e urît. Un paralelipiped nu poate fi nici urît nici frumos; e pur și simplu un paralelipiped. Același lucru se poate spune, cred, și despre pictură: cu actualele forme abstracte e mai puțin ușor să obții o lucrare urîtă. Rămîne însă valabil faptul că limita dintre frumos și urît nu e fixă; ci e mobilă, iar în momentul de față într-o rapidă devenire, nu se poate ști în care direcție.

Acum aș vrea să vorbesc de cea mai reprezentativă manifestare a timpului nostru, adică de sport, și mai ales de fotbal, dar din păcate cultura mea se oprește aici. Vrînd acum să închei, pot spune că epoca aceasta mi-e simpatică, datorită sporitei ei sincerități (poate că numai aparentă), a marii prețuiri care se dă individului (din partea individului însuși totuși) și a valorii banului (o prețuire doar mai mărturisită decît în alte epoci) etc.“

„Importanța ziarului în viața modernă trebuie judecată după consecințele pe care le are; iar acestea sînt foarte variate tocmai din pricina marii diversități a tipului de ziare și «permeabilității» diferite a straturilor sociale asupra cărora acționează acestea. Există o categorie mare, aceea a cotidianelor de informație, care tratează totul la modul expeditiv. Acestea

reprezintă evoluția naturală a mijloacelor informative, care în lumea modernă trebuie să-și exercite funcția față de o masă imensă de oameni, interesați de o multitudine de probleme. Odinioară, în cuprinsul cetății sau al ținutului din jurul acesteia, era suficient un simplu crainic care trecea din stradă în stradă și anunța știrile; dar apoi, lumea mărimdu-se și științele luînd un mare avînt, sfera intereselor devine mai vastă. Atunci a luat naștere ziarul de informație. Dar nu tipul acesta de ziar e interesant de studiat, ci mai curînd celelalte tipuri, care se modifică mai mult decît acesta în conformitate cu epoca și cu țara respectivă. S-a vorbit mult despre ziar ca factor determinant al anumitor obiceiuri, s-a spus că acesta ar exercita o influență mai mult sau mai puțin nefastă asupra unei părți din societate, mie mi se pare însă că așa ceva nu e cu putință, și că eroarea își are obîrșia mai cu seamă în faptul că vrem să considerăm că ființele și lucrurile care fac parte din lumea înconjurătoare sînt străine de ea.

Uităm că ziarele sînt creația oamenilor, a unor oameni cu anumite gusturi și tendințe, și că publicația lor se adresează unor oameni care li se aseamănă. De aceea ziarele sînt făcute în așa fel încît să corespundă gustului publicului, nu ele sînt acelea care-l determină. Care sînt cauzele determinante ale gustului și deci ale formației intelectuale a publicului (a unei părți din public, deoarece fiecare ziar își are publicul său, mai bine-zis fiecare public își are ziarul său) e o problemă care depășește tema de față. Pentru iubitorii de motociclete există reviste de motociclism; pentru cei pe care-i interesează politica există publicații politice; pentru cei cărora le plac subiectele mondene există reviste ilustrate etc.; cu siguranță însă că nimeni nu poate să-și închipuie că jurnalele au fost acelea care au determinat formarea sus-numitelor categorii de persoane.

Deci, trebuind să răspund la întrebarea «ce importanță are jurnalul în viața modernă», eu aș răspunde «nici una». (În afară de importanța, înțeleasă ca o necesitate, a jurnalelor de informație generală.)“

(Temă la care profesorul a făcut următoarea observație: „dacă un nebun citește o revistă care-l incită la motociclism sau un copil citește *Crimen* avem de-a face cu două grave pericole pentru societate!“)

„Inundațiile și alte calamități asemănătoare de mari proporții prezintă mari pagube pentru om — omul cum reacționează? În același fel, punîndu-și adică eterna întrebare: din vina cui? Există nenumărate răspunsuri la

această întrebare, care diferă de la om la om, dar care privesc întotdeauna numai un singur aspect al problemei: unii dau vina pe guvern, iar alții pe Dumnezeu, iar o parte pe unele erori științifice care-ar produce anumite perturbații fizice. Mai sînt și unii care spun, ca tatăl meu, că forța omului nu va putea fi niciodată așa de mare încît să domine natura și că el, cu toată știința lui, va fi întotdeauna un rob al lumii în care trăiește, deoarece e robul morții. După mine atare afirmație e o imensă eroare, întrucît înclină să socoată omul ca un lucru în afara naturii, în vreme ce nu e decît o parte din ea. Trăim în simbioză cu natura, și o putem domina pînă într-atîta încît avem trista facultate de-a ne autodistrug.

Revărsarea Padului nu e decît un mic exemplu al catastrofelor care se abat în mod continuu asupra lumii. Să ne întrebăm însă: ce e o catastrofă? Un eveniment în cursul căruia unii oameni își pierd viața și bunurile. Dar, de altfel, se poate răspunde, pe pămînt oamenii continuă să moară de moarte violentă. S-a calculat că în fiecare minut pe pămînt moare un mare număr de oameni în accidente de circulație.

Să intrăm în pielea unui țăran care, împreună cu alți cincizeci de oameni, stă cocoțat pe acoperișul unei case asaltată de furia apelor: la ce se va gîndi? Nu la nenorocirea celor cincizeci de oameni, ci la nenorocirea lui, și va vedea propria lui persoană pradă apelor învîlmășite care-l înghit; la fel și automobilistul care vede un camion ce capătă dintr-o dată proporții uriașe și se repede asupra-i, sau un pieton nesocotit care, la o trecere de nivel, se vede înghițit de o locomotivă imensă și care simte, în ultima lui clipă de viață, roțile ei de oțel trecîndu-i peste coaste.

De ce oare nenorocirile în care-și pierde viața un singur om sînt considerate mai puțin îngrozitoare decît acelea în care și-o pierd mai mulți oameni? Și de ce diferența aceasta datorită numărului?

Și de ce nu e îngăduit să ucizi un om în timpul unui jaf în vreme ce sînt uciși cu milioanele în război?“

Următoarea temă — pe o foaie de hîrtie, schițată dar neterminată — are ca subiect tot ideea că „omul face parte din natură“. „Odată admis (fără discuții) că epoca prezentă poate fi numită «renașterea» tehnicii, să examinăm lucrul acesta din mai multe puncte de vedere. Mai înainte de toate: ce cauze au determinat asemenea dezvoltare? Mai mult decît probabil niște cauze care mai dăinuie încă; deoarece este vorba de un

violent pas înainte al progresului tehnic care, totuși, de la apariția omului și până astăzi n-a încetat niciodată să se dezvolte mai mult sau mai puțin uniform; și de aceea e logic să presupunem că izbucnirea aceasta se va stinge odată cu încetarea cauzelor. Să privim însă problema dintr-un punct de vedere mai vast: omul e un animal care face parte din natură, cu alte cuvinte din lucrurile existente, și trăiește pe pământ împreună cu alte viețuitoare. Speciile acestor viețuitoare se dezvoltă și se transformă de-a lungul mileniilor datorită unor cauze naturale, omul însă nu. *Omul determină el însuși propria-i evoluție*. Nu poate să adauge și nici să sustragă o singură fărîmă din materia din care e alcătuită lumea, și din care e parte componentă el însuși, dar își consumă energia transformînd-o, schimbînd aspectul lucrurilor existente; din ce cauză? Din nici o cauză, întrucît orice om, după ce și-a adus contribuția la transformarea înfățișării lumii, încetează de-a mai exista. Așadar opera respectivă nu poate tinde către un scop.“

Chiar și faimoasa cugetare a lui Guicciardini: „Cînd mă gîndesc la cîte întîmplări...“, îi slujește pentru a-și reafirma materialismul și pesimismul, laolaltă cu o ironie foarte personală în legătură cu ipocrizia sentimentelor nobile.

„Cugetarea aceasta afirmă în fond demnitatea omului bătrîn, demnitate resimțită mai cu seamă în antichitatea păgînă, cînd în omul bătrîn se respecta tocmai omul care a trecut, cum s-ar spune, victorios prin viață, și care, datorită virtuților sale, a supraviețuit primejdiilor acesteia, respect amestecat poate cu un sentiment de recunoștință pentru ceea ce a săvîrșit acest om bătrîn în viață, ceea ce noi numim «datoria sa».

Respectul acesta față de oamenii bătrîni e pur formal, deoarece fiecare bătrîn poate să se fi păstrat pînă la o vîrstă înaintată în mod diferit și poate să-și fi petrecut viața în diferite feluri. Respect totuși (presupun) de origine păgînă, chiar dacă a dăinuit și după reforma radicală pe care a adus-o în sufletul omenesc religia creștină, ca sentiment uman oficial care nu-și putea pierde din importanță fără ca tot bagajul de sentimente oficiale ale unui bun cetățean să nu-și riște propria-i existență. De fapt sentimentele laico-civile nu numai că nu trebuie să se opună pe față celor religioase, ci dimpotrivă, să meargă alături de acestea.

Rămîne în orice caz un lucru: raritatea omului bătrîn. Guicciardini ne oferă o comparație agricolă: poate fără nici un motiv precis, poate pentru a sublinia, îmbinînd două fenomene naturale, revenirea periodică a anilor îmbelșugați și depășirea limitei mijlocii de viață din partea unui individ, avariția și greutățile nestatornice ale vieții din lumea aceasta, unde totul pare rînduit de timp, care pot favoriza pe unul și nu pe altul, după nici o altă lege în afară de o necontrolabilă lege a probabilității.“

De altfel tema a fost considerată „originală“.

O temă de-a lui despre muncă nu putea fi decît profetică, din punct de vedere subiectiv; nu se poate nega însă că n-ar fi avut o idee limpede chiar și asupra situației obiective.

„Oamenii din antichitate povesteau despre o vîrstă de aur în care oamenii trăiau laolaltă cu zeii și nu munceau, și de altfel și-i imaginau și pe zeii ca pe niște ființe, deși asemănătoare oamenilor, nesupuși necesității muncii. Potrivit Bibliei obligația omului de-a munci e consecința căderii sale în păcat și a pedepsei dumnezeiești. Așadar ambele concepții demonstrează că totdeauna umanitatea a considerat munca drept o condiție degradantă, o limitare. Munca presupune efort, dar nu din asemenea pricină apare ca un adevărat chin pentru unii, căci un efort, sportiv de pildă, la care te supui de bunăvoie, nu-ți pricinuieste aceeași suferință. Așadar sacrificiul pe care-l face omul cînd muncește derivă mai cu seamă din obligativitatea acestei activități, care comportă monotonie, știrbirea libertății. Pe de altă parte nu se poate nega că există cazuri în care munca nu numai că nu constituie o suferință, ci e de-a dreptul bucurie. E limpede că aici e vorba de cazurile acelea în care activitatea laborioasă coincide cu personalitatea individului, cu gusturile acestuia, pînă într-atîta încît poate deveni, așa cum e cazul artistului, expresia acestei personalități. Nu numai bucurie, dar și orgoliul propriei opere poate însoți această activitate liberă.

Cu toate acestea munca nu e numai o problemă personală a fiecărui om, dar e conexasă cu problema vieții însăși, nu numai a unui singur individ, ci a tuturor: adică a societății umane. Căci numai munca, adică crearea de bunuri necesare vieții, asigură însăși posibilitatea vieții; de aceea munca e un drept și e considerată o datorie. Presupun că e o datorie întrucît nimeni nu trebuie să se sustragă acestei reciproce responsabilități sociale, dar în mod sigur e un drept în cazul cînd coincide cu posibilitatea vieții, bun care revine tuturor oamenilor.“

O lucrare care l-a iritat în mod special pe profesor a fost cea în legătură cu o cugetare de-a lui Petrarca.

„«Talentul trebuie ajutat prin studiu și susținut prin meditație», spune Petrarca, așadar talentul acesta trebuie să fie ceva diferit de studiu sau de vreo activitate intelectuală și de meditație. «În vreme ce urmărim imposibilul, neglijăm ceea ce e posibil», spune Petrarca mai departe, așadar talentul acesta e ceva care poate crea, și totuși un lucru pasiv în sine deoarece trebuie ajutat prin studiu și prin meditație. Cred, de aceea, că Petrarca se referă la acea facultate sau ansamblu de facultăți umane care face ca cineva să fie în stare să facă un anumit lucru. Cugetarea grăiește: «...dar nu trebuie constrâns să se înalțe acolo unde nu poate». Trebuie văzut așadar dacă posibilitățile talentului sînt limitate sau nelimitate. Bazîndu-mă pe definiția pe care am găsit-o, aș putea spune că forța lui e nelimitată, întrucît talentul e o calitate personală, și nimeni nu dorește să-și îmboldească propriul talent spre piscuri la care nu poate ajunge, fiindcă s-ar găsi în afara sferei sale de acțiune, care e limitată nu pentru că ar fi limitat talentul în sine, ci pentru că e limitat individul care-l posedă. Socotind totodată talentul și ca facultate de a înțelege sau de a învăța (definiție care nu se deduce totuși din cugetare), nu se poate spune dacă e limitat sau nelimitat, deoarece o ființă umană trăiește prea puțin pentru ca talentul său să poată atinge un punct de unde să nu mai poată merge înainte, și deoarece nu putem ști niciodată dacă ceea ce am înțeles am înțeles cu adevărat sau am crezut numai că am înțeles. Și nici nu se poate folosi măcar geniul întregii umanități ca geniul unui singur om milenar, deoarece în primul rînd umanitatea n-a ajuns încă la capătul existenței sale, și-apoi pentru că oamenii nu pot comunica între ei. Fiecare om pornește la început cu talentul său, și rămîne pentru totdeauna o lume închisă; căci nu poate să comunice cu alți oameni decît prin intermediul cuvintelor, care pot fi interpretate de către aceștia în diferite feluri: fiecare află ceea ce au înțeles alții în lumina celor pe care le-a înțeles el singur.“

„Silogisme și iar silogisme“ — acesta-i comentariul profesorului (și e încă de mirare că n-a spus „sofisme“) ; și i-a dat „șase minus minus“.

Oricine s-ar pune în locul profesorului ar înțelege că avea într-adevăr motive să se enerveze. Pedanteria aceea care-l făcea să înceapă întotdeauna în același fel și cu aceeași idee! Faptul că nu se preocupa de stil — în

sensul în care se cere la școală — era totuși un simptom de maturitate; adevărul e că proza lui are o anumită forță, mai precis stil, tocmai datorită tensiunii logice.

Totuși natura lui îl îndeamnă la joc, și când și când se amuză imitînd stilul academic; și nu din plictiseală, dimpotrivă, cred că din pricină că era mulțumit, deoarece subiectul îl interesa. (Și mama lui, de pildă, se amuzase, scriindu-și teza de licență, să-și mimeze profesorii; și avînd convingerea că aceștia o vor aprecia.) De altfel, în scrisorile pe care ni le trimitea, întrebuița stilul birocratic în același scop, poate, ca să ne ia peste picior și totodată să ne lingusească: și asta tot ca un joc. Profesorul a calificat una din lucrările sale asupra lui Dante drept „neobișnuită“, subiectul era „Răsfîrîngerile vieții pămîntești în primele cînturi din *Paradis*“. „Pentru a vorbi despre prezența elementului uman în cînturile *Paradisului* e necesar, în primul rînd, să stabilim ce vrea să însemne lucrul acesta. Dacă prin element uman se înțelege tot ceea ce are legătură cu rațiunea, cu modul de a se exprima al oamenilor, atunci tot ceea ce se referă la om e omenesc, întrucît omul nu poate concepe sau produce nimic care să nu fie pe măsura modului său de înțelegere; adevărul e că însuși Hristos s-a făcut om și a vorbit oamenilor în grai omenesc. Dacă însă prin element uman se înțelege ceea ce are legătură cu sentimentele omului, și se face astfel distincția dintre cele două aspecte — rațiune și sentiment — sau, în termeni anatomici, creier și inimă, atunci tot ceea ce are legătură cu omul poate comporta asemenea diviziune. De aceea, pentru dezvoltarea acestei teme vom opta pentru acest al doilea punct de vedere, deoarece cu cel dintîi aceasta ar trebui transformată în «Modalitatea de-a reprezenta lucruri extraumane printr-un limbaj comprehensibil oamenilor».

Trecînd așadar peste reprezentarea materială a *Paradisului*, care, prin forța lucrurilor, trebuia făcută în așa fel încît să poată fi înțeleasă de oameni, aș spune că în poemul respectiv uman e, mai întîi de toate, Dante însuși, cu reflexiile, cu întrebările, cu reacțiile lui. Căci, într-adevăr, în prologul Cîntului I spune că va descrie numai ceea ce își va putea aminti, numai ceea ce mintea lui omenească a putut pătrunde și reține; el ne prezintă însă chiar și îndoielile lui etice și istorice, ceea ce ține, cu alte cuvinte, de substanța lui umană. Prima lui uimire se vedește tocmai în Cîntul I cînd, înălțîndu-se în *Paradis*, legea gravitației, care omului Dante i se părea absolută și necesară, va fi răsturnată și înlocuită de altă lege,

necesară în aceste locuri, iar pentru el imponderabilă. Sfinții din Paradis trebuie să se arate și să vorbească în așa fel încât Dante să-i poată percepe și înțelege, așa cum se vede în Cîntul XV, cînd el nu izbutește să înțeleagă cuvintele pe care strămoșul său, Messer Cacciaguida, le adresează drept mulțumire lui Dumnezeu, în schimb înțelege considerațiile cu caracter moral pe care le face acesta cu privire la corupția orașului său de baștină.

Considerații privind viața pămîntească se găsesc așadar și în poemul Paradisului, alături însă de probleme mai speciale, ca cele teologice și științifice. Politica intervine în Cîntul XVIII odată cu invectiva lui Dante împotriva abuzurilor curiei papale. Dante face cunoscut cerului această viață pămîntească, și denunță și lumii de aici și celei de dincolo contrastul care există între ele; lumii cerești îi face cunoscute lucrurile divine terfelite de oamenii de pe pămînt, iar acestora le arată lumea cea adevărată, adică lumea în care adevărul e adevăr și divinitatea are valoarea sa reală, nu aceea calpă a efigiei sfîntului Ion de pe monedele de aur.“

Profesorul face următoarea observație: „Știi prea bine ce solicita subiectul, adică răsfrîngerile vieții pămîntești în conștiința preafericiților“. A fost așadar o fericită eroare, dacă o temă banală a fost ridicată astfel la un nivel excepțional.

În orice caz sînt sigură că nu numai din pasiune pentru logică și nici din dorința de a face opinie separată a interpretat în felul acesta subiectul dat. Cauza principală — de care, pe vremea aceea, nu-și putea da încă seama — era că unica lectură care-l interesa era aceea din punctul de vedere al autorului: faptul creator cu alte cuvinte.

PARTEA A PATRA

Cînd îl vedea cu o carte în mînă, Maria (se reîntorsese) se uita la el cu admirație sau mai bine-zis cu un respect care, așa cum se cuvenea din partea ei, conținea o nuanță de religiozitate. Cu un egal respect, dar și cu un anumit amuzament — pentru oricare altă femeie de serviciu ar fi fost spaimă — contempla camera-vizuină-laborator, care, bineînțeles, îl simboliza mai mult decît orice pe „puișorul ei“. Camera fusese transplantată întocmai. Pe un fel de estradă, la adăpost de pardoseala casei celei noi și „frumoase“, se înălța lungul, enormul și complicatul birou în pîntecul căruia se îngrămădise întunecatul haos al resturilor de obiecte din fier; pe fostul șevalet erau aliniate filierele, pe pereți atîrnau rastelurile puștilor confecționate de el din scîndurile cu care măream masa din sufragerie, un pneu, faimoasa fotografie a locomotivei, și aceea a lui Nenê pe cînd era fetiță.

La Maria respectul venea înaintea oricărui sentiment; și din pricina asta „mămismul“ ei, mult mai total decît al meu, îi dăuna poate mai puțin. Al ei se exterioriza mai cu seamă în elaborarea unor feluri complicate de mîncare (specifice bucătăriei franțuzești): piurê, soufflé, chifteluțe etc. Erau singurele feluri pe care el le mîncea de fapt cu plăcere, și în acestea tatăl său recunoștea mult încriminată „întoarcere la copilărie“. Așa o fi, și poate nu e rău s-o reduci la alimente. Totuși întoarcerea aceasta nu e provocată de felurile de mîncare, ci numai dezvăluită; iar cultivînd-o poate ține loc de exorcism.

Maria mărturisi numaidecît un cult plin de respect și pentru Nenê, care era și mai misterioasă, pe care o numea pe vremea aceea „domnișoară“. Odată — proferasem felurite reproșuri la adresa egoismului pe care îl vădea el, exprimîndu-mi și neîncrederea în fata căreia i se încredințase cu totul — Maria m-a întrebat:

— Ați auzit cum vorbește la telefon cu domnișoara?

Erau niște telefoane-fulger, foarte laconice, totuși era adevărat că vocea lui avea un fel de dulceață fermă, gravă, virilă, pe care nu i-o mai auzisem niciodată.

„...Nu știu dacă ție ți se întâmplă același lucru, dar eu mă surprind deseori că aș vrea să-ți cunosc gândurile, să pot intra în tine. Chiar în clipa asta m-am uitat pe fereastră: aș vrea să fii și tu aici ca să vezi cum un simplu fenomen natural (zăpada) a putut preschimba într-atîta orașul acesta urît încît să-l facă să pară aproape frumos. Intrarea casei noastre, în mod obișnuit așa de urîtă, a căpătat un aer aproape misterios, și pînă și automobilele oprite pe stradă, acoperite de zăpadă și înghițite aproape de strada care se tot înalță, par să aibă imobilitatea unor monumente.“

„...Azi-noapte am avut un vis. Plecaserăm în Elveția, care era un mic sat, ba chiar o casă, pe jumătate foarte luxoasă și pe jumătate foarte murdară și împînzită de schelete. Eu nu cunoșteam pe nimeni, dar tu cunoșteai o doamnă care vindea obiecte de ceramică, prin intermediul căreia am putut pătrunde în partea cea luxoasă unde era foarte cald; iar pentru a răcori aerul, din tavan cădea tot timpul o necurmată ploicică. De aceea totul era impermeabil și toate hainele erau de cauciuc. Noi ne aflam pe o sofa mare tapisată cu pînză cerată și stăteam îmbrățișați, ne sărutam și ne iubeam.“

Dacă noi — inclusiv Maria de-acum încolo — am fi văzut atunci frazele astea, am fi regăsit în ele delicatețea vocii sale de la telefon, nu cred însă că ne-ar fi amuzat ceea ce urmează.

„...Mama ta și tatăl tău cum se comportă? Caută să-ți dai seama dacă se comportă altfel decît de obicei sau în același fel. Ar trebui să afli dacă-și închipuie că tu alergi după indiferent cine sau dacă presupun, dimpotrivă, că e vorba de un singur individ și mereu același; dacă presupun că în momentul de față l-ai uitat, sau presupun, dimpotrivă, că te-a uitat el; dacă presupun că voi pleca în vilegiatură cu tine, dacă mă cunosc, dacă bănuiesc de unde-am apărut etc. Pe scurt, pentru a înfrunta cu succes un război ca acesta, pe bază de secrete, subterfugii și înșelăciune, ar trebui să știu cît mai mult cu putință din ceea ce inamicul știe despre noi. Tu fă așadar tot

posibilul pentru a afla, dar, bineînțeles, cu toată prudența, fără a ataca subiectul pe față; fiindcă altfel sînt sigur că nu vor scoate o vorbă sau nu vor spune adevărul. Într-adevăr sîntem într-o situație destul de idioată! E drept că au existat unele și mai grave, ca cea a lui Romeo și a Juliettei, oricum însă nici a noastră nu e dintre cele mai bune!“

Era veșnica lui tehnică, cea a „misterului“, așadar se juca. Întrebuințează însă cuvîntul „război“, și era război. „Inamicii“ (fericirii) sînt de altfel subtil înțeleși chiar și în „ideologia“ lui.

Cît despre Romeo și Julietta, aspectul acela poetic nu în sensul imaginar ci al posibilității unei tragedii a fost nelipsit în decursul întregii lor aventuri. Diferența dintre cei doi străvechi îndrăgostiți și copiii noștri n-a constatat numai în faptul că totul s-a sfîrșit cu bine (sfîrșit periclitat deseori), ci și în acela că dintre cele două familii — nu rivale, dar deosebite și care s-au ignorat cîtva timp — numai una le-a stat împotrivă: și poate că nu putea proceda altfel. Pe noi, părinții lui, după festa pe care ne-o jucase cu un an înainte și pe care-o înghițisem așa de ușor, nu ne-au mai considerat periculoși și nici n-au găsit necesar că trebuie luate măsuri de precauție.

Poate că tocmai asta explică și seninătatea — nu mai era euforie — scrisorilor pe care ni le-a trimis din vilegiatura lui clandestină.

„Santa Maria Maggiore.

Dragii mei papă și Mîna, scuzați-mi în primul rînd plicul pătat, l-am pus în buzunar împreună cu cheia engleză care era cam murdară, așa că s-a murdărit și el. În privința dormitului, așa după cum prevăzusem, nu mi-a fost cu puțință să dorm aici, deoarece nu sînt decît hoteluri de lux (e un loc de vilegiatură), așa că dorm la Domodossola într-o cameră nu tocmai proastă cu patru sute de lire pe noapte. Mă simt foarte bine: sper că și voi vă simțiți la fel. N-am trecut încă pe la Milano să iau bagajul lăsat acolo, și dacă n-o să am nevoie de el nici n-am să mai trec. Poate că ar mai trebui să adaug cîte ceva, dar e timpul să plec de-aici de unde mă aflu, așa că închid scrisoarea. Adresa mea e: Piero Monti — post-restant — Domodossola.

Așadar multe salutări și sărutări. Sper să vă văd în curînd și în împrejurări fericite. Salutări.“

Scrisoarea e scrisă cu creionul, fără margini, adresa pornește, lăbărîndu-se, de la stînga și acoperă tot plicul, așa cum obișnuiesc țărani.

(Nu mai scriitura, deși caracterele sînt mari, e mult prea rapidă și degajată pentru a putea aparține cuiva de la țară.) Hîrtia, moale, de format mic, e dintr-aceea pe care-o cumpără de obicei soldații săraci și slujnicuțele, din micile tutungerii: zece foi de hîrtie și zece plicuri o liră. Pînă și stilul e de soldat sau slujnică, iar asta o spun în sensul cel mai bun, chiar înălțător.

„Dragii mei părinți, la post-restant n-am găsit decît o scrisoare de la Mîna care are aerul că a fost prima și nimic altceva. Sistemul post-restant e destul de lent și nesigur, așa că vă rog să-mi trimiteți multe scrisori ca să primesc și eu măcar una, și să puneți timbre de cincizeci de lire, fiindcă pentru cea pe care am luat-o am plătit o taxă de douăzeci și cinci de lire. Ați primit prima mea scrisoare? Iertați-mi plicul, tot jegos, dar e tot din seria celuiilalt. Eu mă simt foarte bine și timpul e aproape mereu frumos. Domodossola e un loc întru totul asemănător cu Cuneo, cu case vechi și case noi, vechi drogherii, vechi firme cu tablă albastră și litere de aur, străduțe înguste pavate cu pietre, acoperișuri de ardezie, și belșug de țărani (și de străini, avînd în vedere apropierea graniței). BSA e un adevărat ceasornic și cei doisprezece kilometri de urcuș pentru a ajunge aici îi face zburînd (mi-e teamă însă că lanțul, care e foarte vechi, nu va mai ține mult). Presupun că și voi vă simțiți bine. N-am încă dureri de gît, și am început să învăț la filozofie. Acum însă vă salut fiindcă s-a terminat hîrtia și trebuie să mă duc la masă. Salutări.“

„Dragii mei părinți, am primit scrisoarea voastră din 28 prin care-mi anunțați rezultatul dezgustător al eforturilor mele. Eu cred însă că e un rezultat bun datorită faptului că am trecut la latină, unica materie la care n-am fost în stare niciodată să mă pun cu adevărat la punct. Am simțit atacul (pe care, adu-ți aminte, îl prevăzusem) la adresa vacanței mele. Aș vrea, în

primul rînd ca tu (Mîna) să-mi spui în proxima scrisoare: «aveai dreptate: ți-am confirmat de mai multe ori că nu se va atinge nimeni de vacanța ta, acum însă vreau să ți-o scurtez». Asta pentru propria mea satisfacție. De altfel aveți dreptate, deoarece călătoria cu Chiodoni ar fi fost, ca de obicei, din cale-afară de lungă și de aventuroasă, și nu mi-ar fi lăsat prea mult timp pentru învățat. Renunț așadar la călătorie, în schimb însă am să rămîn aici cu o săptămînă mai mult decît plănuisem, adică pînă la 15. Pot să fac asta foarte bine fiindcă aici învăț în condiții optime, iar banii îmi ajung. Aș vrea numai, dacă puteți, ca atunci cînd vă întoarceți la Milano să-mi trimiteți cartea de algebră, Boari, vol. III (cred), tot la post-restant. Nu vă faceți nici un fel de grijă: serviciul post-restant funcționează perfect și nu puneți timbre de cincizeci cum v-am spus în scrisoarea de alaltăieri, ci unul obișnuit de douăzeci și cinci. (Am uitat să vă spun că algebra trebuie să fie pe birou; deasupra, nu în sertare; vedeți dac-o găsiți, dar, vă rog, *fără să faceți ordine*. Eu mă simt minunat. În clipa de față stau tolănit pe-o stîncă enormă care pare un turn, înaltă cît cinci sau șase camioane puse cap la cap, aflată pe buza unei prăpăstii în fundul căreia și-a făcut drum un torent printre foarte stranii fenomene de eroziune. E soare, dar bate și vîntul, și e foarte bine. Cel mai înalt grad de civilizație la care ar putea ajunge omul ar fi acela în care munca va deveni superfluă, va distruge orașele și ar trăi tot timpul așa. Acum însă vă salut fiindcă se termină hîrtia, invitîndu-vă să aprindeți o lumîinare în fața MEA deoarece am reușit pentru prima dată, prin propriile mele forțe, să trec la latină în iulie (probabil că am făcut într-adevăr bine lucrările scrise). Acum vă salut (sper că, după ce voi termina examenele, vă veți gîndi să ne răsplătiți, pe mine și pe Chiodoni, de *importantul* sacrificiu printr-o altă micuță călătorie). Salutări.“

Apocalipticul „va distruge orașele“ nu era o glumă. Nu vrea să sperie, dar e visul unei idile.

„Prea iubiții mei părinți, am primit scrisoarea expediată de papă și telegrama, dar n-am putut scrie nimic pînă acum deoarece am fost nevoit să rezolv problema creionului pe care-l pierdusem. Dar de ce o telegramă? Nu era nevoie de asemenea urgență: serviciul post-restant funcționează rapid și

eu trec pe la poștă în fiecare seară. (Să nu uit: dacă-mi mai scrieți francați scrisoarea cu patruzeci de lire.) Eu mă simt foarte bine: sînt cîteva locuri minunate pe malul torentului, cu desăvîrșire singuratice și aproape de neatins, fără muște și fără furnici, cu soare și cu umbră, unde poți dormi în toată siguranța pe niște stînci confortabile, în jurul cărora nu se aude decît susurul apei și explozia fructelor dehiscente de pe munții din jur. Iar spre seară am descoperit un magnific pod de fier care trece peste rampa de măruri a gării, așa că seara mă pot duce să văd cum fac trenurile manevră, ca punct final al micii mele plimbări de digestie! Acum însă nu mai am ce să vă mai spun.“

Mă întrista puțin să mi-l imaginez cum se uită la trenuri ca un pensionar; e drept însă că lucrurile făcute din necesități impuse de împrejurări corespund în aceeași măsură și unei preferințe lăuntrice. În cazul lui, izolarea aceea forțată îi restituia adevăratei lui preferințe: viața contemplativă: iar faptul că timbrele, creioanele și serviciul post-restant erau pentru el niște „probleme“ e o dovadă în plus.

„...Aș putea continua la nesfîrșit scrisoarea de față, iar mental o și fac. Gîndurile mele sînt, toate, o lungă scrisoare pentru tine, poate un pic monotonă, dar mai cu seamă incompletă fiindcă iubirea e lucrul cel mai greu de exprimat.“

În scrisorile adresate lui Nenè trecerile de la o idee la alta sînt nuanțate, umorul îi e atenuat, patetic.

„...Am aici, înaintea ochilor, scrisoarea ta și nu poate să nu mă izbească diferența dintre caligrafia ta delicată și aeriană și a mea, apăsată și dezordonată. Dacă ții am să mi-o ameliores. Aștept răspunsul tău; totuși, pentru moment, voi continua să scriu tot așa. Văzîndu-ți scrisul îmi face mare plăcere, e ca și cum te-aș auzi vorbind; pentru moment e singurul lucru pe care-l pot avea de la tine.“

„...Mi-a făcut plăcere să aflu că semeni cu un neamț; e o excelentă garanție. Numai că n-aș vrea să faci uz de asprimea ta teutonică atunci cînd

e vorba de mine, cum faci uneori; știi, eu sînt un suflet meridional și sensibil.“

„...Tot mai plouă pe acolo? Să sperăm că din cauza ploii vor putrezi toți strugurii, așa că ne vom putea revedea imediat.“

„...Nu știu cum faci tu de poți considera că asemenea situație e acceptabilă: eu o accept prin forța lucrurilor fiindcă îmi dau seama că pentru moment e cel mai mic dintre toate relele posibile, dar mă preocupă tot timpul.“

„...Imediat ce termin cu examenul voi încerca să vin în satul acela blestemat să văd cum stau lucrurile. Ce groaznic sfîrșit de an a mai fost și asta! Și nici nu știm ce s-ar mai putea întîmpla încă, în special eu nu știu nimic.“

„...Și închei astfel foarte trista mea scrisoare, pe care o voi expedia azi la orele 4, în nădejdea că-și va găsi norocul!“ (Cum să nu-ți amintească „strofa de rămas bun“ din baladele medievale?)

Poate că tocmai noua lui demnitate (amoroasă) l-a făcut să se poarte aspru cu noi, adică să lupte împotriva a ceea ce mai rămăsese din neliniștea și îngrijorarea noastră. Există un fapt care a rămas exemplar; și abia acum mi-am dat seama de importanța lui, pe care atunci nici n-o bănuiam măcar. El a socotit și socotește încă drept un semn de desconsiderare ceea ce era, din partea noastră, manifestarea naturală a legăturii nedeazămințite și carnale dintre noi și fiul nostru.

Plecase cu motocicletă, împreună cu Chiodoni, într-o excursie de cîteva zile; nu așteptam niciodată vești de la el în timp ce călătorea, nici măcar vreo înștiințare în legătură cu data întoarcerii; adevărul e că nu se întorceau niciodată la ore tîrzii. Dacă intervenea ceva, Ugo îi telefona mamei sale. Astfel că în seara aceea, mama lui Ugo ne-a anunțat că se găseau pe via Emilia, că era vorba de o reparație și că aveau să se întoarcă tîrziu. Via Emilia te înfricoșă oricum, și-apoi era noapte și ploua. Ce trebuiau să facă niște părinți normali? Să se culce și să doarmă. Noi în schimb am așteptat lipiți de fereastră, cu ochii la desenul pe care-l făcea

gardul pe pietrele lucioase ale caldarîmului proaspăt spălat de ploaie. A venit aproape de ora trei, și nu au existat reproșuri nici din partea noastră nici dintr-a lui; așa că am rămas încremenită cînd, după cîțiva ani, ne-a declarat, cu toată severitatea:

— M-ați jignit!

Pe moment m-am înfuriat:

— Habar n-ai ce înseamnă să fii părinte! și alte lucruri asemănătoare chiar și mai enervante.

Uneori se întîmplă să mai revin asupra acestui subiect încercînd să înțeleg ceea ce s-a întîmplat, sau sperînd cel puțin că atitudinea noastră nu-l mai scandalizează chiar așa de mult.

El însă repetă:

— M-ați jignit! și mereu cu aceeași asprime, dacă nu cumva cu mînie.

Apoi, cînd povestea cîte ceva din călătoria respectivă, o făcea în stilul lui obișnuit (de călătorie și de dare de seamă). Se „rătăciseră” în Polesine, fuseseră la Ravenna. Eu (emoționată):

— Ați văzut mozaicurile?

El, senin:

— Nu le-am „găsit”.

Ar putea să fie aici cazul — dar se potrivește și în alte locuri — să mă refer la problema „scandalului” vieții și la cunoscuta și presupusa greșeală de a căuta să redai, să reprezînți contradicțiile sale, „dezordinea” ei. Dar contradicțiile, dezordinea nu aparțin vieții, ci sînt „introduse” de cel care o citește, adică de scriitor. „Ordinea” și „dezordinea” nu aparțin vieții: sînt abstracții, aparțin artei. Dacă, așa cum se spune, e o naivitate să-ți închipui c-ai putea reda nenumăratele fațete ale vieții într-o operă (roman sau altceva), nu e mai puțin naiv să-ți închipui că ai putea stiliza sau, și mai grav, că ai putea-o ignora. Cu alte cuvinte: și una și alta sînt „poetici”: naive dacă pretind că sînt „estetice”, și că rezolvă dilema artă-viață; legitime, dacă sînt în stare să ajute munca celui care se servește din ele.

Așadar: abordarea aspectelor contradictorii ale naturii sau ale unei vieți omenești este într-adevăr o căutare a unei „totalități“, a unei unități, dar a operei, nu a naturii sau a vieții.

Chiodoni a ales chimia, ceea ce a fost poate unica rațiune ca să se înscrie și el la chimie. Să se înscrie e un fel de a spune; căci a făcut asta tatăl lui, care a încercat din nou emoția aceea pe care o simțise atunci când l-a înscris la un liceu adevărat; s-a simțit din nou mîndru, străbătînd orașul ca omul ce posedă o taină de la care așteaptă lucruri mari.

Cît despre el, nu vădea nici un fel de emoție, nici îngrijorare măcar, avea cu totul alte lucruri la care să se gîndească. De altfel, pentru el universitatea era tot școală. Eu însă — probabil că eu fusesem aceea care-i sugerasem să urmeze chimia — contam pe faptul că avea să-și pregătească examenele cu Ugo: ca și cum asta ar fi putut fi o probabilitate, ca și cum s-ar fi întîmplat ca măcar o singură dată să fi învățat împreună cu Ugo.

De îndată ce și-au cumpărat cursurile, Ugo i-a arătat cum trebuiau împărțite capitolele, cu alte cuvinte cum trebuia distribuită materia în timp: atîta pe lună, pe săptămînă, pe zi: poate chiar și pe oră. Ceea ce l-a desființat sau, cum ar fi spus el, l-a dezgustat. Și a declarat că manualele de chimie erau prea „înalte“ (termen milanez), și că de altfel intenția lui era să-și facă o carieră la Căile Ferate. Dar nu cred să fi întrebuițat cuvîntul „carieră“ care nu făcea parte din universul lui, dar pînă la urmă s-a împăcat — în mod provizoriu — cu ideea de a-și lua o licență și de a se prezenta la concursurile de rigoare. Căile Ferate „aparținînd Statului“ erau o noutate; erau, voiau să fie statornicirea — inserarea în realitate — a vechii și mereu actualei lui pasiuni pentru trenuri.

A fost înscris la Academia Comercială (alte manuale, alte taxe).

Seriozitatea cu care a început să frecventeze cursurile ne-a alarmat pur și simplu. Se întorcea acasă cu un caiet în care își „luase notițe“, îi citea pasaje întregi tatălui său și-i cerea explicații. Iar tatăl său răspundea cu tot atîta seriozitate. Dar mie mi-a spus: îmi amintește de tipul acela care,

îndrumat de tatăl lui spre literatură, sta noaptea să învețe tot contabilitatea care-i plăcea lui.

Dar în scurtă vreme ne-am dat seama că-l amuză noutatea, și cum era vorba de studii, era oricum destul și atât. Explora lumea birocrăției universitare ca și cum ar fi fost vorba de un pământ necunoscut, de o civilizație îndepărtată. Se minuna tot timpul, era tot timpul scandalizat. Lua totul în serios, începînd cu orarul cursurilor, descoperind apoi nu numai că două cursuri puteau urma imediat unul după altul în localuri diferite și departe unul de altul, dar erau și cazuri cînd erau programate la aceeași oră. E drept însă că lucrurile astea scandalizează pe toată lumea, după care toată lumea le acceptă cu fatalismul și indiferența de toate zilele. El, în calitatea lui de explorator, ar fi putut lua sub beneficium de inventar toate ciudățeniile acelei „culturi“ ca și cum ar fi aparținut papuașilor sau omului din paleolitic; reacționa însă aidoma călătorului plin de candoare care se minunează de moravurile exotice și socoate că sînt lipsite de sens. S-ar putea deduce de aici că fusese într-adevăr dispus — la început — să încerce a-și asimila lumea respectivă, pentru a trăi în mijlocul ei.

„Ieri la orele 8 era deja la Universitate și, bineînțeles, nu era decît el.“ (Era 8 ianuarie, dată prevăzută în calendarul oficial pentru începerea cursurilor, după terminarea vacanței de iarnă.)

„S-a întors de la Bocconi plin tot de noroi. A traversat un șantier.“

„... Pe aici nici o noutate demnă de consemnat în afară de faptul că a venit anul nou. De data asta l-am așteptat pînă și eu; ai mei au plecat de acasă, iar eu mi-am petrecut seara ascultînd discuri și demontîndu-mi Mauserul, pe masa din sufragerie, pînă la ultima buchiță... Și acum ar trebui să-ți fac urările cuvenite pentru noul an, dar orice urare ți-aș face ar însemna de fapt un cîștig pentru mine, așa că nu ar fi leal.“

„...Mă bucur că te amuzi, cu toate că aș prefera să te știu lîngă mine, decît acolo, schiind. Mă bucur și că vremea e călduroasă în speranța să se va topi zăpada... Am să caut, în viitor, să mă împac cu schiurile tale, dacă e

într-adevăr necesar, dar tu în schimb va trebui să te pasionezi pentru arme. Ne-am înțeles?”

Într-una din scrisorile astea senine apare mărturisirea greșelii sale. „Încep să mă tem că am pornit pe un drum greșit, economia și comerțul nu sînt făcute pentru mine.”

Era, așadar, de bună credință cînd începuse ciudatele lui studii. Crisoarea e din ianuarie: nouă ne-a vorbit despre asta o lună mai tîrziu.

— Eu vreau să fiu șef de gară, pentru asta n-am nevoie de licență.

Hotărîrea nu ne-a surprins, a fost aproape ca o eliberare. Tatăl său a început să se intereseze de programul pentru concursul pe care urma să-l dea la Căile Ferate. Nu pentru faptul că atare perspectivă prezenta într-adevăr probabilitatea de a deveni reală: real era numai visul lui de a trăi în preajma trenurilor.

S-a întîmplat să împărtășesc planurile astea și prietenilor noștri, și ei mi-au citat felurite exemple, literare toate. Numai unul singur (Elio), care era mai poet decît ceilalți, mi-a spus că, în ceea ce-l privește, viața de șef de stație i se pare deosebit de frumoasă: avusese o copilărie fericită în casa tatălui său, șef de stație într-un sat. Iar P. voia și el să fie șef de stație într-o mică localitate izolată.

Tatăl său l-a întrebat o dată ce părere avea Nenè de toate astea. Întrebarea l-a umplut de uimire.

— La ea te-ai gîndit? O vezi pe Nenè întinzîndu-și rufele în balconășul gării?

Imaginea m-a frapat, și mi-a fost teamă că într-adevăr așa ceva nu e cu puțință (Nenè era o fată elegantă).

El însă, cu aceeași uimire:

— De ce nu?

Și Ugo a trecut printr-o criză; dar nu a lui. Tatăl său s-a îmbolnăvit; P. nu ne-a spus nimic mai mult. S-ar fi cuvenit să mă interesez eu, numai că nu mi-a trecut prin cap. Cînd ne-a anunțat:

— A murit tatăl lui Chiodoni, am avut remuşcări.

— Dar ce-a avut?

— Cancer la plămîni, cred.

Mi s-a părut absurd chiar şi faptul că rostea — că ştia — un lucru atît de îngrozitor. Am luat hotărîrea să merg cel puţin cu el la înmormîntare; dar ne-am înşelat asupra orei şi cînd am ajuns acasă, ei se şi întorseseră de la cimitir (un evident lapsus datorat sentimentului de vinovăţie). Şi astfel am văzut-o pentru prima dată pe mama lui Ugo: mică, subţire, cenuşie, nu bătrînă ci uscată, cu ochii albaştri rătăciţi. Mi-a spus că tatăl lui Ugo era un fel de uriaş, dar că boala îl consumase, îl redusese la mai nimica, ea îl ajutase să meargă. Era disperat, fiindcă ştia: la spital îi înmînaseră hîrtia cu diagnosticul. Îl preocupa soarta lui Ugo:

— Tatăl lui Monti are să-i găsească un serviciu.

Se consola în felul ăsta, cu toate că ambiţia lui era ca Ugo să-şi termine studiile.

Acasă, C. mi-a spus imediat, întocmai aşa cum sperasem:

— O să-l ajutăm noi pentru studii.

Cînd venea la noi la masă, sărea în ochi cît de mult se maturizase Ugo, cît de sigur şi chiar spiritual devenise. Prin comparaţie, fiul nostru părea plăpînd, plicticos. Ca să-i facem plăcere ascultam îndelungile lui dizertaţii în legătură cu motocicleta. Ugo se uita la el amuzat, dacă nu chiar cu un anumit soi de indulgenţă. Înainte de masă mai stăteau cîtva timp în camera lui, dar mie mi se părea că e un efort din partea amîndurora. În cele din urmă l-a alungat pe Chiodoni în „lumea noastră“. Ugo se transforma în mod normal şi nu-l mai interesa. Se ducea la telefon, răspundea da, nu, apoi:

— E pentru voi.

Era Chiodoni.

Maria, a cărei evlavie se confunda cu înţelepciunea, nu se arăta scandalizată de faptul că nu se ducea la biserică: socotea că atitudinea asta a lui e o copilărie. Într-o zi i-a spus:

- Du-te și te spovedește.
- De ce?
- Fiindcă așa înveți să te cunoști pe tine însuși.
- Ar fi interesant să cunosc un alt eu însumi!

Adevărul e că se cunoștea; și de asta tremuram la gândul că voi fi nevoită să admit că incertitudinea lui în privința „activității” pe care va trebui s-o aibă în viitor se datora faptului că se cunoștea, așa că era mai justă decît siguranța și, totodată, nerăbdarea mea. Nimeni, cred, nu-și imaginează că geniul poate să nu aibă cunoștință desine; dar, în primul rînd, ceea ce în mod obișnuit se numește geniu nu e faptul că un om știe că e un geniu, ci că știe doar ceea ce vrea să facă. Geniu înseamnă victorie, presupune adică și posibilitatea eșecului. Așa cum se pierd și se distrug operele, se poate pierde și omul, geniul său. Și printre daune se pot enumera cele imputabile individului însuși: nepăsarea, neîncrederea.

„Discuție penibilă cu P. *Neîncrederea* lui. Căutăm să-i dăm încredere în el și în oameni!”

Nu era vorba, în cazul acesta, de artă, ci de viață. Nici eu, în momentele acelea, nu mă gîndeam în mod special la problema „activității” ori a geniului ascuns; simțeam numai un impuls asemănător celui de a-l ocroti și hrăni, ca pe vremea cînd era mic.

După asemenea fel de discuții rămîneam cu impresia că nici n-am reușit să-i clintim cît de cît sistemul de apărare; totuși prilejul fusese oferit chiar de el, și începutul acela, chiar dacă nu avusese drept urmare convingerea, era, pentru moment, esențial. Era produsul libertății pe care tatăl lui o respecta atîta la el.

Sușținea, fără pic de aroganță, chiar dimpotrivă, cu modestie, ca și cum și-ar fi denunțat ignoranța, că problemele morale, moralitatea însăși, îl lasă indiferent. Simțeam cum îmi îngheață inima în mine. Știam prea bine că atitudinea lui putea să-și aibă obîrșia nu numai în anarhismul „artiștilor”, dar mai cu seamă în intoleranța lui pentru morala conformistă, pentru „moralism”, și să nu fie nicidecum imoral; cu toate astea mă

temeam de o anumită tendință către o oarecare dereglare, chiar și către cruzime.

„Se discuta la masă despre cazul unui tânăr delincvent; el: — Nu înțeleg cum de poți face cuiva un rău. — Îl întreb (cu teamă) pentru ce. — Fiindcă m-as gândi: dacă aş fi eu în locul lui?“

Mă liniștisem; mă întorceam apoi — în mine — la partea aceea din el care-mi stătea cel mai mult la inimă și în care mi se părea mai amenințat chiar de el însuși.

Pesemne că mă văzuse scriind în agendă fiindcă m-a întrebat:

— Ții un jurnal?

Nu mă așteptam să ia aminte la ceea ce făceam. Dar asta nu era încă totul:

— Te preocupă nemurierea?

Probabil că pe vremea aceea m-a plictisit, dacă nu cumva m-a și jignit ironia; acum mă interesează ceea ce se ascundea „dincolo“ de cuvintele acelea. A adăugat numaidecât:

— Găsesc că cine ține un jurnal dă dovadă de oarecare trufie.

I-am răspuns că de fapt ar putea fi și așa, i l-am citat apoi pe Montaigne, căutînd să-l conving că un jurnal e o carte ca toate celelalte. A tras cîteva concluzii pline de gravitate. Una gravă pentru mine, care vădea probabil teama că notasem cîte ceva și despre el:

— Nu vreau să mi se pomenească numele, nu vreau să se știe nimic despre mine.

Alta, la fel, oglindea orgolioasa dar și ușor ironica sa izolare:

— Cînd îmi vine vreo idee, mă bucur că-i a mea și că n-o observă nimeni.

În orice caz, prima concluzie nu m-a speriat, atunci, fiindcă nu-mi trecuse încă prin minte să fac din el o carte (sau poate: să descopăr că *el* e o carte). N-am încercat nici măcar stinghereală, avînd în vedere faptul că scrisul din caietele mele e ilizibil.

A doua respingea în mod hotărât ideea unei activități „comunicative“ din partea lui; cum îl vedeam însă în chip de pictor-sculptor, nu m-am alarmat cine știe ce.

— Dar la ce-ți servește să fii inteligent?

— Să-mi pot ține tovărășie mie însumi.

Totul s-ar potrivi așadar de minune, dacă n-ar exista o altă însemnare de-a mea, ce relatează:

„— Pentru arta în sine, ba și pentru nemurire, e necesar să profesezi arta sau poți să fii și diletant?“

Întrebare de o importanță colosală, întrucât nu se putea referi decît la cazul lui personal. N-am notat răspunsul meu (îl pot bănuî însă); și, ceea ce e mai grav, n-am notat nici împrejurarea cu prilejul căreia mi-a pus asemenea întrebare.

Adevărul e că eu notam numai atunci cînd mă frapa violența unei fraze de-a lui. Notam așa cum subliniez anumite fraze din cărțile pe care le citesc și pe care probabil nu le voi reciti: pentru a le citi cu mai multă atenție. Așa că-mi însemnam din cînd în cînd ceea ce spunea, adică ceea ce voiam să mi se întipărească în minte.

Credeam poate că se referea la „propria lui“ nemurire? N-aș putea spune. Cu siguranță că asemenea cuvînt — nemurire — e rostit în ironie, fiindcă lui i se pare ridicol; totuși dilema diletant-profesionist i se prezenta la modul real. Încă din copilărie se ascunsese în spatele stării sale de artizan. Sper din toată inima că am susținut și atunci ceea ce am gîndit întotdeauna: că există o deosebire valabilă numai dacă prin diletant se înțelege un profesionist care vrea să placă, iar prin profesionist un artizan scrupulos.

„— Nici gînd să-l pună pe Isus pe o cruce de argint!“

Cine știe ce i-o fi pricinuit asemenea ieșire.

Cu timpul observațiile lui asupra religiei au devenit din ce în ce mai rare.

„— Dacă există Dumnezeu, în cazul că sîntem buni, de ce îl interesează dacă credem în el?“

Este ceea ce cred acum și eu, cu precizarea că a fi bun înseamnă a-l iubi pe Dumnezeu (punct asupra căruia nu știu dacă ar fi de acord). Atunci lucrurile astea mă nelinișteau: mi se părea riscant să renunț pentru el la „salvare“.

„Eu: — Ca să te salvezi trebuie să crezi în Dumnezeu.

El: — Dacă cineva gîndește în felul ăsta înseamnă că e un om deja religios, altfel ce înseamnă să te salvezi?“

Am mai notat (pentru mine): „Am înțeles, cred, că greutatea constă în a gîndi că trebuie să răspunzi imediat. Avem «timp», sîntem tot ceea ce ne-am clădit în timp. Hotărîrea în acțiune se ia pe dată, dar viața religioasă e dezvoltare, creștere etc.“.

„Lumea“ îl mai înspăimînta și acum, sau poate că-l plictisea numai. Întorcîndu-mă de la școală îl întîlnesc la Galeria de artă modernă, solitar și preocupat:

— Acasă e lume!

(Era Elvira, o fetiță din Dronero, care venise s-o vadă pe Maria.)

Nu numai universitatea, dar tot ceea ce privea oamenii, orașul îl scandaliza. După ce ieșisem de la Scala, ne dusesem cu Eva și cu Luigi să mîncăm pizza; a doua zi, plin de uimire, indignat:

— Să mîncîci la miezul nopții!

Mă enerva un pic, dar mă și întrista, puțin; de altfel o idee mă făcea să și rîd. Am scris, într-un caz asemănător:

„Am impresia că e o ființă neînțeleasă din pricina purității și a integrității lui, care nu sînt din lumea aceasta“

Simțeam lucrul acesta — și nu în calitate de mamă a lui — totuși mă enervam destul de des. Asta, din păcate, ca mamă. Adevărat e însă și că înăuntrul meu, adică visceral, el ar spune în mod biologic, îl înțelegeam întru totul, sufeream din pricina lui, într-atîta încît ajungeam să mă apăr (în vis) împotriva acuzației „raționale“ că-l iubeam prea mult.

„Vis. Îngrozitoare șiruri de rubedenii (necunoscute). Știu că unul din ei l-a bătut pe P. Îl apuc de guler, îl zgâlțîi, îl izbesc de mai multe ori cu capul de perete (e un om bătrîn) și strig: unde erai pe vremea cînd era mic și bolnav? unde erai pe vremea cînd avea coșmaruri? Diferie?”

„P.: — Iată ce mi-ar place într-adevăr să fiu: paznic de far.“

Șeful de gară era așadar o concesie, un compromis. În fond era vorba de far.

Nu era o figură de stil, era adevărat. (Vreau doar să spun că trăia în simboluri.)

— Papă, ce studii îți trebuie ca să fii paznic de far?

Era de-a dreptul patetic faptul că-și dădea seama de necesitatea unei căi birocratice.

— Ce fel de certificate? Și către cine trebuie să faci cererea?

Tatăl său îi răspundea cu toată seriozitatea.

Programul concursului pentru postul de șef de gară cuprindea și mînuirea telegrafului. C. a avut grijă să-i găsească un profesor. A descoperit un pensionar de la Căile ferate cu fatidicul nume de Signor Segreto.

Poate să fi fost și ușurarea de-a fi scăpat de universitate, și faptul că avea să vadă o parte din lumea, atît de iubită de el, a trenurilor; eu cred că, mai presus de orice, îl amuza aspectul ludic al acestei ocupații: căci porni cu tot zelul să învețe alfabetul Morse. Cînd ne întorceam acasă noaptea tîrziu, îl găseam cu urechea lipită de radio și cu un caiet în mînă: capta semnalele. A adus acasă un obiect destul de curios, cu clape, la care bătea, conștiincios, ore întregi. În ceea ce ne privește, amuzamentul alterna cu o adevărată consternare.

„Stim. Dom., profit de ocazie pentru a vă informa că fiul domniei-voastre a demonstrat, în timpul ultimelor două luni, pasiune și statornicie în învățatură, obținînd rezultate excelente chiar și în ceea ce privește recepționarea auditivă.

Nu am, de aceea, nici un fel de dubiu că în câteva luni va atinge gradul acela de pregătire care-l va pune în situația de a o putea folosi la sfîrșitul Concursului pe care se pregătește să-l susțină.

Cu rugămintea de a binevoi să expediați pe numele Arnaldo Segreto mandatul despre care pomeniște gentila domniei-voastre scrisoare, țin totodată să vă asigur de întreaga mea stimă și de cea mai vie recunoștință.“

Scrisoarea era bătută la mașină, dar semnătura era un adevărat monument caligrafic: *art nouveau* aș zice. Dar asta nu era totul. Urma adresa, pe care, trimițîndu-mi scrisoarea, C. o subliniase ca nu cumva să-mi scape:

„Strada Martirii Necunoscuți“.

„...e veșnic același marțian care rătăcește într-o lume care nu-i aparține și pe care n-o cunoaște. Găsește că «urbanistica» din Prato e deosebit de complicată. Așa că a fost nevoit să umble o oră întreagă înainte de a-și «regăsi» hotelul! Prato e un tîrg care, dacă are vreun cusur, e tocmai acela că e prea regulat și uniform în ceea ce privește planul străzilor. El a găsit însă sistemul de a se rătăci. Am toate motivele să fiu neliniștit: cum să dai drumul în lume unui individ de felul ăsta?“

„Dragă papă, la Prato am fost nevoit să umblu foarte mult pînă să găsesc unde să dorm, într-un loc cu 1000 de lire pe noapte, și numai după câteva zile am găsit într-un alt hotel, aproape de piața Domului, o cameră cu 500 de lire. Cu mai puțin mi-a fost imposibil să găsesc. Asta are apă curentă și există un W.C. pentru fiecare etaj. Foarte greu mi-a fost să găsesc și unde să-mi las motocicleta peste noapte, fiindcă puținele garaje care se găsesc aici nu primesc motociclete. A trebuit s-o pun într-o remiză pentru biciclete contra a 50 de lire pe noapte. Toate celelalte s-au rezolvat cu bine, în afară de faptul că alaltăieri m-a durut stomacul, lucru inexplicabil, fiindcă nu eram răcit și nu mîncasem decît un ou. Poate că am alergie la ouă. Am trimis numaidecît camerista de la hotel să-mi cumpere medicamente și am stat toată ziua în cameră, la pat, iar acum sînt aproape vindecat. Mi-a fost de mare folos utilajul pe care l-am cărat cu mine —

crăticioare, ulcele etc. — cu ajutorul căruia mi-am putut pregăti limonăzile în cameră, ba mi-am făcut chiar și mere coapte.

Aici la Prato căldura e destul de mare, iar orașul are o urbanistică foarte complicată. Imaginează-ți că în prima zi, ca să mă întorc de la remiza unde-mi lăsasem motocicletă, la hotel, mi-au trebuit cincizeci de minute rătăcind la întâmplare prin oraș, deoarece uitasem să întreb cum se cheamă hotelul și strada, așa că nu puteam cere nici un fel de informație. Am să-ți scriu adresa pe plic, fiindcă acum sînt în cafeneaua gării și nu știu nici numele hotelului și nici strada.

P.S. Trimite-mi adresa Minei.“

„Dragă Mina, îți scriu abia acum fiindcă abia acum am aflat adresa ta. Îmi închipui totuși că unele amănunte din veștile trimise de mine ți-au parvenit prin papă; că m-a durut adică stomacul, dar că în momentul de față mi-am revenit aproape complet. Cred că altceva nu mai am a-ți spune. Acum totul merge destul de bine. Prato e un oraș plin de zgomot, infestat de un milion de motociclete mici, multicolore și foarte gălăgioase, cu un imens vâlmășag de străzi înguste și întortocheate. Toți oamenii fac zarvă, toți lucrează și umblă încoace și încolo. Toți șes lînă. Nu-mi scrie fiindcă n-ai să mă mai găsești. Nu-mi voi prelungi șederea aici fiindcă prietena mea pleacă și de altfel nici bani n-au mai rămas cine știe cîți. În curînd voi fi din nou acasă și-mi voi putea revedea armele și reîncepe lecțiile mele de telegrafie, și voi vedea astfel cît am pierdut întrerupîndu-le.“

E limpede că cele două „moduri de a vedea Prato“ corespund celor două „moduri de a vedea lumea“.

„august.

...P. s-a întors. Se simte bine, dar a reînceput imediat să mă supere cu mîncarea lui specială, tip regim: cartofi fierți, orez fiert. Ce să-i faci? Își gătește singur, cu unicul neajuns că bucătăria se transformă într-un cuptor unde nu se mai poate respira. Azi-dimineață a făcut piața. Să vezi cît ține de curată bucătăria. Mătură și pune ordine în lucrurile pe care le las eu în dezordine“.

„august.

...pregătește fel de fel de mâncăruri speciale și nu vorbește decît de bucătărie și de gospodărie. Am impresia că stau în casă cu o mătușă bătrînă. La prînz începe:“

— Ce avem de cumpărat pentru mîine? Seara, după îndelungi meditații, lista e gata. Preocupările lui:

— Trebuie spălat mozaicul, a început să se murdărească.

— Nu m-a servit cum trebuie la struguri; mîine mă duc la altul.

— Nu sînt bune persicile? M-a lăsat să mi le-aleg eu. Să nu uit să comand VIM. Nu mai e decît pentru mîine (Se scoală și, plin de seriozitate, se duce să-și noteze.)

— E bună carnea? Găsesc că e fragedă. Crezi că e de-ajuns de fiartă? E vițel, și de cea mai bună calitate.

Și așa mai departe.

Am observat că, așa cum e cuminte să procedezi cu mătușile bătrîne, nu trebuie să-l scandalizezi mîncînd prea simplu și frugal. Mi-a făcut reproșuri fiindcă am mîncat doar o salată de roșii, pe care am făcut-o din cele pentru gătit și nu din cele pentru mîncat (cumpărase separat, și din unele și din celelalte, și tot separat le pusese pe masa din bucătărie). Ca să-mi fac iertată neatenția, spăl farfuriile sub supravegherea lui.

Cînd mă întorc de la serviciu, îl aud de pe scară fluierînd fericit în vreme ce supraveghează cratițele și pregătește masa. Am impresia că niciodată n-a fost așa de fericit. Mi-e teamă că ar prefera să continue în felul ăsta, fără Maria, să bucătărească și să facă piața, în loc să lucreze. Nu-l întreb asemenea lucru deoarece mi-e frică să nu spună da.

Tatăl său avea motive serioase să se teamă. Poate că și acum? Nu că acum ar vădi vreun interes pentru treburile domestice, dimpotrivă, s-ar părea că le detestă; oricum, preferă să le facă el decît să aibă prin preajmă vreo femeie de serviciu. Dacă ar fi plătit, poate că ar accepta să-și schimbe slujba, în caz că ar fi mai liber.

Asta nu explică totuși de ce-i plăcea să gătească, să facă ordine etc. Unicul argument e că toată agitația și toată activitatea lui te duceau cu gândul la tema „Robinson“; la acea pasiune pentru „liste și cumpărături“ care presupun că-și are originea în nevoia lui de securitate (securitate în aventură). Ce-i drept „listele și cumpărăturile“ au supraviețuit pînă în ziua de azi. El face listele și ceilalți (noi) cumpărăturile.

Simultaneitatea dintre idila domestică și drama dragostei contrariate aducea conflictul chiar și pe plan estetic (de stil). Tatăl său anunța evenimentul în felul următor: „Azi a plecat de-acasă în jurul orei cinci. Cred că i-a sosit prietena, fiindcă ieri dimineța venise o telegramă pentru el.“ Tonului „glumeț“ al tatălui îi urmează cel „neliniștit“ din corespondența lor.

„august.

...Mama ta e mulțumită? Cred că și-a dat seama destul de ușor că n-am venit să-ți creez neplăceri. Nu mai vorbesc de mine? M-ar interesa să aflu cîte ceva despre mișcările numeroșilor mei adversari. N-au apărut la orizont noi pretendenți? Tu ce gîndești? Scrie-mi.“

„august.”

„...Am aflat plin de bucurie că ții piept adversarilor mei; aș face-o cu plăcere eu însumi cu cîteva focuri de armă...”

Paranteză tandră:

„Fii atentă și nu face baie în timpul excursiilor“

Scrisorile din timpul vacanței de Crăciun înregistrează o accelerare, un crescendo al stilului „polițist“.

(decembrie.)

„...Te implor din nou să nu-l lași pe fratele tău să te surprindă cînd îmi scrii, cînd pui la poștă sau cînd citești scrisorile mele: probabil că a fost pus în stare de alarmă de către ai tăi ca să-ți spioneze toate mișcările, și dacă, întorcîndu-se acasă, le va spune că n-a observat nimic, va însemna un punct cîștigat pentru noi. Caută, în același timp, să nu fii văzută de vreo cunoștință comună care i-ar putea relata cîte ceva... Insist din nou să

distrugi scrisoarea, și mai cu seamă s-o distrugi în așa fel încît să nu te vadă nimeni că distrugi o scrisoare.“

„...Fratele tău n-a bănuț pînă acum nimic? Fii prudentă, te rog, și distruge orice indiciu, fiindcă, probabil, la întoarcere au să te controleze: de fapt e foarte ușor să-și dea seama că în perioada respectivă ai mai primit scrisori de la mine.“

(ianuarie.)

„...Îți scriu în prima zi a noului an. N-am primit încă nimic de la tine. Cum merge? Fratelui tău nu i-a ajuns nimic la ureche? E ora cinci și mai sper încă să primesc răspuns la întrebările astea înainte de-a se înnopta, cînd o să ies să pun scrisoarea la cutie. Iartă-mă, rectific: abia acum mi-am dat seama că azi nu e prima zi din an, ci a doua. Toată lumea e convinsă că începutul unui an nou e o dată foarte importantă, dar anul s-ar putea începe indiferent în ce zi; nu scrie nicăieri că trebuie să fie tocmai la 1 ianuarie.“
(Asta mi-aduce aminte de unchiul Giuseppe [Peano] cînd spunea că centrul pămîntului putea fi Cavoretto.)

Concursul pentru Căile ferate cuprindea și o probă scrisă. Bunicul colonel făcuse tot posibilul să intre în legătură cu șeful de gară de la el din oraș și-i ceruse toate informațiile necesare. Poate că subiectele îi veniseră de acolo, sau poate că tatăl lui reușise să se identifice cu el pînă într-atîta? N-am citit niciodată temele incluse în ciclul respectiv. Eram convinsă că, dacă s-ar fi dovedit bune pentru concurs, m-ar fi înfuriat și mai mult. Tatăl său nu găsea că sînt prea potrivite; oricum, socoteam că nu prezintă nici un interes pentru mine problema moral-social-feroviară. Acum le-am citit și prejudecățile de care am dat dovadă mă umplu de rușine.

Acolo unde predomina elementul feroviar era la înălțime. De pildă, în lucrarea „De la locomotivă la trenul electric“ care începea:

„Cînd nemții au pus la punct primele lor locomotive electrice care uluiau prin viteză, toți cei ce se interesau pe atunci de dezvoltarea tracțiunii feroviare și-au pus întrebarea: a început așadar declinul locomotivei cu aburi?“

Îți face și rău, fiindcă era o dramă; și drama consta în faptul că el nu era acolo cu trup și suflet. Nu putea fi decît un joc, foarte serios:

„Problema succesiunii în imperiul transportului feroviar nu e încă tranșată“.

„Cu un an în urmă am asistat la un nou eveniment de maximă importanță: două locomotive electrice franțuzești, de construcție aproape absolut de serie (dacă se exceptează finisarea lor specială), au atins, trăgînd trei vagoane, prodigioasa viteză de 330 de kilometri pe oră. Fapt care demonstrează de o manieră evidentă imensele posibilități ale locomotivei electrice și superioritatea ei asupra locomotivei cu aburi, care nu va putea atinge probabil niciodată asemenea viteze, deoarece masele alternative ale bielor, neputînd fi echilibrate niciodată la perfecție, nu ar putea-o suporta.“

Urmau exemple din Anglia și din Canada, din care pricină „nu se poate vorbi încă în mod absolut de apusul locomotivei cu aburi“. Analiza apoi problema din punct de vedere tehnic și din cel economic; și încheia:

„E poate prea devreme să semnăm actul de deces al locomotivei cu aburi; în așteptare însă i-am putea închina un imn de glorie, gîndindu-ne că în ultimul secol civilizația a mers în pas cu ea. Să ne aducem aminte de faimoasele Atlantic cu lemne care au cucerit imensele prerii americane mergînd pe nesfîrșitele și singuraticile lor linii simple, care, asemenea unor fire, uneau regiunile cele mai îndepărtate ale unei națiuni care abia se înfiripa; și locomotiva aceea, al cărei model din păcate nu-l cunosc, care a ieșit cea dintîi din proaspătul tunel Simplon ca și cum ar fi simbolizat ceva care lua atunci naștere, adică un sentiment de unire nou pentru bătrîna noastră Europă, dezbinată și regionalistă.“ Ultima frază preamărea apoteoza: „Noi, oamenii secolului douăzeci...“

Cred, într-adevăr, că la Căile ferate l-ar fi găsit foarte bun.

Mă gîndesc că pasiunea lui pentru arme și pentru trenuri poate avea o componentă ereditară. Bunicul de la Cuneo, tatăl meu — pe care l-a văzut numai cînd era mic — trebuie să-i fi transmis încrederea pe care o avea el însuși în sorții progresului, încredere pe care viața și deziluziile nu i-au

zdruncinat-o niciodată. Și lui îi plăceau armele — ca vînător însă, bineînțeles, nu ca militarist : ceea ce ar fi fost în contradicție cu crezul lui progresist. Despre trenuri nu știu nimic, sînt sigură însă că i-ar fi împărtășit entuziasmul din pricina aportului pe care l-au adus civilizației.

Componenta optimistă are poate și astăzi o mare importanță datorită radicalismului său, unde bunicul nu l-ar putea urma : de fapt e un optimism tragic. Își are, cred, originea, în ororile ultimului război.

Tema „Bunăvoința, semnificația și valoarea ei în activitatea omenească“ a fost tratată în două feluri total diferite : primul e de tip liceal, mai curînd abstract.

„E un lucru deosebit de greu pentru un om să analizeze manifestările gîndirii omenești : ar trebui să poată ieși din propria lui condiție de om, să fie dotat cu un alt tip de inteligență, non umană, să fie, cu alte cuvinte, o ființă extraterestră. Mai există de altfel și altă greutate : că noi nu putem decît presupune că formația spirituală a unei alte persoane e egală cu a noastră, dar de fapt asta nu se poate ști. O ființă omenească nu are posibilitatea să se judece pe sine și pe ceilalți decît potrivit etalonului propriei sale inteligențe fără a izbuti să iasă din personalitatea sa. Așadar tot ceea ce putem spune despre una din formele spiritului, ca de pildă cea cunoscută sub numele de voință, o spunem întotdeauna potrivit ideii pe care ne-am făcut-o noi despre voință, asta chiar și atunci cînd este vorba de alții. De altfel unul și același cuvînt, de pildă «voință», poate însemna pentru mine un lucru și pentru interlocutorul meu altul, cu toate că avem amîndoi convingerea că sîntem de acord asupra semnificației acestuia. Ceea ce ar putea părea o naivitate deoarece, dacă nu putem ști ce formă capătă voința în creierul meu și al altcuiva, se pot vedea efectele ei materiale, și asupra acestora toată lumea e de acord. Totuși lucrul în sine nu e atît de simplu, fiindcă ceea ce nimeni altul nu poate cunoaște în afară de mine este raportul care se stabilește între actul de voință al spiritului meu și actul material pe care lumea îl va cunoaște și îl va judeca ca dictat sau nu de voință. Voința este, pentru mine, acel proces mental a cărui origine mi-e

necunoscută, potrivit căruia acționez, și care la unul și același individ se schimbă de la un moment la altul, ca și de la o vîrstă la alta. Îmi aduc foarte bine aminte că pe vremea cînd eram copil procesul volitiv care determina acțiunile mele era în general deosebit de cel de acum. Am vorbit de toate acestea pentru a arăta că e imposibil să faci un examen direct al voinței ca manifestare a gîndirii la un alt individ. Mai mult încă, trebuie amintit că exercitarea voinței ar semăna cu un ordin pe care cineva și-l dă sieși; dar e numai o iluzie, deoarece pentru a determina ceva în propria-ți minte, a schimba cu alte cuvinte cursul propriilor tale gînduri, ar trebui să ai o altă minte liberă, capabilă să dea naștere unor gînduri coercitive pentru prima minte; dar mintea aceasta de al doilea grad ar avea nevoie, pentru ca actul să fie volitiv, de o a treia minte în care să prindă formă aceste gînduri, și așa mai departe. În orice caz, dacă nu se poate confirma existența unei entități abstracte ca aceea pe care o numim voință, nici nu se poate totuși nega, și nici nu are de altfel o mare importanță faptul că omul știe mai multe sau mai puține lucruri despre structura spiritului său. Chiar dacă voința n-ar exista sau ar fi doar o denumire fără consistență, simpla existență a acestei denumiri în mintea noastră și printre amintirile noastre face ca gîndurile noastre să ia o anumită întorsătură. Și, dacă noțiunea aceasta pe care ne-am însușit-o e bună, va da roade bogate chiar dacă noi personal nu vom avea un nemaipomenit merit în desfășurarea înlănțuirilor de idei puse în mișcare de această idee fundamentală care ne îndeamnă să acționăm bine. Așadar aceasta e poate ceea ce se cheamă bunăvoință : o idee care-și are lăcașul în creierul nostru și care, asemeni unui stăvilă, călăuzește torentul ideilor noastre, de care ascultăm cu actele noastre, către bine sau măcar departe de rău.“

Compoziția aceasta nu pare tocmai potrivită pentru cineva care concurează la postul de șef de gară. Probabil că tatăl său i-a atras atenția asupra acestui lucru ; atunci a refăcut-o, privind problema din punct de vedere psihologic, adică personal, și a făcut-o mult mai bine.

„Bunăvoința e ceva foarte important. În Evangheliile se și spune : «Pe pământ pace și între oameni bunăînvoire». Fraza aceasta, inserată într-un text religios, are probabil o semnificație pe care eu n-o cunosc ; dar chiar dacă o luăm numai în înțelesul ei general, pare că acesta să fie și cel just. Într-adevăr, în lume oamenii binevoitori au parte de pace, nu cunosc neliniștea celor care, dimpotrivă, așteaptă cu groază ceea ce li s-ar putea întâmpla : nu se tem de viitor deoarece sînt convinși că acesta stă în propria lor mînă. Omul binevoitor e cu adevărat liber întrucît e stăpîn pe sine și pe propriul-i viitor. Sînt oamenii cei mai norocoși, și se pare că în relațiile sociale se recunosc între ei și-i dau la o parte în mod automat și inconștient pe toți cei care nu aparțin categoriei lor. Sînt înșiși forța umanității, deoarece aceasta merge pe drumul progresului material și spiritual sub imboldul fiecăruia din acești oameni, fiecare pe contul lui, care-și împlinește propria lui menire neîrosindu-și timpul și viața, indiferent pe ce treaptă socială se află. Aceștia consideră întotdeauna că treapta pe care se află e doar un simplu punct de plecare pentru a se ridica și mai sus, și muncesc pentru a ajunge la asemenea rezultat. Oamenii care nu posedă însă această neprețuită calitate greu își găsesc fericirea în propriile lor acțiuni ; socotesc că viața e o povară pe care încearcă să și-o ușureze prin expediente iluzorii și de moment. Trebuie precizat însă că a nu avea bunăvoință nu înseamnă că ai avea una rea : oamenii lipsiți de așa ceva pot fi buni și amabili față de aproapele lor. Numai că, și ei sînt cei dinții care regretă adesea faptul în sine, le lipsește acel lucru atît de greu de definit, acel gen de elan vital fără de care sînt incapabili să trăiască și să-și găsească în lume locul cuvenit. Eu cred că oamenii care au bunăvoință n-ar fi în stare nici să-și imagineze măcar cum de s-ar putea să nu posede asemenea calitate ; în același timp pot afirma că cei care n-o posedă în mod efectiv, chiar dacă o doresc din toată inima, nu știu cum să procedeze ca s-o dobîndească. E vorba, bineînțeles, de ceva lăuntric, de o predispoziție față de ei înșiși și față de lumea din afară care trebuie să se schimbe. Mai înainte de toate există o profundă diferență între un act momentan de voință, care poate solicita un curaj ieșit din comun dar care prezintă

întotdeauna un efort mai mic decît atunci cînd e săvîrșit în mod continuu, cînd știi adică să îți piept lucrurilor care-ți repugnă, te plictisesc și te obolesc. Nu se poate nega faptul că pentru anumite persoane e ușor, pentru altele greu. Aceasta e o problemă strict personală și nu cred să fi enunțat cineva pînă acum vreo regulă valabilă pentru toate cazurile. Pentru rezolvarea ei fiecare trebuie să-și găsească, în mod evident, propria-i cale.“

Acest „repugnă plictisește și obosește“ e atroce deoarece e profetic. În ceea ce privește profilul omului „binevoitor“, aș spune că e modelat după tatăl lui. Ceea ce dă o nuanță și mai patetică celuialt profil : al său.

„Forța Morală și Materială.“ (Lucrările sînt scrise de mîină : majusculele îi aparțin.)

„Ce se înțelege prin forță morală e foarte limpede, și oricine ar fi întrebat despre asta ar da imediat un răspuns exhaustiv ; e mai puțin limpede ce trebuie să înțelegem prin forță materială. Ea este, în mod evident, forța inerentă materiei, care poate să nu aibă nici o legătură cu o entitate spirituală. Pentru moment, cel mai vast cîmp de investigație care ni se prezintă este lumea ; și în lume forța materială se prezintă sub cele mai variate aspecte ; în vreme ce forța morală pare să fie numai la dispoziția omului. Omul are veșnic convingerea că o posedă, și de aceea poate vorbi în orice clipă de ea. În realitate însă, dacă vrem să ne mărginim la definiții pozitive, problema devine mai spinoasă ; adevărul e că noi oamenii nu putem deduce existența unei forțe, indiferent de ce natură e aceasta, decît din existența efectelor ei, deoarece numai în felul acesta se manifestă față de noi forțele. Numim forță tot ceea ce poate produce un efect anume, și astfel noțiunea de forță e abstractă. Există, ce e drept, și o definiție fizică, dar și ea, pentru a defini forța, trebuie să recurgă la efectul pe care îl produce aceasta. Pusă astfel, problema se complică, întrucît pare că nu e posibil să se facă o distincție netă între forța materială și morală (eu aș spune mai curînd spirituală, deoarece amîndouă denumirile au același înțeles, dar aceasta din urmă e mai precis) și e necesar să recurgem la o distincție indirectă, care să se bazeze, cu alte cuvinte, pe efectele acestor

două forțe a căror existență se presupune. (Deschid o paranteză pentru a menționa că în materie de forțe se poate vorbi numai de efecte și niciodată de cauză, deoarece chiar și atunci când se pare că o forță s-a manifestat dintr-o cauză generată de efectul altei forțe, în realitate evenimentul a fost aici numai ocazia, forța potențială existând dinainte.) Cum vom proceda pentru a putea opera asemenea distincție? Ar trebui ca, ulterior, să facem o distincție între efectele imediate ale unei forțe și efectele secundare, și prezenta discuție ar risca să devină prea complicată și să se îndepărteze de adevăr. Trebuie găsită o altă cale. Foarte adesea, în discuții, când interlocutorii ajung la un punct mort, ies din impas făcând o oarecare supoziție. Am spus în primele rînduri ale acestei lucrări că forța morală e considerată a fi apanajul omului. În cazul acesta, discuția merită să fie luată în seamă în măsura în care supoziția făcută e sau nu adevărată : totuși s-ar părea că e greu să demonstrăm că posibilitatea de forță morală nu rezidă în om, sau nu numai în om. Așadar, odată acceptată asemenea ipoteză, e clar că numai actele omului pot fi determinate de o forță morală. Dar care dintre actele lui ? Toate acțiunile omului au drept origine o forță morală, sau numai unele ? Întrebare la care nu e ușor de răspuns. În primul rînd, există acțiuni dictate de idei : așa-numitele «decizii». Noi nu știm încă ceea ce e, cu exactitate, gîndirea, știm însă care e mecanismul de formare a ideilor, care e în mod hotărît determinist. Fiecare idee derivă dintr-una precedentă, fără ca omul să poată interveni în procesul lor de formare. (Trebuie precizat că nu există identitate între forța morală și gîndire, deoarece ideile nu sînt decît efectele primare ale acestei presupuse forțe, și actele, care se manifestă în lumea fizică, sînt efectele ei secundare.) Așadar e cu neputință să stabilim unde își au originea actele care urmează ideilor. În privința actelor așa-numite instinctive se poate spune și mai puțin chiar, întrucît aici nu există nici măcar prima treaptă a ideii. S-ar putea trage așadar concluzia că omul nu știe nimic despre forța lui morală. Despre cea materială și despre originile și natura ei se ocupă știința.“

Subiectul acesta îi mersese drept la inimă ; folosise argumentele, mimase discursul academic. Și se simte că, de fapt, credea ceea ce spune : supremul lux intelectual.

„Problema unității europene, atât de dezbătută, combătută de civilizațiile lipsite de curaj, e pe cale de-a fi discutată în sînul Societății europene de cultură, din punct de vedere istoric, cu alte cuvinte din punctul de vedere al uniunii culturale. Istoric deoarece studiază adaptabilitatea fiecărei țări în parte la o uniune politică, ținîndu-se seama de patrimoniul ei și de formația culturală din momentul de față, care sînt rezultatul unui travaliu trecut. Nu e o problemă pur academică, ci concretă și actuală întrucît ar putea privi și fuziunea aceea de limbaj, mentalitate și cultură care se petrece cu încetul de mai multe secole între toate popoarele lumii, și care ar putea prevesti pregătirea a ceea ce ar fi într-adevăr de dorit, adică o uniune mondială sub un guvern centralizat mai bun și din punct de vedere economic mai bine organizat decît toate cele care au fost pînă acum cîțiva ani, dîndu-se toate speranțele celor care, încă de pe acum, lucrează la propria lor perfecționare. Sînt atîtea și atît de diferite atitudinile care se pot lua față de problema culturii europene : se poate nega pur și simplu existența unei culturi europene admitînd faptul că face parte din cultura rasei albe, sau și mai bine se poate nega posibilitatea existenței unor culturi ce posedă elemente de diferențiere, separate de frontiere istorice, etnice și geografice, afirmînd în schimb că o cultură propriu-zisă este neapărat universală, aparține de drept întregii umanități, și e deschisă căci dacă n-ar fi așa n-ar fi cultură ci doctrină. Aceasta e poziția liberală a omului din renaștere, deschisă oricărui schimb, care nu se teme că va fi corupt de alte forme de civilizație și care amintește de cosmopolitismul cultural al lui Frederic al II-lea, ce visa o civilizație mediteraneană în sînul căreia, alături de marile noastre personalități, să-și poată spune cuvîntul și înțelepții din orient. Expresia «cultură europeană» poate conține o semnificație atît de vastă ? Evident că nu. Alții vor să identifice cultura europeană (și, de fapt, toată cultura modernă) cu cultura creștină, alții însă, depășind conceptul

religios și istoric, au în vedere adevărata diviziune prezentă : țări comuniste și țări necomuniste. Aceștia din urmă se împart în două categorii : cei care doresc o unificare, în avantajul uneia sau alteia dintre părți, și cei care vor, dimpotrivă, o împărțire. Nădăjduind pentru viitor o unificare firească și, sperăm, spontană, pentru moment e de recomandat, bineînțeles (fie și închizând ușa pentru moment structurilor politice care, fie dintr-o parte fie de cealaltă, nu vor putea fi, în mod sigur, acceptate de îndată și în mod pașnic) o amplă deschidere care să pregătească viitoarea unificare sub un guvern mai bun și mai modern și care pentru moment să lase limite mai largi culturii mondiale, pentru că nu există forme de gândire care să se distrugă una pe alta, ci toate pot coopera întru căutarea adevărului.“

L-am pus să-și citească lucrarea respectivă. Spune :

— Dacă, recitind-o, nu mi-aș aduce aminte că am scris-o eu, n-aș crede că-mi aparține. Cine a fost Frederic al II-lea ?

Sînt gata să mă înfurii. Încheie :

— Iată unde te aduce slujba la bancă.

Important nu e faptul că nu mai știe cine e Frederic al II-lea. Important e violentul lui resentiment împotriva lui însuși, fiindcă ar vrea să fie cult. Bătălia pe care o dau e tocmai pentru a-l convinge că e. Vreau să spun : în unicul fel care contează.

În vremea aceea în care descoperă, acum, că era un tînăr cult, a încarnat, cu măreția care l-a caracterizat întotdeauna, imaginea Trîndăviei. Nu era „corpulent și gras“ : era lung, domol, împiedicat. Era o sinteză a tuturor locuitorilor din „valea fericită“. „Greoiul“ somn, Lenea „care-abia se ține pe picioare“ Liniștea „cu papuci de pîslă“. Ai lui erau însă din piele și el și-i tîrșea cu mare greutate mutîndu-se dintr-o cameră în alta : îl apăsa plictiseala.

Lucrările aparțin unei prime perioade care a luat sfîrșit pe neașteptate, atunci cînd tatăl său, poate că în legătură cu „universalismul“, îi atrăsese atenția :

— Nu uita că e un concurs de stat.

Asta nu înseamnă însă că a renunțat la Căile ferate sau la concurs.

Materie de examen era și geografia. Un atlas de școală a rămas tot timpul — luni ? ani ? — deschis, depășindu-i marginile, pe un scaun. Poate că Maria ștergea praful de pe el, dar socotea că-i inamovibil, din respect pentru studiile lui. Tatăl se apleca din când în când să controleze dacă întorsese pagina. (N-a întors-o niciodată.)

Scaunul respectiv se afla în sufragerie, unde se transporta ca să învețe : ca să nu tulbure, presupun, printr-o ocupație străină lumea lui privată. Se așeza într-un fotoliu scund nu prea departe de el, de unde, întinzându-și mîna, ar fi putut apuca atlasul. Își efectua mutările cu pasul acela tîrșit de om foarte bolnav, cu o pușcă pe umăr ; se așeza apoi plin de gravitate, și-și punea pușca între picioare sau pe genunchi.

Poate că nu era vorba, de fapt, de plictiseală, dar asta era impresia pe care ne-o făcea nouă : deprimantă, iar pe mine, în special, mă irita la culme. Numai telefoanele, care prilejuiau doar un simplu ciao, dar rostit cu dulceață, erau pentru noi — eu și Maria — o ușurare.

Ne-am dat amîndouă seama că au trecut două sau trei zile fără să primească nici un telefon ; iar el părea deprimat. L-am auzit tîrîndu-și papucii, închizîndu-se apoi în baie. Stătea întotdeauna destul de mult în locul acela de meditație ; dar atunci mult prea mult. Ne-am uitat una la alta : temerile fiecăreia, oglindite în ochii celeilalte, au sporit. Nu ne gîndeam la nimic anume ; totuși... Eram acolo, în picioare, în oficiul acela mic în care dădeau camerele și baia. Nu mai îndrăzneau să ne privim. În cele din urmă el iese încet, solemn, cu pușca în bandulieră. Am început să rîdem din pricina ușurării pe care-am resimțit-o și de noi înșene. Prezența puștii nu numai că nu însemna că ar fi fost în pericol, dar era, dimpotrivă, un motiv de-a ne recăpăta liniștea : o demontase, se jucase.

Important era numai faptul că intuisem adevărul pe care nu ni-l mărturisisem niciodată : că legătura lui cu viața era Nenè.

A fost unica împrejurare cînd bănuiala aceea m-a înspăimîntat. Cîțiva ani mai tîrziu povesteam despre băiatul unor prieteni care se sinucisese ; el, liniștit :

— Și eu m-am gîndit într-o vreme la asta.

— Tu ! Cînd ?

— Atunci cînd am avut impresia că nu mă mai iubește Nenè.

— Și cît timp te-ai gîndit la asta ? (Aici mi se părea că e cheia.)

— Un ceas.

Nu știu ce m-a liniștit mai mult, răstimpul relativ scurt în care s-a consumat drama sau — ca de obicei — umorul replicii lui „obiective“.

Camera-magazie (Casa Somnului) unde totul era de fier sau de lemn, unelte sau materiale, era agrementată (cum se spunea odinioară) de două imagini : faimoasa locomotivă cu aburi și fotografia care o reprezenta pe „Nenè care rîde“. Acum mai erau și șoareci.

Nu erau, cum s-ar putea crede, șoareci autonomi, cum sînt cei care-și au sălașul prin magazii, ci niște șoricuți albi, cu ochișorii roșii. I-i făcuse cadou Nenè, de Crăciun. Și stăteau într-o cușcă în formă de casă, cu un acoperiș verde ; el o mobilase cu două paralelipede de lemn moale în care făcuse cîteva găuri comunicante. Șoricuții, fericiți, intrau și ieșeau în mare viteză, sau stăteau sus, lăsînd să le atîrne cozile, asemeni unor viermi trandafirii.

Avusese întotdeauna o predilecție pentru șoareci ; cochetase încă de mic cu șobolanii care se prindeau în cursă, la Cuneo, în pivnița buncii. Atunci era obligat să-i vadă doar așa, și trebuia să scape de ei cît mai repede, căci nouă ne era o scîrbă îngrozitoare. Drăgălășenia șoricilor albi te îndemna însă să te apropii de ei. Pe Maria o treceau fiorii, o lua la goană cînd el îi scotea din cușcă, îi puneă să i se plimbe pe spate, îi mîngîia, le vorbea cu dulceață în glas : așa cum vorbea cu Nenè. Curăța el singur căsuța, schimba rumegușul, fiindcă șoriciei erau foarte curați și delicați.

Pe vremea aceea aveam în casă și o pereche de canari care veniseră, în mod întâmplător, pe fereastră, nu împreună, dar în aceeași zi, ceea ce ne-a făcut să le atribuim o descendență biblică. Camerele răsunau de cîntecul lor, limpede și totodată confuz, fiecare cîntînd pe alt ton. A fost o poveste întregă, pentru noi, nu pentru el. El i-a privit întotdeauna fără nici un fel de interes.

Dintre toate imaginile ei — pe ea însăși, adesea, o admir ca pe o imagine — două le am întotdeauna în fața mea, pe perete, printre alți idoli. Două fotografii din anul acela. Fața deschisă, dulce, suavă chiar și totodată mîndră și plină de fermitate ; ba și puțin ironică, mergînd pînă la o subtilă melancolie. Toate astea se citesc în linii, în planuri, în proporții : mai misterioase cînd fața e în umbră, iar soarele într-o parte, pe păr. Îmbrăcămintea — pantaloni și jachetă de vînt — simplă, oarecare ; rucsacul în spate, termosul în bandulieră. S-a oprit o clipă și s-a întors, liniștită, pe un fundal de ferigi și de ierburi învălmășite.

Știi bine că asta se poate numi identificare. Și ce-i cu asta ? E firesc ca cineva să iubească în altul (în fiu) ceea ce-i mai bun în el.

Duminicile plecau din oraș. Spre sfîrșitul iernii au petrecut cîteva zile împreună în munți, la Madesimo. Din vacanța aceea am două imagini de-ale lui. Una o am în minte : el s-a întors acasă, eu i-am deschis ușa și el a rămas în prag, puțin înfierbîntat, sprijinindu-se, ca un războinic în lance, într-o lopată.

O lopată veritabilă de fier, cu coada lungă, de lemn, rustică.

— De unde ai luat-o ?

— Am cumpărat-o.

— Ce să faci cu ea ?

— Să curăț zăpada.

— Unde ?

— Unde voiam să mă așez.

Cealaltă imagine e o fotografie de-a lui unde se joacă cu un cîine lup. În spate un zid din blocuri de zăpadă, pătrate : deschizătura, în arc, nu e

gata, dar cele două părți sînt gata să se unească : intrarea unui iglu. Într-un colț se zărește coada lopeții.

Armele erau o poveste atît de veche, încît nici nu ne mai interesau.

De cîtva timp nu le mai avea pe cele dinainte. Ultima ispravă fusese confectionarea, la comandă unui anticar, a unei puști din Settecento, după toate regulile artei, bineînțeles. În care scop cumpărase de la un vînzător de fiare vechi : un tub de fier (o conductă pentru apă) care, după ce l-a pilit, s-a preschimbat în țeavă de pușcă ; plăcuțe de metal pe care a gravat motive baroce ; patul l-a meșterit din lemn de nuc și l-a împodobit cu volute de alamă. Amănuntul cel mai fascinant, misterios : o scobitură în patul puștii, mascată de o ușiță, în care se păstra cremenea de schimb. Pușca îmi aparține : ca să o capăt am fost nevoită să plătesc echivalentul sumei pe care i-o dădea anticarul.

I-am propus să-și aleagă o profesie în legătură cu armele; să se ducă eventual la Brescia. El era neclintit în hotărîrea lui de a nu face, ca meserie, ceea ce făcea din pasiune. (Poate că, în ceea ce privește trenurile, visa meseria respectivă tocmai fiindcă era unica ocazie de a sta în preajma lor.)

Cînd erau doar niște băieței, Chiodoni îl însoțise întotdeauna la tir : la Luna Park și apoi la Poligon ; cred că trăgea cu arma și el. Acum își făcuse noi cunoștințe prin atelierile armurierilor — cu atît mai mult cu cît Ugo era ocupat cu Facultatea în timpul săptămînii ; iar duminicile și le petrecea cu Nenè.

Venea pe la noi un tînăr bogat, despre care aveam impresia că e snob, așa cum sînt de obicei amatorii de arme și de vînătoare. Nu mă interesa și nici nu l-am mai văzut de-atunci. Ceaiul li-l servea Maria. Mai era unul pe care mi-ar fi plăcut în schimb să-l cunosc, dar n-a venit la noi niciodată. Era un individ — din puținul pe care izbutisem să-l scot de la el — oarecum „în afara legii“.

Tipul acela, cum îi spunea el — numele nu i l-am știut niciodată — era student la fără frecvență, căsătorit, cu copii. Soția, funcționară, întreținea toată familia. Cu tot compromisul meu (după părerea lui) nu

aveam obiecții morale împotriva prietenului respectiv, dimpotrivă, mi-era simpatice, poate că din pricina copiilor, a soției-victimă, și încercam să-mi imaginez casa lor. El era acela care-i aducea arme ca să le finiseze. Era, într-adevăr, o „prietenie primejdioasă“? Sau primejdioasă e însăși lumea? Poate, pur și simplu, există o logică în lucruri. În ceea ce-l privește fusese vorba de obișnuita lui naivitate. Printre altele, lucrările de finisaj le făcea gratis, doar din amorul artei.

La un moment dat s-a întors acasă alb ca varul. N-a scos un cuvânt : a plecat din nou cu un pachet. Percheziționaseră casa prietenului său. Iar lui îi fusese consemnată motocicletă și-i luaseră numărul. La chestură a fost convocat tatăl lui, ca și cum motocicletă ar fi fost înregistrată pe numele său. S-a dus, deși avea o profundă aversiune pentru locul acela, socotind chiar că-i un adevărat noroc că-l poate cruța de o confruntare penibilă, periculoasă. S-a clarificat totul, a primit toate asigurările. Într-adevăr polițiștii au venit acasă, dar fără mandat de percheziție ; s-au așezat în fața mașinii de scris să bată un proces verbal.

Un pumnal făcut de el, foarte greu, vîrît într-o teacă de piele netăbăcită, închisă cu niște cataramă mari, a rămas ascuns de atunci printre hîrțiile mele și l-am găsit întîmplător. Îmi vine să rîd cînd mă gîndesc că am putut ascunde asemenea obiect fantastic. Dar poate că, femeie fiind, nu sînt în stare să apreciez lucrurile la justa lor valoare.

Obișnuita îndepărtare în timp operează cu o logică așa de curioasă, încît te face să uiți chiar și lucrurile amuzante.

Un timp destul de lung — anterior cred „sclaviei muncii“ — ne-a expus în fiecare zi, la masă, anumite proiecte personale sau „sisteme“ de îmbogățire. Vechi vis din vremea copilăriei, simbolic și, ca urmare, chiar și metafizic : atît de al lui, atît de etern, încît e greu de situat în timp. Ideile, absurde, erau amuzante datorită modului serios, dacă nu chiar grav, și plin de pedanterie pe care-l avea expunîndu-ni-le. Odată tatăl său i-a spus :

— Văd că ai găsit modalitatea de a te îmbogăți. Ar trebui doar să pui un microfon sub lampă și să transmiți în fiecare zi „Cinci minute cu...“ sau,

și mai bine, la televiziune, căci așa ți s-ar vedea și jiletca (avea o jiletcă vărgată, tip secolul XIX) ; ai avea un succes enorm.

Ciudat e tocmai faptul că din asemenea nenumărate scheciuri nu-mi aduc aminte decât de unul singur, și nu dintre cele mai bune.

— Papă, blana de pisică valorează mult ?

— Nu prea.

— De ce ?

— Fiindcă se găsesc pe toate drumurile.

— Așa că, dacă s-ar ucide toate pisicile...

I-am repetat-o acum ; iar el :

— Era o idee bună.

— Ți mai amintești și altele ?

— Nu.

— Încearcă să-ți aduci aminte de vreuna.

— Pot născoci altele, acum pe loc.

În ceea ce privește amuzamentul, în cazurile de genul ăsta, vine întotdeauna mai târziu, și e și superficial, sau mai bine-zis „estetic“. Pe moment precumpănitoare e enervarea, și în străfunduri rămîne un dureros sentiment de frustrare (a lui și de aceea și a noastră) : chiar dacă era vorba de un joc !

E însăși drama lui, care poate fi formulată în felul următor : ceea ce îl face liber este tocmai ceea ce îl face să nu se poată adapta exigențelor vieții.

„Moena.

Ajuns expediăți cuvertură și pereche ciorapi post-restant.

(FĂRĂ SEMNĂT)“

Se dusesese în vilegiatură — clandestin ca întotdeauna — după iubita lui Nenè. După telegramă am primit o carte poștală ilustrată de la o cabană. Lucru de necrezut. Muntele de pe ilustrată era Piz Boè, structurat ca un

templu hindus, cu brîuri și cornișe de stîncă, ce par sculptate. Nu îndrăzneam să sper că urcase pînă acolo, dată fiind lenea lui și plictiseala pe care i-o inspirase întotdeauna muntele, din spirit de contrazicere poate față de pasiunea mea. Cu toate astea fusese, și încă singur, după ea, care era cu un grup. E adevărat deci că dragostea te îmboldește la lucruri mari!

Știi bine însă că imboldul era și sfidarea, riscul (nu cel de alpinist), partea jenantă a situației. Era, oricum, o aventură.

Pe mine mă înfuria faptul că nu fusese primit în grup din cauza — credeam — faimei lui de elev prost.

— Și dacă te-ar fi recunoscut?

— Nu-mi știau decît numele. Eram Jessie James, banditul fără chip.

„Dragă papă, am primit cele două scrisori ale tale, dar între timp trebuie s-o fi primit și tu pe a mea. Aici, pentru moment, totul e bine. Vremea a început să se încălzească de parcă am fi la Milano. Din fericire am însă motocicletă și mă pot urca pînă sus în fiecare zi, iar de acolo fac diferite excursii prin munți. Ieri am fost într-un loc care se cheamă Passo Antner, iar de acolo am trecut pe un munte vecin.

A propos de motocicletă : bucata care s-a rupt e axa de sprijin a unuia din cele două elemente de suspensie de la spate : cea care s-a rupt și data trecută. Acuma am alta nouă, pe care am comandat-o într-un atelier din Predazzo, și a fost făcută după un desen de al meu, și ar trebui să nu se mai rupă. Nenorocirea e că vechea axă, înainte de-a se rupe, s-a îndoit încetul cu încetul și din cauza loviturilor a răsucit în așa fel șasiul încît motocicletă, așa cum observasem încă de acum un an, e puțin dezechilibrată și ghidonul tinde spre dreapta! Asta se vede și la pneu care e complet uzat pe o parte și la roți, care nu sînt așezate în linie dreaptă. Probabil că din pricina asta nu puteam să merg, anul trecut, cu un bagaj prea mare. În orice caz, în privința asta nu se mai poate face nimic : dar acum m-am obișnuit și mă simt bine și-așa.

Azi am făcut o plimbare pînă la Belluno, trecînd prin Passo Sella, dar din păcate s-a rupt iarăși o piesă care nu are nici o legătură cu suspensia. E vorba de o axă de fixare a șasiului de motor, care, bineînțeles, nu era originală și fusese refăcută prost. Mergeam, oricum, încet, așa că nu mi s-a întîmplat nimic : am avut chiar norocul nesperat de a găsi un mecanic din partea locului care avea o piesă originală, pe care mi-a și montat-o. Acum hîrtia terminîndu-se, te salut.“

Despre motoare, tatăl său nu știa mult mai multe decît mine : se va fi preocupat de toate „piesele“ acelea care se rupeau rînd pe rînd. Rămînea faptul că „vorbea de altceva“ fiindcă era mulțumit, așa cum vedeau de altfel și prima și ultima frază din „scrisoarea de soldat“.

Două vederi din Verona, una cu Arena și alta cu Adigele, nescrise, au, tipărite pe verso, sigla UITS și inscripția Campionatul Italian de Tir la țintă și data (septembrie). Le-a adus el de acolo ; am aflat astfel că obținuse o medalie de aur, lucru căruia i-am dat importanța cuvenită, și asta nu numai pentru că era, oricum, un succes al său personal. Eu însămi, ca fată, cîștigasem o medalie de aur la un concurs de tir, dar nu național, ci numai regional ; mi-am adus însă aminte în primul rînd de tatăl meu, vînător și „frantiror“ cum mi-l închipuiam cînd eram mică.

În aceeași lună septembrie s-a anunțat și Concursul de la Căile ferate. C. aflate că nici unul din candidații care dăduseră examen cu doi ani înainte nu aflaseră încă rezultatul ; el nu s-a descurajat însă. Atunci tatăl său a expediat actele și certificatele necesare, a plătit taxele. A doua zi ne-a declarat însă că nu se mai duce să dea examen.

Nu că ar fi „așteptat“ momentul respectiv, și nici din perfidie sau inconștiență : ci că numai atunci se declanșase un anumit mecanism intern, determinant. Concursul i se prezentase în realitatea lui de capcană. El însă a admis doar că a renunțat „din motive de sănătate“. Era un alibi, pentru care dealtfel chiar noi îi oferisem prilejul întrucît îi vorbisem de atîtea ori de neajunsurile vieții de feroviar.

— Sînt prea debil, ca să lucrez la căile ferate. O să devină feroviar unul din copiii mei.

Am rămas înmărmurită. Nu știu dacă de fapt eram mai mult fericită decît speriată. Ideea copiilor (lui) era pentru mine un lucru de necrezut, aproape impresionant : ca și cum ar fi fost ceva de un realism mult prea brutal. Așa încît am trecut cu vederea hotărîrea lui puțin liberală de a fixa de pe acum destinul viitoarelor lui proenituri.

Într-o seară, Chiodoni era la masă, a venit iarăși vorba despre copiii lui. Ugo vorbea despre greutatea de a-ți crește copiii.

— Copiii trebuie să lucreze ! își dădu el cu părerea.

Ori de cîte ori sînt pe cale de-a mă gîndi cu regret la nepoții care nu s-au născut încă, îmi vin în minte amenințările acelea.

Tot în toamna aceea ne-a adus la cunoștință că vrea să devină muncitor. Nu părea un lucru străin de gusturile și nici de posibilitățile lui. Tatăl său a început numaidecît să-i caute un loc unde să poată intra ca ucenic. Mă aflam la mama și mi s-a anunțat doar hotărîrea.

„P. a fost astăzi la prietenul acela al lui de la Biz. care are un atelier de aparataj electric. Luni dimineața la opt trebuie să se prezinte la lucru : va fi încredințat șefului de atelier pentru un prim instructaj tehnic.

Dacă nici asta nu-i drumul lui, atunci nu mai știu care-ar putea fi.

Dacă va avea bunăvoință ar putea s-o pornească în sfîrșit cu dreptul, chiar dacă nu asta e drumul pe care l-am fi preferat noi.

Dumnezeu să ne ajute !“

M-am întors acasă chiar luni. Salopetă de muncitor avea, și încă de cîtva timp. Tot ce se întîmpla era nu numai adevărat, dar firesc, logic ; cu toate astea impresia pe care o aveam era de ceva ireal, de vis (resturile prejudecăților sociale ?).

A venit pentru masa de prînz și ne-a spus că a doua zi avea de gînd să mănînce laolaltă cu ceilalți. Seara l-am întrebat cum merge lucrul. Era mult prea simplu, ne-a răspuns, el știa să facă și altele. A doua zi n-a mai venit la

masă, iar seara l-am întrebat ce mîncase. Un cornet de macaroane ca și ceilalți, cumpărat de la birt. Era normal să vrea să facă ceea ce făceau și ceilalți. Și ne-a povestit cu o mîndrie calmă că nici unul dintre tovarășii lui de muncă n-a bănuț că n-ar face parte dintre ei. Succesul acesta și poate că și oboseala îi dădeau un aer impresionant de adult. De fapt trecuse printr-o adevărată experiență, cu alte cuvinte îmbătrînise.

A treia seară a venit acasă complet epuizat. Stătea, fără să scoată un cuvînt, în fața farfuriei cu supă. Nu îndrăzneam să vorbesc, nici să mă uit la el măcar. Mă uitam la mîinile lui, care tremurau cînd își ducea lingura la gură. Cînd m-am uitat la fața lui, am văzut că unul din ochi e îngrozitor de roșu. Îl rănise o așchie. L-ar fi putut orbi, în fond însă asta era numai un simbol. Lucrul cu adevărat grav era altul.

Șeful atelierului îl luase și el drept un veritabil ucenic muncitor, veritabil în sensul că era fiu de muncitori, pentru că el, la lucru și în purtări, era ca și ceilalți. Aflînd de la patron cine era, l-a luat din scurt :

— Dumneata de ce te-ai hotărît să devii muncitor ?

— Fiindcă-mi place.

— Nu zău ? Nu știu dacă dumneata vei fi aflat că noi sîntem muncitori fiindcă n-aveam încotro ? Dumneata ai studiat, așa că să continui să studiezi, altfel banii pe care i-a cheltuit tatăl dumitale pentru asta s-au irosit degeaba.

Șeful atelierului crezuse că e vorba de capriciul unui student plictisit, gestul unui snob, și se simțise jignit. Nu putea înțelege că fusese o sfidare pe care și-o aruncase lui însuși, nu altora. Se simțise jignit, în vreme ce în realitate îl jignise și-l umilise pe el. El nu reacționase în nici un fel. Nu de teamă, și nici din mîndrie ; ci fiindcă își dăduse seama că șeful de atelier avea dreptate. Cuvintele lui erau adevărate : în lumea noastră.

A fost bolnav cîteva zile ; a avut febră, și apoi a trebuit să-și îngrijească ochiul.

Despre asta nu s-a mai vorbit niciodată. Spre deosebire de alte isprăvi de-ale lui asta nu ne-a făcut niciodată să rîdem, nici chiar după atîta timp. Fusesse durerea lui ; și dincolo de ea aceea a muncitorilor.

E potrivit să spunem că în vremea aceea s-a copt ceva, ceea ce se cheamă o criză ? În sensul în care se întrebuițează de obicei această expresie, nu. Dintre evenimentele-cheie : părăsirea universității, concursul la care nu s-a prezentat, întâlnirea cu lumea muncitorească, nici unul nu fusese hotărîtor, așa cum s-ar fi întîmplat altora ; fuseseră însă de o mare importanță pentru a-l înțelege pe el. Părăsirea universității, datorită în special plictiselii, fusese evenimentul cel mai previzibil și marcase imposibilitatea lui de a se adapta, de a-și găsi un loc printre ceilalți. Ideea de a concura pentru postul de șef de gară nu fusese de fapt o hotărîre, în ciuda aspectului ei pozitiv, postul acesta reprezentînd o lume de evaziune, de fantezie, căci numai după ce s-a publicat concursul perspectiva a căpătat un aspect oarecum real, și asta l-a înspăimîntat. În el dealtfel, la nivel de conștiință, avusese loc următoarea reacție : ca să ia parte la concurs însemna să se agite, să intre nu într-un angrenaj pasiv, așa cum fusese vizita militară, ci într-unul care-i cerea o participare activă, izvor de infinite plictiseli și eforturi. Toate greutățile astea exterioare l-au hotărît să renunțe la concurs. Totuși, sensul acestei demisii, a acestei abdicări, nu e negativ : în realitate negația e necesară, pozitivă adică, atunci cînd afirmația — bună măcar după criteriile lumii noastre — nu e astfel pentru un ins ca el. Dimpotrivă, caracterul lui, în urma acestor întîmplări, s-a purificat, s-a precizat. Chiar și ciocnirea lui cu lumea muncitorilor a avut același sens. I s-a dezvăluit mai altfel decît credea el ; nu l-a dezamăgit fiindcă n-ar fi fost autentică, ci pentru că, respingîndu-l, s-a vădit mai condiționată decît presupunea el. Iar faptul că a înțeles, că a primit refuzul lor, a fost o dovadă de maturitate.

PARTEA A CINCEA

După aceea a reînceput să-și târșească papucii, să demonteze și să remonteze puștile. Lenevia și tîrșîiala asta îi dădeau de gîndit tatălui său. La drept vorbind nici el nu părea fericit ; dar cu timpul se accentuase mai cu seamă teama de a nu se îmbolnăvi din nou, și se supraveghea fără încetare, își controla funcțiile digestive, se uita într-o oglindjoară să vadă dacă nu i s-au inflammat amigdalele.

Din cînd în cînd tatăl lui îi propunea să-și ia un serviciu, cel puțin în mod provizoriu. Cuvîntul serviciu, simbolul sedentarismului, al mediocrității, îl umplea de groază ; dar nu spunea nici da nici ba. Tatăl său credea că o ocupație oarecare ar curma starea aceea de lîncezeală, l-ar ajuta să ia o hotărîre și, mai ales, l-ar sili să nu se mai gîndească la boală. Dar el nu avea de fapt nici un fel de dispoziție și nici intenția de a lua vreo hotărîre.

Se poate susține că asta e atitudinea celui care-și apără propria libertate. Dar ce putem spune atunci cînd apare un fel de hotărîre ? și, mai mult decît atîta, într-un domeniu complet străin și nu numai complet lipsit de interes, dar amenințîndu-i tocmai libertatea ?

N-a fost propriu-zis o hotărîre. Într-o zi însă, cînd tatăl lui i-a propus ceva anume, cu alte cuvinte să se ducă la un Director (sau ceva asemănător) care s-ar fi interesat ca să-i găsească o slujbă, l-a însoțit imediat.

Iehova nu vorbea prin mijlocirea tunetului sau a vijeliei, ci prin suflarea ușoară a zefirului, iar nenorocirile — sau întîmplările fericite — vin cu pași mărunți și blajini. Explicația faptului că a fost de acord să-și însoțească tatăl ca să cunoască un „oarecare“ e analogă cu aceea a refuzului de a se prezenta la concurs : și vădea, înainte de toate, o comportare pasivă. Era iresponsabilitate ? În sensul că nu se aștepta la nimica bun ; nici din partea instituțiilor, nici din a societății, dar nici măcar din partea propriei sale persoane întrucît era destinat (nimerise din întîmplare) să trăiască în sinul acesteia. Dacă ar fi fost obligat să facă unele

declarații, ar fi spus că ceea ce putea aranja tatăl său era fără discuție lucrul cel mai bun pe care-l putea aranja cineva pentru el. Numai dacă nu s-ar fi găsit cineva care să-i dăruiască ceva bani, dar suma trebuia să fie considerabilă ; și apoi nici n-ar fi fost de ajuns : ar mai fi vrut și sănătate.

Acum tatăl lui nu cerea decît niște condiții de lucru acceptabile, un post unde să poată sta fără să-l îmbolnăvească (însăpămînte) nimeni. Altminteri ideea de a-l vedea „funcționar“ era pentru C. cea mai tristă, cea mai dureroasă dintre toate perspectivele, chiar și acelea stranii, acum ca și inexistente. Adevărul e că și el, pe cînd era încă foarte tînăr, fusese silit să accepte „din motive familiale“ (el însă știa ce ar fi vrut să facă) o slujbă în care fusese primit ca un „domnișor“ deplasat, aproape așa cum îl primise acum muncitorul pe propriul lui fiu.

I-a găsit Postul, în mediul lui, bineînțeles ; la o bancă, mică însă, fără „salon“, fără ghișee ; o ambianță, mi-a spus, liniștită, „englezească“. Trebuia doar să i-l prezinte Președintelui (sau așa ceva), cu care n-ar mai fi avut niciodată de-a face, bineînțeles, dar care voia să-l cunoască. Eu eram pe punctul de a-i da sfaturile necesare, dar C. m-a oprit. Eu :

— Va face fel de fel de gafe.

— Și ce-i cu asta ? Îl vor cunoaște așa cum e.

— Dar nu-l vor înțelege.

— Are vreo importanță ?

Cînd s-au întors, C. mi-a spus că totul s-a petrecut așa cum trebuie. Și cum avea un aer mulțumit, sau în orice caz amuzat, nu m-am alarmat din cale-afară.

Domnul acela spusese, ca și cum ar fi vrut să se scuze :

— Vezi, banca asta nu e mare, așa ca cea unde lucrează tatăl dumitale, aici nu sînt multe ocazii pentru a face carieră.

La care el :

— Iată, aș vrea să precizez un singur lucru. Accept să vin aici cu o condiție : că nu mă veți sili să fac carieră.

Domnul acela nu s-a arătat jignit și nici măcar n-a râs. Faptul nu se explică prin simplul respect pe care-l avea față de C. ; trebuie să-și fi spus că e vorba de o încurcătură prilejuită de emoție, din care pricină fraza fusese rostită exact pe dos. Și cum ar fi putut înțelege, nu numai el, dar oricine altcineva ? Aceea era cheia tuturor lucrurilor.

Știam ce s-ar fi putut întâmpla : ca după una sau două săptămîni sau cel mult cîteva luni, ca la universitate, să ne declare că e dezamăgit și că nu vrea să mai audă de așa ceva. Dar nu s-a întâmplat : adevărul e că nu putea fi dezamăgit deoarece nu-și făcuse nici un fel de iluzie. Știa bine că serviciul, lumea birocratică, era „cu totul altceva“. Era un serviciu fără perspective : doar zilele de sărbătoare, iar el s-a interesat numai decît, și cu meticulozitate, de toate astea. A cerut lămuriri și în privința pensiei.

— Cînd voi putea ieși la pensie ?

Îți venea să rîzi ; dar era îngrozitor.

Rudele, bunicul colonel, afectuos, s-au arătat mulțumiți pentru că, în sfîrșit, „își găsise drumul“. C. mi-a explicat că militarii habar n-aveau pe ce lume trăiesc.

Unica observație malițioasă a făcut-o un prieten, de profesie filozof :

— De altfel tot voiai tu ca fiul tău să aibă aceeași meserie ca tine. (Am consemnat observația aceasta nu numai pentru că face parte din povestirea de față ; dar și ca exemplu de aplicație corectă și totodată surprinzător de greșită a unor canoane cultural-psihologice.)

Maria, lăsîndu-se în voia vocației sale de ființă caritabilă, a înțeles esențialul, că serviciul, cu alte cuvinte, era pentru el un lucru serios, înfricoșător, și a început să-l trateze cu și mai mult respect ca înainte. Subconștientul ei (îți vine să rîzi, ba chiar te întristează aproape să te gîndești că Maria ar avea un subconștient), i-a inspirat și o anume denumire pentru bancă, denumire care o transforma într-un lucru familiar și în același timp important. Pe lista ei personală de telefoane — un cartonaș pe care-l ținea lîngă aparat — printre numele furnizorilor și al

altor indivizi de genul ăsta, notase Iso Banca (prin analogie, e limpede, cu Isomoto).

Cînd l-am întrebat cum merge lucrul, ne-a spus că dacă ar fi știut că va avea de făcut un lucru ca acela, s-ar fi oprit la școala elementară.

„P. tună și fulgeră deoarece evenimentul de care se temea s-a consumat : domnul Sp. a primit o altă funcție, iar el, de la gradul al treilea a trecut la al doilea (la birou sînt trei). Nu-și găsește liniștea din pricina superficialității șefilor lui care nu-și dau seama de gravitatea lucrului.“

Tatăl lui surîdea văzînd că i se par așa de importante lucrurile acestea care țineau de activitatea zilnică, și de groaza lui pentru ceea ce alții și-ar fi dorit din toată inima, și ar fi socotit drept „o ocazie“. Surîdea, dar îl și admira : pentru linia lui de conduită, care consta în a rămîne pe de lături, dar a rămîne.

Luptasem întotdeauna împotriva pretextelor îndărătul cărora se rețrînsese din cînd în cînd ca să nu lucreze (să sculpteze etc.) și acum, oare prin ce mijloace aș fi putut clinti muntele acela ? Totuși, încercam :

— Cassinari s-a apucat de pictură fiindcă se plictisea la bancă.

— Aș face-o și eu dacă aș putea-o face la bancă.

Dacă vedeam că a început să facă ceva, să modeleze de pildă, îl întrebam :

— Ai lucrat ?

El însă, prefăcîndu-se că n-a înțeles bine termenul :

— Prin forța lucrurilor, sînt silit s-o fac.

Răspunsurile de felul acesta datau din momentele lui bune ; în rest învățasem să evit întrebările atunci cînd lipsea chiar și cel mai mic semn de încurajare, dacă nu începuse să vorbească el primul.

Știam prea bine că serviciul, lucrul acela enorm, era în fond ceva lipsit de consistență, ceva nu tocmai real ; și totuși în același timp înfricoșător de real, așa cum poate fi ceea ce este cu desăvîrșire exterior.

Avem de-a face aici c-o dublă problemă : „pentru ce“ a suportat așa ceva ? „cum“ a suportat așa ceva ? Acel Pentru ce și acel Cum *non convertuntur*¹.

La prima întrebare nu există răspuns, dacă ne așteptăm la un pentru ce bine precizat și complet motivat : la urma urmei a rezistat întrucît a ajuns acolo din întîmplare. Un răspuns mai serios ar antrena toată linia vieții lui, cu alte cuvinte însăși istorisirea de față. Pentru cealaltă există diferite argumente, dacă nu chiar un crescendo de mijloace sau de metode pentru „a supraviețui“, cum spune el. Acum a atins un fel de perfecțiune, care constă în a-și apropia tot mai mult prezența de o absență. În fond seamănă ca două picături de apă cu sistemul lui fantezist de a mânca fără să bage de seamă. Pentru care citește povestiri ilustrate :

— Așa mănînc mai mult.

La birou a început cu metoda toropelii generale ; o întrebuița și la școală, dar atunci, departe de a-l admira, mă înfuriam. Bea cafea numai simbăta deoarece nu trebuia să se ducă la bancă. Acum izbutește chiar să și citească în vreme ce lucrează (și nu povestiri ilustrate). De altfel efectuarea a două sau chiar mai multe lucruri în același timp e și una din virtuțile mamei sale.

Apoi mai e și jocul. Despre care vorbește numai în momentele de specială bună-dispoziție, cînd îl ducem, împreună cu Nenè, la restaurant. Se înviorcă de parcă ar povesti despre anumite descoperiri făcute în timpul călătoriei (banca e anti-călătorie), descrie biroul plin de hîrtii care „face impresia unui oficiu poștal“ ; șeful e deznădăjduit, el exultă. Trebuie o dexteritate ca a lui, pe care o avea încă de pe cînd era mic, pentru a crea haosul acela meticulos, plin de veselie și de cruzime. Cînd calculele nu ies, iar el, prefăcîndu-se plin de zel, izbutește să le încurce și mai mult și speră să se încurce la infinit ; și nu atîta pentru întrerupere, cît pentru a obține o „reducere la absurd“.

¹ *Sînt cu totul deosebite unul de altul* (lat.).

Sau, de pildă, pentru orînduirea unui birou, felul lui de a-și face de lucru, de-a recomanda mereu noi aranjamente mereu greșite. Iar ceilalți se lasă convinși, uluiți de complicatele și subtilele lui demonstrații.

Există un șef, „acela care nu are ochi să-l vadă“, care discută cu el cu plăcere, ba chiar e singurul care-i apreciază logica, expunerile lui abstracte pe care ceilalți le detestă.

— Asta înseamnă că-i plac ! (Mă simt ușurată.)

— Poate. Dar nu mă stimează.

— Pentru ce ?

— Pentru că n-am niciodată chef să fac ore suplimentare.

Apoi adaugă :

— Pot face în așa fel încît să nu înțeleagă cine sînt, dar nu să nu înțeleagă ceea ce *nu* sînt.

Tatăl său nu rîde auzindu-l ce povestește : surîde, dar cu tristețe. Și chiar și el, odată, a spus ca o concluzie :

— Nu trebuie să mă amuz, căci mă deprind cu asta.

M-am gîndit de multe ori că, dacă n-ar fi avut-o pe Nenè (și pe tatăl său) poate că umorul nu i-ar fi fost de ajuns : ar fi sfîrșit ca Bartleby.

„Șeful meu e totdeauna întunecat, preocupat de cine știe ce lucru care nu merge cum trebuie, totuși e fericit. Eu glumesc, puțin îmi pasă dacă lucrurile nu merg cum trebuie, ba chiar mă și bucură, sper să existe întotdeauna vreo treabă încurcată și fără ieșire, totuși nu sînt fericit.“

Atunci l-am întrebat de ce și cum. A recunoscut că era ceva inevitabil. La „cum“ a răspuns că în prima epocă — cea mai rea — avea două moduri de-a evada. Cînd ieșea, seara, se ducea în strada Montenapoleone să vadă automobilele.

— Acuma le detest, dar pe vremea aceea mă interesau. Se mai puteau vedea încă mașini de lux, capitonate cu piele etc. Dar cel mai des mă duceam în strada Chiaravalle.

Am avut impresia că înțeleg.

— Era un stabiliment, îmi explică liniștit. Și pentru câteva clipe ajungeam în nirvana.

Singurul lucru pe care am curajul să-l întreb e :

— Marlènei îi spuneai ?

— Acum știe, atunci nu-i spuneam.

În cazul ăsta cred că-l pot ierta.

„P. povestește un vis. E emoționat :

— Am visat că eram bun.

— Dar ești bun.

— Nu, voiam să fiu cu adevărat bun. Iată cum a fost : eram rău, acoperisem cu ciment o piață în care staționau automobilele și, cum nu mai puteau porni din loc, eu râdeam. Intru într-o prăvălie. O doamnă transparentă mă întreabă dacă vreau o conștiință și-mi întinde o statueta dată cu lac. Eu refuz, ies și apoi încep să mă căiesc : poate că ar trebui să am o conștiință. Mă întorc, nu mai găsesc pe nimeni. E seară, mă urc pe un munte cu un câine bun, vesel. Mă gândesc : îl iubesc fiindcă e bun. L-aș răbda lingă mine dacă ar fi rău ? Câinele devine rău, mă mușcă, eu îl lovesc, câinele cade jos și-și sparge capul. Înțeleg că n-am putut să-l suport. Mă întorc în oraș. Văd o stea mare, enormă, cu cinci colțuri, înconjurată de un cerc luminos, iar de jur împrejur o mulțime de stelute. Mă gândesc : iată : asta nu e cu puțință, nu există. O voce zice :

— Totuși asta e lumea cea adevărată, nu cea pe care o vezi tot timpul și despre care-ți închipui că e adevărată. Eu : — Dar asta nu se poate explica.

— De fapt tocmai de aceea e adevărată. — Văd pe o stradă asfaltată o imensă mașină ovală. — Știi s-o explici ? Poți să și zbori, să te uiți la ea de sus, să te uiți prin ea. — Așa și fac, mă uit pînă-n inima pămîntului, dar nu știu s-o explic. — Lumea în care ai crezut tot timpul nu e cea adevărată.

În magazinul de la început doamna e numai un contur, desenat cu creionul. Îmi oferă iarăși conștiința, dată cu lac, cu fustă roșie. O țin în mînă. Mă duc la lucru, într-o întreprindere comercială. Doamna e cea care lucrează, scrie scrisori, eu țin conștiința în mînă. La un moment dat greșește o scrisoare. Eu meditez asupra motivului greșelii, asupra consecințelor etc. Mă trezesc.“

M-am întrebat dacă nu se afla în pragul unei schimbări. Sigur, visul confirmă lucrul acesta; sau, și mai bine, confirmă o stare (de suflet) deosebită de cea care i se destăinuie în primul rînd lui însuși. De unde emoția lui. În vis își spunea unele lucruri pe care n-ar fi știut — sau vrut — să și le spună în stare de trezie. De altfel povestirea, ca toate visele, e misterioasă în claritatea ei.

„Visez că P. trebuie să moară și sînt deznădăjduită. Spun (în somn): ce mai aștept ca să mă conving că viața e crudă?“

Fraza fusese rostită în somn, dar era adevărată. Era răspunsul „plin de gravitate“ la veșnic neabătutul meu optimism. Mie nu-mi sînt de ajuns, ca lui C., nenorocirile oamenilor; viața mi se pare întotdeauna bună, plăcută. Astfel că uneori visul îmi opune cîte-o durere, o sfișiere. O parte din mine vrea să mă zgîlție, să mă readucă la conștiința adevărului. A adevăratei mele condiții, vreau să spun.

Adevărul e că P., cu toate succesele și cu toate nenorocirile lui, îmi provoca o imensă mîhnire. Era o impresie cu adevărat obiectivă, altruistă de fapt. Și totuși firea mea e de așa natură, încît mîhnirea aceea s-a tradus într-un gînd-simbol foarte personal: nu mi-a mai spus „Mina“.

Constatare resimțită ca o pedeapsă, chiar dacă puteam fi sigură că nu era urmarea unei hotărîri. Mi-era teamă să nu-l fi jignit sau să nu-l fi plictisit din cale-afară, să nu-l fi dezgustat de toate.

Diminutivul îl descoperisem în scrisorile pe care mi le trimitea. Să-i fi venit așa, pe cînd se afla departe? E atît de străină de el orice fel de dezmiardare. Iar cînd am avut convingerea că nu-l mai folosește, mi-a apărut ca o implicită acceptare a unei duișii niciodată exprimate. Faimosul diminutiv al propriului său nume îi făcea o impresie destul de penibilă. Căci îi dădeam nenumărate nume în momentele de bună dispoziție. Se iveau de la sine, se impuneau, aveau o viață de cel puțin cîțiva ani, apoi le uitam, le înlocuiam cu altele cu care mă obișnuiam din nou.

Un nume care a durat multă vreme a fost „bodhisattva“. Nu știu cum mi-a venit să-i spun așa. Era doar un simplu sunet; dar cînd am meditat asupra semnificației, am fost obligată să recunosc că părea găsit anume. Așadar tot o sugestie din partea „inspiratului“ inconștient.

N-a protestat niciodată împotriva acestor nume; în vreme ce a protestat întotdeauna și cu înverșunare împotriva lui „pierino“, simbol și origine după el a „tuturor nenorocirilor sale“. M-am ferit tot timpul să-l

întreb ceva despre „Mina“, de teamă să nu mă găsească în vreun fel vinovată chiar și de aceasta. De data aceea însă m-a cuprins un fel de frenezie, o stare vecină cu nebunia aproape, și am recurs la un vicleșug, cum se spune în basme. I-am spus că voiam să verific dacă, stînd în birou, l-aș fi auzit în caz că m-ar striga din camera lui.

A fost de acord; și m-a strigat:

— Mina!

Eram așa de fericită încît nu m-am mai controlat, dimpotrivă, mi s-a părut că e drept să-i explic și lui; mi-a spus că i se părea ciudat, și cu asta gata.

De bucurie i-am dat chiar și o mie de lire; lucru ce are un aspect de-a dreptul imoral.

Se înțelege că tatălui său nu i-am povestit niciodată întîmplarea asta. Și dacă e să spun adevărul mă cam jenez să semnez „Mina“, în fața lui C., ilustratele pe care i le trimitem din călătorii.

„P. vine de la doctor: veșnica lui colită. Eu:

— Asta înseamnă că nu ești bolnav.

El se simte jignit, iar C. spune că, într-adevăr, l-am jignit.“

„Spune că-l doare mijlocul și că s-ar putea să aibă apendicită. S-ar spune că o dorește.“

„La masă P. e vesel: ca întotdeauna după ce a fost la doctor. C. spune că pentru el doctorul e un stupefiant.“

Tatăl lui reușea să nu-l irite, nu făcea comentarii în fața lui, așa cum mi se întîmpla mie. Spera că munca, o nouă scuză, îl va elibera cu timpul de „boala bolilor“, și aștepta.

În timpul verii îmi scria: „... continuă să se doctoricească pe ascuns. Sînt silit să țin fereastra închisă în timpul mesei fiindcă «simte aerul». Spune: — Mi-au revenit toate reumatismele.“

„Alaltăieri s-a dus să-l consulte pe doctorul G. și-apoi pe doctorul B. și s-a întors încărcat de medicamente, pilule și fiole pentru injecții. Aseară era ca și vindecat: efectul consultațiilor de la începutul tratamentelor.“

„Și-a revenit aproape complet, dar nu trebuie să i-o spui. A recunoscut că i-au dispărut durerile, dar cu aerul plin de mîhnire al celui care mărturisește că le are.“

Așa-i era comportarea: cea obișnuită. Noutatea consta în faptul că nu declarase că e bolnav și că se ducea în mod regulat la serviciu.

„A început să facă ore suplimentare. E personificarea demnității ofensate; și, ca atare, păstrează o tăcere solemnă.“

„... continuă programul acela exagerat. Rezistă însă și pentru el asta e deja un important semn de maturitate.“

Putea, într-adevăr, să fie, în sensul de rezistență însă; ca rezistența la durere, care era tipică pentru el. Deoarece în ceea ce privește durerea fizică s-a ținut întotdeauna tare. E important deoarece faptul că recurgea la boală n-a fost făcut niciodată în scopul autocompătimirii. Pare să izvorască mai curînd din teamă (de viață) care e cu totul altceva. Căci de fapt nu însemnează ură, ci dragoste. Teama de-a o irosi, de-a o pierde. La urma urmei teama de viață întocmai ca teama de moarte.

Se ducea la restaurant cu Nenè și-și lua cu el fel de fel de pilule. Le alinia, ne-a povestit apoi Nenè (foarte veselă), în fața lui, pe masa restaurantului. Nu-i făcea nici o impresie argumentul că orice altă față s-ar fi supărat, fiindcă ea nu: ea se amuza.

În fotografiile făcute la picnicurile lor cîmpenești, în mijlocul „naturii moarte“ alcătuită din termosuri, chifle etc. se evidențiază flaconul de Amaro Giuliani. Avea o mare încredere în Amaro Giuliani fiindcă era un produs elvețian. (Fruct al recenteii lui simpatii pentru Elveția, detestată un timp în calitatea ei de tipică țară capitalistă, în așa măsură că nici nu voia măcar să treacă prin ea; plănuia călătorii în care, pentru a ajunge în nord, ar fi ocolit Elveția.)

I-am sugerat să arate fotografiile acelea fabricantului: poate că le-ar fi cumpărat pentru publicitate. (Ceea ce corespundea, aveam impresia, sistemelor lui de îmbogățire.)

O nedreptățeam pe Nenè cînd mă gîndeam că toate astea ar fi putut-o plictisi. La fel și Maria, cînd îl vedea plecînd la întîlnire cu niște faimoși pantaloni de velur, spălați de mai multe ori și de aceea decolorați, aproape albi și murdăriți iarăși, într-un mod îngrozitor:

— Cum îndrăznești să ieși cu domnișoara în halul ăsta?

Pe mine asta mă preocupa mai puțin, era un lucru pe care-l înțelegeam. Nu era greu de altfel să înțeleg nici parada aceea a lui de medicamente, dar în privința asta mă cam enerva cochetăria (cu toate că nu era decît un joc). Cochetărie erau de fapt și vechii pantaloni de velur (nu erau încă la modă), dar nu numai asta: erau simbolul libertății lui.

— Livreaua trebuie să mi-o pun cînd mă duc la serviciu.

Spunea livrea costumului de haine, cămășii albe și cravatei, așa cum pe vremuri prietenul nostru Turin spunea livrea cămășii negre.

Pentru Maria, care aparținea civilizației satești, un costum de haine bune era potrivit, dacă nu indispensabil, oricăror împrejurări solemne. Și tocmai ieșirile lui cu Nenè le socotea ea solemne. Pentru el solemnii erau pantalonii vechi: un nou ritual.

Ignora în asemenea măsură moda, uzanțele („Nu oare sălbaticii sînt cei care au «uzanțe»? spunea) încît nu are rost să vorbesc de cochetărie. Deghizările lui aveau chiar și un scop „practic“ (potrivit părerilor lui).

„Anul nou. Pleacă la Gressoney (îl așteaptă Nenè): bocanci, pantaloni de velur și veston cu piept dublu. Vane încercări de a-l face să-și ia haina de vînt. Spune că «nu trebuie să atragă atenția asupra lui!»!“

Ne-a făcut onoarea să ne arate fotografiile lor, de data asta, de la mare. Se duceau în fiecare săptămînă în Liguria, găsiseră o bucățică de țarm pietros sub terasamentul căii ferate, greu accesibil, unde nu-i deranja nimeni. Într-o fotografie, ea stătea pe stînci și se îmbrăca, ciorapi, jartiere, tricou. Ni s-a tăiat un pic răsufarea, și nu numai din cauza frumuseții. În alta era el, îmbrăcat: de remarcat cît de domn și de distins părea, cu toată costumația lui extravagantă.

În cîteva fotografii ea se uita printr-un ocean lung.

— La ce vă uitați?

— Cum apar navele la orizont.

Singura travestire cu caracter social pe care și-a însușit-o a fost aceea de motociclist, adoptată și de Nenè: costum din piele neagră strîns pe corp, cască albă. Și asortați astfel, s-au prezentat în fața bunicii. Curgea apa de pe ei, fiindcă merseseră ceasuri întregi pe ploaie (de la Savona); cu toată haina lor de piele, apa îi udase cu totul.

— Dezbrăcați-vă, le-a spus numaidcît bunica, care, ca și mine, avea oroare de umezeală. Vă usuc și vă calc hainele. Să se dezbrace și prietenul tău.

— E o prietenă.

— Ai trădat-o pe Nenè!

— Ea e.

Așa i-a fost prezentată. „Se aseamănă unul cu altul“, ne-a scris apoi bunica, ceea ce era foarte adevărat; ca întotdeauna sesizase esențialul.

Pe Nenè o vedeam numai de la fereastră, când veneau sau plecau. Mă duceam s-o văd de la fereastra bucătăriei: el își curăța motocicleta, iar ea stătea jos, lângă ușa garajului. Îmi plăcea aerul ei „godardian“.

Nu era cu puțință să-l fac s-o aducă sus. După ce au fost la bunica, am încercat iarăși.

— Dacă a fost la bunica poate veni și-aici, nu?

— Nu văd ce motiv ar avea.

Eram la pământ. După, C. a început să-mi facă reproșuri:

— Sau îl alungăm din casă, sau te înveți să-ți ții gura.

Dar nu mă puteam învăța.

— Dar la bunica s-a dus.

— S-a dus fiindcă era udă pînă la piele.

Iată explicația. Dar eu nu mă dădeam bătută; l-am atacat pe tema respectului etc.; el nu înțelegea. Mi-a spus:

— Nu vrea să te cunoască.

Eram îngrijorată, terorizată. Mi-a explicat:

— Nu vrea să cunoască pe nimeni. Nu mă suportă decît pe mine.

Ar fi trebuit s-o știu. „Lucrurile exterioare nu au importanță“, spusese la un moment dat, făcînd aluzie la opoziția pe care-o făceau părinții ei.

Eu mă gîndeam prea mult la mine, ca să mă compătimesc sau să mă condamn. Acum mi-e rușine cînd mă gîndesc la pretenția mea: atunci mi se părea nedrept să nu-mi fie, să nu ne fie apreciată atitudinea noastră „deschisă“.

Găseam că e aspră.

— I-ai vorbit despre discuția noastră?

— Nu. Ca să n-o silesc să vină.

Eu, înmărmurită:

— Atunci e numai ca să nu-i contrariezi hotărîrea.

— Bineînțeles.

Era perfect; eu mă gîndeam însă la mine, o antrenam și pe ea în veșnicele mele remușcări.

— Nu vrea să mă cunoască fiindcă sînt într-un anumit fel?

— Habar n-are cum ești.

Din ce în ce mai bine. Dar nu mă dădeam bătută. În loc să mă simt ușurată, mă simțeam jignită. Am fost însă destul de blîndă cînd l-am întrebat:

— Dar nu știe c-o iubesc?

— Da, asta o știe.

Mă simt împăcată, încep iarăși să trag nădejde c-o voi cunoaște într-o zi, dar nu-i spun. Spun:

— Știți că dacă aveți nevoie de ceva, sîntem aici. (Imitam, simțindu-mă plină de mărinimie fiindcă eram, în sfîrșit, liniștită, felul de-a vorbi al lui C.)

— Știm.

După operație (amigdalele) îl găsesc, la clinică, sprijinit în perne, satisfăcut, ironic. Scrie pe o hîrtie pentru infirmieră „mîncarea a fost bună pot bea?” Lucru nemaipomenit să găsească, el, că o mîncare e bună (poate fusese o înghețată) și să o și spună. Mă uit la el un pic prea entuziasmată, aerul ironic i se accentuează.

Intră „ea”. Inima începe să-mi bată cu furie, ca și cum ea ar fi fost soacra. E aristocratică, enigmatică. Se uită la mine cu niște ochi de gheață, nu suride. Mă simt mică, neînsemnată. Nu mă controlez și din pricina emoției glumesc, rîd, vorbesc de una singură. În cele din urmă el, cu ochii, îmi face semn să plec.

Am vorbit apoi de asta cu Maria, și ea și-a adus aminte că pe vremuri, cînd era copil, nu suporta în jurul lui nici alți copii, nici vreo prietenă de-a Mariei. Și probabil că semănau, așa cum văzuse bunica. Pentru ea, ca și pentru el, „ceilalți” nu existau. Nenorocirea era că eu nu mă resemnam să fiu inclusă printre „ceilalți”.

De altfel ea îmi plăcea tocmai pentru aerul acela intransigent al ei. În fotografii o găseam chiar dulce; dar se uita la el, nu la mine.

Cînd i-am povestit lui C. cum a decurs întîlnirea, am izbutit s-o descriu cu cea mai mare precizie:

— Se uita la mine surprinsă, așa cum fac canarii noștri cînd se apropie de ei cineva străin.

C. face o mică investigație — în felul lui obișnuit: la masă — în legătură cu ideea lui despre căsătorie. Dacă se gândise la asta, dacă știa de fapt ce înseamnă. El ridică din umeri. Tatăl său îi prezintă o seamă de inconveniente pe care le numește „obligățiile civile ale căsătoriei“. El are un aer din ce în ce mai mîhnit și reiese că habar n-are de nimic. Și nici nu vedea vreun interes pentru asemenea subiect.

„Concluzie: nu ne vom duce niciodată să stăm de vorbă cu părinții ei. C. comentează: — Cu atît mai bine.“

Tatăl lui detestă tot atîta cît și el „uzanțele“ burgheze; mi s-a părut însă ciudat faptul că părea să fie de acord pînă și cu suprimarea căsătoriei ca instituție. Deoarece poziția lor era aceea de refuz.

„La naștere o nouă categorie de frumusețe, alcătuită din negație, din naivitate, din îndrăzneală.“

„Nu sînt cu adevărat curajoși: se lasă întreținuți.“

Avînd în vedere tendința mea de a mă lăsa sedusă de „frumusețe“, corecția morală, mai mult ca sigur, îi venea din partea tatălui...

Scrupulele mele erau de tip metafizico-superstițios, cu alte cuvinte religios. Eu fiind persoana cea mai puțin înclinată spre legalitate, nu mă preocupa infracțiunea, ci respingerea tainei căsătoriei (a sacramentului).

— Să facem o rugăciune ca să-l lumineze Cel-de-sus, spuse Maria; iar eu:

— Ar trebui să ne rugăm toată viața.

Eram cu adevărat îngrijorată; lăsînd la o parte „convorbirea cu Maria“ care îngăduia o anumită uitare de sine, un fel de complezență aproape — nu zic ipocrizie — sentimentală.

— Papă, se poate refuza o donație?

Nu mai avea expresia aceea vagă, neangajată, speculativă de pe vremea cînd se informa asupra metodelor de îmbogățire, ci un aer concentrat, aproape amenințător.

Părinții lui Nenè erau veșnic puși într-o lumină proastă din pricina grijii pe care-o purtau banilor și, ca urmare, ostili lui fiindcă nu era bogat (și nici pe punctul de-a deveni) și poate că-l și suspectau că rîvnește la banii lor.

Eu:

— Nenè nu le poate explica ce fel de om ești?

— În primul rînd nu trebuie să-mi rostească nici numele.

Toate astea mi se păreau excesive, fantastice; totuși, ceva adevărat trebuia să fie și aici. Povestea cu donația era că tatăl lui Nenè avea de gînd să treacă un apartament pe numele ei.

— Am sfătuit-o să nu primească.

— Dar tu nu poți face asta, i-a spus C., e vorba de ea, de viitorul ei, indiferent dacă te însori cu ea sau nu.

— E o cursă. Se slujesc de darul acela ca s-o lege de ei. I-au pus și o condiție — să se despartă de mine.

În noaptea aceea am visat un șarpe enorm care se uita la el și-l mușca. Am consemnat visul și interpretarea (îndoielnică): șarpele e tatăl lui Nenè?

„August.

Dragă mamă și tată, iertați-mă că v-am trimis telegrama cu o zi mai târziu, dar în toată zăpăceala asta, am uitat complet de ea. Totul a mers de minune. Sîmbătă, plecînd de la Milano, m-a apucat o ploaie îngrozitoare, care, spre Brescia, s-a transformat într-o adevărată inundație, totuși nu mi-am udat nici măcar un deget. Impermeabilul pe care mi l-am făcut s-a dovedit a fi cu adevărat eficace.

Am ajuns la Moena la 13, și am întâmpinat din partea părinților lui Marlène o primire complet deosebită de cea pe care aș fi putut-o bănuî. Cum nu se găsisese nici o cameră unde să-mi petrec noaptea, stăteam pe stradă cu Marlène și discutam despre modalitatea unei plecări imediate, cînd s-au apropiat de noi și, fără să se prezinte măcar sau ceva de genul ăsta, au început să vorbească cu mine plini de amabilitate, ca și cum aș fi fost prietenul familiei de cel puțin zece ani. Mai mult chiar, au insistat să mă găzduiască la ei la hotel și mi-au cedat camera lui Marlène, care s-a dus să doarmă într-a lor. (De reținut că ideea a venit din partea lor.) Așa că am cînat și am dormit pe gratis la hotelul lor, tratat cu o amabilitate de neînchipuit pentru mine, care nu posed o asemenea flexibilitate de sentimente. Cînd au rămas însă singuri cu Marlène s-au arătat nemulțumiți că plecăm. Oricum, a doua zi dimineața după șapte și treizeci am plecat și am ajuns aici aproape de cinci, încît am avut timp să întindem cortul. Timpul e frumos și stăm în condiții bune. Motocicleta mi-a pricinuit noi necazuri, oricum însă călătoria am făcut-o (trafînd-o cu maximă prudență). Cel puțin de două-trei ori pe zi discutăm problema noii mașini cu care va

trebui s-o înlocuim. Am căzut aproape la o înțelegere despre care vă voi da cont la întoarcere. Am trimis vederi Bunicii și Mariei.

P.S. Dacă vreți să-mi scrieți adresați Postrestant (cu timbre pentru Postrestant).“

Că problema cu adevărat serioasă era cea a motocicletei o arată și limbajul birocratic: „căzut“, „voi da cont“.

Eu puteam fi condiționată de concepția feminină care privește experiența erotică drept o traumă; cu toate astea chiar și tatăl lui a încercat o senzație de neplăcere când i-am vorbit despre fotografii.

El își lăsase portofelul pe pat, vedeam ieșind marginile câtorva fotografii de format mic, și le-am scos. Era ea, cu aerul acela hieratic de miniatură persană. Știam prea bine că el fotografia ca și cum ar fi pictat; totuși tehnica fotografică nu reușește întotdeauna, așa cum se întâmplă cu pictura, să te facă să uiți conținutul: presupun că din pricina obișnuinței mentale.

De obicei susțin că întotdeauna curiozitatea e răsplătită, dar în momentul acela am fost ispitită să ader la preacunoscutul adagiu (dovadă că, atunci când e vorba de proprii tăi copii, curiozitatea e cel puțin riscantă).

Am rămas tulburată, înspăimântată, ca și cum aș fi descoperit un delict. Poate că în sufletul meu să fi acționat eterna iluzie-dorință datorită căreia părinții ar dori ca fiii lor să rămână veșnic copii; dar e posibil ca și tatăl lui să comită aceeași greșală, el care combătea întotdeauna reminiscențele astea ale mele? În plus, descoperirea a avut loc în mijlocul unor evenimente dureroase (morți și maladii), iar logica ar fi vrut ca ea să însemne bucurie și tinerețe; în schimb a rezultat în mod absurd îngrijorătoare, aproape funebră, ca o capitulare în fața unor forțe obscure.

„ianuarie.

...cred că poți face câteva mici plimbări cu schiurile, dacă vei fi îndeajuns de prudentă, mergînd puțin pe cîte-o coastă lină, lipsită de obstacole; îmbrăcîndu-te bine și evitînd tovărășiile nesăbuite și periculoase. Caută, mai ales, să stai afară cît mai puțin posibil; și ai grijă să nu te așezi pe zăpadă.“

„ianuarie.

... E frig tare acolo sus? Sper că ți-ai luat o cantitate suficientă de batiste.“

„ianuarie.

... Fii foarte atentă și evită să mergi pe zăpadă, care poate ascunde tot felul de primejdii. Fii, printre altele, atentă și la automobile care iarna, în munți, sînt foarte periculoase, avînd în vedere că drumul e îngust și acoperit cu gheață.“

Just revers al fotografiilor, scrisorile astea; dragostea plină de teamă, protectoare (maternă) fiind tocmai dragostea adultă, conjugală.

„Milano.

Stimate Domn, mă bucur că vă declarați împotriva ambiguităților, fiindcă și eu sînt partizanul lucrurilor limpezi, din care pricină sper că acest al doilea schimb de scrisori să servească o dată pentru totdeauna la clarificarea mobilurilor conduitei noastre. În primul rînd trebuie să vă repet că eu și Marlène, cu excepția celor trei ani cînd ea a fost la colegiu, ne-am văzut tot timpul din clipa cînd ne-am cunoscut, și în răstimpul acestor ani ne-am format un mod al nostru de viață comună pe care acum, după aproape zece ani, domnia-voastră pretindeți să-l reglementați. Dacă noi ne-am făcut anumite obiceiuri de viață liberă în afara familiei, asta s-a întîmplat mai cu seamă pentru că pînă acum cîteva luni afecțiunea noastră reciprocă nu a întîmpinat din partea domniei-voastră decît o vădită și fermă ostilitate, ceea ce ne-a obligat ani de-a rîndul să facem totul pe ascuns și să înfruntăm, ca urmare, o seamă întreagă de neplăceri și complicații. La care s-a adăugat, în ceea ce o privește pe Marlène, obligația de-a suporta acasă o atmosferă veșnic încordată și ostilă. De aceea nu avem intenția de a șterge acum, dintr-odată, toți anii aceștia, și de-a ne comporta ca și cum ne-am fi cunoscut la 15 august anul trecut, numai pentru că domnia-voastră ați binevoit a începe să admiteți existența subsemnatului. Dacă voiăți să ne educați în familie potrivit principiilor domniei-voastră, trebuia să începeți dinainte. Acum însă, întrucît domnia-voastră se referă la fericirea noastră de mîine, voi adăuga unele considerații de ordin practic. Cînd fericirea noastră de mîine va sosi, cînd sper, cu alte cuvinte, că domnia-voastră va considera că sîntem liberi să facem toate călătoriile pe care le dorim, va trebui să ne facem foarte bine socotelile — și avînd în vedere leafa mea și cea pe care o va avea Marlène, scăzînd chiria, mîncarea și toate celelalte cheltuieli, cred că nu ne va rămîne mult pentru călătorii și plimbări. De aceea și pentru motivul acesta nu avem nici cea mai mică intenție să

renunțăm la acest ultim an de tihnă financiară din pricina unor rațiuni de formalism. Îmi mai rămîne să vă atrag atenția că, cele mai mari dificultăți fiind aplanate, iar noi fiind obligați să ne pregătim a da piept cu cele serioase, care se vor putea ivi în viitor, mi se pare absurd să facem o dramă dintr-o problemă de genul acesta, și pentru o perioadă așa de scurtă. Ar putea exista nenumărate motive serioase care să ducă la o neînțelegere între noi, fără a fi nevoie să născocim una falsă. Aceleași amabile salutări și din partea părinților mei.“

Nu știu nici dacă toată discuția în legătură cu el — toată povestea asta — poate susține greutatea așezarea acestui bloc: adevărată „piatră unghiulară“ întrebuițată însă dimpotrivă, în loc de acoperiș, ca cea care închide mausoleul lui Teodoric.

Se știe că e greu, poate cu neputință chiar să fii istoricul evenimentelor contemporane. Atunci scrisoarea mi s-ar fi părut prea irreverențioasă, mai ales prea dură. Acum mi se pare justă. Și totuși atunci aveam impresia că viitorii socri sînt niște burghezi înrăiți, acum însă, cînd îi cunosc, știu că sînt niște oameni inofensivi și distrați, de fapt mai curînd niște aristocrați. Cu toate acestea el avea perfectă dreptate prevăzînd un dezacord pe toată linia. Ceea ce părea atît de dramatic era, în concluzie, un aspect mai ales enervant privind greutățile și în fond excitant; în vreme ce, pentru el, exista unul de-a dreptul deprimant: cel economic. Așa că, în scrisoare, pomenește de două ori de „fericirea de mîine“ nu numai pentru a ridiculiza stilul socrului. Ironia se adresează și, dacă nu chiar mai ales, lui însuși. Din însăși maturitatea lui non-socială, compatibilă de aceea cu candoarea („Înțeleptul nu-și pierde niciodată candoarea“: proverb chinezesc), lua naștere imposibilitatea: considerația total negativă, sau mai bine-zis lipsa de considerație față de instituții, și-și avea, în același timp, obîrșia groaza lui de acțiune practică.

E foarte firească o anumită preocupare; dar în el exista o teamă copilărească, absolută, laolaltă cu intoleranța artistului pentru tentațiile practice. S-ar fi acomodat de minune să continue în felul acesta, s-o vadă pe Nenè doar duminica, numai să evite răspunderile și plictiselile; de fapt le lăsa în suspensie, cu singurul rezultat că-l înfricoșau și mai tare.

Tatăl său nu numai că înțelegea, ci aș spune chiar că aprecia ideea că pentru doi solidari ca ei căsătoria nu era necesară; totuși era convins că e absolut necesară „ieșirea din casă“ pentru cunoașterea mai profundă a lor

înșile, pentru a-și croi o viață, pe scurt pentru a deveni cu adevărat adulți. Tatona din cînd în cînd terenul — cum a izbutit să-l convertească la căsătorie e greu de reconstituit — presupun că-i vorbea printre altele despre datoria lui de-a o „elibera“ pe Nenè, de pildă.

Nu-l întreb, în momentul de față, cum s-au petrecut lucrurile; e în stare să-mi spună că el n-a luat nici un fel de hotărîre, că s-a lăsat dus la ofițerul stării civile întocmai ca la școală sau ca la bancă. Există o replică revelatoare, datînd cu puțin înaintea căsătoriei:

Eu:

— Cînd o să fiți liberi, o să vă simțiți și mai bine.

— Liberi de ce? Voi sînteți cei care-o să fiți liberi.

Nu știu cu precizie data la care a venit Marlène în casă la noi; trebuie să fi fost în anul în care a murit mama, minunata bunică de la Cuneo. În anul acela n-am făcut nici o însemnare: eram prea deznădăduită. La următorul 1 ianuarie găsesc notat: „Nenè la prînz“.

Nu putea fi prima dată: evenimentele mari din viață nu coincid niciodată cu datele oficiale.

„Își petrec după-amiaza dezvoltînd fotografii: cum făceau mama și cu tata la Demonte.“

În vremea aceea mă gîndeam foarte mult la tinerețea mamei mele și aveam o dispoziție specială pentru a stăruia asupra acelei imagini. „Îi întîlnesc pe P. și N. sub portal. Amîndoi cu căciuli de blană, ea de culoare deschisă, el închisă. Frumusețe «rusească»; ea o Sonia, el un Nicolai. În fotografiile de la Demonte mama și tata au și ei un aer rusesc.“

„P. și N. se întorc din week-end cu o oră întîrziere.

— Ceasul nostru e cu o oră în urmă. Spune ea, și rîde.

Identific o artă de-a trăi alcătuită din înțelepciune, amabilitate, bucurie.“ (Mă gîndeam tot la bunica.)

„N. îmi aduce de la mare o mimoză.“

„N. mi-a adus un buchet de trandafiri.

— Nu trebuia, îi spun.

Iar el:

— Arăți atîta entuziasm, încît trebuia să ți-i aducă.“

Acea ușoară ironie însemna mai mult decît orice o importantă acceptare din partea lui: că Nenè se simțea bine cu noi.

„Nenê recunoaște că ai săi încearcă și-acum s-o despartă de el.
Spune:

— Ai mei n-au simțul realității.

Mie însă mi se strânge inima.“

Spuneam „însă“ întrucât siguranța și maturitatea ei trebuiau să-mi redea liniștea; atunci de ce mi se strângea inima? Nu cred că de teamă: la urma urmei nu-i puteau împiedica să se iubească și să se căsătorească; cred că mă îndurera faptul că părinții ei îl respingeau cu atîta înverșunare.

O motivare mai puțin meschină decît aceea pur socială mi-o dăduse Nenê cînd, rîzînd în hohote, îmi dezvăluise îndepărtata origine a ostilității:

— Ai mei au auzit de Piero de la un coleg de la San Ciro care locuia în casa noastră. Așa au început să le fie frică de el.

Ceea ce mi se păruse verosimil și amuzant: faimoșii „dușmani“ erau la urma urmei niște naivi!

— Ai mei socot că-i un fel de diavol. Iar el e așa de bun!

Ieșirea aceasta neașteptată din partea ei m-a umplut de fericire, în așa măsură că ar fi trebuit să-mi ajungă și pentru viața asta și pentru cealaltă, pentru eternitate vreau să spun.

Poți să fii canalie și geniu, se pare. Mă îndoiesc. Poate că poți să pari; ceea ce e cu totul altceva. Asta pentru a spune că nu reneg nimic din ceea ce are mai multă importanță pentru mine, faptul că bunătatea e o inteligență superioară. Vreau să spun bunătate care e totuși un mănunchi de defecte, greșeli, slăbiciuni etc. De pildă un om care a comis un delict, și totuși e bun.

„Bunătatea lui P. În timp ce curăța cușca șoricelului, Maria începe să-i povestească întîmplarea cu negrișorul și cu Pruncul Isus, etc. pe care a citit-o într-una din revistele ei catolice. El ascultă cu bunăvoință pînă la capăt.“

Auzisem totul din camera de alături. Am încercat un sentiment deosebit de puternic, de violent aproape: îmi fusese îngăduit pentru o clipă să pătrund în lumea „lor“, în care fiecare rămînea el însuși, fără conflicte.

Maria interpreta drept evlavie (virtuală) actele acestea ale lui de complezență.

— Nu e cu adevărat împotriva. Într-o seară a amînat cina ca să mă pot eu duce la liturghie.

Și nici nu se înșela măcar. Că el nu era de aceeași părere, n-are prea mare importanță; e vorba de interpretare. O acțiune poate fi considerată pînă și sfîntă, chiar dacă autorul ei n-avea intenția să fie ca atare: și poate tocmai pentru asta.

Se poate întîmpla să predominie spiritul lui voltairean.

„Maria către P., dîndu-i heringul pe care i l-a cerut:

— Mănîncă-l vineri, căci e ziua în care a murit Mîntuitorul.

El intră în biroul meu, surîzînd. Eu (izbucnind):

— Poți s-o faci, nu e cine știe ce sacrificiu.

— Tocmai, nu vād de ce ar trebui să mănînc heringul dacă e ziua în care a murit Mîntuitorul.“

Egocentrismul pare să fie limita bunătății sale. Dar dacă acest cuvînt desuet e încă utilizabil (datorită naivității sale), în schimb termenul cultural de mare circulație care indică prioritatea spiritului de autoapărare e tot afit de antipatic pe cît de vag; și a i-l opune nu slujește la nimic, nu e nici măcar onest. La el spiritul excesiv de autoapărare izvora mai curînd din teamă decît dintr-o dragoste exagerată de sine.

„P. preocupat de mobilă. Vrea o casă minusculă. Nu va primi nici un fel de vizită.“

„Vrea două scaune.“

Toate astea sînt potrivnice sociabilității, nu însă și bunătății. Erau chiar și grave, dar ca simptom. Adevărul era că mariajul — că era cu iubita lui Nenè, nu schimba cu nimic semnificația instituției — însemna pentru el o capitulare în fața lumii, un primejdios compromis. Faptul de-a avea o casă era o abdicare de la intimitatea lui. Tatăl său ghicise că el ar fi preferat — dacă totuși căsătoria trebuia să aibă loc — să stea în continuare acasă, el la noi, iar ea la ai săi. Nu s-a lăsat totuși descurajat, avea chiar credința că

în cele din urmă o să-i facă plăcere — în mod relativ, pentru că va detesta poate întotdeauna viața rutinieră — să aibă o casă.

Odată admis faptul că trebuia să se vorbească despre asta, a fost greu să-l determinăm să se hotărască asupra aranjamentului locuinței. Voia o singură cameră, iar în mijlocul ei trebuia să stea „biroul”. Tatăl său a dus o adevărată luptă pentru a-l convinge că de un loc destinat patului tot e nevoie, în caz de boală. În legătură cu asta el i-a adus la cunoștință că voia un pat suplimentar, o canapea, destinată celui care, dintre ei doi, va contracta vreo răceală, ca să evite molipsirea. Tatăl său l-a sfătuit să-și împartă încăperea în două, separînd secția destinată biroului; el insistă însă, pretinzînd că trebuia să trăiască tot timpul în preajma biroului, să-l aibă mereu sub ochi. Găsesc notată una din mărturiile, pline de luciditate și de aceea dureroase, dar nu lipsite de încredere, pe care mi le făcea C.:

„Numai noi știm că dincolo de căsătoria asta și de viața lui se ascunde ceva destul de tragic. Un tînăr care la aproape treizeci de ani refuză să fie ceea ce se cheamă un om. Din cauza asta are nevoie de birou și trebuie să trăiască în preajma lui. Dacă i l-am fi luat, ar fi murit. Ar fi murit dacă i-am fi lipsit noi, și ar fi fost nevoit să trăiască împreună cu rudele sau în vreun colegiu. Ar fi murit și nimeni n-ar fi știut din care pricină. De aceea spun eu «odaia jocurilor», iar celelalte camere «oficiale». Pentru că Nenè vrea să primească uneori pe cîte cineva în vizită și el e preocupat încă de pe acum să se poată ascunde, să nu fie obligat să treacă prin cameră.”

Viitorii socri își aveau temerile lor, iar el pe ale lui. Cu toate astea o oarecare încercare de apropiere se făcuse, din partea lor. Cel mai de neclintit era el.

„P. se duce la masă la socri, îmbrăcat însă ca un bandit.”

Hainele își au importanța lor ca semn, ca limbaj. În felul acesta el își manifesta rebeliunea chiar dacă primea invitația; afît de convins era că viitorii socri capitulasera numai datorită forței lui (morale) și a iubitei sale Nenè.

C. i-a spus lui Nenè să-și întrebe părinții dacă nu voiau să ne invite o dată și pe noi; aceștia s-au arătat inteligenți — de rîndul ăsta măcar — și ne-au invitat la masă la restaurant: înțîlnirea fusese fixată într-un bar din centru. (Obiceiuri specifice milaneze.)

El mi s-a părut atît de singuratic, atît de nobil în stinghereala lui în locul acela vulgar. Ei, din fericire, erau politicoși cu discreție, veseli, dar într-un fel puțin copilăros; ca și cum nu s-ar fi simțit nici ei la îndemînă. Era și un tînăr, fratele Marlènei, foarte frumos și, bineînțeles, monden, degajat; îmi închipui cît de ridicol îl găsea pe P., care stătea închis în el și care nu s-a atins nici de vermut și nici de măslîne.

— Mi-e teamă să nu-mi facă rău, spusese.

Eram nemaipomenit de furioasă fiindcă ar fi putut crede că nu-i prea sănătos, arăta așa de palid. Era întunecat la față, nu numai din pricina „ceremoniei“, ci și din pricina orei: trecuse de opt și el și începuse să se teamă că va fi silit să se culce tîrziu.

A fost așezat la unul din capetele mesei, eu la stînga și Nenè la dreapta lui, așa că stăteam față în față. Se cufundă ca de obicei în lectura listei de mîncare; o citește întotdeauna cu meticulozitate de la un capăt la altul, mai ales cînd e vorba de listele acelea enorme din localurile de lux; apoi comandă:

— O ceașcă de supă.

Nenè se uită la mine amuzată, cu ochii strălucitori. El își bate joc de restaurant, de propria lui persoană, de cei din jurul lui.

Eu și Nenè ne uităm una la alta, spunîndu-ne: a uitat să se uite la ceas (era nouă și jumătate). El se ridică deodată, ca cineva căruia-i pleacă avionul:

— E tîrziu, trebuie să plec.

Poate să fi adăugat:

— Mîine trebuie să mă duc la birou.

Și a plecat.

Mie mi se făcuse „negru în fața ochilor“ (cum spunea Maria).

În liniștea care urmase l-am auzit pe amabilul tată al lui Nenè:

— Piemontezi își respectă cu strășnicie orarul.

Și o spuse pe un asemenea ton, de parcă fuga lui P. ar fi fost o acțiune meritorie. Sînt sigură că era un simplu act de politețe, era însă și o capitulare în fața inexplicabilului, care acum făcea parte din toată povestea aceea. Nenè rîdea. C. discuta. Totul continua să se desfășoare în condiții normale.

În seara în care i-am invitat noi pe ei, la un moment dat el și cu Nenè s-au ridicat împreună, ne-au spus la revedere și au plecat în mod firesc, ca și cum așa s-ar fi obișnuit în toată lumea.

A urmat o perioadă de timp confuză, plină de neliniște, care s-ar fi putut denumi „Daune provocate de încăpăținare“. Trebuie să mărturisesc că pe atunci nu admiram pe de-a-ntregul încăpăținarea celor doi copii; nu puteam să nu fiu însă de acord cu ea, deși îmi spuneam că situația n-ar fi fost așa de penibilă, dacă ei ar fi cedat pe ici pe colo, în lucrurile lipsite de importanță. Așa se face că erau maximaliști în teorie, minimaliști în practică.

În timpul cutremurului numai C. și-a păstrat calmul. Cu toate că personal avea oroare (ca și mine) de ceea ce se cheamă proprietate, ajunsese la convingerea că o bună bază pentru „noua familie“ — denumire pe care eu o găseam comică — ar fi fost achiziționarea în rate, cu ajutorul celor două familii, a unei mici locuințe. I-a convocat și pe ceilalți viitori socri, dar s-a văzut că proiectul nu-i entuziasma nicidecum; cu toate astea fermitatea și luciditatea lui C. avură câștig de cauză. Dar descoperirea, imprevizibilă, pe care o făcu în cursul aceluiași colocvii, fu alta.

E drept că părinții lui Nenè trebuiseră să accepte inevitabilul, dar nu arătau față de viitorul ginere (nedorit) nici cel mai mic resentiment și nici o prejudecată. Ieși chiar la iveală o anumită „afinitate“ între tatăl lui Nenè și „Piero“. Ne-a povestit că în copilărie fusese terorizat de tatăl său, un general rigid și foarte aspru, și că devenise așa de ursuz încît își alesese un serviciu la Vamă numai ca să trăiască retras, în mijlocul munților. Mă așteptam la lucruri mari după asemenea descoperire; dar poate că originea, atît de diferită, a celor două timidități făcea ca afinitatea să nu dea cine știe

ce roade. Sau mai curînd: pentru nimeni nu e mai greu să se înțeleagă decît pentru „doi timizi“.

„Nenê nu voise inel de logodnă, mama ei i-a dăruit acum un inel pe care-l avea, cu condiția să-l poarte.

— Primește-l, i-a spus el, fiindcă «e de preț». Trebuie să cheltuim atîta pentru rest, încît e drept să păstrăm inelul.“

Intenția lui era ca inelul acela să țină loc de „verighetă“. Aspectul tribal al uzanțelor era partea plină de pitoresc a lumii care amenința să-l înghită. Împotriva acesteia bătălia nu era imposibilă; dar îl amenința un lucru mult mai grav: cununia religioasă.

E drept că, pentru el, cununia religioasă făcea parte din lumea tradițiilor primitive; dar n-o putea evita ca pe un simplu lucru pitoresc. Pentru noi de altfel refuzul lui nu constituia o surpriză, îl consideram chiar o dovadă de consecvență. Încetase de multă vreme să se mai ducă la biserică, era o poveste de domeniul trecutului.

Nu era ateu, ci mai curînd agnostic.

„Ateismul e folositor în practică, dar ca idee e fals.“

„Ateismul își are originea în teism.“

— Ce crezi despre religie?

— Nu mai există. La școală nu se spune așa ceva, dar pînă la urmă o înțelegi și singur.

Ostilitatea lui nu era îndreptată împotriva religiei, ci împotriva preoților.

— De cînd nu te-ai mai dus la liturghie?

— Cred că de cînd am auzit vorbindu-se în biserică de politică.

Asemenea mărturisire e de altfel caracteristică pentru oricine visează o religie pură. Ca și următoarea:

— Religia publică e vinovată.

Din cînd în cînd, în plină furtună prematrimonială, deschideam micul foc al investigațiilor mele.

— Cînd ai devenit comunist?

Puneam în legătură noul lui sistem cu marxismul; dar, așa cum s-a întâmplat întotdeauna cu el, când lucrurile ies la iveală înseamnă că au atins un grad înaintat de maturitate, ca și cum ar fi existat dintotdeauna.

La acel „cînd“ al meu a răspuns:

— Nu am devenit. S-a întâmplat de îndată ce m-am ocupat de politică.

Am cerut lămuriri de la Daria:

— P. nu e social, nu-i iubește pe ceilalți, totuși e de stînga.

— Într-adevăr, nu e socialist, e comunist. Comunismul nu e umanitar, e logic, e integral. (Era un lucru pe care-l știam, dar nu cu atîta claritate.)

— De ce dorești comunismul?

— Pentru dreptate și pentru răzbunare.

— Pentru tine?

— Pentru toți, împotriva lumii acesteia. Eu, totuși, mă simt bine în lumea capitalistă. Eu sînt cel care aș trăi mai prost decît toți odată cu venirea comunismului. Sper să vină după ce voi muri.

Făcea ironii: dar pe propria lui piele.

În politică mai mult decît în oricare alte domenii reușea să mă uimească; și cînd te gîndești că nu m-au interesat niciodată prea mult asemenea probleme.

— „Orientarea spre stînga duce la fascism. (Înlemnesc.) Îmi explică: ce numim noi azi în Italia socialism e ceva absurd. Pentru a se menține trebuie să-i apere pe marii industriași și devine național-socialism. (Cred că era pe vremea lansării centrului-stînga.)

Primesc o broșură de propagandă a PCI; i-o dau lui:

— E propaganda partidului tău.

Dacă viitorii socri ar fi aflat că e comunist, s-ar fi îngrozit și mai mult — sau mai bine-zis iarăși — presupun. Dar asemenea bănuială nu i-a încercat niciodată, nici nu se punea măcar chestiunea: întrucît priveau — mi se părea — problemele Italiei cu ochiul unor străini. El, dintr-o veche familie florentină (de militari și ca urmare monarhică, am impresia)

obligat, din pricina slujbei, să stea mai mult pe linia de frontieră, sau absorbit de treburile moșiei sale; soția — elvețiancă.

Dacă a frecventat sau nu sediile partidului n-am aflat niciodată. Știam numai că lua parte la mitinguri în timpul alegerilor, și asta fiindcă mi-a spus Ugo:

— Când se duce la mitinguri vrea să fie luat drept ignorant, dar nu-i reușește.

Ugo căuta să aducă o dovadă în plus, chiar dacă nu-l vedea nimeni niciodată citind, că era cult. Totuși lucrul interesant ar fi fost acela de-a înțelege de ce voia el să fie luat drept ignorant. Nu din machiavelism, în cazul lui, și cu atât mai puțin din snobism; dar nici măcar n-aș putea spune că era vorba, în momentele acelea, de obișnuitul lui „act de umilință“. Poate că, pur și simplu, pentru a fi „unul de-ai lor“, ca pe vremea când încercase să devină muncitor.

Ugo venise la cină, ca să ne spună că se însoară. Acceptase să facă și cununie religioasă „deoarece Leda e credincioasă“.

Ce-ar fi făcut el dacă Marlène ar fi fost credincioasă? Ca pentru aproape toți, „dacă“ nu există răspuns, e un lucru la care nici nu te poți gândi. Marlène ar fi fost credincioasă dacă nu l-ar fi întâlnit pe el? Tată toscan și de obârșie nobilă, de aceea foarte catolic „din naștere“ și nimic mai mult; mama protestantă, „convertită“ la catolicism în scopuri matrimoniale. Apoi colegiul la călugărițe, în sfârșit însăși seriozitatea ei intelectuală — alesese partea științifică — au întărit-o într-o ireligiozitate radicală, deosebită de a lui. (Din când în când o ia peste picior din pricina simplismului ortodoxiei ei atee.)

Ea singură a prezentat acest curriculum pe care aș fi ispitită să-l definesc *fidei*; cu atât mai mult cu cât credința vrea să spună și încredere: pe care ea o exprimă cu însăși prezența ei.

Stătea în pat, fusese operată de apendicită, iar conversația noastră a fost urmarea firească a vizitei unui capelan, așa cum se obișnuiește prin clinici: altfel n-aș fi îndrăznit să atac asemenea subiect. Mi-a venit în minte să-i sugerez un vag punct de pornire religios.

— Ți s-a întâmplat vreodată să încerci un sentiment de gratitudine, nu pentru un lucru anume, ci aproape fără motiv, chiar dacă de foarte scurtă durată, aproape cât o clipă?

— Da, mi-a răspuns ea, plină de gravitate; a rămas tăcută preț de o secundă, privindu-mă cu ochii ei limpezi și severi: Pentru natură.

— Iată, e o primă treaptă.

Era în primul an după căsătoria lor; iar eu mă simțeam mai liniștită.

Încheiasem:

— Ceea ce contează e să fim buni.

„P. coase la mașină — tot cu bătrîna Singer a bunicii. Nenè la cină. Îi găsesc un aer «suedez». Ceva viu și rece, tandru și inflexibil. Sînt fericită c-o pot săruta și că ea rîde de glumele noastre.“

E ultima notă idilică, în plină bătaie.

„Nenè a aflat de colocviul prematrimonial. Îi va spune preotului adevărul. Noi sîntem de acord. C. va trebui să-i scrie socrului.“

A doua zi:

„P. impresionat. În casa socrilor a izbucnit scandalul. Moment — pentru mine — de panică, de amețală și de chin la telefon, vorbind cu tatăl Marlènei, pe cînd C. îmi face semn că ratez totul. Vine el. Vorbește cu duhul blîndeței.“

Dădeam greș cu socrul din același motiv pentru care dădeam și cu fiul meu: din pasiune. N-aș putea reproduce ceea ce-i spusese; dar știu ceea ce încerca C. să-l facă să înțeleagă pe omul acela cumsecade. Te înmărmurea. Nu observaseră niciodată că Nenè nu se mai duce la biserică de ani de zile. De altfel lucrul acesta nu i se părea grav:

— Cînd sînt tineri uită cu toții de liturghie, dar după aceea se cunună la biserică.

Indiscutabil. Iar C., plin de răbdare:

— Vedeți, aici nu e vorba de nepăsare. Ei nu se duc la biserică din convingere.

Stupoare:

— Cum așa? Și ce înseamnă asta?

— Știți, ideile fiului meu. Și-apoi studiile. Nenè a făcut studii științifice.

Socrul cade din nouri, nu vede legătura:

— Și de ce nu? Ce amestec au studiile științifice?

Ai fi putut muri de rîs, dacă n-ar fi fost tulburarea.

În parte era un soi de neliniște ce decurgea din nesiguranță, și o plictiseală care ajungea aproape de nesuportat din pricina interminabilelor pseudoprobleme; tulburarea izvoră însă din faptul că el era profund jignit. Mi-a trebuit cîțva timp pînă să-l înțeleg, să-l înțeleg întru totul vreau să zic; în primul rînd nu mi se părea că trebuie luate în serios — decît ca obstacole practice — principiile tatălui Marlènei. Ei bine, acum cel mai grav mi se pare tocmai această surditate, faptul de a nu-și da seama că fiecare — cu alte cuvinte „el“ — are dreptul de-a vedea că ideile lui îi sînt discutate, dezaprobat, dar nu ignorate.

Rămîne faptul imposibilității — nu psihologică, ci culturală, în sens de „determinată istoric“ — pentru cineva de-a bănuși chiar și existența unor noi puncte de vedere, cum era cazul.

„— Tatăl ei ne taie rata pentru casă.

— Nu trebuie să vă lăsați intimidați.

— Pentru noi căsătoria nu are importanță, nici măcar cea civilă.

— Nu trebuie făcut nimic din dispreț. Dacă nu credeți, asta e un act de conștiință.

— Și banii?

— Banii nu contează. Trebuie să vă simțiți liberi. Mai bine nimic decît o atitudine cinică.

— Acasă are s-o chinuie. Să hotărască ea.

— Ai mei spun că n-au să mai vorbească niciodată cu mine.

Nenè, cu capul plecat; îi e rușine de părinții ei?

C. încheie:

— Părinții aceia au stricat totul.

Cînd să plece, P. îi mîngîie mîna tatălui său:

— N-aș fi putut avea un tată mai bun ca tine.“

După aceea — nu-mi dau seama cînd, poate a doua zi — o ieșire de-a lui, ironică și puțin amuzată:

„— Nu mai știm ce să facem. Dacă ne căsătorim civil îl jignim pe tatăl ei, dacă ne căsătorim religios vă jignim pe voi.“

Însemnarea care urmează atinge punctul cel mai înalt — sau cel mai de jos — al dramei.

„C. la telefon cu tatăl Marlènei. El, pentru sine: Sînt un ticălos, un vierme.“

Telefonul era așadar pentru a ne face cunoscută capitularea; deloc dezonorantă după părerea noastră, întrucît fusese sugerată de respectul și de pietatea ei.

El pretinde că n-a fost un echivoc, că Nenè își dăduse încuviințarea deoarece se jena față de noi, că de fapt ar fi ținut piept de minune miniei părinților ei, ca și cum am fi fost nerăbdători să vedem totul terminat. N-a fost așa; totuși, în cuvintele lui de acuzare ceva adevărat tot este: în realitate eu susțineam libertatea de conștiință cu toată sinceritatea; în fond însă — credință sau superstiție — eram bucuroasă că Nenè cedase. Dovadă, nota următoare:

„P. lac de sudoare. A vorbit cu socrul. Soacra i-a spus că atunci cînd va fi pe patul de moarte are să cheme și el preotul. Rîd, dar gîndesc: așa sper și eu.“

Nu știu dacă doamna ex-protestantă a evocat din pură malițiozitate imaginea aceea atît de catolică, sau a făcut doar aluzie la slăbiciunea din urmă a liber-cugetătorilor. Poate că a citat pur și simplu (sau potrivit obiceiurilor mondene) o străveche „ironie a soartei“.

În ceea ce-l privește, unicul aspect pozitiv al căsătoriei era faptul că se prelungea perioada vacanței. Întocmai ca omul care se îmbogățește peste noapte, nu îngăduia să i se știrbească absolut cu nimic comoara, și ori de

cîte ori întrevedea vreo piedică sau presimţea vreo amîinare îi vedea ameninţată integritatea. Pentru strigările publice de căsătorie se fixase o anumită dată; iar soacra voia să amîne totul cu cîteva zile, ca să fie de faţă şi soţul ei; deoarece, ne-a explicat, în Elveţia asemenea lucru are o mare importanţă. Inutil s-o faci să înţeleagă că la noi e o simplă formalitate, inutil, de asemenea, să încerci a obţine de la el o păsuire.

Aşa că porni, asemenea zmeului din poveste, să-şi înfrunte soacra. Sau lasă totul aşa cum este sau el nu se mai însoară, ceva de felul acesta în orice caz, rostit cu furie rece, dacă nu şi cu degetul ridicat gen „va veni ziua“. Vor fi fost rugăciunile Mariei, sau intervenţia din cer a bunicii, dar nu-şi găsi soacra acasă. Plecase, împotriva obiceiului — iată miracolul — la o reuniune de coproprietari. El îşi varsă focul într-o scrisoare insolentă şi foarte distantă, a cărei insolenţă devenea şi mai mare datorită stilului birocratic. Document pe care nu l-am regăsit (din păcate).

A doua zi dimineţa eram în pat, cu dureri de gît, acelaşi lucru se întîmplase şi cu prilejul primei lui comuniuni. Nu mi-e greu să cred că e vorba de două „fugi“. C., înarmat cu obișnuita lui răbdare, se pregătea să prezinte scuzele de rigoare. Doamna îl întîmpină zîmbitoare şi amabilă, veselă chiar. Nici cea mai mică aluzie la scrisoare; să fi avut oare stilul birocratic virtutea de-a masca insolenţa? Ne mai întrebăm şi astăzi; mai apoi am putut constata că e o persoană care nu păstrează ranchiună.

Doamna descoperise că povestea cu strigările nu avea aceeaşi importanţă ca în Elveţia.

— Asta-i tot? spunea amuzată; şi cînd te gîndeşti că voia să aştepte întoarcerea soţului pentru asemenea lucru.

E adevărat că oamenii au virtutea defectelor lor (şi viceversa); în realitate insuficienţa informaţiilor făcea parte din însăşi uşurinţa aceea care-i îngăduia să treacă peste orice act de provocare.

C. era în admiraţia ei — o admira de fapt mai de mult din pricina farmecului, a eleganţei cu care se îmbrăca — dar era destul de îngrijorat cînd s-a dus la întîlnirea fixată de preot, împreună cu ea şi cu cei doi tineri.

Ce a reprezentat doamna în aceea minusculă comedie? Disponibilitatea mondenă lipsită de conținut sau înțelepciunea celor săraci cu duhul?

Preotul:

— Din cine e alcătuită Sfînta Treime?

Cei doi tineri — cu neputință să nu le vină în minte — tăceau, în locul lor a răspuns C.

Auzind că era vorba de Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh, doamna a exclamat:

— Da? Curios! Habar n-am avut!

Și tot așa și pentru rest, împărtașania și celelalte:

— Ia te uită! Ce straniu! N-am mai auzit niciodată!

Astea mi le-a povestit C. doar ca să mă facă să rîd; fiindcă, mi-a mărturisit după aceea, eram și așa prea tulburată. Dar sub aparența aceea comică se ascundea drama, cum de altfel știam eu prea bine, și ceva se întrezărise chiar și acolo. După ce Nene terminase convorbirea personală cu preotul — „cu ușile închise” — și trebuie să fi fost sinceră, căci preotul, după aceea, în timpul interogatoriului public, observă: „Chiar și o fată cultă ar fi bine să știe anumite lucruri”, veni rîndul lui; și în timp ce el era înăuntru, ea izbucni în plîns. Mama avu obișnuita ei ieșire umoristică, accentuată de data aceasta de situația jenantă în care se găseau.

— Plîngi? Și de ce? Emoția?

Nene se gîndea — interpretarea îi aparține lui C. — că în chiar clipa aceea el mințea.

Așa să fi fost, dat fiind că fuseseră de acord cu cununia religioasă? Tocmai ceea ce mi se păruse o *felix culpa*, a fost de fapt ceea ce a făcut ca o revenire să fie cu neputință; greșeala nefericită a fost cu siguranță minimumul acela de superstiție sau cel puțin de sentimentalism care condiționase oarecum starea mea de cvasiconsolare pentru cununia religioasă în ciuda tuturor convingerilor mele. E o interpretare de tip biblic; ca ființă raționalistă ar trebui să nu dau nici o importanță și-n același timp să minimalizez drama, reducînd-o la un episod de machiavellism.

Pe frontul principal rezistența fiind înfrîntă, s-au retransat într-un ultim și neînsemnat fort: împotriva fastului nupțial. Era puțin, acum însă era totul. „Dușmanii“ nu se dădeau bătăuți: se mirau iarăși, nu se calmaseră cu totul, nu dădeau semne că ar fi înțeles gravitatea concesiilor pe care o obținuseră. De altfel era logic. Pretenția lor de-a se celebra cununia la biserică, pe lângă o nevoie „de ordine“, decurgea tocmai din importanța „ceremoniei“. În privința ceremoniei ca atare, ca act monden — și cu atât mai mult în cazul de față, căci ar fi trebuit să iau parte și eu — eram cu totul de acord că trebuie combătută. Duceam și eu tratative la telefon pentru a obține măcar o atenuare. Unul din punctele controversate era ora. El voia ca ceremonia să aibă loc dimineața (ca după aceea să plece), dar ei nu erau de acord deoarece unchiul Marlènei trebuiau să vină de la Florența și de la Lugano.

Trebuie spus că intransigența lor în ceea ce privește fastul și eleganța nu izvoră din dorința „de-a lua ochii“ prietenilor, așa cum e obiceiul în mica burghezie, ci, ca orice aristocrați, se preocupau doar de familie. Eu în schimb — mie, ca și lui, ziua, data aceea îmi provocau groază — le-am spus rudelor noastre că le scutesc, în scopul de-a simplifica, de-a elimina dificultățile: bunicilor, mătușilor de la Cuneo, pînă și multiiubiții mătușii Luisa care-i luase întotdeauna apărarea pe cînd era copil (Luciana era în Anglia). Numai martorii (unchiul Nico și unchiul Mario cu soțiile) nu puteau fi eliminați. N-am reușit, bineînțeles, decît să creez dezamăgire, dacă nu chiar indispoziție.

Mai erau apoi și problemele minore, nu mai puțin înspăimîntătoare. El era întunecat tot timpul: Nene i-a anunțat (la telefon), ca și cum ar fi fost vorba de o mare victorie, că obținuse să se îmbrace cu rochia albă cea „scurtă“, el, funebru:

— Îmbracă-te cum vrei, în ziua aceea sînt sigur că n-am să am chef de rîs.

În ajunul zilei aceleia mă gîndeam, ca atunci cînd avea teză la matematică, doar la atât: va trebui totuși să treacă. Credeam că nu mai erau

probleme și că nu mai rămăsese decît partea pasivă; cînd mi-a telefonat cuscru:

— Sper că Piero a făcut rost de *bouquet*!

I-am dat toate asigurarile; m-am informat apoi despre ce e vorba, și după nenumărate curse și investigații am găsit un florar „specializat“, dispus să mi-l confecționeze în aceeași zi, din flori albe și panglici, după toate regulile. (Mi-am adus aminte că atunci cînd m-am măritat eu, mătușile mi-au pus în mînă un mănunchi rotund, dar nu cumpărat de la florar, ci alcătuit din flori de vanilie, culese din grădina bunicii.)

Dimineața au sosit martorii; el nu s-a arătat deloc și nimeni nu l-a deranjat (adevărul e că Maria a constatat apoi, cînd ajunsesem în fața bisericii, că nu-și schimbase cămașa). Eu treceam mereu prin fața ușii închise a camerei lui, așa de tăcută de parcă n-ar fi fost nimeni înăuntru; aud apoi înălțîndu-se un sunet ușor, nelămurit, plin de nostalgie: muzicuța lui.

Stăteam în picioare și așteptam, în fața bisericii urîte de ciment, iar el era palid (ca pe vremea bombardamentelor, în copilărie). În starea bolnăvicioasă de tensiune în care mă găseam atunci mi s-a prezentat dinainte neașteptata noastră imagine din clipa aceea, ca un fel de vigneta comică; și am recunoscut, dintr-odată, nunta ratată a lui Fortunello. Într-adevăr era de față și mireasa, în rochie albă și cu voal, tatăl alături de ea, cu cilindru, și nașii, așteptînd ca mirele să treacă prin fața altarului și al micului grup cuprins de spaimă, cu gîtul imobilizat în mîna unui polițist.

Preotul veni afară, rugîndu-ne să ne grăbim, fiindcă după ceremonia noastră trebuia să aibă loc o slujbă funebră. Pentru a domoli nerăbdarea lui P., tatăl său porni în întîmpinarea miresei, pe jos, deoarece casa era în apropiere. Între timp sosiră și ceilalți, și pe cînd coborau din mașini, el, solemn, scoase din buzunar imensul lui ceas cu lanț și-l arătă în tăcere grupului proaspăt sosit: așa cum făcea bunicul meu cînd voia să le reproșeze unchilor mei, studenți pe atunci, întîrzierea la cină.

Micul cortegiu se formă oarecum la întâmplare, preotul l-a luat drept mire pe fratele Marlènei, întrucît avea cravată de gală (el avea o cravată nouă, dar nu regulamentară); de altfel C., care trebuia să dea brațul nu știu cui, nu se întorsese încă.

Înăuntrul bisericii împodobită cu flori și întunecoasă, cei doi tineri văzuți din spate și îngenuncheați — îngenuncheați! — alcătuiau clasica imagine a tinerilor căsătoriți, din care pricină păreau înstrăinați, pierduți în lumea aceea înfricoșătoare și pe deasupra sacră. Mi se păreau îndepărtați, în mod iremediabil. Ca de-atîtea ori, eu și cu Maria ne-am purtat la fel; ne-a podidit plînsul. Cred că m-am rugat și eu, ca și ea; ea însă, în mod sigur, știa să se roage mai bine.

Prezența Mariei a salvat situația puțin după aceea. În casa Marlènei se servea o gustare, dar el luase hotărîrea să nu pună piciorul acolo. Am invocat scuza că trebuia să-și schimbe hainele, întrucît plecau imediat; dar implacabilul tată declară că nu se putea admite ca mirele să se întoarcă în vechea lui casă și că trebuia, dimpotrivă, să se schimbe în casa miresei. Dificultatea părea de neînlăturat. (Nimic nu e de neînlăturat.)

— O va însoți doar pe Maria, se găsi soluția.

Bine. *Mai întîi*, totuși, trebuie să o însoțească pe Nene, în uriașul automobil american închiriat anume (nu era oare un obiect cam țărănesc?). El, din fericire, se amuza cercetînd cu interes unele amănunte ale luxoasei mașini, și nu remarcă absurditatea călătoriei, extrem de scurtă, și ea probabil simbolică, inclusă în ceremonial. Maria rămase să-l aștepte în fața bisericii.

Cu toată zăpăceala mea, observasem un amănunt plin de ciudățenie: o doamnă misterioasă, care nu fusese prezentată ca rudă, se apropia din cînd în cînd de Nene, îi netezea rochia de dantelă, îi aranja trandafirii din ghirlandă. (Într-o altă civilizație, ar fi fost o preoteasă.) Era croitoreasa, cum am aflat mai pe urmă. Nene, îmbrăcată așa, era, bineînțeles, o minune, dar cu toate astea înstrăinată. Abia ajunsă acasă a dispărut pentru o clipă și apoi a reapărut, rîzînd, îmbrăcată într-o salopetă roșie. Era din nou ea. Unchiul Mario, în destinderea generală, șopti (numai nouă, totuși):

— Mi se pare că lipsește ceva!

Acel ceva fu văzut de toți invitații care ieșiseră pe balcon pentru asta: rezemat de Citroenul său, îmbrăcat ca un „zidar“, cum spunea Maria, pe cap cu îngrozitoarea lui pălărie de pînză spălată și răsspălată (de el), numai crețuri toată (îi cumpărasem de altfel o șapcă de mătase, cenușie, într-unul din impulsurile mele de adecvare, dar el nici n-o încercase măcar).

Apoi toată lumea a coborît să-și ia rămas bun de la cei doi călători, care obținuseră permisiunea să lipsească de la masă. Mama îi întinse Marlènei o valijoară. Ea, strălucind de fericire, o deschise și răsturnă conținutul peste grămada din spatele scaunelor. Doamna scoase un mic țipăt; dar totul se petrecu la iuțeală, mașina porni ca din pușcă. Doamna mă informă că valiza conținea lenjerie de mare valoare: pentru „prima noapte de căsătorie“. Vorbea, bineînțeles, serios. Uitase, printre altele, că aveau să doarmă într-un camping în cort (îi spuseseam chiar eu, din neatenție, în cursul unuia din nenumăratele telefoane tragi-comice, provocînd una din nenumăratele drame). Și nu știa că pentru „masa de nuntă“ aveau, într-un termos, supă de orez făcută de Maria, pe care aveau s-o mănînce șezînd jos, pe marginea autostrăzii.

PARTEA A ȘASEA

S-au întors din voiaj pe când noi ne aflam la munte, și Maria ne-a spus la telefon că el și-a lăsat barbă. Pentru moment tatăl său se arătă îngrijorat; dar după aceea am văzut că-i stătea bine, nu mai avea fața aceea îngrozită, de victimă, din ziua nunții.

Locuiau la American Hotel deoarece casa nu era gata, iar el nu reușea să se hotărască în privința mobilei, deși redusă la minimum. Erau însă cu adevărat o familie în sens de uniune, așa cum prevăzuse C. Era nota aceea de patriarhal, implicită în idee, care mie mi s-a părut absurdă, de neconceput pentru ei; așadar, minuscula comunitate avu imediat de îndurat nenorocirile ei: ca și cum sensul biblic al vieții ar mai fi fost încă operant. Și poate că e cu adevărat. Biblia sau natura acționează oricum în mod gradat; chiar dacă nu se vede, ci dimpotrivă, într-un ritm care pentru moment pare precipitat. Pentru început se iviră micile indispoziții, cele obișnuite; și se văzu, acum că stăteau împreună, confirmarea că afectivitățile elective creează o concordanță biologică. Dacă se îmbolnăvea unul din ei, imediat după aceea se îmbolnăvea și celălalt. Noi și cu Maria rîdeam de asta; ne aduceam chiar aminte de tipul de simbioză fraternă a păsărelelor noastre.

Printr-un fel de mediație indirectă am început să mă îmbolnăvesc și eu, și încă destul de grav; era de fapt o solidaritate, în sensul că originea acestui rău fusese tocmai tulburarea provocată de nunta lor care se înfăptuise cu atîta greutate (iar mai înainte despărțirea de mama mea; deoarece totul se leagă).

Într-o seară, în timp ce eram la clinică, își face și el apariția; șovăitor, se așează în fundul camerei lungi și goale pe un scaun scund, cu haina lui de piele, stînjnit ca un muncitor într-un salon; era și curios, ca întotdeauna cînd se afla în vreun loc „ciudat“, se uită împrejur, la jalnicii pereți vopsiți într-un verde murdar. Tăcea. Eu îl priveam și nu-mi credeam ochilor. Întocmai ca unul care vede ivindu-se năluca celor duși de pe lumea asta. L-am întrebat (pentru a conferi realitate apariției acesteia neașteptate):

— Marlène ți-a spus să vii?

— Da.

Și păru ușurat, ca ori de câte ori putea afirma ceva fără a fi nevoit să facă polemică.

Dacă povestea asta a fost pînă acum exactă, asemenea răspunsuri, bucuria pe care o conțin, și care le face dense, grele, nu trebuiesc comentate. Se spune că bucuria e aeriană întrucît te ajută să respiri, ușurează; dar dacă e comprimată, tăcută, atîrnă greu și ea: ca o comoară.

Într-o seară, pe cînd eram singură în casă, vine și mă anunță:

— Sînt tuberculos.

M-am gîndit, în primul rînd, că e vorba tot de-un joc, ca să mă sperie. Cum era cu putință?

— Foarte explicabil, îmi spune.

Un coleg de-al lui, din același birou, fusese un an într-un sanatoriu; viața nesănătoasă a funcționarului etc.

Au fost consultați diferiți medici, în cele din urmă tatăl său s-a dus cu el la un profesor de specialitate, care infirmă de fapt primul diagnostic, dar îi prescrie, în același timp, cîtva timp de odihnă la mare și anumite tratamente.

„Nervi, ianuarie.

Dragă papă, îți scriu ca să-ți spun că pînă acum totul a decurs bine (afară de pix, căruia i s-a terminat pasta). Boala, nu știu dacă merge bine sau rău, fiindcă nu dă nici un semn de viață. Scriu de altfel și pentru a afla unele lucruri mai precise în legătură cu ceea ce am discutat cu o seară înainte de plecare. Poate că singurul motiv era că voiai să-i ascunzi mamei adevărata natură a bolii mele? În cazul acesta nu aveai decît să mă anunți din timp. (Pixul începe iar să scrie; bineînțeles, nu funcționa fiindcă, scriind în pat, îl țineam cu vîrfurile în sus.) Ori era un alt motiv? Îmi pare rău că se ivesc atît de des discuții, dar nu reușesc aproape niciodată să înțeleg de ce se ivesc, și de ce nu țineți deloc cont de ceea ce spun eu. Oricum, cînd încep să discut n-o fac de dragul polemicii sau pentru că aș vrea să mă impun cu orice preț, ci numai pentru că știu bine ceea ce spun. În mod

obișnuit sînt, datorită naturii mele, puțin înclinat să vorbesc despre lucrurile pe care nu le cunosc, sau să fac afirmații fără o bază sigură.

Aici mă simt bine și sînt așa de slăbit de-atîta stat în pat că pînă și preocupările mele își pierd din importanță. Rămîne numai amărăciunea gîndului că pierd atîta timp (citește că pierd atîtea duminici), că simt cum se apropie bătrînețea, și că episodul ăsta îi va da, fără îndoială, o mîna de ajutor. Am descoperit că nu există decît două vîrste: tinerețea și bătrînețea. Atîta timp cît ești tînăr aștepți, aștepți ceea ce se cheamă maturitatea, și te trezești dintr-odată bătrîn. N-ar trebui să aștepți niciodată: în fond e mai bine să mori tînăr decît să îmbătrînești. Oricum îmi pare rău și pentru voi de toată povestea asta, pentru că-mi dau seama că, în ceea ce mă privește, bucuriile mele îmi aparțin în exclusivitate, sînt cu precădere personale, ale persoanei mele senzuale și pasionale; în timp ce nenorocirile mele sînt cu generozitate împărțite și suportate și de ceilalți. Mă resemnez însă ușor, cu felul meu de-a fi deoarece știu că nu sînt un om rău, că am doar o mare sete de viață care a rămas aproape în întregime nesatisfăcută și care poate că mi-a înăsprit întrucîtva caracterul.

P.S. Rog ca Merlène să se culce devreme!“

„Am primit scrisoarea ta, îți mulțumesc că ai scris-o și-ți răspund imediat ca să te liniștesc. N-am avut deloc intenția să-i ascund mamei starea ta adevărată de sănătate și nici nu voiam cu atît mai puțin să-i minimalizez importanța stînd de vorbă cu tine. Mă preocupa numai gîndul de-a te ajuta să nu socoți că boala e mai gravă decît în realitate; și aș fi vrut mai ales să evit ca o preocupare excesivă să influențeze în mod nefavorabil starea sănătății tale. Nu e cazul să vorbim de discuții, fiindcă între noi nu pot exista neînțelegeri. Nu aveam intenția să punem la îndoială cuvintele tale; voiam numai să atenuăm impresia ta pentru a o pune în felul acesta mai mult sau mai puțin de acord cu răspunsurile diferiților medici pe care i-am consultat.

Întrucât aflu că te simți slăbit fiindcă stai culcat tot timpul, te rog să faci în așa fel încât să nu exagerezi. Cum sper că-ți aduci aminte, Profesorul la care am mers împreună îți recomandase două ore de repaus în pat după-amiaza, dar nu să-ți petreci în el toată ziua. Vezi și fă plimbări de scurtă durată la aer. Mi-e teamă însă că un pic de slăbiciune îți vine și de la injecții. Te rog să mănânci și să lupți împotriva melancoliei. Mă doare auzindu-te spunând că te simți deja bătrân. Ai să-ți dai seama cu timpul că „bătrânețea”, mai curând decât o stare fizică, poate fi o stare sufletească de moment sau de durată. Avem toți, din păcate, impresia că viața trece prea repede și ne temem că nu vom reuși să facem la timp ceea ce am vrea. Ai răbdare. Ai în fața ta atâta timp ca să vezi lumea. Tehnica evoluează într-un ritm uluitor și lucrurile care la vremea mea păreau de necrezut au devenit astăzi o realitate (pentru câțiva), dar mâine vor fi la îndemâna tuturor. Curaj! Te vom ajuta să-ți recâștigi timpul pierdut. Păstrează-ți neștirbită marea ta sete de viață, care e cel mai de preț lucru pe care-l poate avea un om. Și fii liniștit căci nu dorim să fii altfel de cum ești: te iubim așa cum ești și pentru că ești așa. Și nu crede că noi îți împărtășim numai neplăcerile: îți împărțim și bucuriile și nimic nu ne poate face mai fericiți decât convingerea că tu și Marlène sunteți mulțumiți.

„Marlène pleacă întotdeauna de la noi la 8 și 30.“

În scrisorile trimise Marlènei e vorba de același lucru, dar, treptat-treptat, tonul devine mai moderat: din dragoste pentru ea.

„...Sînt afundat în inerția cea mai absolută și pînă și faptul de-a pune mîna pe stilou ca să scriu mi-a cerut un mare efort. Sînt așa de apatic că pînă și grija pentru viitor, pentru boală, dorul de plimbări, de tine, de ceea ce facem împreună, totul mă istovește, îmi stoarce vîlaga. Sînt moale ca o cîrpă. Continui să citesc ziarele și revistele. Și simt îndemnul să-mi consider întreaga viață ca un faliment, și numai legătura dintre mine și tine, numai dragostea pe care mi-o porți, care-a rezistat și la această nouă dovadă de negativitate a mea, îmi alungă gîndurile negre și-mi dă senzația că am și eu un loc în lume; chiar dacă pentru moment dragostea aceasta are

puțin gustul unui dar de preț oferit cu generozitate și nu cucerit, dăruit unui om care nu a făcut nimic ca să-l merite.

Oricum, abia aștept să mă întorc la viața activă (chiar dacă asemenea expresie rostită de gura mea provoacă râsul), chiar dacă sînt așa de abulic. Uneori gîndul că am pierdut atîta timp mă chinuie. Nu e vorba numai de propriul meu timp pierdut, dar și de-al tău, adică de-al nostru. Să renunțăm însă la atare considerații. Ceea ce a fost a fost; trebuie să ne gîndim la ce va fi. Acum împărțim nenorocirea aceasta pe din două; să sperăm că voi putea redeveni în scurt timp normal și atunci, datorită afecțiunii și pasiunii care ne unește, vom trăi din nou împreună fericiți. Sper că tu vei continua să mă ajuți păstrîndu-ți încrederea și îngrijindu-te de sănătate în așa fel încît să pot fi liniștit.“

„...Îți scriu fiindcă simt nevoia să fac ceva care să mă pună în legătură cu tine. Sper în continuare că tu, în ciuda tuturor dovezilor de prostie pe care ți le dau, tot mă mai iubești. Și sper, mai presus de orice, că ești fericită.“

„...Adu-ți aminte că, tocmai pentru că îmi ești așa de necesară, trebuie să ai grijă de tine. De aceea nu trebuie să te obosești, trebuie să faci tot posibilul ca să lucrezi cît mai puțin și trebuie să mănînci mult, chiar dacă nu ai prea mare chef.“

„...Iartă-mi hîrtia urîță, dar în felul acesta facem economie. Vreau să rezolv problemele care ne fac viața atît de grea. Și am credința că voi reuși.“

Graba aceea de-a se întoarce la „viața activă“ e, într-adevăr, semn de supunere, de înfrîngere, la un om ca el, înzestrat, dimpotrivă, cu o fire contemplativă; iar ironia care-o însoțește e un revers aproape tragic: întrucît faptul e judecat tocmai din punctul de vedere „al celorlaltî“. E drept că inactivitatea din vremea aceea era o boală, nu era a lui; rămîne totuși punctul cel mai de jos atins de descurajarea lui.

Tot patetică, dar și amuzantă, intenția de-a rezolva problemele economice: dat fiind că una din soluții era aceea de-a întrebuița o „hîrtie proastă“.

„Privesc marea rezemat de parapetul care mărginește strada. E un timp mizerabil și sub mine valurile se izbesc de stînci cu niște răbufnituri surde, proiectînd spre cer evantaie de apă pe care vîntul le spulberă și le aruncă peste stradă șiroind de apă. E un spectacol care m-a încîntat întotdeauna, și azi m-am oprit să-l văd chiar dacă vîntul și frigul mă fac să mă tem pentru sănătatea mea. Valul se formează în larg și aleargă cu repeziciune spre mal, mărindu-se treptat-treptat și arcuindu-și coama înainte, apoi se sparge și cade rostogolindu-se peste rămășițele valului precedent, iar în cele din urmă ajunge pînă la picioarele stîncilor. Puțin cîte puțin cel care se întoarce îl frînează pe cel ce vine, pînă cînd se ajunge la un fel de acalmie; apoi puterea lor sporește iarăși, și tot sporește, pînă cînd apare un val uriaș, cel mai mare din toate, care se abate asupra stîncilor, ca un ciocan, trimițînd pînă sus, departe, o trîmbă de apă care-ți atrage privirea după ea și care, proiectată spre cer, pare, pentru o clipă, aproape neagră.

Îmi dau seama însă că acum e altceva. Am privit marea de mii de ori pînă azi și mă înfioram din creștet pînă-n tălpi, și mă uitam pînă departe, la orizont, și mă cuprindea dorința de-a pleca, de a vedea tot ce se află dincolo de marea asta și chiar mai departe, și mă gîndeam la Cristofor Columb care a plecat cu trei corăbii aflate sub conducerea lui către niște pămînturi a căror existență o presupunea în baza unei teorii pline de îndrăzneală. Nimic nu poate fi atît de minunat ca o călătorie spre o țară pe care n-a văzut-o încă **nimeni**. Știu că Cristofor Columb a fost un om fericit, fiindcă nu putea să nu fie fericit, înzestrat cum era cu atîta curaj, cu atîta dragoste pentru lucruri noi și ciudate. Astea sînt lucrurile la care mă gîndeam altădată, cînd priveam marea, dar acum e altceva. Acum sînt bolnav. Acum știu că nu voi mai călători niciodată, că nu voi face niciodată lucrurile acelea pe care mi-ar fi plăcut să le fac în viață, că voi rămîne pe vecie un funcționar. Cred că lucrul cel mai frumos din viață e acela de-a lua parte la anumite acțiuni, la cele care-ți plac mai mult: asta de fapt e însăși viața.

Funcționarul, în schimb, nu trăiește; el a semnat un contract care prevede că aproape tot timpul său aparține întreprinderii, și că trebuie să plătească printre altele cu o parte din salariul lui nenorocit părțica aceea de viață de trei săptămîni pe an.

În larg, către Genova, un mare vas petrolier ancorat în așteptarea semnalului de intrare în port pare încremenit în ceață. Totuși, dacă te uiți bine la el vezi că se înclină, încet, spre dreapta și-apoi spre stînga, și că prora se saltă cînd mai mult cînd mai puțin din mare. Pe catarge se și văd licărind cîteva lumini pe cerul întunecat. Cunosce poziția acestor lumini: spun că nava stă la ancoră. Astfel că marinarii, noaptea, văzînd luminile unei nave știu dacă e ancorată, dacă navighează, dacă face manevre sau e în carantină, dacă comandantul e la bord sau nu etc.

V-ați uitat vreodată cu atenție la oamenii aceștia? Nu-și irosesc niciodată privirile, pașii, sau cuvintele! Și cînd se uită la mare! Au un fel specific al lor de-a se uita la mare. Cînd un ofițer se reazămă liniștit cu coatele de parapetul punții și privirea îi trece dincolo de prora navei sale, pare că marea e a lui, că-i aparține, că celorlalți le e interzis chiar și s-o atingă. Dacă observi pasagerii vei vedea, în schimb, că nici unul n-o privește așa, și se vede că nici n-ar putea-o face vreodată, chiar dac-ar dori. Eu simt că aș ști să privesc marea în felul acela.

Odată eram la Savona, și stăteam pe parapetul străzii care mărginește portul, uitîndu-mă cu binoclul la deplasarea navelor. Și, în mod special, mă oprisem asupra unui cargou uriaș care începuse chiar atunci să se miște.

— Acela-i un vas de transportat cărbuni, și-acum au început manevra ca să-l aducă aici jos, în locul ăstuia care pleacă.

Mi-am luat binoclul de la ochi și am văzut că cel care-mi vorbește era un om în vîrstă, cu părul cărunț, și destul de gros, dar numai în regiunea pîntecului. Un om normal, foarte normal, dar care se uita la navele acelea întocmai ca un cioban care-și privește oile. N-am văzut în viața mea un cioban, dar îmi închipui că așa își privește oile.

— Un vas de transportat cărbuni? Are însă numai patru cale și bigi obișnuite, ca toate vasele comerciale!

— Da, căci nu e o navă construită anume, ci e adaptată pentru a transporta cărbuni. Pentru încărcat și descărcat întrebuințează utilajele portului. Asta în schimb, da, e o unitate făcută anume pentru transportul cărbunelui, vezi? Suprastructurile toate la pupa, mașinile la pupa, și toată nava, pînă la prova, nu e decît o serie de magazii pentru cărbune. Frumoase unități moderne și vasele astea! În partea asta a portului sînt numai carboniere. Vezi? Acela, celălalt, și toate cele de-acolo, carboniere toate așteptînd să fie descărcate.

— Sînteți marinar?

— Da, am fost ofițer. Dar acum am terminat. Acuma e la rînd fiul meu. A intrat în marină acum un an. La început nu reușea să găsească un vas pe care să se îmbarce, așa cum se întîmplă întotdeauna, dar pe urmă am reușit să-l angajăm și pe el. Am fost nevoiți să folosim un mic șiretlic, căci legea spune că-ți trebuie trei ani de navigație pentru a putea beneficia de propriul tău titlu, și nici un comandant nu e dispus să-i ia pe băieții ăștia cînd ies din școală. E tare păcat, dar e și mare criză în marină.

În timp ce vorbea nu se uita aproape niciodată la mine, se uita tot timpul la navele care se mișcau cu încetineală.

— Auzi sunetele acelea de clopot? Au început să tragă lanțurile de la ancore, și la fiecare șaptezeci și cinci de metri de lanț sună o dată, așa că la puntea de comandă știu cîți metri de lanț au tras. În timpul manevrei comandantul stă pe punte, iar la prova și la pupa e cîte un ofițer.

Cum terminase de vorbit, eu mă uitam preocupat de jur împrejur, căutînd să-l mai întreb cîte ceva. Aș fi vrut să-i arăt cît de mult mă interesau lucrurile acelea, dar pe de altă parte mi-era teamă să nu-l întreb prostii. Și mi-era grozav de frică să nu plece, fiindcă o asemenea ocazie cu greu aș mai fi putut întîlni. Dar el o lua mereu de la capăt:

— Auzi sirenele astea? Sînt nave în manevră care le previn pe celelalte de fiecare mișcare. Un semnal dacă merg înainte, două dacă virează la dreapta, trei dacă virează la stînga.

Apoi, cîteva sunete de sirenă care-l făcură să rîdă.

— Ah, încep să se enerveze! Înțelegi, cînd o navă trebuie să înceapă manevra și vede una care se mișcă colo, și alta dincolo, comandantul trebuie să fie numai ochi și urechi. Porturile sînt prea mici, prea ticsite, nu mai știi unde să-ți întorci nava.

Atunci seara am ajuns acasă foarte tîrziu. Eram în dispoziția aceea specială în care mă aflu ori de cîte ori stau foarte aproape de un lucru mare și frumos, dar trebuie să constat că eu sînt și voi fi întotdeauna pe dinafară. Nenorocirea stă tocmai în asta. Pentru totdeauna.

Cu mulți ani în urmă, pe cînd eram în școala elementară, mi se dădea să citesc diferite istorioare cu mici cercetași care, în deșert, asaltau tancurile, trăgeau cu mitralierele; eu întrebam de ce nu mă pot duce și eu acolo. Atunci mi se spunea că sînt mai multe feluri de a-ți sluji patria, și că al meu era să stau pe loc și să învăț, și să n-o supăr nici pe mama și nici pe profesoară.“

Pe vremea aceea, această primă lucrare literară a lui mi-a făcut o impresie mai mult decît dureroasă. Poate că nu puteam suporta gîndul că se înfățișa ca un om bolnav ca și un funcționar (perpetuu). Chiar și faptul că pusese mîna pe toc ca să scrie mi s-a părut o concesie făcută bunăvoinței, un fel de capitulare aproape, pe care am atribuit-o bolii. M-a decepționat însă stilul. Inferior, aveam impresia, celui din scrisorile lui, întrucît îi lipsea veselia, ironia. Totuși, ultima frază salva totul! Iar motivele „conradiene“, atît de personale, le-am socotit a fi doar pline de candoare. Acum simt în ele gheara leului, cum se spunea pe vremuri.

Povestea cu boala a durat — la mare și la munte — pînă în octombrie. Apoi, a continuat să se considere mai mult sau mai puțin virtual bolnav. Din cînd în cînd lansa, cu un aer insolent sau grav, după cum era cazul:

— Noi, tuberculoșii...

În primul rînd era, bineînțeles, o provocare la adresa optimismului meu, o manieră de-a se ponegri față de noi și de-a ne înfricoșa, ca pe vremea cînd, copil fiind, inventa și se lăuda cu eșecurile școlare.

A revenit la „viața activă” și s-au instalat în casa lor, incomplet aranjată, cum era de așteptat, dar în care se putea locui, întrucît exista patul. La un moment dat începu chiar să se amuze: cînd izbuti să combine un anumit fel de aranjament fără să recurgă la obișnuitele piese de mobilier, pe care le detesta, socotindu-le, fără excepție, urîte. În coridorul de la intrare și în camera cea mare a pus să se instaleze o serie de etajere de metal, așa cum se văd prin magazine. Scheletul lor, aerisit și rigid, aducea, bineînțeles, cît mai puțin posibil a „mobilă”. În felul acesta, camera de zi fiind despărțită, a fost salvat faimosul birou. Încetul cu încetul rafturile s-au umplut: cărți, picupuri, curiozități strînse în timpul călătoriilor și vechile jucării ale Marlènei, păpușile, ursuleții, o micuță mașină de cusut pe care-o primise mama ei pe cînd era copil. Cea a bunicii de la Cuneo, Singer '900, a fost pusă la loc de cinste pe o măsuță, unica mobilă, în afară de o sofa și două scaune lungi, din fier, și acoperite cu o țesătură din lînă. Mașina Singer îi slujește și acum, ca să-și coase sacii și gențile. În bucătărie, deasupra frigiderului, a pus un vas mare de argint cu o ornamentație foarte complicată (primită în dar), nu știu bine dacă pentru a-și bate joc de frigider sau viceversa. Celelalte obiecte prețioase (primite în dar) au fost așezate ici și colo, lîngă ursuleții cu blana roasă, și lucrurile de bazar.

Încăperea a devenit numaidecît veselă: roșie. Un lampadar cu abajurul confecționat, cred, din răchită, împrăștiă o lumină pestriță, parc-ai fi stat în umbra roșiatică a unei păduri. Dulapul e dat cu lac roșu, cuvertura e roșie, și așa mai departe. E culoarea care-i place Marlènei. Severitatea se află în stampele agățate la capul patului, în locul tradițional al icoanelor: dinozauri, mamuți și altele de felul acesta. Strămoșii. Ilustrare potrivită a unei lumi care a abolit metafizica.

În cele din urmă am fost invitați și noi, împreună cu Maria. Eram peste măsură de fericiți, nu știam ce să admirăm mai mult. Pînă și ei erau stingeriți de-atîta mulțumire.

— Parcă aveai ceva pe dincolo? făcu el; și ea aduse bunătățile pe care le pregătise. Ca doi țărani proaspăt căsătoriți.

Cînd i-am spus însă că Ugo — invitat înaintea noastră în via Colletta — telefonase, arătîndu-se entuziasmat de casă, el a început să rîdă:

— Mă amuză Chiodoni. S-a schimbat așa de mult!

Voia să spună, mi-a explicat, că s-a îmburghezit.

„Am dat de-un vagabond de vreo cincizeci de ani, cu paltonul numai petice. Mergem de-a lungul fluviului. Sînt fericit să merg împreună cu vagabondul, pe deasupra am și prilejul de-a mă îngriji de el; îmi atrage atenția că e puțin cam nebun și uneori nu-și mai dă seama de nimic. Cerem de pomană, agonisim cincisprezece lire. Găsim alte expediente. Mîncăm o plăcintă. (Mă trezesc, visul continuă.) Acum am o rulotă, trasă de un jeep galben și hodorogit. Fac pe scamatorul și vînd desene. Cîștig ceva parale. Locuiesc cu două femei, urîțele. Ceilalți vagabonzi îmi dau o mînă de ajutor. Ceilalți, în rulotele lor, au mobile de lux, sculptate. Eu mă simt fericit într-a mea, plină de lucruri vechi, uzate. Drumurile urcă și coboară. La urcuș jeep-ul obosește. Mă opresc la umbră, mă gîndesc, plin de fericire, că *nu mă grăbesc*, că *e timp destul*.“

E un vis alegoric: ca o străfulgerare. Fericirea concepută ca o eliberare din timp nu e o aspirație religioasă? De altfel chiar și idealul „vagabond“, de fapt.

O însemnare făcută cu vreo cîțiva ani mai tîrziu (în legătură cu Nenè, care învăța să cînte la gitară): „Am rezolva problema. Am colinda lumea, eu aș face desene pe trotuar. Pe mașină aș scrie *Circul Piero și Marlène*. Eu propun Pierre în loc de Piero.“

Acum proprietatea îi provoacă groază — ca înregimentarea, ca și slujba — totuși, cînd mi se întîmplă să mă duc pînă acolo, placa de alamă ținută de el pe ușă îmi amintește de faimosul Circ. Imaginea, ca cea a numelor pictată pe rulotă, nu-i deloc veselă, dacă nu chiar sinistă, la prima vedere. Reprezintă o acvilă bicefală care ține în gheare o panglică pe care sînt scrise cele două nume. Într-adevăr, un simbol cît se poate de limpede.

Via Colletta e departe de noi. C. a ales-o anume, deoarece e pe lângă Institutul pe care-l frecventează Marlène, dar și pentru că, dacă nu tocmai pentru că e departe. Altfel, zice, eu și cu Maria am fi înăbușit noua familie încă de la naștere. Sfință precauțiune. Cu toate acestea, ori de câte ori intervine ceva care nu pornește de la noi (de la noi în momentul de față) pare s-o pună în pericol.

Să fi fost unsprezece noaptea. Sună telefonul:

— Sînt foarte necăjit.

— Dumnezeu! Ce s-a întîmplat?

— Nenè nu mă lasă să dorm.

— De ce? Se simte prost?

— A vorbit la telefon cu mamă-sa, e furioasă și-acum se ia de mine.

— Ai încercat s-o calmezi?

— Eu vreau să dorm.

— Nu spune tot timpul *eu*!

— Vreau să viu acasă și să dorm.

— N-o poți lăsa pe Nenè singură.

Era conștient, bineînțeles, de efectul comic (de comedie) al convorbirii; era însă și încercarea, ca o supapă măcar, de a scăpa de o plictiseală. Orice om s-ar fi scandalizat ca de un lucru pueril auzindu-l că vrea să se întoarcă „acasă“ (la mama!), ceea ce putea să dezamăgească în mod îngrozitor o soție. Totuși el voia să se întoarcă nu ca să caute mîngîiere, ci numai pentru că patul lui era tot acasă. În ceea ce-o privește pe Nenè, a rîs cea dintîi de toată povestea asta.

După cîțiva ani, a fost ceva mai grav. A fost tot o convorbire telefonică, denumită apoi „a creioanelor paralele“.

— Ai lucrat?

— Nu, ne-am certat.

— De ce? (groaza mea).

— Vrea să șteargă praful. Pune creioanele paralel pe masă.

— Ce tot spui acolo?

— Nu mai putem trăi împreună. Nu pot suferi gospodinele.

Spunea:

— Marlène e biolog și beat. Acum e și gospodină; iar gospodina n-o suport.

Faptul că e biolog, a fost întotdeauna o problemă personală (a ei). Adesea la început o întrebam ce lucrează, iar ea ne povestea fel de fel de lucruri. El o privea cu uimire, apoi, plin de dezgust:

— Cum poți vorbi despre muncă atunci când nu te mai afli acolo?

Dacă-i aminteam că nevasta lui lucrează mai mult ca el, răspundea:

— Dar ei îi place!

Poate că pornirea (relativă) față de Nenè, generată de un oarecare conformism, îl împiedică să deplîngă necesitatea unui loc de muncă ce nu corespunde întru totul celui pe care l-ar fi preferat ea: de cercetare, de studiu. Nu trebuie exclusă însă și o anumită „invidie față de cei puternici“, cum spune chiar el.

Ne-a anunțat că va pleca în Congo:

— Am aflat că au nevoie de un biolog.

— Dar biolog e Marlène.

— Exact.

— Și tu?

— E inclus și consortul.

Au crescut împreună și s-a format odată cu el. În primii ani însă, se îmbrăca tot cu hainele acelea elegante pe care i le făcea croitoreasa pe care o văzusem la nuntă. Croitoreasa mamei ei. Purta părul ridicat, purta panglici de catifea la ceafă sau pe creștetul capului (gâtul părea și mai grațios). Apoi a început să apară cu felurite fustulițe și tricouri, iar mie mi-era teamă că se îmbrăca așa fiindcă el nu voia să cheltuiască pentru rochii.

Am avut un vis.

„Nenè tristă. A renunțat la tot. O îmbrățișez, o mîngîi, plină de compătimire.“

Ea însă părea să se simtă foarte bine în tricourile acelea; într-adevăr, era veselă tot timpul. Ultima transformare a fost tocmai cea *beat*. Iar culmea acestui stil a fost atins poate atunci cînd și-a atîrnat la gît, drept medalion, o plăcuță de fier pe care scria, cu email, X—100. O plăcuță „adevărată“ de mașină.

Drept concluzie, el spune:

Din fericire, eu sînt cel care se ocupă de îmbrăcămintea ei.

Datorită solidarității oamenii devin complici; diferența constă doar în conținut. Tovarășa de viață a banditului, a pictorului sau a profetului prezintă aceeași valoare, cînd e vorba de atribuțiile pe care le au. Există și reciprocă? În cazul lui și al Marlènei problema nici nu se pune măcar. Cel care dă tonul e el, ca odinioară în vechea lui prietenie cu Chiodoni. Explicația ar putea fi aceasta: pare să existe un primat caracterial în tipul umanist al acestor raporturi, în sensul că fantezia posedă o forță mai mare: opusul celor ce se întîmplă pe plan social.

„P. îi arată Marlènei o cutie:

Un cadou pentru tine.

Ea rîde:

— O pilă.

— E o piesă de mașină. Costă cincisprezece mii de lire!“

„P. a cumpărat o pușcă. Îl rog să nu i-o arate tatălui său. Costă optzeci și cinci de mii de lire. E o armă de război uzată, pentru antrenament. O întreb pe Nenè dacă știe ceva în legătură cu pușca. Spune că el a anunțat-o în felul următor:

— Am două vești, una bună și una rea. Cea bună: mi-am cumpărat o pușcă. Cea rea: am dat pe ea optzeci și cinci de mii de lire.“

Ea pare mulțumită, dacă nu, ceea ce e și mai mult, amuzată. Amuzată de tot ceea ce născocеște el, tot timpul — întocmai ca pe vremea cînd era copil — pentru a converti cotidianul în aventură.

Scormonește mereu prin mormanele de piese de automobile uzate, apoi le vinde la fier vechi.

— Cîștig uneori chiar opt sute de lire! Spune.

În Elveția, în vreme ce Nenè stă la soare, el scurmă prin gunoaie și o dată, la vamă, cînd i-au deschis mașina, gemînd de piese vechi, vameșii au început să rîdă.

Se duce după Nenè, la Varigotti.

— Trebuie să plec devreme fiindcă mă opresc la Savona.

— Ce faci la Savona?

— Trebuie să trec pe la un individ care demontează vapoare.

— Cumperi vapoare de ocazie?

— Piese.

În primii ani de căsătorie faptul că era coproprietar izbutea, uneori, să-l amuze.

Iată relatarea, în stilul lui meticolos-fantastic, a primei și cred unicei Reuniuni a Coproprietarilor la care a luat parte.

„Subsolurile unei biserici, din ciment, prăfuite, pînze de păianjen. O încăpere împodobită cu zdrențe, ca la teatru. Zvon îndepărtat de lovituri ușoare: toc, toc... Urmează sunetul, și după coridoare și camere întunecate se vede o lumină, în fund. Într-o cămăruță doi indivizi slăbănogi și triști joacă ping-pong. Sus, pe perete, o inscripție cu litere mari **MENS SANA IN CORPORE SANO.**

S-a dus cu Marlène, din politețe — se aștepta numai la necazuri — la o expoziție de pictură la Circolo Volta, unde expunea un coleg de la San Ciro. Tablourile „impresioniste“; locul îngrozitor, luxos, lume elegantă: numai el și cu Marlène *beat*.

— Oameni așa de urîți n-am mai văzut de pe cînd mă duceam la biserică!

Urîțenia l-a fascinat întotdeauna (ca și pe mine), de fapt e o altă față a frumuseții. Totuși numai fața aceasta stîrnește milă.

Mi-a destăinuit că la stabiliment le alegea numai pe cele urâte, fiindcă-l întristau.

„P. la Biblioteca Municipală.

— În locurile prea organizate nu găsesc nimic. (Eu la fel: am fost la Palatul Sormani să caut niște reviste și nu le-am găsit: și am fost bibliotecară!)

Vede un Birou de informații. Înăuntru, nimeni. Găsește fișierele, numai pe autori. Întrebă pe cineva, care-l trimite la etajul I. Alt Birou de informații. În sfârșit, i se arată fișierele. Sînt și pe materii. Găsește lucrarea pe care o caută, dar își dă seama că nu are hîrtie și stilou, și încearcă să învețe cota pe de rost. Apoi își dă seama că acolo nu-i nici o carte. Nu îndrăznește să mai întrebe nimic, și observă ceea ce fac ceilalți. Se uită pe furiș „pentru a nu bate la ochi“ (spune) și-și dă seama că *le e frică de el!*“

Poate că la baza aventurilor acestora a stat tocmai frica. Dar frica fanteziei.

Aventurile domestice“ se ivesc chiar prea des, dar nu sîntem informați întotdeauna. Ne-au povestit întîmplarea cu dulapul.

„Găsesc în casă mucuri de țigară și chibrituri, portăreasa (care face și curățenie prin apartamente) nu fumează, soțul însă da, dar nu urcă niciodată. P.: — Portarul își dă întîlnire la noi în casă cu vreo chiriașă. — Scrum sub sofa: așa dar cineva a stat lungit pe ea. Golește dulapul de haine, face o gaură în ușă, se închide înăuntru cu pușca și cu aparatul de fotografiat. O vede pe portăreasă cum citește ziarul, cum umblă de colo-colo, găsește apoi caietul legat în piele roșie (vechiul lui *Jurnal din Algeria*) citește puțin din el, apoi pleacă. El iese din dulap, ia caietul ca să scrie ceva acolo înăuntru, se închide iarăși. Ea se întoarce, se uită mirată acolo unde era caietul. Închide fereastra, iese. El se duce să deschidă fereastra, ca să vadă ce mutră o să facă. O urmărește îndeaproape și în celelalte camere, fără ca ea să bage de seamă.“

Întors dintr-o călătorie în Anglia, îi spune tatălui său:

— Vreau să mă duc la Londra și să lucrez ca chelner. Știam că chelnerii italieni se simt bine la Londra fiindcă acolo „muncitorul e respectat“; dar nu e asta, bineînțeles, cauza, făgașul raționamentului pe care-l face. Urmează numaidecît și motivarea.

— Vreau să trăiesc la Londra fiindcă acolo se întâmplă întotdeauna cîte ceva.

— Eu, fără un pic de amuzament, nu pot cîtuși de puțin să trăiesc. Pare banal, dar e o cugetare filozofică, o cugetare de cea mai mare însemnătate. Nu explică numai cazul său, ci întreaga natură umană. „Varietatea nu e numai mireasma, ci însăși substanța vieții“, spune autorul lucrării *Cella d'isolamento*.

Văzîndu-l, după cîtva timp de absență, îl întreb:

— Cum te simți?

Răspunde:

— Ca de obicei.

Nu pare descurajat, dar e; cu alte cuvinte: cum ar putea fi altfel? Sînt ispitită să-i spun, — și îi și spun — că în schimb pentru mine acum, mai bine spus, *la vîrsta mea*, nimic nu pare mai reconfortant decît acest *ca de obicei*; ba chiar, mai extraordinar.

Iar el:

— De asta mi-e teamă mie de bătrînețe.

— Cumpără-mi cincizeci de morcovi.

Maria, foarte amuzată, îmi povestește de telefonul pe care-l primise; și adaugă:

— Îi cumpăr cinci.

El însă înțelegea să-i comunice numărul exact, nu unul metaforic. Chiar și stilul lui „baroc“ își are poate originea în „nevoia de siguranță“.

Cu toate că locuiește departe, „mămismul“ își continuă opera devastatoare. Sau cel puțin așa pare, poate părea celorlalți. Nenorocirea e că tocmai el e cel care impută, reproșează lucrul acesta în momentele lui de

furie. Momente care au aerul să fie niște adevărate momente ale adevărului.

La originea acestor noi compromisuri au existat anumite circumstanțe; numai că circumstanțe există în asemenea cazuri mai întotdeauna. Că banca la care lucra era aproape de noi era o realitate; ca și faptul că soția lui mînca la cantina Institutului: era natural așadar ca el să vină să mănînce acasă. Pasul următor a fost făcut cu aceeași naturalețe; astfel că i-a spus Mariei:

— În timp ce faci cumpărăturile pentru voi le poți face și pentru noi. Adăugînd după aceea: mi se pare inutil să faci în doi un lucru care se poate face pentru doi.

Logic nu era, bineînțeles, raționamentul lui, ci grija și atenția noastră, ca și instinctiva lui nevoie de a recurge la ele. Nimic nu e mai străin de el decît un calcul preventiv, de aceea logica era ceva pe deasupra, un ornament.

Ceea ce pot gîndi „alții“ nu contează; dar el, care ne acuză, și între timp continuă?

Ca toate istoriile din viața lui, aceea a cumpărăturilor e tragicomică. Comicul îl aduce el, cu sentimentul jocului pe care-l are, cu stilul lui de comedie absurdă. Tragicul se află în faptul însuși, iar el uneori se revoltă.

— Așa sînt eu, fricos, burghez *exploator*, fiindcă voi m-ați făcut așa.

E îngrozitor.

— Ce vrei să spui cu asta?

— Data aceea cînd m-ați așteptat, (!) *teama voastră de frig*.

De ce totuși „tragic“? Poate în măsura în care asta poate însemna că nu e întru totul liber, autonom, bărbat. Sînt sigură totuși că asta nu e ideea lui: e a „celorlalți“. De pildă, a noului său prieten pe care-l cheamă Ugo ca și pe Chiodoni (mai binezis al nevastei lui, deoarece el nu e un om conformist). Normal să i se reproșeze simbioza cu vechea familie. Dar ce

știu ei de asta? Ce știu ei de libertatea pe care o capătă el în felul acesta și de care are nevoie, care-i e atât de necesară?

Ceea ce trebuie el să depășească cu adevărat nu e faptul de a apela la noi — atât cât sîntem aici — ci părerea celor dinafară, prieteni sau nu.

E însă cu puțință să fie influențabil un om ca el? Probabil că toate criticile coincid cu un oarecare sentiment de insatisfacție, de nemulțumire în ceea ce privește propria lui persoană. Și asta e un lucru serios, dar e cu totul altceva.

Cînd a apărut cîinele, mi s-a părut cît se poate de limpede că a devenit un component de seamă al familiei din via Colletta. S-au aruncat asupra-i cu o dragoste furibundă. Mie însă mi s-a strîns inima de durere.

Visul acela al meu, cu Nenê, nefericită, în pulovărașul ei de la Rinascente, se termina cu o emoție neașteptată, provocată mai curînd de amărăciune decît de bucurie; o îmbrățișam, o mîngîiam, și simțeam că pîntecul ei e încordat... În vis lucrul acesta părea să-i agraveze situația; trează însă îl doream chiar prea mult, deși *nu îndrăzneam* să-l doresc sau mai bine zis să-mi formulez dorința. Mă dusesem să-i fac o vizită fetei Eugeniei, care născuse de curînd și-mi trecuse prin cap gîndul: dac-aș fi venit pentru Nenê? Mi-am răspuns imediat: ar fi o fericire prea mare, mult prea mare. N-aș putea-o îndura. Ce gîndeau ei despre asta, nu știu. Natalia e de părere să stau de vorbă cu nora mea; dar nu pot. Ce drept am eu de-a influența, nu numai pe ea, dar evenimentele înseși? S-ar putea să nu posed un instinct matern prea dezvoltat.

Ugo și Leda Chiodoni au o fetiță. Într-o seară ne-au invitat la ei; se jucau cu fetița. Leda era fericită că seamănă cu Ugo: îi spunea Ughina. Firicelul acesta de fantezie m-a umplut de încîntare. Am întrebat cum s-a comportat el cînd a văzut fetița. Leda mi-a arătat numai decît: a ieșit din odaie, și-a vîrît capul pe ușă și a aruncat o privire plină de bănuială. Știam eu bine că-i era frică.

Copiii au adus cîinele și la noi acasă, iar P. se întindea cît era de mare pe dușumea ca să vorbească și să se joace cu cîinele. Era un cîine oarecare,

mic, galben, urîtel, și părea tot timpul mirat că i se arată atîta căldură. Părea chiar preocupat, ca și cum ar fi vrut să-și explice asemenea lucru. Avea dreptate să-i fie teamă: cînd s-a îmbolnăvit l-au îngrijit după toate regulile științei și cu atîta zel, că în cele din urmă a murit din exces de medicamente. M-a apucat o frică îngrozitoare pentru copil.

L-am întrebat de curînd (mă uitam la fotografia unui setter irlandez):

— Ce fel de cîine ai vrea să ai?

— O corcitură din aceea mică, lăptoasă și grăsuță.

— De fapt, un cîine urît.

— Da.

— Asta înseamnă că nu te mai interesează frumusețea.

— Cînd e vorba de un cîine, cauți un raport de altă natură; i se cere ceva care înseamnă mult mai mult.

Și-au iubit cîinele și după moartea lui. Voiau să-l îmbălsămeze, apoi l-au îngropat noaptea în Parc.

În mine rămăsese însă ideea aceea a „copilului”; am izbutit s-o scot la iveală într-o împrejurare ieșită din comun. El, de cîtva timp, șchiopăta.

— Ce ai?

— Mă doare piciorul.

— O fi o criză de reumatism.

Mă încerca bănuiala că exagerează, ca să ne sperie, atît de spectaculoasă era scena. Cu toate astea se vedea că suferă cu adevărat.

„P. umblă prin cameră șchiopătînd din cauza durerii. În cele din urmă se așează și, cu un aer pe jumătate circumspect, pe jumătate solemn, sprijinindu-se cu coatele pe masă, spune:

— Aș vrea să vă întreb ceva, și eu și Marlène. (Pauză.) Nu mai știm care-i scopul vieții noastre.

Eu:

— Fiindcă nu credeți în nimic.

— S-ar putea să fie din pricina asta. Pînă acum am trăit numai pentru că așteptam să ni se întîmple cine știe ce. Ne-am dat însă seama că nu se va

întîmpla nimic. Prima și-a dat seama Nenè, ea e mai curajoasă, mai rațională. Eu sînt un tip pasional. Visam la fel de fel de aventuri. Aș putea fi și-acuma fericit dacă aș face o călătorie în Basarabia, dar apoi stau și mă gîndesc: Și după? Și după noi?

Eu:

— Un copil.

— Ne-am gîndit și noi la asta.

Eu (excitată):

— I-ai văzut pe Ugo și pe Leda Chiodoni?

— Ei nu mă interesează. Sînt tineri. Eu vreau să aflu de la voi, care aveți experiență.

Eu:

— Noi te-am avut pe tine.

— V-am slujit la ceva? Ce-am însemnat eu pentru voi?

Mă pregăteam să răspund, cînd C., care tăcuse tot timpul, intervine:

— Nimic, nici chiar un copil nu poate însemna întregul scop al vieții.

Scopul e însăși viața. Aventura ta e viața ta.

Îi povestește *Tigrul în junglă* de James.

A doua zi a fost nevoit să se așeze în genunchi ca să poată mînca, nu mai era în stare să stea pe scaun. C. i-a spus să se ducă la profesorul V. ca să-l consulte și să-i obțină internarea. A doua zi l-am însoțit la Policlinică, în pavilionul unde stătusem și eu cu cîțiva ani înainte. În timp ce făceam cuvenitele demersuri pentru înregistrare pe la ghișee și oficii, mi-am aruncat ochii pe hîrtia Profesorului și am citit: spondilită. Mi-a adus aminte de „spinita“, cuvînt pe care mama îl rostea tainic, cu vocea scăzută, pomenind de nu știu cine, mort de tînăr.

Am întrebat o doctoriță, care mi s-a părut destul de reticentă:

— Poate fi și ceva ușor.

Domnul în halat, căruia îi plăteam, s-a uitat la mine cu niște ochi rotunzi, buni, și mi-a spus:

— Curaj.

Cu gura uscată și abia ținându-mă pe picioare, am ajuns acasă; în enciclopedie am citit: tuberculoză vertebrală.

Totul se lămură: întreaga lui viață atât de misterioasă, de patetică, ducea acolo.

Profesorul Pozza (care mă îngrijise când fusesem bolnavă) mi-a explicat că denumirea aceea avusese doar scopul de a-l hotărî să se interneze imediat. Că boala era o simplă ipoteză, cea mai rea; cu toate astea, vindecabilă. M-am simțit puțin mai ușurată. Dar când i-am repetat explicația asta și lui, mi-a răspuns:

— Măcar de-ar fi adevărat că e ipoteza cea mai rea.

Se gîndea la cancer. Și deodată, ipoteza tuberculozei mi s-a părut și mie aproape bună.

„Îl aud pe C. certîndu-l; mi-e teamă fiindcă e bolnav, alerg. Locuim în vechea casă de pe via Barbaroux. Îl găsesc pe C. în ușa cea mare, de la biroul tatei, cu el în brațe, leșinat. E ca acum: cu barbă, frumos, suferind. Îl iau în brațe: e ușor, moale ca un copil mic.“

Semnificația, pentru mine, a episodului acestuia a fost întocmai cea care mi-a fost anunțată în vis: el redevenit copil, dacă nu chiar pe punctul de a se naște din nou. Ceea ce explică pe deplin absoluta, chiar excesiva mea dorință de a-l îngriji, ca și cum ar fi trebuit să-l readuc cu adevărat la viață (să-l nasc încă o dată), la viața fizică; dar mai cu seamă la acceptarea, la încrederea, la dorința de a exista.

„Sora i-a vorbit despre mine: soția dumneavoastră; și el:

— S-a înșelat ori în privința mea, ori în privința ta.

Surorile, se știe, sînt stupide; încerc să dreg lucrurile:

— În privința amîndurora; trebuie să-ți fi adăugat doisprezece ani ție și să-mi fi scăzut doisprezece mie.

Mă privește cu ironie. Îmi dau seama că sînt departe de-a fi dres ceva.“

Fizionomia lui, atît de expusă acum — plictisită cum e — privirilor constituia un limbaj chiar prea lizibil. În răstimpul lungilor mele ședințe de așteptare, el întins și imobil, mi-a venit ideea să-l desenez; așa, urmărind umbrele, cercurile orbitelor, mă identificam și mai mult cu suferința lui.

Cînd era copil n-am reușit niciodată să-l conving să-mi pozeze; adesea îl desenam stînd în spatele lui, în felul acesta nu observa. Îi surprindeam cel puțin forma, alungită, a capului țuguia, în vîrf cu bucele ciufulte, a cefeii atît de delicate. Mi-am amintit de toate astea în timp ce mă uitam la el cum stătea în fața măsuței — se dădea jos din pat ca să mănînce — eu aflîndu-mă în spatele lui, în picioare. Forma capului era aceeași, dar bucele lînoase și zburlite, cenușii, m-au făcut să mă gîndesc la bătrînul meu unchi, Canonicul, aplecat asupra clasicilor săi (sau a temei mele de latină).

I se făceau radiografii, stratigrafii; cînd vedeam cum îl duc cu scaunul pe roțile ca pe un paralytic, îmi spuneam: seamănă cu tata, pare deja bătrîn!

Venind în timpul uneia din mutările lui dintr-un pavilion în altul (în încercarea de a afla ce are de fapt) l-am văzut de departe, în scaunul pe roțile, sub platani, cu capul zburlit și puțin înclinat de bătrîn înțelept: am încercat, pe lîngă milă, un sentiment înrudit cu venerația. Erau amîndouă lucrurile: „redevinit copil“ și „deja bătrîn“.

„Găsește, într-o caisă, un vierme alb cu pete negre. Îi zîmbește, îl ia și se duce la fereastră, îl aruncă departe în grădină.“

Asemenea momente de fantezie și de gentilețe alternează cu unele de depresiune sau de umor, cînd amuzant, cînd feroce.

Tatăl său s-a dus la bancă pentru a-i scuza absența. Și spune cu îngăduință, pentru a scuza și restul:

— Nu cred că e unul din stîlpii instituției.

— Dimpotrivă, i s-a răspuns, e un funcționar foarte capabil, e cel mai iute, știe să umble cu mașinile.

Îi repet și lui toate astea: e atât de amuzat, încît începe să rîdă în hohote și să sară în pat:

— Numai într-o bancă se pot întîmpla asemenea lucruri.

— Tatei i-au vorbit cît se poate de serios.

— L-au luat peste picior.

(Toate astea probabil și pentru că nu-i place să fie socotit „capabil“, întocmai ca și la școală.)

Cu un amestec de seriozitate și de ironie, îi comunică Marlénei:

— Spune părinților tăi că nu mai am nimic împotriva lor.

Ea începe să rîdă:

— Așteaptă să te faci sănătos!

Dar și înțeleapta Marléne a fost doborâtă. Vin într-o dimineață și află că a leșinat acolo, la Policlinică. O puseseră în patul celălalt. Seara mîncase doar niște dovlecei fierți; iar în timpul săptămînii uitase să mănînce carne. I-au luat pulsul: optzeci. El a devenit numaidecît plicticos: voia să i se ia și ei temperatura, iar eu să mă duc să-i fac formele de internare.

— Pentru ce fel de boală? am întrebat.

După care am comentat cu Maria:

— Mai bine să se înfurie decît să se sperie.

Faptul că-i făceau pe ceilalți să zîmbească mi se părea un semn că nu era vorba de nimic grav.

„Îl întîlnesc pe Pozza pe scară; a fost la el și a văzut-o pe Nenè în pat. Spune: Trăiesc, și unul și altul, în afara lumii.

Am fost la fel de fericită ca și cum ar fi spus: Sînt niște sfinți.“

Neurologul spune că are sciatică. Tînărul doctor asistent:

— A auzit ce a spus neurologul? Cînd va afla că nu are nimic, nici măcar la tubul digestiv, va născoci altceva.

Teama îl făcea să născocească mereu alte maladii.

„Acum moare de frică să nu aibă răpciugă (își sărută mereu cîinele). Spre amuzamentul profesorului V., ai cărui ochi cenușii, pe obrazul îngust, aristocratic, zîmbesc malițios.“

Se teme să nu fie tras pe sfoară și ne spionează.

„Nenè tristă. El se uită la ea pe furiș. Vrea să știe de ce. Ea spune că e obosită. Am observat că se uită și la mine în timp ce se prefacă că citește, cu o privire investigatoare. Cercetează ce fel de față avem:

— Azi aveți niște mutre lugubre. Mă înfricoșați.“

„Nu vrea să plece Nenè.

— Mi-e teamă să stau singur. Nu că mi-ar fi teamă de ceva. *Mi-e teamă să stau singur cu mine.*”

„Mă gîndesc la Domnul de Fontenelle și la «*difficulté d'être*».“

„I-am dus *Meneghello*, pe care o găsesc amuzantă; dar el spune că-l deprimă.

— Mi-aduce aminte de vremea copilăriei.

Așadar era cu adevărat nefericit în copilărie. Gîndul acesta mă chinuie acum mai mult ca oricînd. Cînd găsesc momentul potrivit îl întreb.

— Am avut întotdeauna impresia că sînt sub observație.

— De teamă să nu ți se întîmple vreo nenorocire.

(Simt că explicația nu rezolvă nimic.)

Poate că și acum fac aceeași greșeală: numai că, pur și simplu, el s-a obișnuit.“

„Îi duc *La vagabonde*. Se luminează la față și unul și altul.

— Colette îl distrează, spune Nenè.

Iar el:

— Colette are nerv, Mann nu. (Observație uluitoare, dar cu toate astea adevărată.)“

Voia întreaga operă a Collettei. După ce i-am dus toate volumele pe care le aveam, am început să colind librăriile, reușind să descopăr cîte ceva.

„Îmi spune că în timp ce citea *Chéri* a descoperit motivul care-i îndeamnă pe oameni să se sinucidă. Nu mă pot abține să nu plîng. Schimbă un pic tonul, dar stăruie că e sensibilitatea, adică nevoia de plăcere care duce la autodistrugere.

E doar o chestie de sensibilitate. Cine nu are sensibilitate e un om virtuos.“

Îmi ies din fire, îi spun că asta e o prostie decadentă. Îi reproșez voința lui negativă. Îmi spune că-i place totuși viața, dar așa cum o înțelege el.

„— Și țigan, și rege. Am nevoie și de unul și de altul, în mod alternativ. Dacă-aș fi rege, aș reveni din cînd în cînd la vagabondaj, dac-aș fi vagabond aș vrea să fiu pentru cîtva timp rege.“

De altfel, viața pe care-o duce e întocmai așa: numai că el se socoate redus la mediocritate. „Cenușiul“ acela (banca, coproprietatea etc.) nu e decît fondul neutru, pe care strălucesc — superbe — albul și negrul (sau roșul) condiției sale din clipele de regalitate, sau din clipele de vagabondaj.

Cine frecventează spitalele în calitate de vizitator, știe: e ca și cum ai intra într-un Regat, într-un „dincolo“. Normal așadar să existe un portar. De cele mai multe ori înfricoșător. Pe cel de la Policlinică l-am urît.

„Mă vede în fiecare zi, îmi dau seama că mă recunoaște, și de fiecare dată sînt obligată să-i spun că mă duc la secția «cu plată», apoi controlează numele. Aparține tipului de oameni masivi pe care-l detest.“ (Era într-adevăr o nuanță de sadism.)

Atmosfera generală era de fapt aceea de „dincolo“, cu alte cuvinte „fără drept de apel“. Fiecare pavilion avea de altfel atmosfera lui proprie. Într-unul, regatul lui Pozza, al lui V. și al tînărului asistent, domnește calmul, liniștea, amabilitatea. La „chirurgie“ era o atmosferă frenetică. Chirurgii, tineri: aer sportiv, duritate, impasibilitate. El îi privea cu cea mai mare neîncredere. În pavilionul lui Pozza se ocupau de el îndelung, îi dădeau tot felul de explicații. Acum un chirurg îi răspunde:

— Nu pot spune nimic. La spital trebuie să devii umil, să faci ceea ce ți se spune; dar el se simte jignit:

— Parc-aș fi la armată.

„Pornesc în căutarea protectorului meu: îmi promite că o să se intereseze despre ce e vorba și că după asta o să stea de vorbă cu el.

— N-a intervenit nimic nou.

— Nu-mi spun chiar totul.

— Băiatul dumneavoastră e un caz banal.

Respir ușurată. Îi văd ochii, întunecați și albi, bănuitori, în timp ce profesorul vorbește.

Poate că Pozza își închipuia că-i e frică de operație (în caz că ar fi avut hernie); rămîne uluit — în felul său discret, abia perceptibil — de ieșirea lui:

— Mie-mi place să fiu operat!“

Mi-a explicat că operația e o aventură, ceva nou. Și durerea? Trece. Ceea ce-l îngrozea era nesiguranța, ideea că nu i se spunea totul.

Mă întreba mereu despre Vittorini, a cărui boală începuse de asemenea cu niște dureri misterioase. Îi aminteam că la Vittorini fusese o revenire a bolii. Dar îmi era și mie o frică nebună. În mod fatal, subiecte care păreau foarte îndepărtate duceau tot acolo.

„Am fost la Baggina ca s-o caut pe doamna P. El îmi cere să-i povestesc despre ea și despre moartea Brunei. Când îi spun: doctorul i-a explicat doamnei că Bruna avea cancerul în ea încă de la naștere, era de fapt... el completează: tristă, firavă, lipsită de vlagă. Îmi dau seama, cu groază, că se gîndește la el însuși și încerc să dibui, ca și cum aș ezita să pronunț cuvîntul potrivit: nu se distra niciodată, era veșnic plictisită; și-mi dau seama că și asta i se potrivește. Și închei, victorioasă: avea cancer la uter. Înțeleg însă că nu are importanță unde era.“

„Îl găsesc scriind, lungit pe burtă, cu caietul sprijinit pe coșul de hârtii, pe care-l întorsese cu gura în jos. Admirația — în stare de asemenea efort, el; și ca să scrie! — sporește mîhnirea, dar îi răpește și plusul acela de lașitate pe care-l comportă în fond întotdeauna.“

— Am să scriu o carte ca să-i pun pe fugă pe platnicii de la clinica chirurgicală!

Și asta deoarece a trimis-o pe Marlène la chirurg, iar acesta s-a enervat și a spus că-l fac să-și piardă timpul degeaba. E uimitor să-l aud spunând: «am să scriu o carte».

„Întreb de băiatul Lydiei S., care lucrează aici. Apare, numai zâmbete, și explică ce e hernia de disc. El, atent, interesat, ca întotdeauna când aude vorbind «pe cineva care știe», uitând — probabil — că e vorba de el însuși.“ A fost singura clipă de destindere de la clinica chirurgicală; după care a fost mutat la neurologie pentru mielografie.

„Camera nu e gata, mă așez alături de el, care e pe targă, în coridor. Transportul i-a sporit durerea. Stă cu ochii închiși. În fața noastră, pe o altă targă, un om bătrân și gras care mănâncă. După două ore, în cameră. E cu două paturi; tovarășul de suferință, cumsecade, se dă jos din pat și mă ajută. Apoi vine Marlène. Iar timpul trece. Omul din patul vecin s-a îmbrăcat și vine la dulap, care e în spatele meu; observ că are pantaloni de ciclist, strânși la genunchi. După puțin mă întorc spre el și-l văd: e preot.“

„Atmosfera de la neurologie emană dinamism, curățenie, ordine, totul e strălucitor ca într-o casă de oameni avuți. Radiologul elegant, snob (originar din Torino). P. se întoarce de la mielografie. Se așază: rigid, aplecat pe spate, rece. Din fericire vorbește — ne face chiar să și râdem — cu preotul, spune că-și simțea picioarele în față și de fapt erau într-o parte, că avea impresia că *e o bucată de gheață care crapă*.“

„Radiologul spune că nu are hernie. Noapte îngrozitoare, deoarece trebuie s-o luăm de la început, fiindcă orice e cu putință. A doua zi vizita profesorului Mas, însoțit de neurolog și de radiolog. Dă ordin să se întindă pe dușumea un cearșaf, și-l pune să meargă, gol bineînțeles. Nu-l văzusem niciodată gol de când a devenit bărbat: e zvelt, grațios (de tipul nudurilor lui Cranach); are picioarele acoperite de păr negru, coșuri pe spate. Trupul lui, așa firav cum e, nu face aceeași impresie tristă ca figura. Ieșim; Profesorul vine să ne spună că are totuși hernie. Și-l va opera la clinica lui peste cincisprezece zile.“

„Îl aduc, pe targă, pe Don Lorenzo; i-au făcut radiografia creierului. El îi explică — în mod științific — ce înseamnă asta. Preotul îi vorbește cu afecțiune, el râde. Îi spun sorei:

— A avut noroc fiul meu să găsească un tovarăș de cameră așa de bun.

Iar ea:

— Și preotul a avut noroc, fiul dumneavoastră e foarte bun.“0

Poate că surorile spun tuturor mamelor asemenea lucru; dar eu sînt fericită. Îi pregătesc valiza. Preotul:

— Ce noroc c-o ai alături pe mama dumitale.

El:

— Asta da, e într-adevăr un noroc!

Uluiitor. Sînt, pentru prima dată, *mama*.

După aceea mi-a vorbit de Don Lorenzo.

— Știi cît de mult îi invidiez pe preoți, mai cu seamă pentru locul în care trăiesc. Mi se par, astfel, la adăpost.

Altă dovadă a naturii sale contemplative. Și a nevoii de securitate: acel „la adăpost“! La adăpost de ce?

Îmi vine în minte o altă versiune a „vocației“ sale, în tonalitate veselă. Cînd l-am anunțat că vărul lui, băiatul mătușii Luisa, s-a călugărit, mi-a răspuns:

— Mă gîndisem și eu la asta.

Îngrozită (și mai mult de cînd îmi mărturisise că-i trecuse prin minte să se sinucidă):

— Tu? Cînd?

— Cînd mă gîndeam la modul de-a rezolva problema vieții de toate zilele fără să muncesc.

Tot despre Don Lorenzo:

— Îmi spusese că suferă, și asta cere răbdare. Dar după ce i-a făcut injecția n-a mai simțit nici o durere, trebuia doar să stea nemișcat. Ei bine, spre marea mea mirare, mi-am dat seama că nu era în stare să aștepte. Nu

știa cum să-și petreacă timpul: se uita neconținut la ceas, suna pentru a cere de băut, comanda ceai pentru mine etc. Ceea ce m-a mirat peste măsură de mult.

Răspund:

— Poate că e un om înclinat spre o viață activă. Să te aștepți, când e vorba de un preot, la înțelepciune, e ceva drept. Totuși adevărat e și că cine nu e religios e înclinat s-o considere ca un fel de magie. De altfel P. susține că nu mai există religie de când au început să anuleze miracolele, să nu mai creadă în vrăjitoare etc.

Numai că el nu e atât de superficial; știe că există în alt fel.

Eu:

— „Veți fi judecați după dragostea voastră“.

— Atunci vor rămîne în mod sigur pe dinafară tocmai cei care se află în sînul Bisericii.

— Nu exagera. Maria, de pildă.

— N-ai înțeles. Maria e creștină, dar cei ce fac parte din Biserica Militantă n-ar aprecia o creștină de felul ei.

Făcea observații sociologice în legătură cu religia, așa cum o întâlnești în spitale.

— Urcînd de la săraci la bogați, pălește. La Policlinică sora îi puneă să recite rozariul numai pe cei care nu plăteau. (Vedea toate astea cînd se ducea la radiologie.)

— Știu că cei săraci îi vor primi cu dragă inimă, aceștia cred.

— Poate că le-o și impun. Celor bogați nu. Pe ei nu-i plictisește nimeni.

„Vizită împreună cu Maria. Umilă și neînsemnată în clinica aceea luxoasă. Face o gafă îngrozitoare; spune:“

— Ești palid, mai palid decît în cealaltă clinică.

Îi fac semn cu ochiul; spun:

— E din pricina perdelelor, verzi.“

În clinica-hotel îi făceau o mulțime de tratamente, transfuzii etc.

Suferă mult, era nervos și deprimat. Reacționa în felul acela al lui, atât de personal.

— Du-te numaidecât după doctor, repede!

— Ce ai?

— Anemie. Acuma-mi lipsesc globulele roșii.

C. îl lămurește: după atâtea radiografii lucrul e explicabil.

— Mi-e teamă.

— Ești curajos, totuși.

— Mi-e teamă de întuneric, de vrăjitoare.

Sora îi aduce pilula.

— Mi-e teamă chiar și de soră. Spune că după mă voi simți mai bine.

Eu vreau să mă simt bine.

Vizita Silviei.

— Nu-ți mai îngrijești barba?

— Nu; nu mă mai spăl nici măcar pe față.

— Infirmierele ar fi mulțumite să ți-o spele.

— Nu las să pună nimeni mîna pe mine, cu atît mai puțin infirmierele. Am fost întotdeauna un nespălat, acum nu mai fac eforturi pentru asta. Dacă nu mă salvează, mă las să putrezesc.“

„Adjunctul cel nou, amabil, îi vorbește despre virtuțile diferitelor pilule etc. După asta, sora îmi spune că-i atrăsese atenția, că făcuse o psihoterapie; că chiar și profesorul se declarase mulțumit.“

La Madonnina, ca și la Granelli, atît surorile cît și medicii se amuzau de extravaganțele lui. Începînd cu tatuajele. Unii făceau ochii mari, alții zîmbeau, dar plini de curiozitate erau cu toții. După aceea a venit rîndul ochelarilor prismatici. Mi-am dat seama că nu eram unica persoană care nu auzise despre așa ceva.

Îmi dăduse însărcinarea să-i caut ochelarii respectivi, și eu pornisem la treabă și mai sceptică chiar decît pentru romanele Colettei; i-am găsit însă destul de repede. Au rămas uimiți cu toții.

Chiar și profesorului Mas. i-au atras atenția atunci când i-a văzut, și i-a cercetat cu tot interesul. Cu ajutorul lor putea citi, scrie și mânca atunci când stătea culcat, așa cum era silit în vremea aceea.

Alături de ochelarii prismatici Nenè pusese o păpușică. Păpușica aceea era ea. Avea ochii albaștri, părul ca argintul, înfățișarea candidă și curajoasă.

„P. vorbește despre «complexul lui de vinovăție față de păpuși». Când era mic, de patru sau cinci ani, adusesem acasă o păpușă, aproape cât el de mare, și o pusesem pe sofa. El stătea lângă ea și nu știa ce să facă. I-am spus că era pentru el; îi plăcea, dar nu știa ce să facă. Apoi păpușa a dispărut, și lui îi era teamă că asta se întâmplase din pricină că nu arătase că ține la ea.“

„Vizita doctorașului de la Granelli. El îi istorisește povestea «sicriului».

Tatăl — sau unchiul — unui coleg e fabricant de sicrie și prezintă clienților, spre edificare, modele de sicrie în miniatură. Unul din modelele acestea, cu exces de ornamente, nu mai are căutare, așa că voia să scape de el. Colegul se gândise: așa ceva i-ar face plăcere lui Monti; și i l-a adus, învelit într-o bucată de pînză, ca să nu se atingă de el, deoarece poartă ghinion. El a fost fericit văzînd sicriașul acela desăvîrșit, din nuc, cu minusculul crucifix de pe capac. Și l-a pus, printre alte obiecte, în faimosul lui dulap cu rafturi. Într-una din zilele astea Marlène l-a aruncat.“

— Dacă ești, așa cum susții, irațional, ai putea să te rogi.

— Aș putea să mă rog întocmai precum a aruncat Marlène sicriul. După părerea mea rugăciunea nu slujește la nimic. Altfel n-ar mai muri nimeni.

— Părerea ține însă de domeniul rațiunii.

— Uneori mă rog.

(Tresar.)

— De pildă, m-am rugat pentru preotul acela, deoarece mi s-a părut că lui i-ar putea sluji. Uneori mă rog pentru Marlène.

— Gata, ajunge.

— Știi numai *Avemaria* în latinește, dar trebuie să fie greșită.“

„Vizita Șefului personalului de la banca la care lucrează.

— Aș vrea să nu mai lipsesc de la bancă niciodată, nici măcar o singură zi, pînă la pensie.

E lucrul cel mai trist pe care l-am auzit spunîndu-l vreodată. Chiar și C., căruia i l-am repetat, plînge.“

„L-am găsit cu o batistă pe ochi. I s-a făcut examenul preanestezie, și doarme sau aproape. C. observă că a fost întotdeauna la înălțime cînd era vorba să ne sperie cu ajutorul unor anumite obiecte: ca batista aceea întinsă care seamăna cu ce vrei și ce nu vrei. Eu o luasem drept pungă cu gheață, Maria drept mască de oxigen.“

„Vizita tatălui Marlènei. Cînd afirmă că «virusul se ascunsese între ficat și splină», văd pe fața lui un surîs.

„Profesorul Mas. după operație :

— O hernie respectabilă. Trebuie să fi fost foarte dureroasă.

El vorbește cu greutate, încearcă să-și strecoare batista în buzunarul de la pijama, dar nu reușește. Nenè rîde. Eu mă uit la el de aproape; își întinde degetele spre fața mea, mi-o atinge.

— Știi cine sînt?

— Păi nu sînt chiar nebun!“

„A doua zi, vine sora:

— Trebuie să-l spălăm, altminteri Profesorul ne face o scenă!

El, Marlènei:

— Adu-ți aminte să-mi aduci ceea ce ți-am cerut.

Eu:

— Ce?

Marlène, rîzînd:

— Cheia de deschis conservele.

Surîd și eu, iar el:

— Nu-i nimic de rîs.

Marlènei:

— Dacă pleci, vin și eu cu tine.

Sînt umilită, cu toate acestea îmi spun că e drept: nici nu mi-ar trece prin minte măcar că-l iubesc mai profund decît ea. Acum ea e mama lui. Îi observ dinții încălecați și mă întreb de ce nu i-am pus aparatul. Nu-mi aduc aminte.“

„Marlène l-a spălat cu apă de colonie. Ne uităm la el cu atenție.

— Dacă i-am tăia barba? Ce-ar zice?

— Și dacă dumneavoastră vi s-ar fi tăiat mustățile?

Vorbim despre hernie.

Eu:

— Montale mi-a spus că hernia de disc e o prerogativă a hamalilor din port.

El:

— Uită-te la brațele mele. Sînt ca picioarele tale. Oase subțiri.

Mă doare, dar asemănarea îmi face plăcere.

— N-am crescut atunci cînd trebuia.

Sora:

— Va putea face din nou alpinism; e sportiv, nu?

— Nu, mie-mi place mai mult fotoliul.

Eu:

— Îi place la țară, dar unde nu-i lume.

Sora:

— Am înțeles: face versuri.

Opt zile mai tîrziu. Nenè, cu poncho, în fotoliu, el cîntînd dintr-o muzicuță. Sînt fericită.“

„Îmi dau seama care-i adevărul. Și plîng, acum, mai tot timpul. Nu reușesc să mă împac cu ideea că nu recunoaște în mine nici un fel de solidaritate. Stau cu el în timp ce mănîncă. Mă amenință:

— Vai de tine dacă scoți vreun cuvînt!

Mă așez la oarecare distanță și văd, cu bucurie, că mănâncă tot. Când îmi iau rămas bun de la el — a doua zi plec — îmi spune «ciao» ca de obicei. Vede că plîng:

— Ce înseamnă aerul ăsta de tragedie?

— Îmi pare rău că te las singur.

A doua zi. În timp ce părăsesc orașul, mă gîndesc la el; simt însă că sînt pe cale de-a mă detașa, plină de cumiņtenie.“

Acest, ca să zicem așa, jurnal „de spital“ înseamnă și un mic rezumat al problemelor care-au alcătuit întreaga povestire, și ca atare ar putea constitui sfîrșitul ei. Dar ar însemna să se încheie cu revenirea mamei la o stare de înțelepciune, ceea ce ar însemna deplasarea interesului către personajul periodic.

M-am dus să-mi alin durerea în casa de țară a mătușilor mele de la Cuneo. Doctora, bătrîna și frumoasa natură, casa bătrîna și frumoasă, mătușile bătrîne și frumoase.

Am aflat o mulțime de lucruri despre el. Unul chiar de la blîndecele mele mătuși, care mi-au spus, cu oarecare răceală:

— Noi nu-l cunoaștem.

Mi s-a părut că-i o introducere nu tocmai promițătoare. Și pe drept cuvînt. Fusesse acolo pe cînd era copil, „împrumutat“ de bunica. Și l-au pierdut imediat; plecase fără să-l simtă nimeni. Îl căutaseră, cuprinse de-o spaimă nebună, țărani răscoliseră toate drumurile și ogoarele, iar în cele din urmă îl găsiseră aproape de Spinetta. Și-l înapoiaseră numaidecît. (Bunica nu-mi povestise întîmplarea.)

Faptul că a recurs la fugă, atît de caracteristic pentru el, nu m-a mirat deloc; ceea ce mi s-a spus însă despre purtarea lui m-a înghețat. Mătușa Rina, care încerca să-l convingă „cu blîndețe“ s-o lase să-l spele, și el care-i arde un picior (îl și vedeam, palid, ciufulit, închis în sine); mătușa Maria care-i vorbește îndelung (cu blîndețe) pentru a-l convinge să mănînce; și-i arde și ei un picior. Acașă nu făcea asemenea lucruri, nici cu Maria, și nici chiar cu mine. De altfel, înțeleg foarte bine. Refuzul privea spălatul și

mîncarea, dar violența era, bineînțeles, un răspuns la „blîndețe“. Puteau așadar spune că l-au cunoscut.

Se împăcase în asemenea măsură cu foștii lui dușmani (socrii) încît s-a dus să-și petreacă convalescența în vila lor din Toscana. A telefonat de acolo:

— Prietenul meu nu poate veni. Dacă vreți, veniți atunci voi. După care a adăugat: Marlène e cea care vă invită.

O alee largă de chiparoși, iar în fund vila, din secolul al XVIII-lea. Fațada dă spre vale; ușa, la capătul aleii, între oleandri în floare, se află în corpul central, retras între cele două laterale, în așa fel încît între pereții vilei se formează o piațetă. Liniște, miresme îmbătătoare. Îl vedem, prin geamlîc, în coridor, își încarcă pușca și zîmbește. În spatele lui se ivește Nenè, rîzînd, un colier lung și roșu pe tricoul negru.

Chiparoșii erau foarte bătrîni, trunchiurile lor alcătuiau un fel de nișe, unde se jucase Nenè pe cînd era copil. În cele două zile pe care le-am petrecut acolo ne-am plimbat prin pădurile din jur, sub o ploaie subțire. P. trăgea în conurile de brad, cățeaua alerga împrejurul lui, nebună și ea de-atîta bucurie. Nenè ne-a povestit cîte ceva de pe vremea cînd P. se instalase, clandestin, prin pădurile acelea; ea îi ducea de mîncare, și o dată fusese descoperită de fratele ei cu o crăticioară în mînă.

— Ce faci?

Iar ea răspunsese:

— Nimic; care e, întotdeauna, cel mai bun răspuns.

Cînd s-au întors, eu, prostituată încă de bucurie, am rostit ceva cam de felul acesta:

— Îți place mult Toscana?

El m-a privit drept în ochi:

— Nu, mie-mi place Calabria.

De la Villar, a doua localitate în care și-a petrecut convalescența, i-a scris Marlènei:

„Poate că în momentul de față te gîndești la soarta malițioasă care, făcîndu-ne bolnăvicioși și prematur atinși așadar de o bătrînețe precoce care ne rupe de viață, în dezordinea și arbitrarul caracteristice fenomenelor naturale, nici măcar n-a vrut să facă astfel încît bolile noastre periodice să fie cel puțin contemporane, ca să ne petrecem împreună concediile pe care cuceririle sociale (a se citi: «teama sub care trăiește patronatul») ni le îngăduie.

Ar fi un mare păcat dacă, după cum susții cu simplistele tale raționamente de extrapolare «științifică», n-ar exista și o viață a spiritului, în care să ne aflăm în posesia individualității noastre dar nesupuși bolilor, după viața aceasta. Ar fi într-adevăr păcat, deoarece în viața aceasta, cu munca de toate zilele și bolile care ne macină, irosim o mulțime de timp, și pe deasupra fără nici un scop.“

Iată: în destăinuirea aceasta, aparent glumeață, se întrezărește, ca o străfulgerare, ceea ce se află în centrul „setei sale de viață“.

O libertate care nu e, poate, altceva decît poezia („sînt multe lucruri...”)

Remarcam — acum — o anumită înclinare spre cruzime (mentală) cu care a fost de acord. Atunci i-am povestit despre horoscopul pe care i l-a făcut, la naștere, o prietenă de-a Eugeniei, foarte pricepută în astrologie. Iar el:

— Astrologia e ca știința: îți arată numai ceea ce există.

„Scrisoarea de la Villar“ conține un pasaj despre vechea bucătărie a Mariei pe care izbutește s-o vadă într-o dimensiune „marină“, care-i e cea mai dragă. E vorba, și aici, tot despre libertatea lui.

„Am mîncat la bucătărie, căsuța aceea așezată pieziș între cele două case mari. Ți-aduci aminte cît e de mică? Acoperișul, cînd stau în picioare, îl ating aproape cu părul. Și totul e mic. Chiar și fereastra, care nu admite totuși nici un fel de simplificare de construcție, pe care dimensiunile ei reduse le-ar putea justifica, cu cele două canaturi ale ei și cu cele trei

ochiuri de geam pentru fiecare canat, gratiile și rețeaua. Chiar și scaunele, care par niște scaune în miniatură, o jucărie de demult. Sînt scunde și robuste, iar lemnul lor neșlefuit poartă tăietura uneltelor care le-au durat. Au fost făcute ca să slujească, din materialul și cu sculele care se găseau pe atunci, dar felul în care au fost alcătuite vădește în mod limpede și intenția de-a le face plăcute ochilor. Nu datorită rusticității lor, ci cu toată rusticitatea lor.

Îți face impresia unei corăbii, bucătăria asta. Tavanul scund, măsuța lipită de perete, toate dulăpioarele agățate de pereți, ferăstruica, totul aparținînd parcă unei încăperi menite să se legene pe ape. Și-apoi e așezată și pieziș, pe o pantă ce pare un val prelung ce se termină, așa cum se vede de-aici de la ferestruică, ca o creastă spumegîndă de frunze. Și pereții groși și bătrîna lemnărie par să ocrotească, și să fi ocrotit multă vreme călătorii, în lunga călătorie a timpului, de căldurile verilor și frigul iernilor așa cum pereții de fier ai unei nave ocrotesc cabinele de umiditatea și vîntul oceanelor. Am chiar senzația că văd și că aud, din căsuța asta, oceanul. Liniștea adîncă de afară, care nu te îndeamnă să presupui prezența altor persoane în jur, izolează casa și-ți face impresia că ești în călătorie, departe. Iar cînd te uiți pe ferestruică privirea ți se pierde în profuziunea de verde și de lumină a cîmpiei în care se poate desluși linia pală a mării, ce coboară și urcă. Întredeschizînd nu ochii, ci simțurile, îmi pot imagina că simt cum se leagănă încetișor, sub picioarele mele, puntea unui vapor uriaș, și că aud acel *bourdonnement* supus și intens al motoarelor...”

De la Villar s-a întors cu Maria. Maria a început să ne povestească: la Villar, oamenilor le era frică de el!

Spuneau:

— Nu vă duceți la fîntînă, că e unul cu barbă, care stă toată ziua acolo și cojește un băț cu briceagul.

Iar Laide (cumnata):

— Nu vă fie teamă, e omul cel mai bun din toată provincia!

(Determinarea aceasta restrictivă dădea un caracter concret definiției.)

— Nostim e că eu sînt cel care mă tem de ei!

Cojise într-adevăr un băț și-i pusese și un vîrf de metal (ca armă de apărare, presupun). Nu trecea niciodată prin ogrăzi, ocolea casele cît mai pe departe.

Eu:

— Ți-era frică de cîini?

— Nu, de oameni.

— Dar de ce?

— Să nu tragă cu pușca în mine.

(Stupoare.)

— Toți țărani trag.

Cristina, prietena Mariei care-l știa de mic copil, i-a dat două ciuperci: i-a mulțumit printr-o plecăciune. Și a repetat plecăciunea, cu toată seriozitatea, cînd a văzut-o ieșind cu Maria de la liturghie.

La Dronero, din pricina tatuajelor, oamenii credeau că abia a ieșit de la închisoare. Cum se mai amuza Laide!

Cu rudele Mariei se simțea în siguranță, își lua chiar și un aer protector. Făcea socotelile (el!) în locul lui Enrico, fratele ei, și încă „în gînd“. Calcula dacă e convenabil să ia în arendă o bucată de fineață, atît cît îi trebuia ca să hrănească un vițel.

Laide îl admira foarte mult. Spunea că seamănă cu sfîntul Iosif. Asculta și Nenê întîmplările de la Villar, și era așa de amuzată, încît riscă o glumă:

— Ești mulțumit că semeni cu soțul Sfintei Fecioare?

— Soțul Sfintei Fecioare nu e sfîntul Iosif, ci Duhul Sfînt.

S-a dus la masă la soacra lui și i-a dus — mi-a spus după aceea Nenê — un buchet de trandafiri. Un lucru nemaipomenit. Poate că era optimismul reîntoarcerii la viață. Soacra l-a invitat să-și petreacă ultimele zile din concediu cu ea, iarăși la vilă.

— Chiar nu vă deranjează? a întrebat-o. N-am impresia că tovărășia mea v-ar face plăcere.

Soacra, a recunoscut și el, părea „căzută din nori“. De la vilă i-a telefonat Marlènei:

— Mă plictisește flecăreala mamei tale!

Marlène, fericită, rîdea; mama ei era entuziasmată de Piero. Piero se ducea în sat să facă felurite cumpărături etc.

Cînd s-a întors, i se dăduse pe mîină o „afacere“. Eram mai curînd amuzați decît uimiți: nu putea fi decît un joc! Socrul lui vorbise de o altă vilă, moștenire de familie, pe care el și frații lui voiau s-o vîndă. El se oferise să le găsească un cumpărător, iar socrul lui îi promisese un comision.

— Și unde-ai să găsești tu cumpărătorul ăsta?

— O să mi-l recomandați voi, dintre prietenii voștri.

— Noi n-avem prieteni așa de bogați.

Atunci a început să-mi reproșeze că n-am știut să-mi fac relații folositoare, că nu am un Salon literar (!). Rămîn încremenită, apoi mă apăr:

— Nu mi-au plăcut niciodată etichetele: socialistă, catolică, și așa mai departe.

— Chiar și așa, lumea tot te etichetează, ca de pildă „nimic“: definiție și mai modestă.

Tatăl lui comentează:

— Începe să devină oportunist!

Găsea mereu cîte un pretext ca să amîne întoarcerea la birou, și începusem să credem că nu mai avea de gînd să se întoarcă.

— Ai să te duci la lucru?

Apoi, datorită unui fel de remușcare, am adăugat:

— Acolo nu depui o muncă fizică.

— Ba dimpotrivă, depun. Trebuie să mă întorc pe scaun, să deschid sertarele, ba chiar să le și car de colo-colo.

Nenè spunea că prima zi de lucru, după concediu, e grea; iar el:

— Mie, în schimb, nu-mi place decît prima zi. Fiindcă e ceva nou, și-apoi se lucrează puțin. În ceea ce privește școala, însă, amintirile mele cele mai urîte sînt din primele zile.

Pentru mine, evocarea școlilor lui e întotdeauna chinuitoare. Știu bine că banca e, pentru el, o eroare, ca și școala, altădată.

Ascult uneori, la radio, anumite conferințe: nu atît din pricina neînduplecatului meu iluminism, cît din pricina credinței în întîmplare (semn că presupun că e condusă). Așa s-a făcut că am ascultat *Personalitate și creație*:

Îi se potrivea absolut totul: eram în culmea excitației cînd se auzi sentința: „funcționarii de bancă excluși de la creație“. (Conferința era ținută de un american.)

Nici măcar tatăl său n-a rîs de asta, atunci cînd i-am povestit. Mi-a și sugerat chiar:

— Nu-i spune nimic.

Ceea ce înseamnă: asta e chiar scuza lui; apoi a adăugat:

— Trebuie să mai așteptăm, nu-i cazul să intervenim. Dacă-i răpim scuza băncii, se va întoarce la scuza bolii.

C.:

— Fata lui J. s-a angajat la bancă.

El:

— Nu era o fată vioaie?

— Cînta la acordeon.

— Atunci are să se simtă îngrozitor. O persoană care cîntă la acordeon nu poate lucra într-o bancă. Să fî cîntat barem la vioară; dar nu la acordeon.

Tatăl său s-a gîndit c-ar fi fost foarte bine (pentru sănătate) dacă și-ar fi petrecut sfîrșitul săptămîinii la mare, și i-a propus să-i închirieze o cameră undeva pe litoral. El i-a spus că obligația de-a pleca duminicile de acasă ar fi însemnat, ca și banca, un fel de închisoare:

— După boală, am luat hotărîrea să fac numai ceea ce-mi place.

— Se duc în Olanda.

— De ce? Aveți nevoie de soare.

— Mă îngrijesc în zilele în care lucrez.

(Echivalență, așadar, între muncă și boală.)

— Cum stai cu guturaiul?

— Bine.

— Asta înseamnă că ești tot bolnav?

— Da.

Boala îl scutește de muncă; dar munca e același lucru întrucît îl dispensează de munca „adevărată”: aceea l-ar obliga să fie el însuși. Așa afirma tatăl lui; iar în măsura în care o formulă poate conține și ceva din realitate, ideea lui în ceea ce privește dubla scuză corespunde adevărului.

Vine la noi în timp ce Ada B. se află în vizită; se lasă privit (de nevoie).

Ea îl fixează și spune:

— Ce frumos e! Și ce interesant! Cu paloarea aceea, cu ochii aceia adînci, încercănați!

Pe urmă, la el acasă, se uită în oglindă, se cercetează, peste măsură de preocupat: se teme să nu fie bolnav.

C.:

— Vrei să te îmbolnăvești, și ți-e frică să nu mori.

Surîde:

— Da, ai dreptate.

(noiembrie '66)

— Papă e la Florența. Banca a fost inundată. Trebuie să fi avut un ton dramatic (melo). Surîde fericit:

— Ce noroc pe ei! La noi la bancă nu se întîmplă niciodată nimic.

Nu mă indignează faptul că bagatelizează calamitatea respectivă și cu atît mai puțin munca propriu-zisă; ci situația în care se află tatăl său.

Nu promisem nici o veste de cîteva zile, cînd mi-a telefonat o secretară.

— Ce face de fapt acolo? întreb. Nu s-o fi apucat să măture.

— Îl subevalueați! protestează fata.

Îi repet replicile, iar el:

— Poate că voia să spună că, într-adevăr, mătură.

Îl acuz de cinism etc. Sînt furioasă.

— L-am visat pe papă.

(*Stupoare.*)

— Am visat că-l apăr, că-l ocrotesc.

Rămîn încremenită. Destăinuirile lui mă emoționează întotdeauna: ca și cum într-adevăr l-aș cunoaște numai prin mijlocirea clișeele verbale, a formulelor, a îngrozitoarelor locuri comune. La naiba cu psihologia, psihanaliza. Dar greșeala nu aparține intelectualismului. E propria mea neputință. Îmi vin în minte Laide și „omul cel mai bun din toată provincia“. Așadar eu sînt aidoma oamenilor din Villar cărora le e teamă de el!

— Odată (pe cînd eram mic) îi ucideam pe toți colegii lui fiindcă îl sileau să lucreze prea mult.

Cu alte cuvinte îl iubea mai mult decît mine. Eu luam poziție și din egoism împotriva muncii care-mi răpea tovarășul. Mi-e rușine, mă cuprinde aproape deznădejdea.

Îl îndemn „să lucreze“ mai mult.

— Lucrez foarte mult. Lucrez mai mult ca papă. Uite ceea ce voiam să spun:

— Tu? Extraordinar! Socotește și timpul, orele de serviciu!

— Întocmai. Eu mă scol la 7, lucrez (mecanică) zece minute, mă duc la birou, lucrez de două ori mai mult fiindcă în timpul ăsta citesc (Coccioli, *Jurnal mexican*); după-masă scriu; birou, după masa de seară scriu și dacă mă duc la cinema îmi iau de citit în pauză.

Îmi recunosc sistemul multiplu. Furia mi s-a domolit. Înțelesese foarte bine către ce fel de lucru îl îndemnasem, dar în accepția care avea curs printre artiști (și hoți); se prefăcea însă că nu e tocmai lămurit. Am impresia că o făcea ca să mă pună în încurcătură, dar și dintr-o anume pudoare. Îndemnându-l sau informându-mă numai de unele lucruri, îi răneam această pudoare; îmi dădeam seama de asta (aproape întotdeauna), găseam totuși că e necesar să-l stimulez, chiar cu riscul de a-l enerva. Voiam, mai presus de orice, să fiu sigură că nu renunță.

Că începuse, știam prea bine. Caietul cu scoarțe de piele roșie în care scria atât de incomod — eroic aproape — la clinică, i-l dădusem eu, era o agendă dintr-acelea pe care mi le dăruia tatăl său de Anul nou, de îndată ce terminase un bloc-notes cu pătrățele, cumpărat, cred, chiar de el.

Începuse de îndată ce se întorsese dintr-o călătorie în Algeria, dacă nu începuse cumva chiar în timpul călătoriei. Nouă nu ne povestea nimic, iar noi nu-l deranjam: scria. Nu numai tatăl lui, dar pînă și eu mă îndoiam că va reuși.

— Îți place să scrii?

— La nebunie. După Marlène și trenuri, scrisul e lucrul care-mi place cel mai mult.

Dovada consta în însuși faptul că scria, că învingea piedica pusă de ancestrala lui lene; și era extraordinar că mărturisea asemenea lucru; cu aceeași fermitate, dacă nu chiar cu aceeași agresivitate cu care-și proclama o poziție „contrară“. În felul acesta nu și-a violat pudoarea, și asta fără să recurgă la ironie. Sînt cazuri cînd se miră el însuși de mărturisirea făcută.

M-am agățat cu putere de fraza lui; dar teama a rămas în mine. Veșnic o ia de la capăt.

De pildă:

— Nu pot să scriu. Ca să scriu seara ar trebui să trăiesc în timpul zilei. (Admit și eu că a lucra într-o bancă nu înseamnă a trăi.)

— Scrii?

— Nu am timp.

— Seara.

— Ieri seară, de pildă, ne-am certat.

Cu toate astea mă consolez spunându-mi că toți scriitorii, întotdeauna, au inventat fel de fel de piedici.

A început să scrie jurnalul călătoriei făcute în scopul de a nu uita călătoria; iar eu i-am cerut să-l citesc pentru a afla câte ceva în legătură cu această călătorie.

Primul lucru care m-a izbit a fost întâlnirea lui cu mila: că simțise nevoia (dar nu e just să mă exprim astfel, asta înseamnă să distrug o unitate) să-și noteze unele impresii care presupuneau o gravă și dureroasă participare.

Nu că m-aș fi îndoit cu adevărat de sentimentele lui de omenie; dar nu izbutisem niciodată să-i smulg un singur cuvînt măcar, de pildă asupra unor anumite evenimente din viața de toate zilele. Greșeala era a mea, dacă mă așteptam la declarații, ca și cum n-aș fi știut cu cîtă ușurință se puteau face. În povestirea lui, unde se afla el în întregime, nu sînt făcute cu ușurință. Tot sistemul lui sălbatic de apărare, toată puritatea vieții lui aparent lipsită de maturitate dau acelui cuvînt-imagine de care se slujește o adevărată forță.

În ceea ce privește „dreptatea“ știam eu bine ce părere are. Într-una din ocaziile acelea în care profit de jocurile cu teste psihologice de prin reviste pentru a-l face să vorbească, l-am atacat:

— Cele mai mari calități ale tale?

— Le am pe toate.

E bine dispus; merg mai departe;

— Ești milos?

— Nu, numai drept.

Aici își are originea nu numai angajamentul lui politic, dar și, să zicem, umorul lui.

„P. își ia umbrela (deși nu plouă).

— De ce?

— Mă servesc de ea cînd trec pe marcaje, ca să-i silesc pe automobiliști să oprească.“

E un gest simbolic; și totodată un joc, bineînțeles; dar nu în sens de glumă.

— Urăsc despotismul, violența, și vreau să le dăunez cît mai mult cu putință celor ce asupresc. Sînt un Don Quijote, nu un Samaritean.

Obiectez că în Don Quijote se afla o bună parte din calitățile Samariteanului; dar îmi dau seama că în anumite cazuri alegerea e determinată de prezența umorului.

Marlène povestește că atunci cînd merg cu mașina și aud sirena, dacă e ambulanța Salvării îi face loc să treacă, dar dacă e mașina poliției se pune de-a curmezișul străzii, pretinde că s-a stricat ceva la motor, face semne disperate, oprește traficul. Ăsta-i un lucru pe care-l înțeleg; dar de cele mai multe ori nu sesizez — sau cel puțin nu imediat — rațiunea comportării lui. Probabil că împrejurările pe care le consider eu a fi o nedreptate sînt mai convenționale.

Era la noi, împreună cu Nenè, într-o zi de sărbătoare, Anul nou sau ceva asemănător. Portarul îl cheamă la telefon și-i spune să-și dea la o parte Citroënul parcat în fața casei, în așa fel ca unul din locatari să poată ieși cu mașina.

— Mașina mea nu împiedică ieșirea nimănui.

— Într-adevăr, în fața ieșirii se află o altă mașină; dar dacă dumneavoastră o dați puțin la o parte...

— Îmi pare rău, dar n-o dau. S-o dea pe cea care împiedică ieșirea.

— Nu știu a cui e.

— N-am ce să fac.

Eu (furioasă):

— E o rugămintă din partea lor.

— Asta ar însemna să mă supun abuzului, ba chiar să-l încurajez.

Fac o scenă (faptul că era Anul nou sau Crăciunul făcea ca lucrul acesta să mi se pară și mai grav). El, în loc de încheiere:

— Vrei să-ți dau un sfat? Nu scrie despre mine.

Dar și mai grav era faptul că nu înțelegeam nimic din dragele lui simboluri, nu numai alese, dar create de el. E grav deoarece sînt un fel de sume, cred, ale personalității sale.

Ceea ce nu reușesc să văd fără să mi se facă rău e catarama de la curea, pe care stă scris *Gott mit uns*.

— Nu înțelegi. Nu vezi că are și-o coroană?

— Înseamnă cele două puteri?

— Bineînțeles.

— Mă face să mă gîndesc la Hitler.

— Cu toate astea e din primul război mondial.

— O porți ca un fel de protest?

— Bineînțeles.

Acvila bicefală de pe ușa casei s-a împărțit în două acvile, cîte una de fiecare Citroën. Inscripția de pe sulul de hîrtie pe care-l ține acvila lui spune **DEGEN MACHT FREI**. O diger cu mai multă ușurință deoarece pot s-o consider și din punct de vedere mistic („am venit să port spada“). Fiind vorba de-o armă desuetă și de aceea simbolică ar putea să însemne și „împotriva violenței“. Mi-a fost întotdeauna teamă că motto-ul respectiv are, ca și celălalt, aceeași origine germanică, dar mi-a spus că l-a compus el însuși. Și are următoarea semnificație: *împotriva compromisului*. Marlène n-a fost de acord cu asemenea teribilism, și-atunci el, ca s-o ia peste picior, a pus în ghearele acvilei o ghitară și a imprimat pe sul **EINE KLEINE NACHTMUSIK**.

Oricum, eu am început să scriu despre el în scopul — conștient — de-a recompune, așa încît să-l pot *citi* (cum se spune „a citi un tablou“), un personaj ermetic și de aceea emblematic.

Ei bine, mă tem că de-abia am zgîriat — sau poate că nici măcar atît — blocul personalității lui. Mă tem că m-am învîrtit doar în jurul lui, întocmai ca și în viață.

S-ar putea spune că rămîne adaosul, iterațiunea, nu roca. Roca formată (nu cea preexistentă). Înfiriparea acestei povestiri am văzut-o

întotdeauna ca pe-o formație geologică, prin straturi, ca aceea a unui canion.

Știi prea bine că nu trebuie să te supui presiunii așa-numitei realități. Poate că mă așteptam să-l văd, după jaful făcut de mine, pe el însuși „diminuat“?

Acum, se întâmplă că și el a scris pentru a putea cunoaște aceeași persoană: el însuși. Diferența e că eu îl cunoșteam dinainte, el l-a descoperit scriind.

De unde reiese că e ermetic și față de el însuși.

„Mă întâlnesc cu el în vestibulul casei; are un palton lung și negru — sau albastru — și găsesc că-i magnific.

— În sfârșit pari ceea ce ești!

— Aș prefera să fiu ceea ce par.“

„Deghizările“ sale sînt, cum însuși pretinde, imitații ale propriei lui persoane. Ale unei părți din el, din cînd în cînd. Cu alte cuvinte: încercări de a se cunoaște.

Gabriella M., pe cînd citea *Felix Krull*¹, avusese impresia că a găsit o analogie, dacă nu chiar o „explicație“ a lui. M-am revoltat:

— El nu se deghizează în alții, ci în el însuși: marinăr, lucrător, vagabond, chiar și în dandy.

El e *mai mult* decît „ceea ce pare“ de fiecare dată; în sensul acesta *nu e niciodată* ceea ce pare.

Poate că încă nu „s-a descoperit pe el însuși“ (așa cum spuneau existențialistii). Totuși, ăsta e blestemul celor care au multe așa-numite „daruri“. Și e iluzia de-a ocroti, păstrîndu-se disponibil, totalitatea (*nihil humani* etc.).

¹ Roman de Thomas Mann.

„Frunzărește un număr din *Playboy*. Eu:

— E o publicație pentru domnii bătrâni și vicioși.

— Eu sînt un domn bătrîn și vicios!

Mă înfurie.

— Eu sînt *tot*.“

Falsul scop — deși nu întru totul — al cărții sale e o dare de seamă asupra călătoriei făcute în Algeria. O călătorie are, și ea, drept țință cunoașterea: de la informație la investigație. E, la urma urmei, un act gratuit; un act simbolic și nu practic, care-și poate asuma orice fel de semnificații și de îndatoriri, de la cea mai favorabilă la cea mai gravă, de la turism la filozofie. Avea dreptate Mann cînd spunea că orice prilej de călătorie e „solemn“. Mann, pentru a se conforma acestei solemnități a călătoriei, purta întotdeauna cu sine o carte importantă. Felul lui de-a călători nu pare să dea cine știe ce importanță salvagădării laturii solemne.

De la călătoriile cu Chiodoni (cînd nu „găsiseră“ mozaicurile de la Ravenna) pînă la cele cu Marlène, în timpul cărora, de pildă, nu au găsit poarta catedralei din Burgos, linia lui de conduită a fost veșnic aceeași.

Fusese la Paris.

— Ai văzut Place de la Concorde?

— Nu, dar am trecut de multe ori pe-acolo.

Turnul Eiffel e singurul lucru care l-a pasionat la Paris.

— Îmi plac foarte mult construcțiile din fier.

— Și-a petrecut aproape tot timpul acolo, precizează Marlène.

— N-ai mai văzut nimic altceva?

— Ba da, *le marché aux puces* și Piața Pigalle.

— Dar Notre Dame?

— Am văzut-o. Bisericile însă sînt toate la fel.

Turbez de furie, știi totuși ce înțelege prin asta. Aversiunea lui pentru „monumente“ se manifestă chiar și atunci cînd expediază cîte-o ilustrată: un cîine, de pildă, în culori. E drept însă că și Turnul Eiffel e un monument; dar unul „vechi“, cu alte cuvinte nici antic nici modern, de

prost gust, absurd, fabulos; iar el e în măsură de a simți toate acestea prin mijlocirea limbajului ingineriei, al calculului, pe care eu pot să-l intuiesc numai, dar nu să-l și citesc cu exactitate.

Ori de câte ori se duce la Paris — dacă tatăl său nu-i reține o cameră într-unul central — trage în niște hoteluri îngrozitoare, mizerabile, de pe lângă Gara Lyon. (*Brava*) lui tovarășă nu se plînge: consimte să se spele în lighean. Adevărul e că asta nu e nimic în comparație cu călătoria făcută în deșert, în timpul căreia s-au hrănit cu conserve de sardele la cincizeci de grade la umbră; fără a mai pune la socoteală bătăliile lui (nebunești) pentru „a aduce prejudicii exploatatorilor“. Cînd realizez cum a călătorit — și mai cu seamă cum a silit-o pe Nenè să călătorească — viscerele mele materne se revoltă, ca și cum în loc de vacanță ar fi fost la război sau într-un lagăr de concentrare: ca și cum ar fi fost vina cuiva.

Ei bine, tocmai disponibilitatea aceasta totală poate reda călătoriei o dimensiune absolută. Lipsa de confort, pe care lumea ar considera-o pur și simplu idioată, alungă tocmai orice presupunere de „turism“; este de-a dreptul o stare de asceză.

De altfel, după aceea, nu-și deplîng niciodată neajunsurile, ci dimpotrivă — în mod cu totul surprinzător — ei le consideră ca o condiție necesară, fatală. El, măcar acuză insuficiența posibilităților lor materiale; totuși, cînd tatăl lui îi „plătește“ cum spune el, de pildă avionul, adică partea cea mai costisitoare, el își petrece noaptea tot prin gări, pe bănci (neștiind uneori că hotelul e „inclus“ în bilet, așa cum i s-a întîmplat în India).

Reiese apoi că acesta e adevăratul mod de-a comunica, de-a te afla „înăuntrul“ unei țări. Poate că, mai presus de orice, e condiția pentru pietatea aceea atît de neașteptată.

Din Rusia mi-a adus (făcut de el) fotografia mormîntului lui Cehov. Fusese o excursie „organizată“; altfel poate că n-ar fi „găsit“ mormîntul lui Cehov. A fost unica excursie de genul acesta; deoarece s-a convins că slujește doar ca să descoperi noi defecte de ale compatrioților și aproape

nimic din țările vizitate. El n-ar vrea de fapt să întâlnească nici un turist. Vrea să fie — sau să aibă cel puțin impresia că este — primul.

„Îmi place să descopăr anumite locuri, pe care să nu le fi văzut nimeni înainte.“

— Nu te interesa să știi? (Mă refeream la studii.)

— Nu ceea ce descoperiseră alții.

„Nu mă interesează lucrurile care s-au întâmplat deja.“

Se închide astfel cercul. „A fi cel dintâi“, idee dintre cele mai odioase când înseamnă a predomina; în celălalt sens vrea să spună „a deflora“? Act și simbol antic, care, pentru un artist, cred că înseamnă „a crea“.

Deși nu în mod continuu, violența creatoare e din când în când reprezentată în povestirea lui; și totuși e în crescendo, gata să se transforme într-un șuvoi năvalnic. Povestirea s-a dezvoltat potrivit unor legi organice, „cu aceeași naturalețe și imperturbabilă necesitate a unui fruct care se maturizează, indiferentă la orice altă solicitare în afară de aceea a cului său lăuntric, năvalnică și neclintită voință de-a crește așa, de-a deveni *acel* fruct“ (Daria).

Copleșită — în anumite momente de lectură „impură“ — de patetismul din el, îmi reveneam totuși repede, prinsă de joc. Descopeream o savoare plină de prospețime: senzuală și totodată intelectuală. În senzualitate se vedea pictorul, în ironie latura lui intelectuală.

Asta nu înseamnă că în viața de toate zilele recurgea tot timpul la ironie: ar fi fost un Socrate. Dar în carte ironia îi moderează narcisismul, îl preschimbă în viziune, chiar în stil. Și cel mai greu lucru e să faci o ironie, chiar dacă e indirectă (scrisă cu alte cuvinte): ironia privind propria noastră persoană.

Ironia presupune detașare. Poate și indiferență? În cazul literaturii indiferența e necesară.

„Poeziile nu se pot face decît la rece“: descoperise asta încă de pe când era copil.

(*Despre ironie.*)

„P. rîde pe sub mustață pe cînd citește ziarul.*

— Ce ai găsit de rîs?

— Simplu: discursul Papei.

(Aștept.)

— Ar trebui să citească și el.

— Pe Marx?

— Nu, cărți umoristice.

(?)

— N-are pic de ironie. Țările bogate trebuie să le ajute pe cele sărace. Statele Unite trebuie să ajute America Latină!“

Și încheie :

— Ironia nu te ajută să înțelegi anumite lucruri, dar e un indiciu că le-ai înțeles. Cine n-are ironie, e limpede că nu le-a înțeles.“

Povestirea lui e scrisă *par saccades* în răstimp de cel puțin doi ani. Iar eu am citit-o tot așa, la intervale mari de timp, atunci cînd mi-o aducea. Sporea fără suturi, fără ștersături. Lucru de necrezut: căci structurarea, împărțirea pe episoade, era evidentă. Mi-a spus că scria „după ce se gîndea“. Știu că și Pavese proceda în felul ăsta. Socotisem că e o metodă intelectualistă.

Ultimele pagini le-a scris într-adevăr cu furie, noaptea; am avut impresia că-i tremurau mîinile, ca pe vremea cînd lucrase în fabrică, atunci cînd mi-a întins caietul roșu. Am găsit că sînt minunate.

Mă simțeam aproape extaziată. Dar obiceiul, pe care-l căpătasem cu vîrsta, de-a face apel la rațiune, mi-a întins o cursă. Cuprinsă de lașitate — căci în fond așa stau lucrurile — i-am înapoiat caietul.

— Ar trebui să-l citești din nou, să mai tai pe ici pe colo. Toți fac așa. Cel mai nesuferit trebuie să fi fost tonul meu profesional.

— Nu spuneai că merge, și încă bine?

Devenise deja sever.

— Știi, l-am citit cu bucațica.

Adevărata lașitate asta a fost, că am vorbit fără să-l fi recitat în întregime. Ne dăm în mod inconștient seama că există un demon meschin care ne sugerează scuzele; și asta trebuie să fie faimosul „păcat“, că lăsăm să ni se „sugereze“.

— Am înțeles, rostește el, solemn, mă lăudai ca să mă silești să scriu.

— Ăsta e adevărul, am admis, redevenind onestă, dar în mod periculos de data aceasta.

Atunci el, din ce în ce mai solemn și aproape înspăimântător:

— Pentru asta, fiindcă voiai să scriu! În scop terapeutic!

Cruzimea acestor replici mi-a pecetluit tot comportamentul, chiar și gesturile cele mai nevinovate. Dar e cu puțință să existe nevinovăție unde dăinuie jăralul unei vechi pasiuni? „Cine-și iubește fiul mai mult decât pe mine...”

Ei bine, eu nu-l iubesc mai mult decât dreptatea și adevărul, care înseamnă Dumnezeu. Dacă aș fi sigură c-a fost nedrept, de pildă, cu soția lui, am impresia că, pur și simplu, l-aș urî. Mă tem însă că tocmai atitudinea asta ține tot de latura mea pasională. Sigur, pretenția mea de-a ști întotdeauna ceea ce se întâmplă cu el e o eroare. „Preocuparea” mea îl irită. Adevărul e că vreau să-l ajut nu pentru că l-aș socoti, într-o măsură oarecare, șovăielnic, lipsit de maturitate. Știu însă ce înseamnă să fii artist: cu alte cuvinte să te lupți să fii, și să nu-ți fie rușine de asta. Pe veleitari trebuie să-i descurajezi: dar pe cei sfioși, pe cei naivi, pe orgolioși? În ochii celorlalți poate părea lipsit de maturitate deoarece nu e canalic, fiindcă e dezarmat: dar numai în sensul acesta.

Nenorocirea e însă că el își închipuie că vreau să-l ajut fiindcă e fiul meu.

Băiatul Evei, care acum e prietenul lui, îmi comunică la telefon că ar vrea să-mi spună ceva în legătură cu el.

— Enzo mi-a spus că vrea să-mi spună ceva în legătură cu tine.

— Perfect.

— Cum? Tu care-ți păstrezi secretele cu atîta strășnicie?

— Am încredere în Enzo.

— Cu alte cuvinte, în mine nu ai?

— Cam așa ceva.

(Frică.)

— A propos, trebuie să citesc cartea „aceea“.

(Groază.)

— Ești de-o inconștiență nemaipomenită, îmi poți face mult rău.

Mă întreb ce vrea să spună cu asta. Timp de-o zi și o noapte mă simt cuprinsă de o senzație de sfârșeală. C. lipsește de acasă; îi telefonez Dăriei. A citit *Jurnalul din Algeria*, așa că știe despre ce e vorba.

Dăria:

— În sfârșit, e un bărbat în toată firea. Vrea să judece totul cu capul lui. Se teme poate că l-ai făcut de râs. Acum e un scriitor, e un lucru pe care nu trebuie să-l uiți.

Știu bine cum reacționează oamenii când se găsesc — cred că se găsesc — într-o carte. Întrucât oamenii nu-și dau seama că un personaj e o abstracțiune, o figură de stil care valorează tot atîta cît o metaforă.

El nu e totuna cu „oamenii“; ci mult mai îngrozitor și în stare, poate, să distrugă toată apărarea mea bazată pe metaforă.

Așadar cartea nu va apărea. Încerc să-mi reprezint destinul ei postum (și al lui, pe de altă parte). Deoarece el n-o va citi niciodată, printre altele, după cum n-a citit nici celelalte cărți ale mele: de groaza subiectelor „familiale“, pe care le socotește deprimante.

A doua zi, în culmea deznădejdi, arunc mănuașă:

— Față de cine ți-aș putea face rău?

Răspuns:

— Față de poliție.

Nu mi-am dat bucuria pe față; am căutat, în primul rînd, să nu rîd, nici măcar să surîd. În realitate însă tot mi-e frică. Nu de poliție, bineînțeles. Când am nefericita idee de-a glumi:

— Crezi într-adevăr că cei de la poliție citesc romane? se uită la mine cu ferocitate.

De altfel, adevărul e că nu înțeleg nimic: să fie oare din pricina glumei aceleia cu oprirea circulației? E limpede însă; îi e teamă de mine, de ceea ce numește el inconștiența mea.

Așadar poliția e un simbol. (Dar nu sînt sigură de asta.) Fapt e că poliția — ca și necuratul — nu trebuie evocată, ba nici chiar pomenită.

Acum, preocuparea lui dominantă e Land Roverul. Povestea a început cam așa. Marlène a fost multă vreme (luni de-a rîndul) bolnavă, după care și-a petrecut convalescența în vila părinților ei din Toscana. În ultimele zile P. ne-a anunțat că ceruse un concediu.

— Pe ce motiv?

— Ca să-mi îngrijesc nevasta.

Cînd s-au întors, Marlène, foarte veselă, spune că nu-l vedea mai niciodată; hoinărea tot timpul pe dealuri, prin pădure, cu pușca.

Pe vîrfurile unui deal a descoperit o căsuță de țară părăsită, aproape în ruină. Casa și terenul din jur costă foarte puțin: casa nu e locuibilă, terenul, numai tufișuri, necultivabil. Cheltuiala de căpetenie o constituia un Land Rover, absolut necesar fiindcă „nu există drum“. N-ar trebui să facă un drum? Eroare! Casa îl atrage tocmai fiindcă e departe de orice drum: iar excursioniștii nu pot să-și întindă corturile în preajmă. E în căutarea unui Land Rover de ocazie, ceea ce e foarte greu de găsit. Mîinile îi sînt negre de ulei, imposibil de spălat: a găsit de cuviință să scotocească în pîntecul unei mașini de ocazie, ca un chirurg în intestinalele unui pacient. Tot costă prea mult: în orice caz casa nu-l mai interesează; avînd un Land Rover orice loc unde nu se află drumuri va fi al lui.

Afirmă:

— Sînt un nomad.

E fericit că s-a debarasat de casă.

Am o străfulgerare:

— E un motor Diesel?

— Da.

Înțeleg. Când era mai mic Eva mi-a spus că voia să-i facă un cadou.

— Vreau o carte.

O carte! Am impresia că n-am auzit bine, sînt aproape răvășită:

— Ce carte?

— *Motoarele Diesel*.

Eva i-a cumpărat-o, o carte enormă. Am văzut-o tot timpul în camera lui, cu toate paginile tăiate.

Spre deosebire de cărțile de școală, care rămîneau neatînse.

C. îmi descrie Land Roverul în toată grozăvia lui — un fel de camion, un jeep uriaș, din care nu te poți da jos decît sărind.

Poate că, e de părerea tatălui lui, e prea fericit, prea liber, prea în afara de lume pentru a simți nevoia să scrie. Un scriitor nu poate fi în afara lumii.

Sigur, chiar și faptul de-a scrie o carte a însemnat pentru el o aventură. Nu are aerul unei organizări (morale vreau să zic.)

Va putea însă să scrie și din pricina unei mari bucurii, cred, așa ca data trecută.

Plecau în India la aceeași oră la care plecam și noi la Londra. În timp ce așteptam împreună la aeroport, C. se întâlnește cu un Personaj Important. Prezentări, conversație. El e fericit fiindcă e în vacanță și fiindcă pleacă, și nici nu-și bate capul să afle cine-i Personajul; încerc în zadar să-i șoptesc cine e, ca nu cumva să spună cine știe ce năzbîtii. E scăpărător. Vorbește de călătorii, de locurile pe care le-a vizitat, face ironii pe socoteala lui, a bacșișurilor etc. Personajul Important îl ascultă și îl privește: amuzat, cu simpatie, cu invidie aproape. El, care a ales să fie „nimeni“, e privit în felul acesta de Importantul Personaj, un domn frumos și cărunț, de o mare distincție. E limpede că în momentul acela Importantul Personaj e încîntat.

La un moment dat se întoarce către C. și-i spune ceva care are savoarea unei vechi replici de-a Paolei:

— Aveți un asemenea fiu și-l țineți închis într-o bancă?

El n-a auzit nimic din fraza respectivă, în clipa aceea vorbea cu Nenè. Domnul începe să treacă în revistă diferite Posibilități de introducere în diferite Ramuri de activitate mai interesante decât cea care se desfășoară într-o bancă. El continuă pe același ton, dă replici, se arată competent. Probabil că Importantul Personaj a crezut că se simte măgulit; și, în scopul de a-l încuraja și mai mult și de a oferi o bază concretă unei eventuale propuneri practice, îl întreabă:

— Ce v-ar place să faceți?

Răspuns:

— Să conduc o locomotivă.

Cuprins

<i>Cuvînt înainte</i>	V
Partea întâi	3
Partea a doua	84
Partea a treia	159
Partea a patra	239
Partea a cincea	293
Partea a şasea	341

Lector: **FLORIN CHIRIȚESCU**
Tehnoredactor: **AURICA IONESCU**

Tiraj 9980. Bun de tipar: 15.05.1974. Coli tipar 13,25

Tiparul executat sub comanda nr. 1/237

Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918“

Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București
Republica Socialistă România

UNIVERS
GLOBUS

Lalla Romano

**CUVINTELE
DE TOATE
ZILELE**

Amintirea poetică pe care ți-o cheamă cu cea mai mare spontaneitate în minte lectura acestei cărți a Lallei Romano (Cuvintele de toate zilele) este una dintre poveștile lui Andersen. Ne amintim cu toții de pățaniile oului enorm clocit de mama rață împreună cu celelalte ouă cu aspect normal. Din oul acela ia naștere „rățușca cea urită“ care dă numele povestirii: o făptură neobișnuită cu aspect dizgrațios care nu izbuteste să se obișnuiască în grupul celorlalți frați și care, după diferite peripeții, se dovedește a fi o superbă lebedă.

ANNA BANTI